

55982

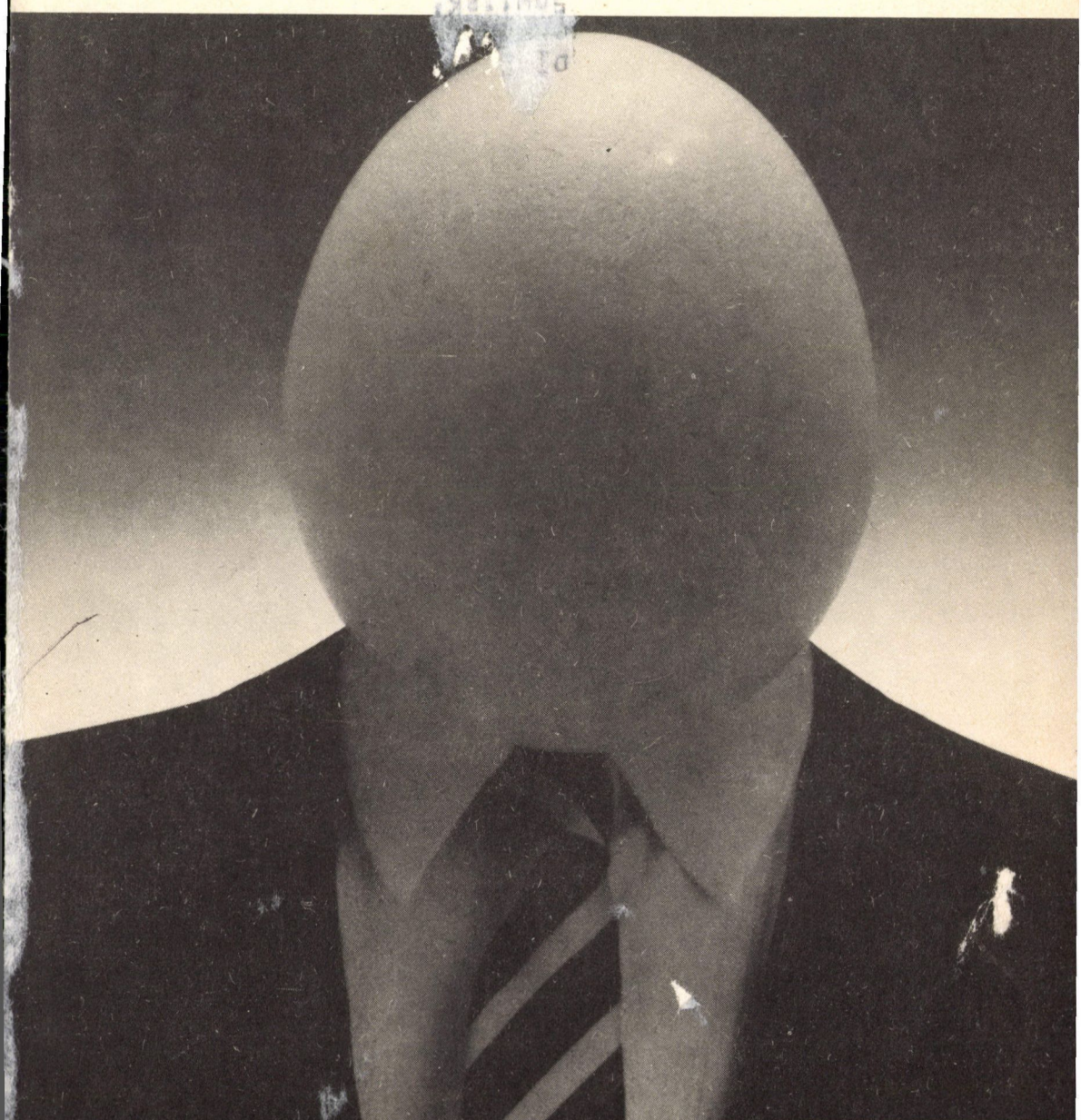
1988 APR 2

55982/423

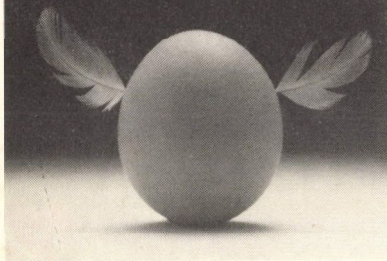
1988/1. SZÁM

jel-kép

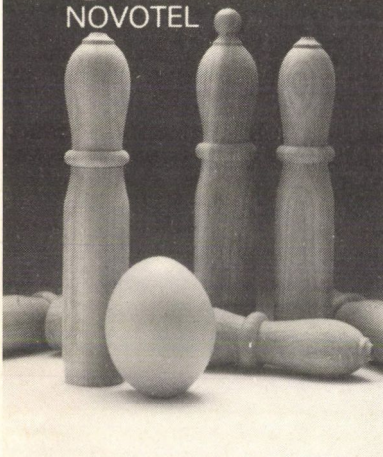
A TÖMEGKÖZLEMÉNYKÖZVETELÉSI ÉS TUDOMÁNYOS KUTATÓKÖZPONT FOLYÓIRATA

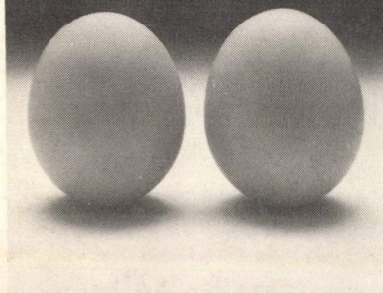
Szállunk rendelkezésére
MALEV

BOWLING
NOVOTEL

ORSZÁGOS
IKERTALÁLKOZÓ
BUDAPEST

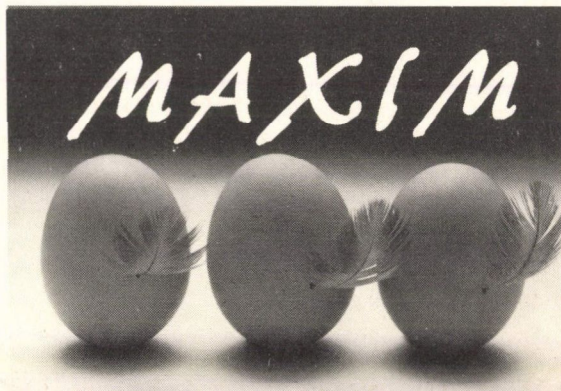
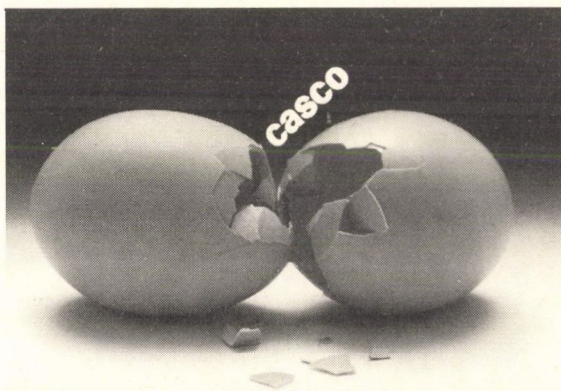
TOJÁSOK

a szerény címe annak a képsornak, amelyet

TÓTH JÓZSEF

Balázs Béla- és Pécsi József-díjjal (1978, 1982) kitüntetett művésznak elismert fotográfusunk (ő így nevezi magát) állított ki egyéni tárlatán 1986-ban a Vigadó Galériában. Mesteri tudásának reprezentatív darabjai színes reklám-fotói — amiket itt nem tudunk bemutatni. De ezek az etűdök — egyetlen, vizuálisan is köznapi motívum lehetőségének kibontása — az alkotó személyiség jegyeit mutatják meg: képi intelligenciáját és nyelvi humorát, alaposágát és játékosságát, azaz: módszere és tehetsége elemeit. Megjósolom: tanítani fogják. Addig is (sebjaj!) szolgáljon mulatságunkra.

(Miklós Pál)

55582

70002

A Jel-Kép 1988. évi (IX. évfolyam) tartalomjegyzéke

1989 APR 14

Szerkesztői levél

	Szám	Oldal
<i>Szecső Tamás: Jelképek</i>	3.	3— 4
<i>Szecső Tamás: Úrgrófok</i>	1.	3— 4

Gyűjtőpontban

<i>Ágh Attila: Tézisek a tömegtájékoztatás reformjához</i>	2.	17— 27
<i>Barát József: „Az információ őszi tulajdon...” (Interjú Alekszander Versov akadémikussal)</i>	4.	14— 16
<i>Barát József: A jövőbe mutató tehén — és a valódi</i>	2.	3— 6
<i>Barát József: Lotman professzor kérdez</i>	1.	28— 38
<i>Csepeli György—Tóth Pál Péter: A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében</i>	1.	5— 13
<i>Dayan, Daniel—Katz, Elihu: Tömegkommunikációs szertartások a televízióban</i>	1.	39— 49
<i>Fodor Gábor: A nyilvánosság eltékozlása</i>	2	7— 16
<i>Fricz Tamás: Az MSZMP és a tömegkommunikáció, 1956—1986</i>	3.	21— 27
<i>Grósz Károly: Nyilvánosság és demokrácia</i>	3.	5— 9
<i>Heleszta Sándor: A műveltség és művelődés társadalmi megítélése</i>	1.	14— 27
<i>Kozma Károly: Videoözön</i>	4.	9— 13
<i>Polgár Tibor: Válság, értelmiség, megújulás. (Interjú Jevgenyij Ambarcumovval)</i>	3.	28— 36
<i>Tamás Pál: Modernizációs ideológiák és társadalmi kényszerek</i>	3.	37— 42
<i>Terestyéni Tamás: Magyarországkép néhány nyugati sajtótermékben</i> ..	4.	17— 26
<i>Terestyéni Tamás: Társadalmi szerveződés és kommunikáció</i>	2.	28— 42
<i>A tömegkommunikációs rendszer hosszú távú fejlesztése. (Konceptió és variánsok)</i>	3.	10— 20
<i>Wisinger István: Milyen legyen Európa televíziózása 2000-ben?</i>	4.	3— 8

Közelkép

<i>Angelusz Róbert: Értékorientáció és reformattitúd</i>	3.	43— 55
<i>Barcy Magdolna—Rudas János: Újságíróképzés — hatékonyabban</i>	2.	50— 57
<i>Domján Dénes: Tudománykép a televízióban</i>	4.	57— 63
<i>Emelni az igazságdózsist. (Ancsel Évával beszélget Gerelyes Endréné)</i> ..	2.	43— 49
<i>Erdősi Sándor: Atléptük a Rubicont? (Vázlat a kereskedelmi tévéműsor közönségéről)</i>	4.	40— 51
<i>Gadó János—Rosner Imre: Kinek volt plusz az MTV-Plusz?</i>	4.	52— 56
<i>Gálik Mihály: Fogalmak és minősítések</i>	1.	50— 56

	Szám	Oldal
<i>Jakab Zoltán: A sajtótermékek ára és fogyasztása Magyarországon 1957—1987-ben</i>	4.	27— 39
<i>Kováts Ildikó—Vári Anna: Egy környezeti konfliktus különböző értelmezései</i>	3.	66— 71
<i>Kulcsár László—Virágh Eszter: A fiatal értelmiség tájékozódási szokásai.</i>	1.	57— 64
<i>Lendvay Judit: Szomszédolók</i>	3.	72— 81
<i>Nagy Katalin, S.: Kiállítási vendégkönyvekben lapozgatva</i>	2.	58— 62
<i>Rácz József—Zétényi Zoltán: Koncertfotók</i>	2.	63— 74
<i>Szilágyi Erzsébet—Valkó Emőke: Helyi lap és városi televízió</i>	1.	74— 80
<i>Terestyéni Tamás: Nyelvi kultúránk a vélemények tükrében</i>	1.	65— 73
<i>Terestyéni Tamás: A tömegkommunikációs eszközök az adóreformról</i> .	3.	56— 65

Fórum

<i>Gergely András, A.: A mozi és a (mai magyar) valóság</i>	4.	72— 79
<i>A Kécskei Hírek. (Polyák Albert szerkesztővel Ballai József beszélget)</i> .	2.	87— 92
<i>Nádor Tamás: Jegyzet egy hetilapról</i>	2.	99—102
<i>Szécsi Éva: Tekintsük mesterségnek</i>	1.	81— 84
<i>Szekeres Péter: Az interaktív video</i>	2.	93— 98
<i>Szekeres Péter: Ez is pénzkérdés (A filmkultúra hiányzó erőforrásai)</i> ..	4.	68— 71
<i>Trömböczky Péter: Riporter válaszüton</i>	4.	64— 67

Még egyszer

<i>Borotvaélen (Kapuscinsky Ryszard lengyel haditudósítóval beszélget Héder Barna)</i>	1.	159—163
<i>Fényt, fényt, fényt</i>	4.	80— 85
<i>Közérdekű magánügyek (Szabó István filmrendezővel beszélget Mester Ákos)</i>	2.	103—106
<i>Ökonosztát (Liska Tiborral beszélget Gálík Mihály)</i>	3.	111—116
<i>Politikai nyilvánosság vagy balhitek (Ágh Attilával beszélget Zeley László)</i>	3.	105—110

Kitekintés

<i>Európai körkép (Rádiózás, televíziózás és új közlési eszközök 1987—1988-ban)</i>	4.	86— 95
<i>A franciák és a peresztrojka</i>	3.	155—156
<i>Háború és béke. A szocialista országok első összehasonlító közvéleménykutatása</i>	3.	139—143
<i>Horvát János: Kábelkép Angliából</i>	2.	130—131
<i>Horváth Lajos: A kereskedelmi rádió válasza</i>	3.	150—154
<i>Kyung Ja Li—Kyun Tae Han: Dél-Korea az információs társadalom küszöbén</i>	4.	106—112
<i>Menneer, Peter: A rádió a televízió korszakában</i>	3.	144—149
<i>Nagyító alatt: Belgium</i>	1.	119—135
<i>Scott, Len: Rövidhullámú randevű. Beszámoló az európai rövidhullámú rádiók tanácsának huszonkettedik antwerpeni találkozásáról (1988. május 20—22.)</i>	4.	113—117

	Szám	Oldal
Szóvivők	4.	96—105
Újra civilben. A Lengyel Közvéleménykutató Központ igazgatójával beszélget Szilágyi Szabolcs	2.	122—129

Szemiotikai sarok

<i>Bajburin, A. K.</i> : A kultúra szemiotikája	3.	129—138
<i>Broms, H.—Gahmberg, H.</i> : Autokommunikáció a szervezetekben és a kultúrában	4.	118—129
<i>Mints, Zara Grigorjevna</i> : Szimbólum a kultúrában	2.	117—121
<i>Uspenszkij, B. A.</i> : A tartui—moszkvai szemiotikai iskola	1.	97—104

Műhely

A képzettsátsítás elkötelezettje. (Nádor Tamás interjúja Fodor Gáborral) ..	3.	94— 99
<i>Kövesdi László</i> : Idősorok	3.	100—104
A laptervezés doyenje. (Ritter Aladárral beszélget Nádor Tamás)	2.	81— 86
<i>Nem fél? De félek.</i> (Maris Caklais lett költővel beszélget Barát József) ..	2.	75— 80
<i>Salgó Rózsa</i> : Lassú víz mosta a partot	1.	89— 96
<i>Szilágyi Szabolcs</i> : Sajtófőnök voltam a videoszemlén	1.	85— 88

Múltunk

<i>Antoniewicz, Roland</i> : A lengyel sajtó Magyarországon a felszabadulásig ..	3.	166—173
<i>Beke György</i> : Az első magyar újság Budapesten	4.	130—141
<i>Beke György</i> : A magyar kisebbség	1.	153—158
<i>Ritter Aladár</i> : A Literatura és testvérlapja	2.	132—145
<i>Ritter Aladár</i> : Széchenyi titkos sajtóirodája	3.	156—165
<i>Ritter Aladár</i> : Zsolt Béla, a radikális publicista	4.	142—150
<i>Szabó János</i> : A levelezésiintézmény tárgyi világáról	1.	140—152

Dokumentum

A közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozataláról szóló törvény	1.	136—139
A tömegtájékoztatás helyzetének és működésének jellemző problémái ..	3.	83— 93

Új technika

<i>Huppán Béla</i> : A desktop publishing (DTP)	1.	105—115
<i>Tölgyesi János</i> : Elektronikus tanácsháza	1.	116—118

Társtudományok

<i>Hoppál Mihály</i> : A hiedelemrendszer és a nyelv	3.	117—128
--	----	---------

Szonda

	Szám	Oldal
<i>Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert: Kell-e vállalnunk?</i>	3.	176—178
<i>Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert: Mi az oka?</i>	3.	175—176
<i>Angelusz Róbert—Nagy Lajos Géza—Tardos Róbert: Nincs segítség? . . .</i>	3.	174—175
<i>Csató Gábor: Minimum nyolcezer-háromszáz forint</i>	1.	168—169
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy: Elindultam szép hazámból</i>	3.	184—185
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy: Washington és a világ</i>	2.	146—150
<i>Dobossy Imre—Lázár Guy—Vásárhelyi Mária: Adóreform-országgyűlés .</i>	1.	164—166
<i>Erdősi Sándor: Kapcsoljuk a Mátyás-templomot</i>	2.	160—162
<i>Gombás Gábor—Karajannisz Manolisz—Závecz Tibor: A problémákban, egyetértünk</i>	4.	154—156
<i>Hann Endre—Szurkos Mária—Tímár János: A feszültség növekedni fog . .</i>	3.	182—183
<i>Jakab Zoltán: Nem történt fordulat</i>	4.	151—153
<i>Pataki Judit: Növekvő nincsek</i>	1.	171
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.: Csökkenő népesség, romló egészség</i>	4.	157—158
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.: A fiataloknak még nehezebb</i>	4.	159—160
<i>Pataki Judit—Molnár Edit, S.: Érzelmek nélkül</i>	4.	161—162
<i>Pataki Judit—Tardos Róbert—Vásárhelyi Mária: Mi lesz ebből?</i>	3.	179—181
<i>Szurkos Mária: Növekvő elégedetlenség</i>	2.	158—160
<i>Szurkos Mária—Tímár János: Zárt tárgyaláson</i>	2.	151—152
<i>Tardos Róbert: Miről tudunk még lemondani?</i>	1.	169—171
<i>Tardos Róbert: A törvény nem tudása nem mentesít</i>	2.	153—154
<i>Vásárhelyi Mária: Drámai változás</i>	2.	154—157
<i>Vásárhelyi Mária: Most már az ország is bajban van</i>	1.	166—167
<i>Virágh Eszter: A hústól a laktórig</i>	1.	167—168

Tallózó (könyvekről)

Adatáramlás — határokon át. Becker, Jörg: Transborder Data Flow and Development (Tölgyesi János)	3.	186—189
Bétára várva. Video-Alfa (Lukáts János)	2.	164—166
Biztató visszatérés? A Könyv (Lukáts János)	1.	172—173
Egy vákuum kitöltése. Balázs János: Hermész nyomában (Büky Béla) . .	3.	194—196
Életmód és filmnézés. Docherty, D.— Morrison, D.— Tracey, M.: The Entertrainment film in British Life, London (Szekeres Péter)	3.	189—190
A hamis nyelv. Eco. Umberto: La Guerre du Faux (Gyertyán Ervin) . .	2.	166—168
Hősi tetteből házi feladat. Huber, Joseph: Telearbeit (Lukáts János)	3.	190—192
Importhelyettesítés a csúcstechnológiában — Brazil példa. High Tech Import Substitution: Brazil's Computer Policy and Possibilities for Social Information, Alternatives (Tölgyesi János)	4.	163—167
A kábeltvé két éve egy svéd városban. Roe, Keith: Media and social life in Lund two years after the start of cable transmission. (Gadó János)	3.	192—194
Magyar halottaskönyv. A Mauzóleum (Lőrinczy Attila)	2.	163—164
(Majdnem) ingyenes jogtanácsadás. Dr. Kiss Zoltán: Video Magyarországon (Szekeres Péter)	1.	176—177
Mindennapi környezetünk a tudományos „szentsarokban”. S. Nagy Katalin: Lakberendezési szokások. (Szilágyi Erzsébet)	1.	174—176
Szövegelemzés. European Journal of Communication. A Special Issue: The Analysis of News text (Terestyéni Tamás)	4.	167—168

	Szám	Oldal
A sztálinizmusról objektíven. Ellenstein, Jean: Histoire de phenomene stalinien (Rózsa László)	2.	170—178
Tankönyv és összefoglaló. Tájékoztató — Meggyőzés — Cselekvés (Martin-Kovács Miklós)	1.	173—174
A tárgyak rendszere. Baudrillard, Jean: Le Systeme des objects (Nagy Katalin, S.)	2.	169—170
Újságíróiskola indiaiaknak — angolul. Shirastava, K. M.: News reporting and editing Sterling Publishers LTD (Völgyi Zsuzsa)	1.	178—179

Tallózó (külföldi folyóiratokból)

Akik a kábelt összekötik (Media Perspektiven)	1.	180—181
Bűnök és betegségek a számítástechnikában (Le Nouvel Observateur) ..	3.	197
„Disney-kultúra” Európában? (Le Monde Diplomatique)	3.	201—202
Egy különleges újságíróképzési forma (Europ)	2.	179
A francia sajtótörvény (Le Monde)	4.	172—173
Az információs társadalom városai (Development Forum)	2.	180
A jó tanulástól a jólétig (Szovjetszkaja Kultúra)	2.	181—182
Közvélemény-kutatások a szovjet—amerikai megállapodásról (Opinion Étrangères)	3.	198—199
A láthatatlan video (Szovjetszkaja Kultúra)	4.	169
Malaysiában is ... (Sasaran)	4.	171
Minden ötödik francia analfabéta? (Le Nouvel Observateur)	2.	180—181
Mit gondol a lakosság? (Pravda)	3.	199—200
A posta kezében a jövő? (Media Perspektiven)	4.	170—171
Rádiós körkép Csehszlovákiából (World Broadcast News)	2.	179—180
Reggel akármit el lehet adni (Fernseh Informationen)	1.	183—184
A sajtó hatalma Franciaországban (Le Nouvel Observateur)	1.	181—183
Számítógép-invázió a hírszerkesztőségekben (World Broadcast News) ..	3.	203—204
Tartomány vagy provincia (Die Presse)	3.	202
Távoktatás Ázsiában (Inter Media)	1.	181
Tintacseppben a tenger (Die Zeitung)	3.	203

Lapozgató

Almásy Pál: A fénykép a címlapon	1.	189—200
Kwiatkowski, Stanislaw: Mi osztja meg a lengyeleket?	2.	188—191
100 százalékosan francia	3.	213—224
Wisinger István: Az új audiovizuális tájkép	4.	181—192

Névmutató

	Szám	Oldal		Szám	Oldal
Ágh Attila	2.	17—27	Gálik Mihály	1.	50—56
Ágh Attila	3.	105—110	Gálik Mihály	3.	111—116
Almásy Pál	1.	189—200	Gerelyes Endréné	1.	189—200
Ambarcumov, J.	3.	28—36	Gerelyes Endréné	2.	43—49
Ancsel Éva	2.	43—49	Gergely András, A.	4.	72—79
Antoniewicz, R.	3.	166—173	Gombás Gábor	4.	154—156
Angelusz Róbert	3.	43—55	Grósz Károly	3.	5—9
Angelusz Róbert	3.	174—175	Gyertyán Ervin	2.	166—168
Angelusz Róbert	3.	175—176	Hann Endre	3.	182—183
Angelusz Róbert	3.	176—178	Héder Barna	1.	159—163
Bajburjin, A. K.	3.	129—138	Helesztta Sándor	1.	14—27
Balázs János	3.	194—196	Hoffmann Márta	4.	86—95
Ballai József	2.	87—92	Hoppál Mihály	3.	116—128
Balogh Elemér	1.	39—49	Horvát János	2.	130—131
Balogh Elemér	4.	106—112	Horváth Lajos	3.	150—154
Barát József	1.	28—38	Huber, Joseph	3.	190—192
Barát József	2.	3—6	Huppán Béla	1.	105—115
Barát József	2.	75—80	Jakab Zoltán	4.	27—39
Barát József	4.	14—16	Jakab Zoltán	4.	151—153
Barcy Magdolna	2.	50—57	Kádár János	1.	173—174
Baudrillard, J.	2.	169—170	Kapusinski, R.	1.	159—163
Beke György	1.	153—158	Karajannisz Manolisz	4.	154—156
Beke György	4.	130—141	Katz, Elihu	1.	39—49
Béres Andrásné	1.	97—104	Kecskeméthy Aurél	3.	156—165
Broms, Henri	4.	118—129	Kiss Zoltán	1.	176—177
Büky Béla	3.	194—196	Kovács Zoltán	3.	129—138
Caklais, Maris	2.	75—80	Kováts Ildikó	3.	66—71
Csató Gábor	1.	168—169	Kováts Ildikó	3.	155—156
Csepeli György	1.	5—13	Kozma Károly	4.	9—13
Dayan, Daniel	1.	39—49	Kövész László	3.	100—104
Dobossy Imre	1.	164—166	Kulcsár László	1.	57—64
Dobossy Imre	2.	146—150	Kyun Tae Han	4.	106—112
Dobossy Imre	3.	184—185	Kyung Ja Li	4.	106—112
Docherty, David	3.	189—190	Kwiatkowski, Stanislaw	2.	187—192
Domján Dénes	4.	57—63	Lázár Guy	1.	164—166
Duhamel, J.	3.	213—224	Lázár Guy	2.	146—150
Eco, Umberto	2.	166—168	Lázár Guy	3.	184—185
Ellenstein, J.	2.	170—178	Lázár Guy	3.	213—214
Erdősi Sándor	2.	160—162	Lendvay Judit	3.	72—81
Erdősi Sándor	4.	40—51	Lendvay Judit	4.	86—95
Falk Miksa	3.	156—165	Levendel Ádám	3.	139—143
Fodor Gábor	2.	7—16	Liska Tibor	3.	111—116
Fodor Gábor	3.	94—99	Lotman, Jurij	1.	28—30
Fricz Tamás	3.	21—27	Lőrinczy Attila	2.	163—164
Fried Judit	4.	80—85	Lukáts János	1.	172—173
Gadó János	3.	192—194	Lukáts János	2.	164—166
Gadó János	4.	52—56	Lukáts János	3.	190—192
Gahmberg, Henri	4.	118—129	Malecz Attila	4.	118—129

	Szám	Oldal		Szám	Oldal
Martin-Kovács Miklós	1.	173—174	Szilágyi Erzsébet	1.	74—80
Menneer, Peter	3.	144—149	Szilágyi Szabolcs	1.	85—88
Mester Ákos	2.	103—116	Szilágyi Szabolcs	2.	122—129
Mints, Zara G.	2.	117—121	Szilágyi Szabolcs	2.	187—192
Molnár Edit, S.	4.	157—158	Szurkos Mária	2.	151—152
Molnár Edit, S.	4.	159—160	Szurkos Mária	2.	158—160
Molnár Edit, S.	4.	161—162	Szurkos Mária	3.	182—183
Morrison, David	3.	189—190	Tamás Pál	3.	37—42
Nádor Tamás	2.	81—86	Tardos Róbert	1.	169—171
Nádor Tamás	2.	99—102	Tardos Róbert	2.	153—154
Nádor Tamás	3.	94—99	Tardos Róbert	3.	174—175
Nagy Katalin, S.	1.	174—176	Tardos Róbert	3.	175—176
Nagy Katalin, S.	2.	58—62	Tardos Róbert	3.	176—178
Nagy Katalin, S.	2.	169—170	Tardos Róbert	3.	179—181
Nagy Lajos Géza	3.	174—175	Terestyéni Tamás	1.	65—73
Nagy Lajos Géza	3.	175—176	Terestyéni Tamás	2.	28—42
Nagy Lajos Géza	3.	176—178	Terestyéni Tamás	3.	56—65
Pataki Judit	1.	171	Terestyéni Tamás	4.	17—26
Pataki Judit	3.	179—181	Terestyéni Tamás	4.	163—167
Pataki Judit	4.	157—158	Tímár János	2.	151—152
Pataki Judit	4.	159—160	Tímár János	3.	182—183
Pataki Judit	4.	161—162	Tóth Pál Péter	1.	5—13
Polgár Tibor	3.	28—36	Tölgyesi János	1.	116—118
Polyák Albert	2.	87—92	Tölgyesi János	3.	186—189
Rácz József	2.	63—74	Tölgyesi János	4.	163—167
Ritter Aladár	2.	81—86	Török János	3.	156—165
Ritter Aladár	2.	132—145	Tracey, Michael	3.	189—190
Ritter Aladár	3.	156—165	Trömböczky Péter	4.	64—67
Ritter Aladár	4.	142—151	Uzspenszkij, B. A.	1.	97—104
Roe, Keith	3.	192—194	Valkó Emőke	1.	74—80
Rosner Imre	4.	52—56	Vári Anna	3.	66—71
Rózsa László	2.	170—178	Vásárhelyi Mária	1.	164—166
Rudas János	2.	50—57	Vásárhelyi Mária	1.	166—167
Salgó Rózsa	1.	89—96	Vásárhelyi Mária	2.	154—157
Scott, Len	4.	113—117	Vásárhelyi Mária	3.	179—181
Shirvastava, K. M.	1.	178—179	Versov, Alekszander	4.	14—16
Szabó István	2.	103—116	Virágh Eszter	1.	57—64
Szabó János	1.	140—152	Virágh Eszter	1.	167—168
Szécsi Éva	1.	81—84	Völgyi Zsuzsa	1.	178—179
Szecskő Tamás	1.	3—4	Wisinger István	4.	3—8
Szecskő Tamás	3.	3—4	Wisinger István	4.	181—192
Szekeres Péter	1.	176—177	Závecz Tibor	4.	154—156
Szekeres Péter	2.	93—98	Zeley László	3.	105—110
Szekeres Péter	3.	189—190	Zétényi Zoltán	2.	63—74
Szekeres Péter	4.	68—71	Zsolt Béla	4.	142—150
Szilágyi Erzsébet	1.	174—176			

TARTALOM

Szecső Tamás: Űrgrófok	3
• GYÚJTÓPONTBAN	
Csepeli György—Tóth Pál Péter: A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében	5
Heleszta Sándor: A műveltség és művelődés társadalmi megítélése	14
Barát József: Lotman professzor kérdez	28
Daniel Dayan—Elihu Katz: Tömegkommunikációs szertartások a televízióban	39
• KÖZELKÉP	
Gálik Mihály: Fogalmak és minősítések	50
Kulcsár László—Virágh Eszter: A fiatal értelmiség tájékozódási szokásai	57
Terestyéni Tamás: Nyelvi kultúránk a vélemények tükrében	65
Szilágyi Erzsébet—Valkó Emőke: Helyi lap és városi televízió	74
• FÓRUM	
Szécsi Éva: Tekintsük mesterségnek	81
• MŰHELY	
Szilágyi Szabolcs: Sajtófőnök voltam a videoszemlén	85
Salgó Rózsa: Lassú víz mosta a partot . . .	89
• SZEMIOTIKAI SAROK	
B. A. Uszpenszkij: A tartui-moszkvai szemiotikai iskola	97
• ÚJ TECHNIKA	
Huppán Béla: A desktop publishing (DTP)	105
Tölgyesi János: Elektronikus tanácsháza	116
• KITEKINTÉS	
Nagyító alatt: Belgium	119
• DOKUMENTUM	
A közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozataláról szóló törvény	136

• MŰLTUNK	
Szabó János: A leventeintézmény tárgyi világáról	140
Beke György: A Magyar Kisebbség	153
• MÉG EGYSZER	
Borotvaélen — Beszélgetés Ryszard Kapuscinski lengyel haditudósítóval	159
• SZONDA	
Adóreform-országgyűlés	164
Most már az ország is bajban van	166
A hústól a lakbérig	167
Minimum nyolcezer-háromszáz forint	168
Miről tudunk még lemondani?	169
Növekvő nincsek	171
• TALLÓZÓ	
Könyvekről	172
Lapokból	180
Rövidre fogva	185
• LAPQZGATÓ	
A fénykép az újságban	189

jelkép

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Gálik Mihály, Lázár István,
Liszkay Tamás, Márton Anna,
Márton Miklós, Sándor
György, Tábori András, Szecskő
Tamás *főszerkesztő*.

SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:

Gerelyes Endréné *főszerkesztő-helyettes*, Balogh Elemér,
Bogdán Éva, Hoffmann Márta,
Lázár Guy, Mester Ákos, Tölgyesi
János, Wisinger István,
Zöldi László.

**Szerkesztőség
és kiadóhivatal**
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1373 — Pf. 587

SZERZŐINK KÖZÜL:

Beke György újságíró, Kolozsvár; *Csepeli György* szociológus, ELTE; *Helesztta Sándor*, a TK főmunkatársa; *Huppán Béla* művészeti vezető, Pallas Lap-és Könyvkiadó V.; *Kulcsár László* szociológus, Gödöllői Agrártudományi Egyetem; *Salgó Rózsa* újságíró, Magyar Sajtó; *Szabó János* szociológus, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia; *Szécsi Éva* újságíró, Magyar Rádió; *Szilágyi Szabolcs* újságíró, MTI Szabolcs-Szatmár megyei szerkesztősége *Terestyéni Tamás*, a TK munkatársa; *Tóth Pál Péter* szociológus, Magyarságkutató Csoport; *Virágh Eszter*, a TK munkatársa.

Űrgrófok

Az egyik angol szaklap így nevezi őket: Berlusconi, Mohn, Turnert, Murdochot, Bouygues-t, Maxwellt, az európai médiabirodalmak újjazdag urait. Gazdagságuk valóban tekintélyes. A Fortune-magazin milliárdos listáján Rupert Murdoch 2,2 milliárd dollárral szerepel, Reinhard Mohn 1,7 és Silvio Berlusconi 1,5 milliárddal. De az űrgrófoknak talán nem is elsősorban a gazdagsága figyelemre méltó, hanem ennek újszerű szerkezete. Vegyük példának Mohn urat, a maga szerény 1,7 milliárd dollárjával. Anyja családja még Bibliákat adott ki Güterslohban, ebben a nyugat-németországi városkában. Mohn ebből építette ki a tőkeerős, agresszív üzleti politikájú Bertelsmann A. G. céget, amely lapkiadásban, könyvklubokban, hanglemez- és filmgyártásban érdekelt. Tavaly aztán megvásárolta a patinás amerikai Doubleday kiadóvállalatot, és a közismert RCA hanglemezgyárat, s ezzel egy csapásra a világ legnagyobb médiabirodalmának ura lett. És most, hogy az első nyugatnémet műsorhold pályán van, ennek egyik programja, az RTL-Plus, tovább gyarapítja birtokát.

Az űrgrófok jelenléte az európai tömegkommunikációs színtéren épp az első közvetlen műsorsugárzó műhold („DBS”, vagyis — remélem, meghonosodik — „műsorhold”) fellövésével került ismét az európai érdeklődés homlokterébe. Amikor a francia Ariane—II pályára juttatta a TV—Sat I-et, hogy a közeljövőben az első francia, a skandináv, majd a második nyugatnémet és francia műsorholdat szintén elhelyezze az Egenlítő feletti parkoló pályán, a nyugat-európai kommentárok többnyire eufórikusak voltak: európai diadalt ünnepeltek a japán és amerikai kihívással szemben, a csúcstechnológia fejlesztésére hivatott EUREKA koordinációs terv első gyümölcset. Csak itt-ott szóltak meg diszsonáns hangok. Ezekben az űrgrófok neve gyakran előfordult. Mivelhogy — e szkeptikus kommentárok szerint — a műsorholdak korszaka még inkább az ő malmukra hajtja a vizet.

Ezzel persze rögtön az is kétségessé válik, hogy az Ariane—II sikere valóban európai diadal-e. 1983 óta 24 új televíziós műsor indult be Nyugat-Európában, ebből 21 kereskedelmi alapon működik. Ezek a műsoridő nyolcvan százalékában importműsorokat sugároznak. Többnyire amerikaiakat, de terjednek a japán műsorok is. Ahogyan A. Mattelart, Mitterrand elnök kommunikációs tanácsadója (aki különben már a szocialista kormány idején is csak amolyan Ezekiel próféta volt) megfogalmazta: féltő, hogy Európa néhány esztendő alatt „a nemzetközi képek nagyáruházának pompás leányvállalatává válik”.

Ez a folyamat, persze, már a műsorholdak megjelenése előtt megindult, amikor a kereskedelmi televíziózás betört Nyugat-Európába. A TV—Sat I és csakhamar pályára kerülő többi napelemszárnyas műhold csupán felgyorsítja ezt a mozgást. És talán a hazai közgondolkodásban is ráirányítja a figyelmet a műsorholdak gazdasági logikájára. Arra,

Szerkesztői levél

hogy itt elsősorban nem célirányos ideológiai fellazításról van szó, hanem falánk piac-szerzésről, dollárokból mérhető közvetlen profitról. Ám kétlem, hogy a nemzeti kultúra, az európai társadalmak identitástudatára egy madáchi Lucifer kevésbé lenne kártékony, mint a manicheisták Ördöge.

Tévedés lenne például azt hinni, hogy Ted Turner, az ürgrófok egyike, ideológiai megfontolásból vásárolta meg a moszkvai „Jóakarát versenyek” közvetítési jogát. Csúppán profitot remélt belőle.

Igaz ugyan, hogy állítólag 15 millió angol fontot fizetett rá, de az ő rezsijébe belefér.

Szaló Turner

Csepeli György—Tóth Pál Péter

A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében

Hogyan születnek a jelképek, mi a jelentőségük az egyén és a társadalom életében, milyen szimbólumokat teremt az emberek kollektív azonosulása: a nemzethez való tartozás, és végül mi a szerepük ezeknek a szimbólumoknak ma Magyarországon — elsősorban ezekre a kérdésekre kapunk választ az alábbi írásból.

Jel és jelkép

Vigotszkij joggal nevezte a jeleket „pszichológiai szerszámoknak”, melyek jelentősége az emberi tudat kialakulásában és működésében legalább akkora, mint a munkavégzést lehetővé tevő igazi szerszámoké. A jelek az anyagi világból származnak, láthatók, hallhatók, tapinthatók, tehát nagyszerűen forgalmazhatók az emberek közötti fizikai térben, ugyanakkor önmagukon túlmutatva jelentéseket hordoznak, miáltal szellemi tér keletkezik. A jelentések az emberi kommunikáció molekulái, melyek eredendően személyközi (hiszen érvényességükhöz legalább két személy egyetértése szükséges), ugyanakkor személyesek is (hiszen ha nincs, aki megértse őket, akkor gyakorlatilag nem léteznek).

Megismerési érték szerint vizsgálva a jelentéseket, gondolati és érzelmi típusokat különíthetünk el. A gondolati jelentés esetében maga a jelölt tárgy van előtérben, s azt kutathatjuk, hogy a jelentés igaz vagy hamis módon jeleníti meg a tárgyat. Az érzelmi jelentést vizsgálva a jelölő van előtérben, akinek valamilyen viszonyulása (pozitív, negatív, közömbös, ambivalens) képezi a jelentés kulcsmozzanatát.

A jelek és jelentések nagyrészt öröklöttek,

kialakulásuk az őstörténet homályába vész, azonban plaszticitásuk révén minden kor s benne minden ember alakíthat rajtuk. A jelentések leggazdagabb tárháza, s az új jelentések képzésének egyik legfontosabb biztosítója a beszélt (s utóbb az írott) nyelv.

A jelképek vagy más szóhasználatban a szimbólumok speciális jelek. Míg az emberi kommunikáció jelei egészében véve a személytelen-társadalmi szférától a legbelsőbb személyes szféráig hatolón alkalmasak lehetnek jelentésképzésre, addig a jelképek kötött, szigorúan szabályozott jelentésképzést tesznek csak lehetővé, melynek lényege, hogy kizárja a plasztikus személyes és személyközi variációkat. A jelek és a jelképek egyaránt társadalmilag létrehozott kommunikációs kódok, azonban míg a jelek használói elsősorban mint személyek nyilvánulnak meg (természetesen a szerepeik által meghatározott személyközi vagy társadalmi minőségben), addig a jelképhasználat jellegzetesen csoporthoz kötött, nem variálható a személy tetszése szerint.

A jelkép föltehetően ősibb kommunikációs eszköz, mint a többi jel. Mivel egy-egy csoport életében jelképek sokasága található, s az egyes jelképek kombinálási szabályai kevésbé kötötték, a jelképek révén történő kommunikáció a csoport tagjai számára

nagy jelentőségű, hiszen létük kollektív meghatározottsága fejeződik ki ezáltal. Sőt, ha Jungnak hinni lehet, az emberiség mint (potenciális) csoport egysége az alapvető szimbólumok azonosságában és örök visszatérésében rejlik. Jung szerint minden egyes alapvető jelképbe az emberi sors egy-egy tipikus rezdülése van bezárva, ami az ősidőktől fogva mindig előfordult, és amíg ember él a földön, menete változatlan lesz.

Függetlenül attól, hogy osztjuk-e vagy sem Jung elképzelését a szimbólumok ősiségét és öröktől valóságát illetően, az nyilvánvaló, hogy a jelképek és a csoportok kapcsolatát kulturális, azaz történeti értelemben kell felfognunk, s a jelképekben a csoportok időben való létezésének legfontosabb mérföldköveit kell látnunk. Egy csoport jelképének eltávolítása, a csoport életéből való kiszakítása jövátételten károkat okoz a csoport kulturális egységében, hiszen a gyökörek metsződnek el ezáltal. A jelképek kiirtása egy-egy csoport életéből azonban nem könnyű, hiszen létezésükhöz a csoport elemi pszichológiai érdekei fűződnek, melyek a jelképek szívósságát, nagyfokú ellenállóképességét magyarázzák.

Következésképpen új jelképek teremtése sem könnyű. Egy csoport annál szilárdabban érzi magát beágyazva a világba, minél messzebbre vezetheti vissza gyökereit az időben, minél ősbibb sorsmozzanatokat kódolhat jelképeibe. Új jelképek kialakításának csak akkor vannak meg a szociálpszichológiai feltételei, ha a csoport létét érintő gyökeresen új körülmények keletkeznek, amelyek reprezentálása híján a csoport azonosságtudata rendülne meg. Nagyon nehéz azonban azt egy-egy jelen pillanatban eldönteni, hogy a mindenkorí jelen számtalan történése közül mi válik majd szimbólummá, mi társul a meglévő jelképek köréhez, s mi szorít ki fölöslegessé vált régebbi jelképeket. A jelképek kialakulása és lecserelődése százas folyamat, melybe belenyúlni, kertész-késsel metszeni és ojtani igencsak kockázatos vállalkozás.

A jelképek kollektív kötöttsége, historizáló potenciálja megérthetetlen, ha nem vesszük tekintetbe a jelképek által teremtett jelentések természetét. Ezeket a jelentéseket egy egészen sajátos és mély emocionalitás

jellemzi. A jelképek révén ugyanis nem egyszerűen a csoport azonossága jut kifejezésre, hanem ennek az azonosságnak a jelkép használója által megélt, saját individuális létezésének határain messze túlnyúló élménye. A jelképek útján történő kommunikációban nem lehetünk egyedül (még ha esetleg fizikailag egyedül is vagyunk), hanem egy kórus tagjának érezzük magunkat, mely időben megszakítatlan sort képezve a hajdan élt elődöket, a jelenben élőket és a majd megszületőket egyaránt magába foglalja.

Hangsúlyozzuk, nagy kérdés, hogy vannak-e az egész emberiséget átfogó jelképek, s nem inkább arról van-e szó, hogy minden kultúra, minden kultúrakör előszeretettel sajátítja ki magának az egész emberiséggel való kiválasztott kommunikáció privilégiumát. Hinnünk kell azonban abban, hogy ha az egész emberiséggel való azonosulás szimbólumai ma még hiányoznak is, de potenciálisan léteznek ilyen szimbólumok, amelyek a föld lakóinak kollektívan és individuálisan oly sokféle módon átélt drámáját mindenki számára érzékletessé teszik.

A szimbólumok tehát individuálisan lebontható, de kollektív tartalmuktól megfoszthatatlan jelentések, melyek egy-egy kulturális értelemben tekintett csoport egységét, azonosságát fejezik ki mélyeséges emocionális alapokon.

Jelkép és szocializáció

Az emberek nyilvánvalóan nem születnek jelképekkel a fejükben, azt viszont nem zárhatjuk ki, hogy a jelképek iránti fogékonyság (mint általában a kommunikációs képesség) velünk született. A jelképeknek az a tulajdonsága, hogy az általuk hordozott jelentések gondolati jegyei érzelmekbe ágyazva jelennek meg, fejlődéslélektanilag kitüntetett helyzetbe hozza őket. A gyermek maga is teremt szimbólumokat, melyekről azonban kimutatható, hogy anyaguk a gyermek kulturális környezetében már létező szimbólumokból származik. A szimbólumképzéssel összefüggő mese- és mítoszrészekenység a felnövekvéssel csökken, de sosemvész ki egészen. Fontos kérdés, hogy milyen vész ki azokról a gyermekekből, akik-

nek szimbólumigényét annak idején nem elégitették ki, nem táplálták megfelelő anyaggal. Védtelen racionalizmus lesz az eredmény, mely egy-egy válság idején könnyű prédájává válhat a felkínált szimbólumok okozta friss érzelmi kielégülésnek és vad irracionálisnak.

A szimbólumhasználatot tehát be kell építeni a szocializációs folyamatba, máskülönben elszürkül a képzet, elapadnak a kollektív azonosulás forrásai, kiszikkad az emocionális, és cinizmus, hedonizmus, egoizmus lesz uralkodóvá, mely minden racionalitása ellenére adott alkalommal ellentétébe, irracionálisba, fanatizmusba csaphat át. A felnőtt életében a szimbólumok útján történő kommunikációnak a művészetrel való találkozásban van elsőrendű jelentősége, egyébként — mint az egész megélt gyermekkor — lappang, s csak neurotikus életvitel esetében jut túlsúlyra.

Jelkép és nemzet

Senki sem nyomban az emberiségbe születik bele, hanem egy meghatározott történettel és kultúrával rendelkező csoport tagjává válik a szocializáció során. A nemzet olyan csoport, amely a modern társadalmakat megosztó és egyesítő erők közül az utóbbiakat testesíti meg. Bizonyos szempontból azt mondhatjuk, hogy a nemzet minden önmagát nemzetiként definiáló társadalom esetében már eleve szimbólum. Ez nem zárja ki, hogy a nemzetet ne tekintsük történeti, szociológiai, gazdasági, politikai, kulturális értelemben vett valóságnak, de az nyilvánvaló, hogy a nemzet egyben egy olyan csoportnak tulajdonított létezés szimbóluma, mely a maga empirikusan jelölt valóságán messze túlmutat. A nemzet mint szimbólum voltaképpen fiktív csoportra utal, hiszen magába tartozóként tartja számon a már meghaltakat és a még meg se születetteket, de mint szimbólum a nem létezőt létezőként életre galvanizálja, s hitet kelt föl. E hit (ami szintizta emocionális) magja az egyén nemzeti azonosulása, ami a már említett kollektív élmény konkrét válfaja, s modern körülmények között az individuális létezés esendősége okozta szorongások egyik legfontosabb

ellensúlya. Sokféle csoport kínálkozhat még e szimbólumszerepre (egyház, párt, régió, osztály stb.), azonban a nemzeten kívül egy sincs olyan, amit az adott társadalom minden tagja kollektív azonosulás forrásaként egyaránt elfogadhat.

Ami mérlegelendő, az csak az, hogy a nemzeten mint pszichológiailag integráló kollektív kategórián kívül milyen egyéb azonosulási kategóriák legyenek hozzáférhetőek? Továbbá megfontolandó, hogy a nemzeti azonosulás gátja-e a nemzetköziség pszichológiai meggyökerezésének, s taszít-e vagy közelít az emberiséggel mint csoporttal való azonosulás viszonylatában?

A nemzettel mint a csoport létét az öröklétbe helyező szimbólummal egyenrangú következő hasonló jellegű szimbólum: a haza. Ezáltal az emberi életet meghatározó másik természeti dimenzió, a tér válik jelentésselivé kollektív és érzelmi tekintetben. Az „anyaföld”, „szülőföld”, „szülőhaza” összetételek jól szemléltetik a haza emocionális jelentőségét, s Jung helyesen jegyzi meg, hogy ezekben az allegorikus összetételekben a hazaszemély képezi a döntő motivációs forrást.

A haza ugyanis a térben pontosítja a személy helyét, aki egyébként irtózatossá lebegést és bizonytalanságot érezhetne. Fából vaskarika azonban elszakítani egymástól a „nemzetet” és a „hazát”, mivel a személynek mind az időben, mind a térben el kell helyeznie magát, ha valóban otthon akarja magát érezni rövid földi vándorútján.

E két legfontosabb szimbólumhoz szolgáló szimbólumok egész serege kapcsolódik, melyek a nemzeti hovatartozás élményét szélesítik és árnyalják. E szimbólumok formális katalógusa megadható, de az már történeti és szociológiai kérdés, hogy mikor, melyik és milyen nemzetek esetében jut ki-tüntetett szerephez. Voltaképpen a nemzeti társadalom szinte minden vonatkozása szimbólumértékre tehet szert, s hogy melyik vonatkozás válik szimbólummá, az nyilván az adott vonatkozásnak tulajdonított súlyponti szereppel függ össze. A súlyponti szerepet egyként motiválhatja, hogy az adott vonatkozás szorongás vagy inkább elégedettség forrása. A motiváció természetétől függően persze a szimbólumműködés teljesen eltérő, de funkcionálisan mindkét típus

egyaránt a nemzeti csoport fennmaradását szolgálja.

A nyelv, az állam, a gazdaság, a politikai berendezkedés, a kultúra és a történelem sorolható föl e szimbólumértékre is szert tehető vonatkozások sorában. Jól lehetne tipizálni az egyes nemzeteket aszerint, hogy a vonatkozások közül melyeknek tulajdonítanak szimbolikus jelentőséget, s e jelentőség-tulajdonítás forrása negatív vagy pozitív motivációra vezethető vissza. A hazai vizsgálatok szerint Magyarországon jelenleg a nyelv, a kultúra és a történelem vonatkozásai képezik a szimbólumképzés gócpontjait, s a negatív és pozitív érzelmi motiváció egyaránt megtalálható (jóllehet az egyes társadalmi rétegekben eltérő mértékben és kombinációkban).

Döntő dilemma forrását képezi ma Magyarországon, hogy a nyelv, a történelem és a kultúra szimbolikus tartalmai más (részben ráadásul ellentétes) jelentéseket hordoznak, mint az állam, a politika és a gazdaság szimbólummá vált jegyei.

Minden nemzet életében vannak sui generis jelképek, amelyeket kifejezetten arra a célra hoztak létre, hogy az adott nemzetet szimbolizálják mind a nemzet tagjai, mind más nemzetek tagjai számára. Izgalmas kutatási kérdés volna annak vizsgálata, hogy e szimbólumok jelentése miként változik nemzeti hovatartozás függvényében. Nyilvánvaló, hogy más nemzetek számára egy-egy adott nemzeti szimbólum érzelmi jelentése elvész, s a jelölő funkció nyomul előtérbe. Amit egy-egy nemzet különösen nyomasztónak érezhet, az akkor fordul elő, ha olyan szimbólumok használatára kényszerül, amelyeket más nemzeteknek tulajdonít.

A nemzeti szimbólumok sűrítetten jelölik a nemzeti élet összes fentebb tárgyalt vonatkozását, s jelentésük a kollektív azonosulás okozta érzelmeken alapul. E szimbólumok a nemzet létét folyamatosan kommunikáló források, amelyek hatásukat csak akkor fejthetik ki, ha folyamatosan jelen vannak, az észlelés számára hozzáférhetőek. Mivel az azonosulás ősi motivációja élteti jelentésüket, hiba volna túlzott jelentőséget tulajdonítani annak, hogy mi bennük a „gondolat”, a szóban, logikailag megragadható tartalom. Éppen az a lényegük, hogy gondola-

tilag plasztikusak, „poliszémikusak”, azaz minden kor képes a maga szabta nemzeti jelentéseket beléjük látni.

A nemzeti jelképek cserélgetése, „korszerűsítése”, „elnémítása” kárhuzatos kísérlet, mely rövid távon ellenhatást (az adott jelképekhez való fokozott ragaszkodást), hosszú távon pedig a nemzeti lojalitás gyengülését, a nemzeti hovatartozás leértékelődését hozhatja magával anélkül, hogy kellő erejű integrációs eszköz nyomulna helyére.

A címerek grafikus (többnyire ikonikus) jelekből képzett nemzeti szimbólumok, melyek egyszerűségük, könnyű reprodukálásuk és kiállításuk révén kitűnően ellátják a nemzet létét kommunikáló funkciójukat. A címerek történeti képződmények, s aktualizálásuk jobb, ha az értelmezés, s nem megjelenési formájuk szüntelen változtatgatása útján zajlik.

A címerrel rokon a zászló, mely a térben is megjelenve erősebb élményt ad a szemlélődőnek.

Auditív szimbólumok sorába tartoznak bizonyos dalok és zeneművek, melyek közül egyet az adott nemzet himnuszának nevez. A himnuszok zenéje és szövege a nemzet egyetemét, sorsát szimbolizálja, magyar viszonyok között különösen erős érzelmi erővel.

Az ünnepek a nemzeti azonosulás kimutatására, viselkedéses megjelenítésére szolgáló alkalmak, amelyek ha valóban jól funkcionálnak, semmivel sem pótolható eszközök arra, hogy a személy a kollektív azonosulás sajátos transzcendentális élményét megélje.

Szimbólumértékre tehetnek szert különböző emlékművek, sirook, épületek vagy bizonyos nevezetes helyek, ha a nemzet léte szempontjából fontosnak tulajdonított történések fűződnek hozzájuk.

E kifejezetten nemzeti célzatú szimbólumokon kívül számos spontán módon keletkezett szimbólum létezik, melyek érvényességét sokszor az egész nemzet nem ismeri el, de adott körben élnek és hatnak. Ezek a szimbólumok teszik lehetővé, hogy a nemzeti társadalom heterogén csoportjai és rétegei különállásukat úgy őrizzék meg, hogy egyben homogenitásukat nemzeti szempontból hangsúlyozzák.

Külön kérdés, hogy egy-egy nemzet szemantikus vonzasköréből mit tekintenek az adott nemzetet szimbolizáló dolgoknak az idegen nemzetek tagjai. Ez azért nagyon fontos, mivel ezekben az esetekben sokszor negatív érzelmi viszonyok képezik a jelentések magját, míg a saját nemzeti szimbólumok pozitívak, esetleg ambivalensek.

Empirikus adatok

Nincs megbízható felmérés arról, hogy ma Magyarországon mi mindent tekintenek az emberek nemzeti szempontból szimbolikusnak. A kifejezetten nemzeti szimbólumok körére vonatkozó reakciók sincsenek áttekinthetően.

Amint az várható is, a különböző vizsgálatok egyértelműen tanúskodnak a Himnusz magas szimbolikus értékéről. A meghatódás domináns érzelem, melyről a megkérdezettek 90—95 százaléka számol be (Csepeli 1985). Érdeemes volna a Szózatot is vizsgálni, valamint a különböző helyzeti összefüggésekre figyelmeztet fordítani. (Például „kopott-e” a Himnusz hatása azáltal, hogy a televízió záróműsorává vált?)

A többi jelképpel kapcsolatos vizsgálati adatok fiatalokkal készített felmérésekből származnak. Már az iskoláskor előtt kialakul a gyermekekben a saját ország pozitív túlértékelése, az anyanyelv spontán előnyben részesítése, valamint a saját nemzetbeli társaság keresése. Az iskola és a tömegkommunikáció hatását kell abban látnunk, hogy kialakul a gyermek körül az a sajátos, nemzeti jelentésekkel kerestül-kasult szőtt környezet, amelynek eredményeképpen a nemzeti hovatartozás szavak nélküli szemantikus tartománya jön létre a gyermekben. A nemzeti léthez kapcsolódó jelképek, mint például a címer, a zászló, a himnusz, a nemzeti ünnep e kommunikációs környezet elemeit képezik. Ezek a jelképek már jellemzett vonásaik folytán rendkívül alkalmasak arra, hogy nemzeti mederbe tereljék a gyermek etnocentrizmusát. Ily módon a végeredmény az lesz, hogy a gyermekekben magyarságuk nemcsak denotatív (azaz leíró, tényszerű) viszonyként tudatosul, hanem a magyarsághoz való tartozás stabil érzelmi-értékelő viszonyként formálja élményvilágukat.

Hogy e folyamat tízéves korra már lezajlik, és az érzelmi azonosulás létrejön, arra több adatunk is van. Egy vizsgálatban (Szabó—Csepeli 1984) gyermekeknek 26 politikai kifejezést kínáltunk föl, hogy ítéeljék meg azokat aszerint, hogy pozitív vagy negatív érzéseket keltenek-e bennük. Egyetlen más szó esetében sem tapasztaltunk olyan mérvű pozitív reagálást, mint a Himnusz és a piros-fehér-zöld zászló kapcsán. (A többi 24 szó a nemzeti konnotációt nélkülöző politikai jelenségre utalt.) A félezer megkérdezett közül mindössze ketten mondták, hogy nem szeretik a magyar himnuszt, és egy akadt, aki nemtetszését fejezte ki a magyar zászló iránt. (A megkérdezettek 10—14 éves budapesti iskolai tanulók voltak, akik reprezentálták a teljes budapesti 10—14 éves korosztályt.)

Több különböző címer közül százszázalékos volt a magyar címer felismerésének aránya, és a gyermekek negyvenhét százaléka ítélte azt a „legszebbnek”. (A többiek tetszésítéletei a többi hat címer között osztottak meg.)

Az ötödikes-hatodikos korosztály többsége (52%) a magyar címer mellett szavazott, s ez az arány a hetedik-es-nyolcadikos korosztályban már csak 42 százalékos volt. Ha figyelembe vesszük azt a más vizsgálatokból már ismert, nemzetközileg is tapasztalt adatot, hogy az elsősök körében a saját nemzet címere általában alacsony mértékű tetszést arat, azt mondhatjuk, hogy a saját nemzeti címer iránti tetszés a 10—12 éves életkorban tetőzik, majd lassan csökken. Ez jól mutatja a címer kapcsolatát a saját nemzet iránt kialakuló pozitív érzéshez, majd azt a sajátos fordulatot, hogy egyes esetekben megmarad a címer iránti feltétlen tetszés, míg más esetekben a tetszési fok csökken.

Egy korábbi vizsgálat érdekes adatai a nemzeti és a nemzetközi jelképek iránti érzékenységre vonatkozóan nyújtanak információt (Szabó 1981). A magyar címer, a magyar korona, a vörös zászló, a Himnusz, az Internacionálé és a DIVSZ-induló azonosítására kérték föl a vizsgálati személyeket. (A megkérdezettek az ország 14—30 év közötti lakosságát reprezentálták, számuk összesen 832 volt.) Az eredményeket a következő táblázatban mutatjuk be.

„Nemzeti” és „nemzetközi” szimbólumok azonosítása (százalékosan)				
Felkínált szimbólum	Helyes azonosítók aránya	Téves azonosítók aránya	„Nem tudom” választ ad	Összesen n = 832
Címer	97	2	1	100
Korona	86	11	3	100
Vörös zászló	23	60	17	100
Himnusz	96	3	1	100
Internacionálé	57	14	29	100
DIVSZ-induló	34	23	43	100

(Forrás: Szabó, 1981. 18. old.)

A táblázatból nyilvánvalóan kitűnik, hogy a nemzeti szimbólumok jóval szélesebb körben találunk azonosításra, mint a nemzetköziek. Ez a táblázat egyben arra is figyelmeztet, hogy nem szabad túlbecsülni az iskola és a tömegkommunikáció sulykoló-indoktrináló szerepét a nemzeti és a nemzetközi attitűdök formálásában. A tantervek,

tankönyvek bármennyire is mellőzni igyekeznek a nemzeti szimbólumokat és erőltetni próbálják a nemzetközieket, a gyermekek tudatában ennek az igyekezetnek még perceptuális-émlékezeti szinten sem akad sok nyoma. Jól mutatja ezt a vörös zászlóval kapcsolatos ítéletek szemantikai vizsgálata.

A vörös zászlóval kapcsolatos ítéletek szemantikai osztályai (százalékos előfordulása)	
a nemzetközi munkásmozgalom zászlaja	23
a szovjet zászló	25
a párt zászlaja	11
magyar zászló	5
forradalmi zászló	3
szocializmus (szabadság, béke, felszabadulás) zászlaja	12
nem tudja	21
összesen	100

(Forrás: Szabó, 1981. 20. old.)

A legtöbben tehát a vörös zászlót nem eredeti jelentésében (a nemzetközi munkásmozgalom zászlajának), hanem egyéb jelentésekben értelmezték, illetve értelmezésére nem vállalkoztak, ami elég jól mutatja az „internacionalista” jellegű szocializáció deficitjét.

A szimbólumok azonosítása a válaszadók iskolai végzettségétől függött. Az általános iskolai végzettséggel rendelkezők között 1—58 százalék között mozgott a „nem tudom” válaszok aránya, a felsőfokú végzettségűek között ez az arány csak 1—15 száza-

lek között változott. A felső fokon végzettségű nemzeti szerepükben is tudatosabban nevelhetik gyermekeiket. A már említett ötszáz fős budapesti vizsgálat során a gyermekek szüleit is megkérdezték, s többek között arról is szó volt, hogy a szülők véleménye szerint az egyes politikai fogalmakról hol hallják gyermekeik a legtöbb jót.

E két táblázat adatai alapján az értelmiségi családokban aktívabb, a nemzeti ideológiák irányában nagyobb fogékonyságot sarjadzó szocializációs gyakorlatra következtethetünk.

Hol hallja a gyermek a nemzeti zászlóról a legtöbb jót?			
	Az apa iskolai végzettsége		
	ált. isk. n = 211	középfok n = 136	felsőfok n = 101
televízióban	13	10	5
iskolában	63	61	64
családban	16	20	25
nem tudja	8	9	6
összesen	100	100	100

Hol hallja a gyermek a nemzeti himnuszról a legtöbb jót?			
	Az apa iskolai végzettsége		
	ált. isk. n = 208	középfok n = 139	felsőfok n = 101
televízióban	19	17	11
iskolában	62	59	54
családban	13	20	28
nem tudja	6	4	7
összesen	100	100	100

(Forrás: Szabó—Csepeli, 1984. 14—15. old.)

Az ünnepekkel kapcsolatosan az 1984-es vizsgálat szolgáltatott adatokat. A legnagyobb magyar ünnep iránt érdeklődő kérdés alaposan megosztotta a válaszadókat. A viszonylagos többség (48%) április 4-ét, a felszabadulás napját tartotta a legnagyobb magyar ünnepnek. A válaszadók egynegyede viszont március 15-ét sorolta ide. A többi válasz megosztott május 1., augusztus 20., november 7. és március 21. között. Az életkor hatása abban mutatkozik meg, hogy az életkor növekedésével zsugorodik a többi ünnep pártolóinak köre, de nem változik a két nemzeti ünnep pártolóinak egymáshoz viszonyított aránya. A belső arányok nem sokat változnak, ha a család társadalmi hátterének függvényében vizsgáljuk a legnagyobb magyar ünnepre vonatkozó ítéletek előfordulását.

Mindazonáltal a nemzeti ünnepen mutatott viselkedés, szimbólumhasználat társadalmi struktúra függvénye lehet. Egy 1979-es vizsgálat során megkérdezték, hogy „Idén március 15-én viselt-e kokárdát?”. A megkérdezettek 14—30 évesek országos reprezentatív mintáját képezték. Közülük 40 szá-

zalék válaszolt igenlően, s 60 százalék tagadón (n = 853). A nők valamivel nagyobb arányban viseltek kokárdát, mint a férfiak. Legelterjedtebbnek ez a szokás a 14—18 évesek csoportjában mutatkozott. A budapestiek között gyakrabbnak mutatkozott, mint a vidékiek között.

A kokárdaviselés leggyakoribban az értelmiségiek, illetve a leendő értelmiségiek körében fordul elő, mintegy részeként az értelmiség egyébként mélyebb és gondolatilag tagoltabb nemzeti attitűdjének. Alacsony gyakorisága a kvalifikálatlan fizikai dolgozók körében, ami többek között azzal is magyarázható, hogy e rétegek ismeretszintje túl alacsony ahhoz, hogy a kokárdaszimbólum jelentése értelmezhetővé váljon számukra (Csepeli, Lányi 1981).

Következtetések, javaslatok

Az elméleti és empirikus adalékok egyaránt azt sugallják, hogy a jelképekkel való élés a társadalmi lét elengedhetetlen kommunikációs együttjárója, s azon belül a csoporttu-

dat nagyon fontos generátora. Mivel archetipusos eszközökről van szó, a jelképek kialakításának, mesterséges úton történő létrehozásának bizonyos korlátai vannak, hiszen azok a jelképek lepereregnek a csoportról, amelyek nem alkalmasak a csoporttal való azonosulás, az individuális lét esendőségeit oldó, enyhítő transzcendáló élmény kiváltására.

Bizonyos, hogy a nemzeti jelképek által mozgósított emóciók jelentős irracionális potenciál forrását képezik, azonban e veszély talán kisebb annál a veszéllyél, melyet a visszhangtalan jelképek, illetve a jelképrombolás okoz. Ez esetben ugyanis „jelképéhség” állhat elő, mely a maga spontán és tömegszerűen „ragály” jellegű jelentkezésében sokkal hevesebb irracionális reakciókra ad módot, mint a történetileg és társadalmilag kontrollált jelképhasználata.

A jelképek „karbantartása” a róluk való szüntelen kommunikáció feladata, miáltal az emóciók kontrollálhatók, pszichológiailag és társadalmilag egyaránt egyensúlyban tarthatók lesznek. A jelképhasználata fontos intézményes szocializációs feladat kell, hogy legyen, egyébként ugyanis a család és a kortárs csoportok jelkép-szocializációs szerepe kerül előtérbe, ami önmagában nem feltétlenül baj, csak akkor, ha nincs szinkronban az iskolai és tömegkommunikációs fórumokon nyilvánosságra kerülő közleményekkel.

A nemzeti zászló, címer és himnusz jelképeinek értelmezésével láthatóan nincs komoly szociológiai probléma. Más kérdés — de erre nincsenek empirikus adataink —, hogy miként élünk e jelképek pszichológiai erejével. A pusztá megfigyelés szintjén az a benyomásunk, hogy a nemzeti színekhez, a Himnuszhoz (különösen pedig a Szószathoz) bizonyos szektás-dogmatikus görcsök kapcsolódnak a hivatalosság szintjén. (Gondoljunk az olyan ünnepségekre, ahol a Himnusz éneklése alatt a protokoll kivonul, átengedve ezt a jelképet a hivatalosság sáncain kívülrekedteknek.) A vörös zászló gyakori használata és a nemzeti zászlóval együtt szerepeltetése nemigen éri el a kívánt hatást, hiszen az emberek nincsenek tisztában a vörös zászló szimbólumának jelentésével. Mivel nemzeti címerünk bőven tartalmaz internacionalista szimbólumokat (vö-

rös csillag, vörös zászlóból font csik), elég lenne olyan nemzeti zászlók szerepeltetése, amelyekben a jelenlegi gyakorlattal ellentétben rajta van a nemzeti címer. Ez a gyakorlat eleget tehetne a nemzetköziség szimbólumszinten is történő kommunikációjával kapcsolatosan támasztott hivatalos igényeknek, ugyanakkor eleget tenne annak a természetes igénynek, hogy az emberek az országot, melyben élnek, szimbolikusan is magyarként észlelhessék. Ezen túlmenően a nemzetköziséget érdemes lenne konkretizálni, s adott esetekben más nemzetek zászlainak kitévésével kellene szimbolizálni. Ez azt is kifejezésre juttatná, hogy nemzetek nélkül nincs és nem lehet nemzetköziség.

Átgondolandó, hogy a nemzeti szimbólumok használata mennyiben korlátozandó ünnepekre, s nem volna-e szükség hétköznapi bevezetésükre is. Középületeink többsége címerünkkel, zászlónkkal nincs megjelölve, az egyenruhák nemzeti jellege nem tűnik föl.

Teljesen kialakulatlan a szub-identitások és a nemzeti identitás egységét kifejező szimbólumokkal kapcsolatos politika. A regionális címerek és zászlók korszerűsítése sok esetben a szóban forgó szimbólum kifacsarását, eltorzítását és egyben hatástalanítását eredményezte. A különböző szervezetek, testületek szimbólumai és a nemzeti szimbólumok vagy nem válnak el, vagy nincsenek érintkezési pontjaik. A különböző vallásokhoz kapcsolódó szimbólumok nemzeti tudatot befolyásoló szerepe teljesen feltáratlan.

Intő példa, hogy történelmi múltunkból, jelenünkben külön (s politikailag alig-alig kezelhető) szimbólumértékűvé válhat minden elhangzott esemény, személy, hely, mű vagy éppen korábban elfogadott szimbólum, ami fölösleges zavar forrása. A korona hazakerülése, az azt követő — bizonytalanságokkal terhes, de alapvetően helyesen bonyolított — kampány tanúsítja, hogy alaptalanok voltak a félelmek, s e szimbólumot sikerült új értelmezésben beépíteni a mai magyar nemzeti tudatba (Kulcsár, Lázár, Vágó 1979).

Egyoldalúságok jelentkeznek a történelmi személyek örökségének ápolása, sírjaik gondozása, a nemzeti emlékhelyek kultusza területén. A szocialista táborhoz való tartozás szimbolikus szinten is történő hangsúlyozá-

sa helyes, de ezzel egyidejűleg szimbólumhasználat útján is kifejezésre kellene juttatnunk európaiságunkat és az emberiséghez való tartozásunkat. (Utcanevek, megemlékezések, ünnepek stb. útján.)

Mérlegelni kellene, hogy vannak-e, lehetnek-e olyan szimbólumaink, amelyek kelet-közép-európai helyzetünket, az itt élő népekkel való egymásrataltságunkat és a jövőben fokozandó kooperációnkat jelképezhetnének. Kézenfekvő a Duna felhasználása ebben az összefüggésben.

Ha nem gondoskodunk a nemzeti és a politikai szempontból fontos egyéb identitá-

sok nemzetileg szinkronizáló szimbólumainak megjelenéséről és érvényesüléséről, akkor olyan kontrollálhatatlan folyamatoknak leszünk tanúi, melyek a nem legitim, marginális, anómiás identitásokat erősítik. Az ember szimbólumhasználó lény, s ha szimbólumait elveszjük, akkor teremt magának újakat. Az adminisztratív fellépés, a defenzív politika ebben az esetben több kárt okoz, mint hasznot, hiszen ha valahol, hát éppen a szimbólumhasználatban van szükség teremtő társadalmi konszenzusra, a társadalom különböző rétegei közötti bizalom alapuló kommunikációra.

Hivatkozások

- Csepeli Gy. 1985. Nemzeti érzés és tudat Magyarországon a 70-es években. Bp. Múzsák.
 Csepeli Gy., Lányi G. 1981. Önmeghatározás és magyarság. Világosság. 22. I. 18—24.
 Csepeli Gy., Szabó I. 1984. Nemzet és politika a 10—14 éves gyerekek gondolkodásában. Tanulmányok, beszámolók, jelentések. Bp. Tömegkommunikációs Kutatóközpont 16. évf. 4. sz.
 Kulcsár L., Lázár G., Vágó J., 1979. Vizsgálatok a korona hazaérkezéséről és az eseményt kísérő propagandáról. Tanulmányok, beszámolók, jelentések, Bp. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 11. évf.
 Szabó I. 1981. Szimbólumok, személyiségek — vélemények. Ifjúsági Szemle. 1.1. 14—26.

➔ ABSTRACT: How symbols are born, what do they mean for the individual and for society, what symbols are created by the collective identification of people, ie, by their belonging to a given nation, and what is the role of these symbols today in Hungary? These are the principal questions the above study focusses on.

Heleszta Sándor

A műveltség és művelődés társadalmi megítélése

Társadalmunk műveltségről alkotott képét, a műveltség presztízsét állította középpontjába az a kutatás, melynek fő kérdéseit és válaszait ismerteti az alábbi írás.

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1986 júliusában (ezerfős, országos reprezentatív mintán) végrehajtott kutatása nem törekedett (nem is lehetett szándékában) a műveltség és művelődés valamennyi — akárcsak legfontosabb — kérdéskörének vizsgálatára (nem mért műveltség szintet, nem regisztrálta a művelődésre fordított időt, nem kereste művelődés és közösség kapcsolatának jellemzőit stb.). Ez a cikk a vizsgálat kérdésköreinek és eredményeinek teljes és szisztematikus ismertetését sem tűzte ki céljául (ez más keretben megtörtént¹). Ehelyett a vizsgálati anyagból néhány olyan problémát emel ki, melyeket a műveltség és a művelődés jelenlegi magyarországi helyzetének megítéléséhez fontosnak tart, s melyek más művelődésszociológiai kutatásokban kevésbé — vagy nem — kaptak hangsúlyt.

Egy „objektív” szféra: az iskolázottság és a munka melletti formális képzés alakulása

Egy adott társadalmat tagjainak elért iskolázottsági szintjével, az alap-, a közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezők arányával is lehet jellemezni, illetve az ezen arányokban valamely időszak alatt bekövetkezett változásokkal. A népességnek egy adott pillanatban meglévő iskolázottsági szintje szerint való leírása azonban legalábbis két

dolgot elfed: egyfelől azt, hogy az egyének életútjuk során különböző időben és eltérő módokon szerezhették meg regisztrált iskolai végzettségüket (és sokuknál ez nem a végső szint); másfelől azt, hogy egy emberöltőnyi idő alatt, amelyre a kérdezettek keresztül a megítélés kiterjed, maga az iskolázottság tartalma is sokat változ(hat)ott: módosult a tankötelezettség ideje, átalakult az iskolarendszer valamely (több) iskolatípusa, módosult egyes iskolatípusok képzési ideje, vagy például egyes, korábban alapvetően gyakorlati ismeretsajátítást kívánó tevékenységek részben-egészben „iskolaformát” öltöttek (a „céhes” vagy tanoncjellegű képzés „ipariskolá”-vá vált). Mindezen változások nemcsak az elsajátított ismeretanyagra hatnak ki (a tentervi változásokról nem is szólunk!), nem csak képességeket és készségeket, mentalitásokat stb. alakítanak másékként, de egy árnyaltabb megítélés számára problémát jelentenek az „iskolázottsági szint” értelmezése szempontjából is.

E megfontolások alapján a vizsgálati eredmények leírásában egy olyan módszert követtünk, hogy a kérdezettek munkábaállítás előtt (iskolaelhagyáskor) elvégzett iskolai osztályzatainak számát használtuk mutatóul, s kiszámoltuk egy-egy évtized „kohorszai” iskola végzettségének (súlyozott) átlagát².

Az iskolázottsági adatsorok eredményeit az alábbiakkal jellemezhetjük:

— az 1910-es évek kohorszáának átlagos 6 iskolai osztályos végzettségéhez képest az 1980-as évek kohorszáának átlagos iskolai végzettsége 12 osztály, azaz az elmúlt hét évtized alatt a gyermek-ifjúkorban iskolai keretekben töltött idő átlaga megduplázódott;

— a felnövekvő generációk iskolában töltött átlagideje megközelítőleg évtizedenként egy iskolaosztállyal nőtt, más szóval: az átlagos iskolázottsági idő növekedésében egy „trendszerűen” érvényesülő emelkedés tapasztalható,

— e „trendszerűen” érvényesülő növekedésen belül azonban az egyes évtizedek kohorszainak átlagos iskolázottsága lefelé és felfelé jellegzetes és jól értelmezhető eltéréseket mutat: az iskolázottsági átlag emelkedése az 1947—56-os kohorszónál a legnagyobb (2,02 iskolai osztály többlet a megelőző évtizedben iskolát befejezettek végzettségéhez képest), legkisebb pedig az 1937—46-os évtizedben (0,30 osztály többlet) és az 1970—79-es évtizedben (0,41 osztály többlet a megelőző évtized iskolaelhagyóinak osztály-átlagához képest).

Mindkét periodizáció adatait figyelembe véve azt kell hangsúlyoznunk, hogy *a népesség átlagos iskolázási növekedési trendje az 1940-es évek második felében felgyorsult, s a hatvanas évekig mintegy új növekedési ütemet látszott felvenni; az 1970-es évektől azonban ez a növekedési ütem megtört, erőteljes csökkenést mutat, s mintegy hozzáigazodik egy közel évszázados növekedési pályára „megszabott” üteméhez.*³

Az iskolázottsági szint emelésének, illetve a változó munkatevékenységek végzéséhez szükséges új tudás megszerzésének egyik módja az ún. „második képzési út” — a fogalmat némileg kitágítva ezen értjük a munka melletti (közbeni) szervezett tanulás minden formáját. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a megkérdezett személyek közel fele (46%) az iskola kereteinek elhagyása óta (eddig) semmilyen továbbtanulásban, (át)képzésben nem vett részt. Mintegy minden második személy élete során eltérő számban és eltérő időtartamig vett részt szervezett képzésben; a tanulási idők modulusa 1—3 év, de az összes kérdezett 16 százaléka rendes iskolai tanulmányait befejezése

óta még 3 (vagy 6) évnél több időt fordított munka melletti tanulásra. E tanulások 47 százaléka esti és levelező típusú oktatási keretekben zajlott, 33 százaléuk munkaidőben valósult meg, s csak kisebb részük „nappali” tagozaton. Tény továbbá, hogy e tanulásoknak csak 30 százaléka kapcsolódott közvetlenül a meglévő iskolaszervezet valamely szintű oktatási intézményéhez, többségük (56%) szakmai betanító, (át)képző tanfolyamok keretében, a gazdasági szervezetekhez kötötten zajlott le; 10 százaléuk pedig politikai-ideológiai képzésben való részvételt jelentett. Megállapítható volt az is, hogy az összes munka melletti képzés túlnyomó többségében (63%) a tanulás befejezése nem járt együtt a munkakör megváltozásával: a képzés vagy a már meglévő munkakörhöz utólag (párhuzamosan) volt hivatva megadni a szükséges tudást (vagy annak „certifikáció”-ját); vagy a munkatevékenység változásához szükséges új ismereteket úgy kívánta biztosítani, hogy — akár csak betanított munkás szinten is — a munkavégzést nem juttatta magasabb iskolázottsági szintre.

Ezek az adatok azt nyomatékosítják, hogy a társadalmi időalaphból a képzésre fordított időmennyiség intézményes növelése mellett (iskolaidő növekedése) az egyének életidejének és szabadidejének jelentős része is a képzetség emelésére fordítódott az elmúlt évtizedekben.⁴ A társadalmi ráfordítás mellett *az egyének időben (és anyagiakban) hozott áldozatvállalása is nagymértékű a népesség általános képzettségi szintjének emelkedésében.* A képet azonban ajánlatos némileg árnyaltabban szemlélnünk.

Egyfelől azzal, hogy rámutatunk: a munka melletti tanulásban részt vevők aránya az idő függvényében nő. Ha az — iskolavégzés jellemzőihez korábban képzett — egyes „kohorszok” tagjainak továbbtanulási adatait nézzük, ugyancsak egy „trend”-szerű növekedési ütem tárul elénk. Míg az 1917—26 között iskolát elhagyóknak csak 20 százaléka vett részt további élete során valamilyen szervezett oktatásban, s ez az arány az 1927—36 között iskolát végzettek körében is csak 35 százaléka; az 1937—46 között iskoláikat befejezőknek már 48 százaléka, az 1957—66-os kohorsz tagjainak 58 százaléka, és

Az elvégzett osztályok száma az iskola elhagyásakor a különböző „kohorsz”-okban					
Iskola-befejezés évtizede	Fő	(N = 949) %-ában	Az elvégzett osztályok száma (súlyozott átlag)	Az átlag különbsége az előző évtized adatához mérve	A különbség hányadosa
A)					
(1910—1916)	(12)	1,3	(6,25)	—	—
1917—1926	51	5,4	6,05	—(0,20)	—
1927—1936	90	9,5	7,05	+1,00	1,16
1937—1946	127	13,4	7,35	+0,30	1,04
1947—1956	152	16,0	9,37	+2,02	1,27
1957—1966	155	16,3	10,30	+0,93	1,09
1967—1976	202	21,3	10,96	+0,66	1,06
1977—1986	160	16,8	11,82	+0,86	1,07
B)					
1910—1919	24	2,5	5,96	—	—
1920—1929	67	7,1	6,59	+0,63	1,10
1930—1939	95	10,0	7,16	+0,57	1,08
1940—1949	126	13,3	7,90	+0,74	1,10
1950—1959	159	16,7	9,37	+1,47	1,18
1960—1969	179	18,9	10,66	+1,29	1,13
1970—1979	185	19,5	11,07	+0,41	1,04
(1980—1986)	114	12,0	12,07	+ (1,00)	(1,09)

az 1967—76 között iskoláikat befejezettek pedig már 70 százaléka vett részt (eddig) valamilyen (több) szervezett képzésben. S még az iskoláikat éppen csak elhagyó 1980—86-os évjáratok tagjainak is már közel fele (46%) involválódott e széles értelemben vett „második képzési útba”.

Ugyanakkor tény az is, hogy a munka melletti képzés szervezett formáiban való részvétel nagymértékben fokozza a képzettség diverzifikálódását: legkevésbé azoknak a képzettségi szintjét, kvalifikáltságát változtatja meg, akik rendes iskolai tanulmányukat az átlagos iskolai végzettségi szint alatt (esetleg csak éppen néhány osztály elvégzésével) fejezték be. Az „olló” egyre jobban kinyílik: az „első képzési út” során lemaradók — objektíve és szubjektíve — egyre behozhatatlanabb hátrányba kerülnek a „második képzési út” képzettség-növelő formáiba való integrálódás tekintetében.

Közismert, hogy a két évszázados előzményekkel rendelkező, de csak az 1950-es évek óta rohamosan fejlődő „emberi beruházás elmélete” milyen összefüggést állít a gazdasági növekedés üteme és a képzettség színvonal között. Jánossy egyenesen a munkaerő

kvalifikáltságára vezette vissza a gazdasági növekedés „trendvonalát”. Kornai pedig már a 70-es évek elején a harmonikus gazdasági növekedés előfeltételei közé sorolta az „oktatás fejlesztése”-t. Más közgazdászok (Vámos et alii) a növekedési ütem kööttségeit más tényezőkben hangsúlyozták — joggal, ha többek között a harmadik világ oktatási programjainak részleges kudarcaira, vagy egyes országok gazdasági növekedése oktatás-független ütemváltásainak fejleményeire gondolunk. Mindenképpen általánosan elismert tény azonban, hogy a gazdaságok növekedési, strukturaváltási lehetőségeiben kiemelkedő feltételszerepe van a népesség iskolázottságának, kvalifikáltságának. Ezt a kritériumot általában az iskolázottsági arányokkal szokták kifejezni; s egy UNESCO-elemzés kimutatta például, hogy az 1970-es években a világ legfejlettebb gazdaságú országai között nem található olyan, amelynek lakossága már az 1920-as években nem érte volna el az alapfokú iskolázottság egy kritikusnak bizonyuló szintjét. (Magyarország népességének iskolai végzettsége az 1920-as évekre éppen e kritikus pontnál volt.) Ezen elemzés prognózisa sze-

rint a gazdasági növekedés képzettség-kritériuma az 1980-as évekre áttevődik a közép-fokú oktatás területére, majd az ezredforduló körül ez a kritikus érték a felsőoktatás területén jelenik meg. Peasle oktatásgazdaságtani számításai szerint — s a vizsgálatainkban feltárult iskolázottság-növekedési trend ezzel összhangban látszik lenni — egyrészt a különböző iskolázottsági szintek gazdaság megkövetelte optimális arányai csak hosszú távú tervezésben biztosíthatók, másrészt a felmerülő képzettségi igények nem elégíthetők ki tetszés szerinti idő alatt és önkényes változtatási szándékokkal. Különösen nem, hogy az iskolázottsági szintek magasabb fokai előfeltételezik az alacsonyabb szintek — a továbbiak számára kiindulási alapot jelentő — magas arányait. Hozzáteve, hogy számos közgazdászunk már mintegy másfél évtizede nem szűnik meg hangoztatni, hogy Magyarország a hozzá hasonló fejlettségű országokhoz képest is lényegesen kevesebbet fordít oktatásra, de korszerűtlen a képzési struktúrája is — ezen „objektív” tényezőkkel kapcsolatos kérdésünket az alábbiakban fogalmazhatjuk meg:

A kimutatható iskolázottsági növekedési trend (hangsúlyt adva a 70-es évekre tapasztalt lelassulásának) nem azon a minimális szinten haladt-e, amely elegendő volt az adott gazdasági növekedési ütem egyik feltétele elengedhetetlenül szükséges mértékének biztosítására (a képzés anyagi és időterheinek egy részét az egyénekre hárítva), de amely nem volt elegendő ahhoz, hogy „eléje dolgozzon” a megváltozó, a gazdasági növekedés ütemét továbbra is biztosítható, új munkahelystruktúráját és a szakmasztruktúra változását gyorsan lehetővé tevő követelményeknek?

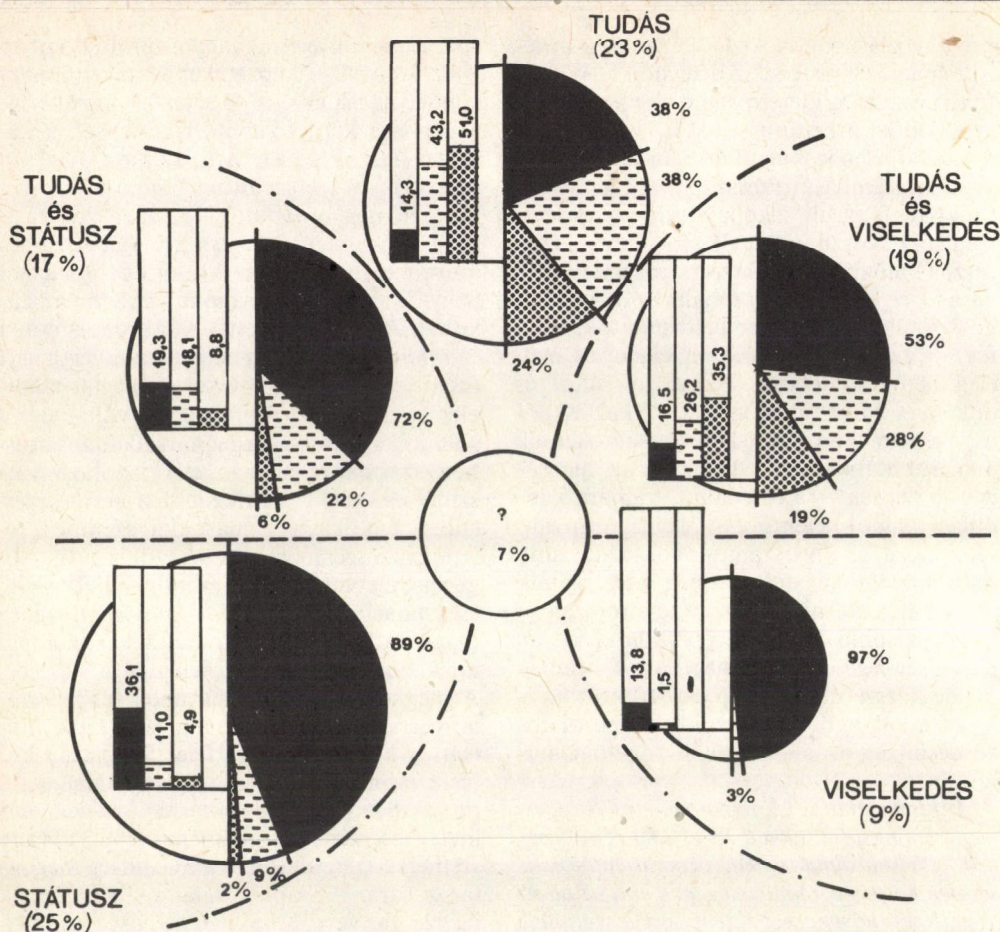
Egy „szubjektív” szféra: a műveltségképzetek és az iskolafunkció megítélése

A művelődésszociológia kérdésfeltevésének ki kell terjednie a műveltség értelmezésének — ezen értelmezéseket nevezi *műveltségképzeteknek* — társadalmi jellemzőire és meghatározottságaira, valamint a művelődés intézményei társadalomban adott „image”-ainak, s az ezen intézmények funkciójára vonatkozó elképzeléseknek a jellemzőire is.

Kutatásunk a mai magyar társadalomban létező műveltségképzeteket a művelt ember személye ismérveire, e személy műveltsége ismérveire kérdező nyitott kérdéssel, a kapott válaszok szisztematikusan tartalomelemzésével igyekezett feltárni. Említést érdemel, hogy a megkérdezettek 15 százaléka válaszolt úgy: személyes ismeretségében nincs művelt ember. (Ez az arány egy a Német Szövetségi Köztársaságban végzett vizsgálatban 26 százalék volt!) A tagadás indokai és a műveltnek tartott ember ismervei (nagy részét egymást fedő kategóriák!) a tartalom-elemzés során négy dimenzióba voltak besorolhatók: a műveltséget társadalmi státushoz (származás, pozíció, elért iskolázottsági szint), szociális viselkedéshez (érintkezési stílus, segítőkészség, másokkal szembeni tolerancia), személyiség-jellemzőkhöz (intelligencia, életvitel stílusa, morális tulajdonság) és tudáshoz, művelődő tevékenységhez (nyelvtudás, szakmai hozzáértés, sokoldalú tájékozottság) kötő kijelentések körébe. A megkérdezettek egyharmada (33%) semmilyen tudásjellemzőt nem említett a műveltség kritériumaként; fele (50%) nem kötötte a műveltséget semmilyen társadalmi pozícióhoz; mintegy kétharmaduk nem említett viselkedéskövetelményt (59%) vagy személyiségjegyet (66%) a műveltség meghatározására. A kapott válaszok alapján — figyelembe véve, hogy a személyiség jellemző tartalma ugyancsak viselkedésben nyilvánul meg — mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy a *társadalmi tudat műveltségértelmezése hárompólusú: társadalmi státust, tudást (ismeretanyagot) és (morális elvekre épített) szociális viselkedést ötvöz.*

Noha az egyes ismérvek előfordulásának adatai és a társadalmi rétegek szerinti említésének arányai („műveltségprofilok”) is figyelmet érdemelhetnek, a kutatás cluster-elemzéssel olyan típusok kialakítását tűzte ki céljául, amelyek a műveltség értelmezési mezőinek együttes figyelembevételén alapulnak. Az elemzések eredménye alapján az alábbi típusokat és előfordulási arányaik következő jellemzőit fogalmazhatjuk meg:

— *státusorientált műveltségfelfogás*, amely a műveltséget elsősorban vagy kizárólag társadalmi pozícióhoz köti, s ha ezt esetenként összekapcsolja is viselkedéselvárá-

A műveltségképzetek típusai

(az oszlopdigrammok és százalékaik a típus előfordulását jelzik az alap-, közép- és felsőfokú iskolázottságúak körében; a körökkel és százalékaik azt mutatják, hogy a típuson belül milyen arányban található meg az alap-, közép- és felsőfokú iskolázottsággal rendelkező személyek)

sokkal, de soha nem méri azt tudással; ez a műveltségfelfogás a kérdezettek 25 százaléka jellemző. Társadalmilag e típust azzal jellemezhetjük, hogy túlnyomó többségük (90%) az alacsony iskolázottsággal rendelkezők körében található. Ezen értelmezés számára a művelt ember és a műveltség úgy jelenik meg, mint *társadalmi hovatartozás*, valamely adott hierarchikus struktúrában elfoglalt-kijelölt hely, mint valami „más”-ság;

— *tudás-orientált műveltségfelfogás*, amely kizárólag a megszerzett/birtokolt ismeretanyaghoz, a tudást biztosító művelődési tevékenységek gyakorlásához köti a műveltséget; ez a műveltségfelfogás a kérdezettek 23 százaléka jellemző. Társadalmilag e típust azzal jellemezhetjük, hogy közel egyenlő arányban található meg közöttük az alap-, közép- és felsőfokú iskolázottsággal rendelkezők, ugyanakkor a felsőfokú végzettséggel

rendelkező személyek több mint fele ebbe a típusba tartozik. Ezen értelmezés számára a műveltség elsősorban *individuális teljesítmény*, amely mind az elért/adott pozíciótól, mind a szociális viselkedés (morális) megítélésétől függetlenül értékelendő;

— *tudás és viselkedés követelményét együttesen hangsúlyozó műveltségfelfogás*, amely ismeretanyagot és viselkedéssellemzőt mindig együtt követel meg, de a társadalmi státushoz „negatívan” viszonyul, azaz a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyet nem tartja számon műveltségkritériumként; ennek a műveltségfelfogásnak az előfordulása 19 százalékos. Társadalmilag azzal jellemezhetjük, hogy noha a típusba tartozók fele az alapfokú iskolázottságuk köréből kerül ki, mégis elsősorban az érettségét elértekre jellemző szemlélet. Ezen értelmezés számára a műveltség ugyan elismert individuális teljesítmény, amely a társadalmi hierarchia minden szintjén tanúsítható, de csak akkor méltánylandó, ha együtt jár a *társadalmi érintkezés kollektív normáinak* a betartásával;

— *tudás és státus együttjárását hangsúlyozó műveltségfelfogás*, amely a műveltséget mindig ismeretanyaghoz köti, amely pozíciót is biztosít, de nem tartja követelménynek a viselkedésnormák betartását; az e típusba tartozók aránya 17 százalékos. Társadalmilag azzal jellemezhetjük, hogy az e típusba tartozók mint egy háromnegyed része (72%) alapfokú iskolázottsággal rendelkezik, ugyanakkor az alap- és középfokú iskolázottságuk körében közel azonos nagyságrendben található meg. Ezen értelmezés számára a műveltség olyan individuális teljesítmény, amely társadalmi pozícióban is manifesztálódik (vagy megfordítva: *a társadalmi pozíciónak tudás a fedezete*), s ez a tény a viselkedés kollektív normáitól függetlenül kerül elismerésre;

— *viselkedés-orientált műveltségfelfogás*, amely a műveltséget csupán a szociális viselkedés ismérveiben méri; ide tartozik a megkérdezettek 9 százaléka. Társadalmilag azzal jellemezhető, hogy szinte kizárólag (97%) alacsony iskolázottságuk

körében található meg, akiknek mintegy 14 százaléka tartozik ebbe a típusba. Ezen értelmezés számára a műveltség a kollektíve adott viselkedési normák betartásában nyilvánul meg, illetve ezen mérhető.

A vizsgálati eredmények ismeretében azt mondhatjuk, hogy a műveltségképzetek szubkulturálisan meghatározottak, noha kizárólag a demográfiai tényezők szerint képzett társadalmi csoportok nem adják meg a műveltségfelfogás típusainak abszolút magyarázatát. Úgy is tűnhetne, hogy a műveltség „imaginárius” struktúraalakító tényező, a műveltség maga a társadalmi struktúra elemeként jelenik meg. Ez következne mindenekelőtt a műveltség státusértelmezéséből, de magának a műveltségelvnek a meglétéből is, amely eleve egy dichotóm társadalmi szerkezetet sugall („műveltek” és „műveletlenek”). Kétségtelen, hogy a műveltség elgondolása valóban összefüggést mutat a társadalmi struktúrára vonatkozó elgondolásokkal,⁵ a társadalmi hierarchia zárttságára vagy nyitottságára vonatkozó megítéléssel, s bizonyára a társadalmi mobilitás egyéni és kollektív tapasztalata is befolyásolja. A műveltségképzeteket pusztán a struktúra adottságával párhuzamba állító szemlélet azonban (pedagógiai konzekvenciáival együtt) erős leegyszerűsítés lenne, hiszen a műveltséget individuális teljesítményként, valamint kollektív viselkedésnormák betartásaként elgondoló dimenziókkal együtt ezek a műveltségképzet-típusok egyáltalán nem egyetlen tengely pólusai. Ezért a *műveltségképzeteket elsősorban egy embereszmény megjelenéseinek kell tartanunk, amelyek úgy régezhhez kötöttek (szubkulturálisak) és úgy eltérő tartalmúak, hogy a típusok és a képviselők eltérő módon ötvözik gondolkodási struktúrájukban egy individuális teljesítményorientáció és egy kollektív viselkedési normarendszer, valamint a tapasztalt társadalmi struktúra és annak „átjárhatósága” elemeit, hogy ezen ötvöződés egyik alakítója maga az iskola*, amit a műveltségprofilok és a műveltségképzet-típusok és képviselők iskolázottsági szintje közötti erős korreláció bizonyít. Ezért külön érdemes figyelmet fordítanunk az iskola funkcióira vonatkozó elképzelésekre.

A kutatás megkérdezettjeinek hét megnevezett funkció közül kell kiválasztaniuk azt a hármat, melyet az iskola legfontosabb feladatainak ítélnék. Az így kapott rangsorban a kérdezettek 52—52 százalékos említési arányaival a sokoldalú tudást adás, a szakmai tudást adás, valamint a rendre és fegyelemre szoktatás feladatai kerültek az első három helyre; míg a személyes önállóságra nevelés (48%), a jó viselkedésre nevelés (35%), a mások iránti figyelmességre nevelés (32%) és az ítéliképesség kialakítása (28%) kerültek a rangsor végére. (Megjegyezzük: ez elég más rangsor, mint a már említett nyugatnémet vizsgálatnak az ottani iskolafunkciók megítélésére vonatkozó rangsora.) E fogalmak értelmezéseinek tartalomelemzése azt mutatta ki, hogy a szakmai és a sokoldalú tudás értelmezése minden esetben különböző ismeretanyagok átadásának, illetve az érdeklődés vagy a hivatásszeretet kialakításának az iskolával szemben támasztott követelményét jelenti; a rendrefegyelemre szoktatás, a jó viselkedés, a mások iránti figyelmesség tartalmai mindig viselkedési normák betartását, az engedelmeségig menő státusizsztéletet, erkölcsös életvitelt jelentenek; az ítéliképesség és a személyes önállóság értelmezései pedig mindig önismeretre, az élethelyzetek reális megítélésére, a döntésképessegre vonatkozó követelményeket tartalmaznak. Azaz: a megítélt iskolafunkciók tartalmaik szerint három „cluster”-be sorolhatók: tudásközvetítés, viselkedésalakítás és személyiségfejlesztés. Így — a megfelelő eljárással — ugyancsak típusok elkülönítéséhez juthatunk, amely típusok az iskola funkcióira vonatkozó elképzeléseket, s ezek előfordulási arányait mutatják meg. Eszerint az iskolafunkciók megítélése az alábbiakkal jellemezhető:

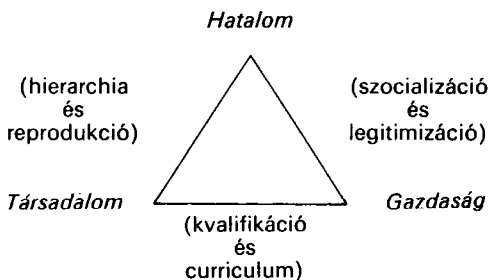
- *komplex iskolafelfogás*, mely a megkérdezettek 26 százalékát jellemzi. Ez az értelmezés egyaránt az iskola feladatának tekint az ismeretek átadását, a viselkedés nevelését és a személyiség fejlesztését. Társadalmilag ezt a típust azzal jellemezhetjük, hogy szignifikánsan nagyobb arányban fordul elő a felsőfokú iskolázottságúak, értelmiségiek és vezető állásúak, valamint a férfiak körében;
- *viselkedés-domináns iskolafelfogás*,

amely a megkérdezettek ugyancsak 26 százalékát jellemzi. Ez az értelmezés hangsúlyozottan a kollektíve adott viselkedésnormák elsajátítását kívánja meg az iskolától, s ehhez képest csak alárendelt szerepet tulajdonít az iskola ismeretadó vagy személyiségfejlesztő funkciójának. Társadalmilag ezt a típust az jellemzi, hogy szignifikánsan gyakoribb az előfordulása az alapfokú iskolázottságú, ipari kvalifikálatlan és mezőgazdasági fizikai dolgozók körében, valamint a nők és az 50 évesnél idősebb korosztályok rétegében;

- *tudásorientált iskolafelfogás*, mely a megkérdezettek 24 százalékát jellemzi. Ezen értelmezés számára az iskola döntő feladata a sokoldalú („általános”) és a szakmai tudás (alapjainak) átadása, az érdeklődés és a hivatásszeretet kialakítása, s csak ennek alárendelt a viselkedésnevelés vagy a személyiségfejlesztés. Társadalmilag ezt a típust elsősorban a középfokú iskolázottsággal rendelkezők és szakmunkás-foglalkozásúak körében találhatjuk meg, valamint a férfiak és 50 évesnél fiatalabb korosztályok társadalmi rétegében;
- *személyiség-orientált iskolafelfogás*, mely a megkérdezettek 12 százalékát jellemzi. Ez az értelmezés az iskola feladatának elsősorban az önismeret, az élethelyzetekben adott reális döntés képességének kialakítását tartja, s csak kevésbé a viselkedés kollektív normáinak vagy az ismereteknek a megtanítását. Társadalmilag ezt a típust főként a közép- és felsőfokú iskolázottsággal rendelkező értelmiségi és szellemi foglalkozásúak körében találjuk meg, valamint a férfiak és a 30 éven aluliak társadalmi csoportjában;
- *viselkedés-orientált iskolafelfogás*, mely a megkérdezettek 7 százalékát jellemzi. Ezen értelmezés szerint az iskola kizárólagos feladata a viselkedés kollektíven előírt szabályainak, a státuselismerésnek és az engedelmeségnek a megtanítása. E felfogás vallóinak zöme az alapfokú iskolázottságú, 50 évesnél idősebb korosztályú társadalmi csoportokban található.

Nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy az iskola funkcióinak megítélése, e típusok előfordulása erősen rétegspecifikus, hanem azt is, hogy a *műveltségképzetek típusai és az iskola feladataira vonatkozó felfogások típusai igen erősen összefüggenek egymással*. Az iskola viselkedésalakító szerepét hangsúlyozók körében szignifikánsan kevesebb azon személyek száma, akik a műveltséget tudásban „mérik”: a műveltséget tudásban (is) elgondoló műveltségértelmezés pedig tudás-átadó és személyiségfejlesztő iskolaalképzésekkel jár együtt.

Az iskola társadalmi szerepére vonatkozó művelődésszociológiai elméletek az alábbi modellel szokták szemléltetni a problémát:

A (politikai, de még inkább osztály-) hatalom szabja meg azokat az értékeket és egyéb szocializációs tartalmakat, melyeket az iskolának át kell adnia, és amely értékkel való identifikálódás nemcsak e szocializáció sikerét, de e hatalom legitimitását is megadja. A gazdaság az iskolától a munkahelystruktúrának megfelelő (szintű és volumenű) kvalifikációk kialakítását kívánja meg, hogy nemcsak jól, de a befektetést-vesztéséget is optimalizálva működhessen. E szocializációs-kvalifikációs tevékenység eredményeképpen az iskola reprodukálja a hierarchikus társadalmi struktúrát.

Az iskola társadalmi szerepére vonatkozó kritikák is jól értelmezhetőek ebben a modellben: Illich és követői elsősorban az iskola szocializációs szerepében adott ellentmondásokat támadták, s ezen alapon kívánták a társadalom „iskolátlanítás”-át, mert hogy az iskola számos társadalmilag létező értékrendszert kizár a maga kereteiből, „egydimenziósan” szocializálja a társadal-

mat. Az új-baloldal iskolaalképzése erre reflektálva építette ki a maga plurális iskola-rendszerét, melyben minden alapvető társadalmi rétegnek megvan a maga független iskolatípusa (mint hajdan a rendi társadalomban), amely elsősorban tagjai öntudatának és önértékelésének szocializálására hivatott, aminek alapján vesznek részt az össz-társadalmi kooperációban. Az iskola szerepét a kvalifikáció problémái oldaláról közelítő kritikák vezettek a tantervi átrendezésekhez, az „emberi tőkébe való beruházás” elméleteihez, valamint a curriculum-elméletekhez és az ezek alapján szervezett kísérletekhez. Bourdieu és követői pedig az iskola társadalmi reprodukciót biztosító, a társadalmi rétegeket konzerváló szerepét állították kritikájuk középpontjába. E helyt azonban nem ezen nézetek ismertetésére és kritikájára akarunk kitérni, hanem csak arra rámutatni, hogy mindezek ismeretében a modellben két „alapvető” („ideáltipikus”) mozgást írhatunk le. Az egyik: alacsony iskolai végzettség (az iskolai szocializáció „kudarca”) — alacsony kvalifikációs szint (betagozódás a gazdaság kevesebb tudást igénylő munkatevékenységeibe) — alacsony hely a társadalmi hierarchiában (ami együtt jár a kulturális örökség és az ethosz adott családi szocializációjával — és ennek révén az új generációban újra indul a kör az iskolai szocializáció kudarcával). A másik: magas iskolai végzettség (az iskolai értékrend eredményes interiorizációja) — magasabb kvalifikációs szint (betagozódás a gazdaság nagyobb tudást igénylő munkatevékenységeibe) — magas hely a társadalmi hierarchiában (az itt adott családi szocializáció révén kezdődik az új generációban az újabb kör az iskolai szocializáció sikerességével). A két kör „futási zavartalanságát” nemcsak az érdekek biztosítják, hanem mindennél jobban az, ha a társadalmi haladás üteme korlátozott. E két mozgáshoz (tárgyunkat tekintve) a műveltségképzetek és az iskola funkcióira vonatkozó felfogások más-más típusai kapcsolódnak, amelyek mintegy attitűdök — még inkább mint adott *mentalitások* — akkor is meghatározó módon léphetnek be a mozgásokat irányító erők közé, amikor a gazdaság vagy a társadalom átalakulása, új mozgáslehetőségei új követelményeket tá-

masztnak. A megváltozott mobilitási lehetőségek így nemcsak a „hatalom” gondolkodási stratégiái szempontjából lehetnek kívánatosak vagy elutasítottak, hanem a mozgások (potenciális) résztvevői szempontjából is. Egy indiai fejlődéstanulmány (McKim Marriott) állapítja meg például: „A falusi nyelvben a »megfelelő viselkedés« és a »tisztelteadás« rokonértelmű szavak. Az öregebb falusiak a rang és a presztízs körül zajló újabb keletű nézeteltéréseket a tisztelet általános elvesztésének tekintik, társadalmuk rendezett kapcsolatrendszerének összeomlását látják benne.”

Az elemzés során a műveltségképzetekben és az iskolaalképzésekben feltáruló viselkedés-követelményeket értelmezhetnénk úgy is, mint a viselkedéskultúránk állapotára adott válaszokat, ám az a dolgok leegyszerűsítése lenne. Feltett kérdésünk tehát így hangzik: *noha értékelhetjük pozitívan is a viselkedés kollektív normarendszere igényének műveltségképzetekben és iskolafelfogásokban való megjelenését, amely a társadalom struktúrájának áttekinthetősége igényével is kapcsolatban áll, a tudásnak és a szakmai hozzáértésnek meghatározható társadalmi rétegeknél mind a műveltségképzetekben, mind az iskolafunkciókban tapasztalt hiányát nem kell-e inkább úgy tekintenünk, mint ami az attitűdök és mentalitások szintjén a társadalmi modernizációnak jelentős gátja lehet, különösen ha gazdasági mechanizmusok és politikai struktúrák már nem állnak útjában ennek a modernizálódásnak?*

Az „objektív” és a „szubjektív” szféra összefüggésének példája

Egy 1973. évi közvélemény-kutatás négy másik presztízstényezőhöz (anyagi helyzet, családi élet példássága, a munkában való kitűnés, a másokon való segítség készsége) viszonyítva a legutolsó helyen rangsorolt-nak mutatta ki a rendszeres művelődés-önképzés presztízs-értékét.⁶ Hangsúlyoznunk kell, a kérdés nem közvetlenül a megkérdezettek ítéletét tudakolja, hanem a kérdezettek társadalmi megítéléséről (a „közvélemény” ítéletéről) alkotott véleményét!

Az 1986. évi kutatás eredményei azt mu-

tatják, hogy *az elmúlt közel másfél évtized során a művelődés presztízserőve tovább csökkent*: minden társadalmi réteg szerint a köztudat megítélésében jelenleg is a legkevesébe számít az emberek értékelésében, hogy valaki rendszeresen művelődik-e vagy sem, és a művelődés skálaértékben kifejezett fontossága tovább hanyatlott (az 5 fokú skálán 3,3 skálaértékről a 3,9 skálaértékre szorult hátrébb). Ez egyrészt a művelődés mind általánosabb (homogénabbul megítelt) értékvesztéséből következik, másrészt abból, hogy a többi presztízserőnek megnőtt a fontossága (s így a szélsőértékek távolsága is megnőtt). Ma a családi élet minősége, a családok vagyoni helyzete, a munkában tanúsított helyállás stb. mind fontosabbak az egyének megítélésében, mint a művelődésben tanúsított magatartásuk.

Ha a kérdésfelvetést az értékek oldaláról a szükségletek oldalára helyezük át, azt tudakolva, hogy a megkérdezettek jelenlegi élethelyzetükben mivel elégedetlenek a leginkább, minek a hiányát értékeli a legjobban, úgy a vizsgálat eredményei alapján (figyelmünket nem is elsősorban a válaszok százalékos megoszlására irányítva hanem arra, hogy e válaszarányok a szükségletek kielégítetlenségének milyen sorrendjét mutatják, azaz az elemzett tizenöt tényezőt tekintve milyen társadalmi súlya van a hiánynak), azt kell megállapítanunk, hogy a jövedelmi helyzettel való igen nagyfokú elégedetlenség után *a második helyen áll az elért iskolázottsággal való elégedetlenség* (megkérdezettek 10 százaléka), a nyolcadik helyen *a megszerzett tudással való elégedetlenség* (4%) és a tizedik helyen *a továbbtanulási lehetőségekkel való elégedetlenség* (3%). Egy reprezentatív (és viszonylag kis mintájú) kutatás szükségszerű hibahatárait figyelembe véve pontosabb azonban, ha azt mondjuk: az elért iskolázottsággal való elégedetlenség arányai azonos nagyságrendűek a lakáshelyzettel, az egészségi állapottal és a konkrét munkakörülményekkel való elégedetlenség arányaival. A megszerzett tudással való elégedetlenség arányai pedig közel azonos nagyságrendűek a rendelkezésre álló szabadidővel és az aktuálisan adott foglalkozással való elégedetlenség arányaival.

Ha a direktan kért presztízstényezők

és a spontánul megfogalmazott szükséglet-kielégítetlenségek egymásra vetítése módszerianlag támadhatatlanul (több okból) nem is valósítható meg, annyi azonban a vizsgálat eredményei alapján kijelenthető: a társadalmi tudat a művelődés megítélésében kettős álláspontot tanúsít. Egyfelől a művelődést társadalmilag nem méltányolt (anyagilag-erkölcsileg nem megtérülő) tevékenységnek tartja, másfelől az egyének jelentős része számára mind az elért iskolázottság, mind a megszerzett tudás nem kielégítőként tudatosul. Tény viszont a vizsgálati adatok szerint, hogy minél alacsonyabb iskolai végzettséget elért személyekről van szó, az iskolázottság vagy a tudás hiányának értékelése annál kevésbé jelenik meg; tudásukkal, iskolázottságukkal, továbbtanulási lehetőségekkel elsősorban a középfokú képzettséget elérték elégedetlenek.

Hogy a műveltség-művelődés e kettős megítélését és okait jobban megértjük, figyelmünket elsősorban a „szakműveltség”, a munkatevékenységhez kötődő tudás megítélésére fordítottuk. A kutatás kérdőíve regisztrálta a megkérdezettek részletes „munkatörténetét”, s minden munkavégzésükkel kapcsolatban rákérdezett arra: mi szükséges a kért véleménye szerint ahhoz, hogy az adott munkát jól lehessen elvégezni. A konkrét munkatevékenységet a *kvalifikáció szintje* (mindenféle képzettség nélkül végzett munkák, képesítéssel és magas fokú kvalifikációval-vezetőként végzett munkák) és a *munkatevékenység fajtája* (mezőgazdasági, ipari, egyéb fizikai, nem fizikai és nem szellemi, valamint szellemi munkavégzés) együttes figyelembevétel alapján a feldolgozás *munkatevékenység-típusokba* sorolta, s az elemzés ezekre terjedt ki. E szerint: a megkérdezettek 41 százaléka (eddig) élete során egyetlen munkatevékenység-típusban dolgozott, de 35 százalékuk két, 16 százalékuk három, 8 százalékuk négy (vagy több) munkatevékenység-típusban volt (már) munkavégző élete során. A megkérdezettek alig több mint harmada maradt tehát egyetlen munkatevékenység-típus körében, *a többség munkamobilitására jellemző, hogy élete során legalább egyszer lényeges változás következett be munkavégzése jellegében* (nem csupán munkahelyet változtatott!). Ez utal

társadalmunk mobilitásának méreteire, s közvetve a mobilitás ismeret-követelményeire. Tény azonban az is, hogy a megkérdezettek *53 százaléka kvalifikálatlan munkaerőként kezdett dolgozni, s a jelenleg aktív keresők 33 százaléka is mindenféle kvalifikáció nélkül végzi munkatevékenységét.*

A különböző munkatevékenység-típusok követelmény-megítélésének megoszlása matematikailag igen erős szignifikáns különbséget mutat, de a munkavégzéshez szükséges tényezők bizonyos kategóriáit éppen az jellemzi, hogy említési arányuk állandó, azaz minden munkatevékenység-típusban azonos fontosságot tulajdonítanak nekik a jó munkavégzés feltételeként. Ezek a követelmények: a munka végzéséhez szükséges *készségek és adottságok*, valamint magában a munkavégzés gyakorlatában szerzett *munkatapasztalatok*. (Természetesen a konkrét munkatevékenységek esetében más-más készségekről és tapasztalatokról van szó!) A kvalifikálatlanul végzett fizikai munkatevékenységek feltételrendszérében ugyanakkor a jó munkavégzés legáltalánosabb és leghangsúlyosabb előfeltételeinek a *hozzáállás* (kényszerű, de szorgalmat-igyekezetet is feltételező) és a testi *erő-egészség* tényezői bizonyulnak: a tanultság-képzettség e munkatevékenység-típusok végzéséhez előfeltételként csak az említések 6 százalékában jelenik meg. A kvalifikálatlan végzett fizikai vagy szellemi munkatevékenység-típusok esetében az ilyen munkát végzőknek az 57—66 százaléka — azaz mintegy kétharmaduk — tartotta a jó munkavégzés elengedhetetlen előfeltételének a *tanultságot* (megszerzett *képzettséget* és rendszeres *önképzést*), s az összes megfogalmazott követelmény közül ennek a tényezőnek az említése a leggyakoribb (31—33%).

A munkakörülmények presztízisértékének jellemzőit hivatott kérdéssorozat ugyanakkor arra mutatott rá, hogy az *érdekes munka* igénye csak a kellemes munkatársakra és a magas keresetre vonatkozó fontosság-megítélés után következik, a *szakmai előrelépés lehetősége* pedig csak az utolsó helyen áll ebben a rangsorban. Az ezeknek a tényezőknek tulajdonított fontosság és maguknak a fogalmaknak a tartalma (értelmezése) azonban erősen rétegjellemző (szubkulturálisan

A jó munkavégzés előfeltételei										
... kell az adott munkához	Kvalifikálatlanul végzett		Kvalifikációval végzett		Magasan kvalifikáltan végzett		Összesen			
	kijelentések (n = 1378 = 100%) megoszlása	n	%	kijelentések (n = 1150 = 100%) megoszlása	n	%	kijelentések (n = 389 = 100%) megoszlása	n		%
	munkatevékenység — típusok									
	kijelentések (n = 1378 = 100%) megoszlása	munkát végzők (N = 927) közül említ	kijelentések (n = 1150 = 100%) megoszlása	munkát végzők (N = 629) közül említ	kijelentések (n = 389 = 100%) megoszlása	munkát végzők (N = 197) közül említ	kijelentések (n = 2917 = 100%) megoszlása	n	%	
„semmi sem”	55	4,0	3	0,3	1	0,2	59	2,0		
hozzaállás, csinálni	492	35,8	269	23,4	45	11,6	806	27,6		
testi erő-egészség	272	19,8	40	3,5	6	1,5	318	10,9		
készség-adottság	155	11,2	139	12,0	45	11,6	339	11,6		
munkatapasztalat	133	9,6	118	10,3	28	7,2	279	9,6		
tanultság-önképzés	87	6,3	360	31,3	130	33,4	577	19,8		
viselkedési stílus	81	5,9	92	8,0	67	17,2	240	8,2		
emberismeret	31	2,2	54	4,7	45	11,6	130	4,5		
egyéb (jó szerszám, anyag stb.)	72	5,2	75	6,5	22	5,7	169	5,8		

meghatározott): értelmiségiek és vezető állásúak körében az érdekes munka és a szakmai előrejutás a legmagasabbra értékelték, és az alkotó munkafeladatokra vonatkozó igényt, a tudás révén elért pozíciót és a szakmai elismertség elérését fejezik ki. A kvalifikálatlan fizikai munkatevékenységeket végzők körében az érdekes munka, a szakmai előrejutás a legalacsonyabbra értékelték, s tartalmuk inkább csak a munka monotonitásának elutasítását jelenti, vagy a képzés-tanulási lehetőség biztosításának igényét, valamely kvalifikációt adó bizonyítvány elérését fogalmazza meg.

A munka világából visszanezve az iskola is számos kritikát kap: legfőképpen azt, hogy más követelményekre építve működik, mint amilyen követelményeket az élet állít az ember elé; konkrétan szemlélve, vagy nem azt adja, vagy keveset abból, amire a munkában szükség van (mindenekelőtt a túl sok elmélet feleslegessége és a gyakorlati felkészítés hiánya bizonyul be az iskolából való kikerüléskor).

Az objektív tényezeteknek és tudati reflex-tálásuknak, a szükségleteknek és az értékek-értékeléseknek a szövevényes (itt csak röviden dokumentált) hálójából a műveltség-művelődés meglehetősen ellentmondásosan adott helyzete bontakozik ki. Ezeknek az ellentmondásoknak a jellegét és típusait az alábbiakban foglalhatjuk össze:

- Egy széles társadalmi réteg számára adott a gazdaságban a kvalifikációt nem kívánó munkakörök magas száma, amelyek lehetővé teszik munkavégzőik számára, hogy pusztán a munkatapasztalatokra támaszkodva (főként a testi erőtegeztséget és a hozzáállás szubjektív szándékát birtokolva) munkájukat jól elvégezhetőként éljék meg — s minthogy egyrészt anyagi-erkölcsi tényezők magasabb képzettség megszerzésére nem motiválják őket, másrészt a gazdaság kínáta mobilitás-lehetőségek amúgy is korlátozottak, így műveltségnek-művelődésnek hiányát nem érzik, számukra ennek értéke nincs.
- Egy másik — jelentős nagyságrendű — társadalmi réteg számára a szakmai képzettség (magasabb kvalifikáció) megszerzése érték lenne, de vagy az ennek elére-

séhez vezető képzési utak limitáltak (felvételi keretek), vagy a munka melletti tanulás terhei kívánnának olyan áldozatot, melynek megtérülési esélyei alacsonyak — így a tanulásra való motiváltság nem érvényesül.

- Végül ugyancsak széles réteg számára az a megszerzett kvalifikáció, amelynek birtokában van, részben holt tőke, mert a konkrét munkavégzés nem igényli, nem engedi működni, így a megszerzett tudást visszamenőleg feleslegesnek éli meg, s miután sem anyagi, sem erkölcsi előnyét nem élvezzi, a műveltség-művelődés presztízstét ugyancsak alacsonyra helyezi.

Ha érvényesnek fogadjuk el a közgazdaságtudomány azon állítását, hogy a szakmasztruktúra változásának fő húzóereje, alakítója a magasabb kvalifikáció vagy a társadalmilag fontosnak tartott munkavégzés javára megjelenő jövedelemtöbblet; és érvényesnek fogadjuk el a munkaszociológia azon általánosított felismerését, hogy a nagyobb termelékenység (mind mennyiségi, mind minőségi, mint egységnyi termékre fordított anyag-, idő- és energiamegspórolás értelmében) főként a dolgozó munkavégzésén keresztül valósul meg, amelyet leginkább *motiváltsága* (amelynek közvetítésével érvényesül csak minden más tényező) határozza meg, úgy kérdésünket ilyképpen kell megfogalmazni: *A művelődés-műveltség alacsonynak bizonyuló presztízse nem egy „ördögi kör” középpontja-e: egyrészt terméke ugyan az adott társadalmi-gazdasági viszonyainknak, másrészt azonban éppen fékje a szükséges társadalmi-gazdasági változásoknak; s ha igen, akkor milyen módon mozdítható ki kényszerpályájáról, avagy milyen ideológiai-politikai struktúrájának fűződik érdeke a konstelláció fenntartásához?*

Végezetül: a metodológia problémája

A jelen cikk alapjául szolgáló kutatás *műveltség és művelődés* meghatározott problémafelvetését választotta témájául, és különböző kérdésekre adott válaszok elemzésével próbált eredményre jutni.

A *műveltség* értelmezésének, fontosság-

megítélésének feltárásában főként a kérdezetteknek a „tárgy”-hoz való közvetlen, személyes viszonyából építkezett: műveltség kritériumaik, a munkavégzésükhöz ítélt tényezők említéséből konstruált olyan struktúrákat, amelyekben társadalom- és világképük is felderengett, összefüggésben valóságos, objektív társadalmi helyzetükkel.

A művelődésre vonatkozó kérdésekkel némileg más a helyzet. Maga a „művelődés” kifejezés (ab ovo) bizonyos tevékenységekre utal. Az ezekre való rákérdezés is különböző formákban jelent meg: említéseik, az értelmezésükre megfogalmazott tartalmak is különböző interpretációkat tesznek lehetővé. Egyrészt például a megkérdezettek 52 százaléka ítélte a műveltséget leginkább meghatározó tevékenységnek a „könyv- és folyóirat-olvasás”-t a direkt rákérdezésben; s mintegy 60 százaléuk említette az olvasást művelődésként annak a presztízskérdésnek a magyarázataul, hogy „rendszeresen művelődik”. Ugyanakkor az olvasást itt vagy ott említőknek mintegy harmada maga egyáltalán nem szokott olvasni. Itt tehát (és színház, mozi, múzeum stb. esetében is) egy olyan sztereotíp válaszról van szó, amely önmagában elfedi — hamisan megítélhetővé tenné — a művelődés helyzetének értelmezését. De a különböző „művelődési” tevékenységek tartalmai vagy motivációi is mások: a „szakkönyvet” olvasó embernek más a művelődésfogalma, mint a „szórakozást, kikapcsolódást” kereső olvasónak. Továbbá: önmagában egy hír valamely aktuális eseményről (rádióban, televízióban vagy sajtóban) — mennyiben „művelődés”, illetve mikor és milyen kontextusban az? Avagy: miért ne lenne művelődés, ha valaki azért utaz-

na egy idegen országba, hogy ott „tengert lásson”, s miért csak az, ha valaki az idegen városban elmegy megnézni a múzeumot? A kutatás ezért is használta tudatosan ezeket a különböző művelődésszociológiai kutatásokban rendszeresen kért személyes kérdéseket, hogy *kiegészítve* a kérdezettek általi értelmezésükkel, kimutassa: bennük más-más tartalmak bújnak meg, és nem a kutató önkényes értelmezése adja meg érvényes tartalmukat, hanem annak a kontextusnak a figyelembevétele, amely a kérdezettek meghatározza, amelyben gondolkodásának-kijelentésének-értékelésének jelentése valóságosan megragadható.

Ugyanakkor az egész kutatás szemléletét — „meghatározott problémafelvetés”-ét, ahogy fentebb fogalmaztunk — *fenomenológiai* közelítésnek kell neveznünk. Sem a műveltségnek, sem a művelődésnek nem adott ugyanis olyan normatív definíciót, amelyhez a kérdezettek kijelentései-értelmezései hozzárendelhetők lennének. Így azok ugyan állandóan értékmozzanatokot hordoznak, mégis — különösen a művelődésre vonatkozó kijelentésekben — „tükör által homályosak”, s mintegy csak egymáshoz viszonyított eltérésüket árulják el.

Lehetséges azonban egy *axiológiai* problémaközelítés is, amely normatív definiálná a műveltséget, s a különböző válaszokat ahhoz viszonyítaná. Azt mondani, hogy „*a műveltség a dolgok térbeli és időbeli összefüggéseik megismerése*” (ahol a dolog megismerése éppen olyan hangsúlyos, mint összefüggéseik belátása), ez a műveltség önmagában normatív definíciója lenne — az erre alapozott kutatás azonban már egy másik vizsgálat tárgya.

Jegyzetek

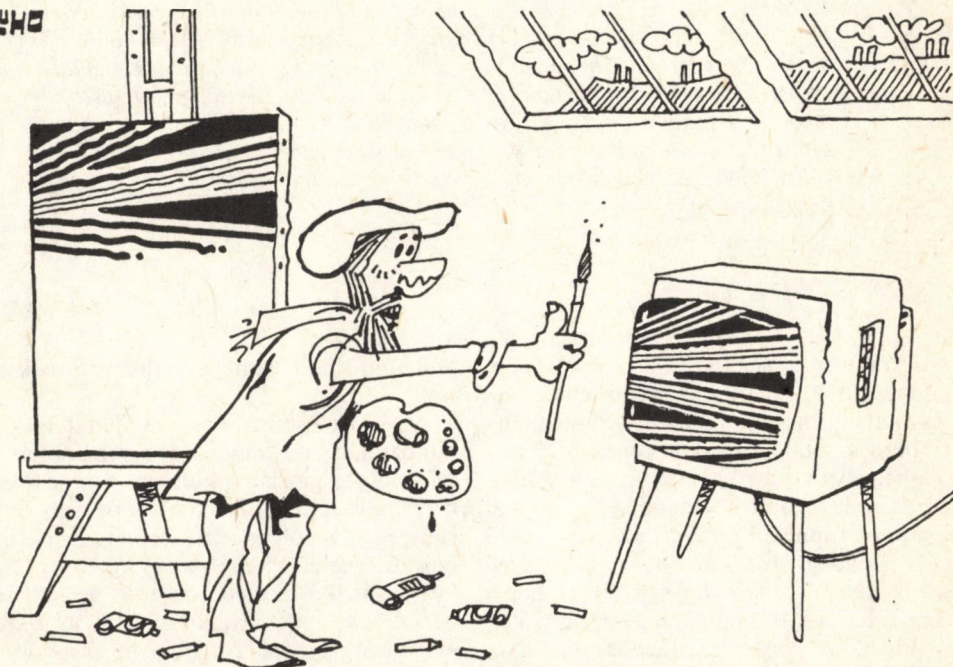
1. „A lakosság véleménye a művelődésről (Műveltség és művelődés a társadalmi tudatban)” Kutatási zárójelentés. Bp. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 1987. (kézirat) 129 p.
A tanulmányt az Országos Közművelődési Tanács és az OKT koordinációs bizottsága megvitatta.
2. A „kohorsz” lehatárolásában kétféle cezurát alkalmaztunk. Egyrészt a statisztikában általában használt évtizedekhez igazítottuk számításainkat (1910—19, 1920—29 . . .), másrészt a vizsgálat időpontjától visszafelé számolva képeztünk évtizedeket. Ez utóbbi módon képzett időintervallumok igen jól igazodnak a magyar társadalom jelentős történelmi fordulópontjaihoz, amelyek lényeges oktatási változtatásokkal is együttjártak. A kétféle periodizáció részben eltérő adatsorokat eredményezett — de nem változtatott alapvetően a trendvonalon (így szinte egymást is kontrollálták).
3. Kétségtelen, a megállapítás viszonylag kis minta adataira épül. Hasonló elemzés azonban — tudomásunk szerint — még nem készült, s nem tudunk olyan adatszolgáltatásról, amely ilyen számítást össztársadalmi méretben lehetővé tenné. Ha ilyen adatszolgáltatás lenne, s ilyen elemzés elkészülne,

meglehet a tényleges növekedési trend némileg más hajlásszöget adna ki, de a trend jellegét akkor is megmutatkozósnak véljük.

4. Már az első nemzetközi időmérleg-vizsgálatok eredményei azt mutatták ki, hogy a szocialista országokban a relatív és abszolút mértékben is kisebb szabadidőből mind százalékarányban, mind percre kifejezett időmennyiségben több időt fordítanak férfiak és nők is tanulásra.
5. Erre irányuló kérdéseket a kérdőív terjedelmi okokból nem tartalmazott, így ezen összefüggés elemzése nem történhetett meg.
6. A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban lefolytatott 1973. évi kutatás mind a minta reprezentativitását, mind kérdezési és feldolgozási metodikáját illetően korlátozott érvényességű. Az összehasonlítás érdekében azonban az 1986. évi kutatás megőrizte a kérdésvetetés módját — az összehasonlítás eredményének számszerű adatai azonban kellő kritikával kezelendők.

➔ **ABSTRACT:** In 1986, a sociological study was conducted on the image our society had formed on culture and on the prestige of culture and education in the present Hungarian society. The main questions and answers of this study are summarized in the above writing.

DEKHO

Barát József

Lotman professzor kérdez

Jó három évvel ezelőtt újszerű sorozatot szerettem volna indítani a rádió kulturális magazinjában. Ismert művészek, tudósok, közéleti személyiségek kérdéseire voltam kíváncsi. Azt gondoltam, nagyon is érdekes lenne, ha mélyen gondolkodó emberek nem az én — gyakran igen esetleges — kérdéseimre adnának néha szintén csak esetleges feleletet, hanem megosztanák a hallgatóval azokat a problémákat, amelyek foglalkoztatják őket. A gondolat születése valami hiány megsejtésével kezdődik. A formálódó kérdéssel. Ha ezt tetten érjük, akkor a holnapnak mehetünk elébe, úgy gondoltam. Máig sem tudom, miért, de az ötlet elvetélt. Néhány jobbrosszabb kísérlet után a sorozat — a szerkesztőség különösebb részvéte nélkül — kihuny. Kazettán maradt a Lotman professzorral folytatott beszélgetés is, melyet a Jel-Kép érdeklődése támasztott fel halottaiból. Sok minden megváltozott persze a világban — még több bennem — azóta, hogy a Csernyenko-Szovjetunióba készülődő leendő rádiótudósítóként Lotmant faggattam. A kéziratot most olvasva nem egyszer szégyennel keveredő bosszúságot éreztem, hogy a tudóst sokszor épp a legérdekesebb gondolatmenetei közepén szakítottam félbe, hogy valami csacszkasággal előállva új mederbe tereljem a beszélgetést. Lotman pedig volt olyan udvarias, hogy újra és újra elfogadja ezt a kihívást. Akárhogyan is, ennek ellenére úgy vélem, hogy a beszélgetés máig is számot tarthat az érdeklődő olvasó figyelmére.●

— Számomra nem azok a legnehezebb kérdések, amelyek valami távoli, elvont és bonyolult dologra vonatkoznak. Szerintem általában a tudomány az a képesség, hogy az ember olyan dolgokban fedezzen fel valami érthetlent, amelyek mindenki számára érthetőnek tűnnek. Épp ezért az én kérdéseim — már megbocsásson, de — ostoba kérdések lesznek. Mert én úgy gondolom, hogy a tudomány, egyik sajátossága az, hogy képes látszólag buta kérdéseket feltenni. Vagyis képes meglátni a problémát abban,

ami mindenki számára nyilvánvalónak tűnik.

Az első kérdés, ami engem állandóan foglalkoztat, az az, hogy miért olyan sokféle, és miért olyan gazdag a kultúra. Az egész emberi civilizáció történelme során nem ismerünk egyetlen olyan esetet sem, hogy bármelyik történelmileg egészséges közösség saját kultúra nélkül létezett volna. Ebben az esetben — tekintettel arra, hogy nagyon sokféle meghatározás van arra, hogy mi az a kultúra — még azt a kérdést is fel lehetne tenni, hogy

● J. M. Lotman magyar nyelven hozzáférhető művei: Szöveg-modell-típus, Gondolat, 1973.; Filmszemiotika és filmesztétika, Gondolat, 1977.; Két ismeretterjesztő mű a jeltudományról, RTV Szemle, 1977. 4. sz.; Puskin. Európa Bp. 1987.

mi a kultúra. Én a továbbiakban a kultúrában a közös emlékek és a közös tudat azon mechanizmusát értem, amely az emberiséget végigkíséri egész történelme során. Mi az, ami érthetetlen, mi az, ami kérdéses? Ez a mechanizmus miért ilyen pazarló, amilyen. Például. Olyan alapvető jeltevékenységi formákkal rendelkezünk, mint a szó és a rajz. És ennek megfelelően rendelkezünk egy sor szóbeli művészettel, és egy sor olyan művészettel, amely az ábrázolás eszközeivel fejezi ki magát. Miért kell, hogy ez is és az is létezzen? Miért nem lehet például csak az egyik jelzésfajtaival beérni? Nem ismerünk olyan emberi civilizációt, amelyik beérte volna a minimummal. Természetszerűen azt kellene feltételeznünk, hogy minden ésszerű cselekedet alapját a gazdagságosság elve képezi. Úgy tűnik, hogy a kultúra viszont egy ezzel ellentétes elven alapul.

— *Gazdaságtalan bőségben ömlik valami, amiről egyébként még azt sem könnyű belátni, hogy egyáltalán mire jó.*

— Igen. Erre még visszatérünk. De ezelőtt még az a kérdés, miért olyan sokfajta. Miért van szükség a költészet mellett még a prózára is? A próza mellett kell még a színház? A színház mellett miért van szükség a filmre? A film mellett miért van szükség a cirkuszra? Miért nő a művészeti ágazatok száma? És ezen túlmenően miért van az, hogy a legutóbbi száz évben, körülbelül az utóbbi száz év során valóságos művészeti robbanás tanúi vagyunk? Még ennek a századnak az elején a filmezés számított művészetnek. Jelenleg az egyik vezető művészeti ágazat. Még nem is olyan régen a művelt emberek úgy tartották, hogy a cirkusz a műveletlen emberek szórakozása. Most viszont a cirkuszt is jelentős művészeti ágnak tekinthetjük. Még nem is olyan régen a középkori művészetet rossznak tartották. Kijelentettük, hogy a reneszánsz előtt az emberek nem tudtak rajzolni. Most viszont megfigyelhetjük a középkori archaikus művészet és a primitív művészet esztétikai hatásának feltámasztását. Most a gyerekrajzokat sem úgy tekintjük, mint ügyetlen mázalmányokat, hanem mint a művészeti tevékenység sajátos fajtáját. Így aztán mindaz, amit művészetnek tekintünk, megállás nélkül szaporodik körülöttünk. És a műfajok csak soka-

sodnak, ami egyszer keletkezett, sosem szűnik meg többé. Tulajdonképpen miért? Ezen nagyon jó lenne elgondolkozni. Úgy tűnhet, hogy a művészet nagyon pazarló dolog. Túlságosan sok eszközt vesz igénybe. Túl sok embert köt le a társadalomban. Az emberiség állandóan anyagi nélkülözések közepette élt. És a jövőben is így fog élni. Napjainkban is emberek milliói éheznek. Az emberiség jövőjét általában nagy veszélyek fenyegetik, a legszükségesebb dolgok hiányának értelmében. Úgy tűnhet, hogy ilyen körülmények között pazarlás eszközöket fordítani a művészetre. Ennek ellenére a következőket figyelhetjük meg. Az emberiség egész történelme során, a kőkorszaktól egészen napjainkig a művészet nagyon sok embert vonzott magához, és nem mondhatjuk, hogy a leggyengébb és legbutább embereket, hiszen nem mondhatjuk, hogy Shakespeare azért írt színdarabot, mert nem volt képes semmi hasznosabb tevékenységre, vagy hogy Cervantes teljesen alkalmatlan volt hasznos és értelmes dolgokra, tehát regényeket írt. Éppen ellenkezőleg, a művészet a legaktívabb és legtehetségesebb embereket köti le. Ha úgy tekintjük, hogy a művészet az emberi tevékenységnek valamiféle fakultatív, nem kötelező területe, amelyet a materiális alapok határoznak meg, önmaga viszont olyan, mint az ebéd utáni desszert, akkor a művészet létének a ténye megmagyarázatlan marad. És így: miért létezik a művészet? Sőt úgy kérdezném: mi értelme, hogy létezik? Mivel úgy gondolom, hogy az emberi társadalmat úgy tekinthetjük, mint egy bonyolult, önmagát alakító mechanizmust, feltehetjük a kérdést a céljára vonatkozóan. Létezik egy valós tény. A művészet léte. Ezt a tényt megmagyarázni, világosan megmagyarázni nem tudom. Talány marad. Talány marad nagyfokú bőségében, mert mint ahogy már mondtam, a művészet, úgy tűnik, túlságosan sok. Miért írunk újabb könyveket, amikor a régieket sem tudjuk elolvasni? Miért kell új filmeket forgatni, amikor nincs időnk arra, hogy megnézzük a remekművet? Erre a kérdésre talán akkor kaphatunk választ, ha meg tudjuk érteni, ha egyáltalán megértjük valaha is, az emberi tevékenység teljes komplexumát. Ez az egyik olyan kérdés, amelyik számomra megvála-

szólatlan marad. A másik kérdés a következő. Ez rám vonatkozik, mint történészre. A kérdést így fogalmaznám meg a legáltalánosabban: mi a történelem értelme? Ezen már sok ember törté a fejét, és úgy tűnik, hogy erre nem lehet válaszolni. De van egy gyakorlatibb kérdés. Minden nyelvész tudja, hogy bármilyen szabályos szöveg rendelkezik bizonyos felesleggel. Vagyis olyan mértékben, ahogy a szöveg előrehalad, úgy növekszik az előrejelzések száma az elkövetkező dolgokra vonatkozóan. Minél többet olvastunk már el, annál biztosabban tudunk következtetni arra, hogy mi következik ezután. Ez lényegében egy nyelvészeti szabály, amelyik egy általánosabb, az ok és okozati törvény egyik megjelenési formája. Minél több feltárt törvényszerűséggel rendelkezünk, annál nagyobb valószínűséggel tudjuk megítélni, hogy mi fog bekövetkezni. Ennek csupán egyetlen dolog mond ellent — az irodalmi szöveg. Egy nem irodalmi szöveget olvasva körülbelül a mondat közepén már meglehetősen nagy biztonsággal megjósolhatjuk a befejezést. Általában egy szó kiolvasásakor soha nem olvasunk ki pontosan minden egyes betűt. Ez tulajdonképpen nyelvenként változhat. Van, amikor az elejét, van amikor a szó végét olvassuk ki, de kizárólag csak a lektorok és az iskolai tanárok, akik dolgozatot javítanak, olvassák a szavakat betűk szerint. Mi — tekintettel arra, hogy minden szóban van bizonyos felesleg — mindig csak egy részt olvassuk, a többit csak átfutjuk, ezt több kísérlet is bizonyítja. Például ha veszünk egy magnószalagot — ezt a kísérletet mi is elvégeztük orosz szöveggel —, és ezen a magnószalagon a felvett szöveg szavaiból egyes hangrészeket törölünk, akkor ezeket a törléseket a hallgató észre sem veszi. Különösen a hosszú szavak esetében. A szó felismeréséhez nincs szükség minden hangra, ami a szóban van. A szó rendelkezik egy bizonyos felesleggel, ezért a szó kitalálható. Az irodalmi szöveg viszont ellentmond ennek a törvényszerűségnek. Mindamellet, hogy a szöveg kibontakozása során egyre növekszik a feltételezés is, ezzel egyidőben viszont növekszik a szöveg váratlansága is. És általában az igazán értékes mű abban különbözik az értéktelen alkotástól, hogy egészen a végéig feszültségben tartja az olva-

sót. Egészen a végéig nem tudjuk előre megmondani a befejezést. És amikor a történelmi fejlődést nézem, bennem nem a szokványos szöveggel alakul ki párhuzam, hanem inkább az irodalmi szöveggel. És ez a kérdés. Az emberiségnek több tízezer éves történelme van. Úgy tűnhet, hogy a történelmi bőségeknek nagyon nagyon kellene lennie. És hogy ilyen múlt birtokában már nagyon könnyen meg kellene tudnunk jósolni a jövőt. Olyan biztonsággal meg kellene tudnunk ezt előre jósolni, hogy ezzel a jövő teljesen elvesztené értelmét, és ezzel olyanná kellene válnia, mint az olyan mondat végének, amit nem olvasunk végig, mert már az első feléből kitaláltuk. Az egyén életében nagyon jól megfigyelhető ennek a bőségeknek az alakulása. Az egyének tizenöt-húszéves korában még nagyon sok lehetősége van, és a választása sokféle lehet. Így is dönthet, de másképp is cselekedhet. De például az én koromban már csaknem egyáltalán nem marad választási lehetősége, a megtett út már majdnem teljes mértékben meghatározza a jövőjét. Talán megmarad a választási lehetőség az intellektuális területen, de az, ugye, teljesen nyilvánvaló, hogy én, mondjuk, már nem lehetek hegymászó vagy pilóta, már nem leszek mindaz, ami valaha lehettem volna. Ezzel szemben a kiválasztott út tehetetlenségi ereje következtében a már kiválasztott utat fogom folytatni, lezárni. Mindennek ellenére egy történész soha nem tudja teljes bizonyossággal megmondani előre, hogy tanulmányának tárgya milyen lépést fog tenni. És ebben az értelemben az a régi gondolat, hogy azért kell tanulmányozni a történelmet, mert abból tanulhatunk, bármelyik komoly történész számára nagyon kétséges. Az egyik nagy gondolkodó azt mondta, hogy a történelem arra tanít, hogy a történelem senkit, semmire, soha nem tanított meg. A történelem továbbra is megjósolhatatlan marad. És ez számunkra felfoghatatlan a mi ismereteinkkel az ok és okozati összefüggés törvényszerűségeiről. Több ok és okozati összefüggést ismerünk. Ilyenek a legkisebb részecskék, az atomok törvényszerűségei, de ezek más típusú összefüggések. De hogy milyenek a történelmi okozati összefüggések, az számomra megválaszolhatatlan kérdés marad. És ezzel össze-

függésben nyílt kérdés marad az is, hogy mi a történelem. Irodalom vajon, vagy hivatalos szöveg? Talán egy szórakoztató tréfa? Mi a műfaja? És egy történésznek, pláne akkor, ha művészettörténész is egyben, feltétlenül el kell gondolkodnia a műfajon. És ezért számomra ez a kérdés, hogy milyen műfaj a történelem. És ebből az következik aztán, hogy hogyan kell értelmezni. És aztán következik az újabb kérdés: miért kell tanulmányozni? Úgy is meg lehetne ezt fogalmazni, hogy az emberiség egész történelme során igyekszik megszabadulni történelmétől. Több feltételezést, gondolatot, utópikus elképzelést ismerünk, amelyek a történelmet mint az emberiség valamilyen betegségét értékelik, amelynek véget kell érnie, mégpedig éppen ott, ahol a legborúsabb. Így van-e ez vagy sem? Milyen mértékben függ össze a történelem az utópiával?

— *Vegyünk egy másik kérdést, amelyről érdemes eltöprengeni. Egy kérdés az ifjúságról.*

— Ennek következő a lényege. A történelemben általában mindig fiatal korokban aktívak az emberek. Az én korombeli emberek aktívak lehetnek az intellektuális szférában, de a cselekedetek, tettek terén a mi fellépésünk nem olyan közvetlen, mint a fiataloké. És itt felmerül a kérdés: hogyan lehet feloldani az ellentmondást az ember előtt megoldásra váró feladat szintje és az egyén saját intellektuális tapasztalata között a modern világban? Mai világunkban az emberi tevékenység az egyéntől évezredek tapasztalatát követeli meg. Ahhoz, hogy valahogy eligazodjon, tudatában az emberiség által megtett utat kell ismernie. A fiatal kor viszont ezt határozottan kizárja. Hogy ezt az ellentmondást hogy lehet feloldani, nem tudom. Az is igaz, hogy a kultúrára való törekvés esetén az ember nagyon gyorsan sok mindent képes elérni, mert a kultúrát nem egy könyvekkel megrakott hatalmas szekrényhez, hanem inkább egy maghoz hasonlítanám, amiből hatalmas fa nőhet ki. Így az ember fejébe jutva egy pici magocskából önmagától kezd fejlődni. Ezért a helyzet nem annyira reménytelen, mintha az embernek minden megírt könyvet el kellene olvas-

nia. Arra azonban törekedni kell, hogy azt a magocskát elültesse önmagában. És van még egy kérdésem. A kultúra pazarlásával függ össze, de egy kissé más megfogalmazásban. Ez pedig az élet pazarlása. Mindannyian különböző külsővel rendelkezünk. Különböző jellemvonásokkal, különböző egyéni sorsokkal. Jó ez vagy rossz? Ha úgy tekintjük, hogy az emberiség egy hatalmas, működő gépezet, mi lenne a jobb? Érzelmileg szempontból természetesen azt mondjuk, hogy az emberi személyiség feltétlenül érték, és nem véletlen az, hogy mindnyájan egyéniek vagyunk. De meg kéne magyarázni, hogy ez miért jó. Mert ebből nemcsak kedvező, hanem kedvezőtlen következmények is fakadnak. Nagyon sok nehézség ered ebből. Minél egyénibb valaki közülünk, annál nehezebben értik meg a többiek. Hogyan működik ez a gépezet, amelyiknek arra van szüksége, hogy minden ember különbözzék a másiktól.

— *Professzor, biztos vagyok benne, hogy az ön válaszai is legalább olyan érdekesek, mint a kérdései például arra vonatkozóan, hogy mire jó a művészet. Ugye, van hipotézise?*

— Igaza van, van feltevésem. Úgy gondolom, hogy nekünk, embereknek nemcsak közös, kollektív életünk és anyagi tevékenységünk van, hanem minden ember szerves egészet is jelent. Ez az egész különböző egységekben, közösségekben, mikro- és makroközösségekben alakul, amelyek különböző sajátosságokkal rendelkeznek. Nemcsak fizikai, hanem intellektuális sajátosságokkal is. Ahhoz hasonlóan, ahogy nem lehet a borjút a borjúhús mechanikus összegének tekinteni, bármennyire borjúhúst rakunk is össze, abból nem lesz borjú, ugyanígy a mi kollektív, közös tevékenységünket nem lehet az egyes személyek egyéni cselekedeteinek összegeként tekinteni. Senkit nem lep meg, ha kijelentem, hogy az egyéni emlékezetet kívül kollektív emlékezettel is rendelkezünk. Bizonyos szociális csoportok emlékezete nemzetiségi emlékezet, emberi emlékezet. Mindez az írásbeliséggel jelenik meg. Ezt például jegyzetfüzeteink fejlesztik tovább, amelyekben az egyéni tudatunkat kívül is

megjelenítjük, mesterségesen folytatjuk, egészen a számítógépekig, könyvtárakig, ahol azokat az információ-tartalékokat őrizhetjük, amelyek nem férnek el a fejünkben. Azonban a tudat, az emlékezet csak fele, csak része az intellektuális tevékenységnek. Az emlékezet csak már megfogalmazott emlékeket őriz, a közléseket nemcsak raktározni kell, hanem fel is kell dolgozni. És az intellektuális tevékenységet két folyamatra oszthatjuk fel: az új információk feldolgozása és ezek raktározása. Az új információk feldolgozása egyéni szinten az agyunk munkája. Ahogy a kutatások kiderítették az utóbbi évtizedekben, agyunk működése jelentős mértékben a két agyfélteke dialógusán alapul. A két agyfélteke különböző rendszer szerint működik. Lenigrádi fiziológusokkal végeztünk közös kísérleteket, és nagyon érdekes adatokhoz jutottunk arról, hogy például a térbeli modellt hogyan fogja fel külön a bal és külön a jobb oldali agy. Egyáltalán nincs közöttük harmonikus kapcsolat, valódi párbeszédet folytatnak, kölcsönös feszültségben vannak. És a mi hétköznapi szokásos gondolkodásunk ennek a kölcsönös, feszült kompromisszumnak a terméke. Így tehát még egy emberen belül is ahhoz, hogy új szöveg jöjjön létre, két típusú tudatra van szükség. Pontosan ugyanígy a mi kollektív gondolkodásunk is egy másik embert kíván, más típusú tudattal. Ugyanúgy, ahogy fiziológiai szaporodásunkhoz is másik nemre van szükség. Egyébként itt létezik egy bizonyos párhuzam a biológiai és intellektuális információ szaporodása között. Úgy tűnhetne, hogy legjobb egyetlen nem létezése lenne. Minden nehézség nélkül folytatódhatna az élet. De ez bizonytalan forma. Ahhoz, hogy biológiai szempontból a célszerűbb forma alakuljon ki, szükség volt két nemre oszlani, aztán pedig ennek nyomultabbá válni. Bizonyos emlősöknél, madaraknál nagyon nagy változatosságot találhatunk. Nem az egyik vagy a másik fajtából, hanem ugyanabból a fajtából is. Hatalmas nehézségek jelennek meg itt. Úgy tűnhetne, hogy a biológia, amely úgy ragaszkodik a gazdaságossághoz, takarékosághoz, amely olyan keményen követeli meg a túlélést, a legegyszerűbb formákat kellene, hogy eredményezze. Ehelyett pedig a legbo-

nyolultabbak jelentek meg, a legnehezebbek, a legtragikusabbak. Mert már az állatoknál is kialakultak helyzetek, amikor a fajfenntartás fizikailag lehetetlenné válik. Az emberi kultúra pedig tiltásokkal kezdődik. Többek között a nemi érintkezésre vonatkozóan. Tulajdonképpen ez is felvetődik, mint kérdés. Miért? Miért kell nehezíteni, ahelyett, hogy könnyítenék? És kiderül, hogy a mechanizmus egésze szempontjából ez kedvezőbb. Pontosan ugyanígy, ahhoz, hogy gondolkodjam, másik emberre van szükségem. És nemcsak egyszerűen egy másik emberre van ehhez szükségem, hanem az is kell, hogy másmilyen is legyen, másképp gondolkozzék, mint én. Természetesen ez nehéz, konfliktushelyzetet teremt számomra. És akkor, amikor a kultúrát egészében szemléljük, azt figyelhetjük meg, hogy különböző szemantikai mechanizmusok, például a különböző művészeti ágazatok megszorozódása megy végbe. A közöttük lévő átmenetek megnehezülnek. Például ha egyik nyelvről könnyű valamit lefordítani egy másik nyelvre, akkor egy novellát mondjuk a film nyelvére lefordítani már nehéz dolog. De éppen ez a nehézség hozza létre azt, amit kollektív agynak neveznek. És így a művészetet nem úgy határoznám meg, mint a munka utáni szórakozást. Sokan hangsúlyozzák a művészetek másodlagos jelentőségét. Funkcionálisan. És a kollektív intellektus szerepe? Nagyon foglalkoztat minket jelenleg a mesterséges intellektus létrehozása. A problémát bonyolítja, hogy senki sem tudja világosan megmondani, hogy mi az intellektus. De én úgy gondolom, hogy van létező mesterséges intellektus. Csak egyelőre nem ismertük fel. Minden nyelv tulajdonképpen gondolkodó szerkezet is. Hát még az olyan bonyolult dolgok, mint a művészet, a kultúra! Ezek nemcsak információt továbbítanak, hanem létrehoznak további információt is. Egy nyelv például a közlekedési táblák rendszere. Viszont ha bármilyen, a legegyszerűbb műalkotást vesszük, az mindig a különböző műfajok közötti konfliktust jelenti. Olyan szöveg, amit különbözőképpen lehet értelmezni különböző kódrendszerben. A tartalom és a forma belső ellentmondásban van egymás-

sal. A főhős típusa, vagy mondjuk az erkölcsi árnyalatok szintje és a kompozíciós árnyalatok ellentmondásba kerülnek. A szöveg mindig ellentmondásos. Épp ez — hogy nem lehet egy közös nyelvre vinni — hozza létre a belső áramlatok kollúzióját, ami nagyon sok új információt eredményez. Nem véletlen a következő tény sem. Szintén olyan kérdés, ami megéri, hogy elgondoljunk rajta. Ha meg tudnánk alkotni egy olyan gépet, mint egy műalkotás, mit érnének el ezzel? Például elolvasok valamilyen nem irodalmi szöveget, mondjuk például egy tájékoztatót. Elolvasom. Egyszer. Megjegyzem. Akkor már másodszorra el se kell olvasnom, hiszen megjegyeztem. De még ha másodszorra is elolvasnám, akkor sem jutnék hozzá más információhoz, mint első alkalommal. Ezzel szemben egy irodalmi szöveg minden egyes elolvasáskor különböző információt képes adni. És ami különösen fontos, nem egyszerűen más információt, hanem olyat, ami kölcsönösen kapcsolatba lép velem, és éppen azt adja nekem, amire szükségem van. Azt, amit képes vagyok felfogni, ami képes felkészíteni a következő információ befogadására. Ezzel leginkább egy élő szerv tulajdonságairól tesz tanúbizonyságot. Ha ezt a szerkezetet meg tudnánk érteni, akkor tudja, olyan tankönyvet tudnánk szerkeszteni, amit ha egy elsős olvas, akkor azt kapná belőle, amire egy elsősnek szüksége van, ha egyetemista olvassa, akkor azt, amire egyetemistának szüksége van, ha egy akadémikus, akkor azt, amire neki van szüksége. Mekkora megtakarítás lenne ez.

— *Mindabból, amit elmondott, juthatok arra a leegyszerűsített következtetésre, hogy a költészet fejlődése nélkül nincs műszaki haladás?*

— Úgy gondolom ...

— ... *hogy ez valahogy összefügg?*

— Én tényleg úgy gondolom, hogy ha nincs költészet, akkor nincs előrehaladás a tudományban, így a technikában sem. Einsteinre hivatkozhatom, aki azt mondta, hogy a relativitáselmélet megalkotásához Dosztojevszkij regényéből kapta az impulzust. De teljesen nyilvánvaló más is. Valaki nem lehet teljes értékű, ha az agya egyik felét

eltávolítják. Gondolkodni ugyan képes, beszélni képes lehet, de nem lesz teljes értékű, nem lesz képes új szöveg alkotására. Meg lehet értenie dolgokat, parancsokat teljesíthet, de lehetetlen új szövegeket alkotnia. Vagy ha mégis alkotna új szöveget, akkor az olyan lenne, mint egy üresjáratú motor. A bal oldali üresjáratban megy, a jobb oldali felfogja a parancsokat ... Ugyanígy, azt hiszem, a művészet nélkül a társadalom egy nem gondolkodó társadalom. Ez olyan, mint amikor valaki agy nélkül létezik. És azt tudjuk, hogy agy nélkül nemcsak hogy gondolkodni nem lehet, de még emésztetni sem olyan egyszerű, hiszen ha a fejet levágjuk, akkor lehetetlen bármilyen funkció, még a legegyszerűbb is. Ezért mély meggyőződés, hogy ha a XIX. század mechanikus pozitívista tudománya azt a gondolatot sugallta, hogy a művészetek tanulmányozása csak csodabogarak, szobatudósok foglalkozási területe, másodrendű dolog, akkor én úgy gondolom, hogy a közeljövőben a művészetek tanulmányozása igen fontos pályává válik. Ennek a tudománynak a sorsa úgy fog alakulni, mint manapság a nyelvészeté. Valamikor úgy gondolták, hogy a nyelvészet azoknak való tudomány, akik sok nyelvet szeretnének tudni, vagy akik tisztán lingvisztikai kérdésekkel akarnak foglalkozni. Most nyilvánvaló, hogy a nyelvészet olyan tudomány, amely a humán tárgyak tanulmányozásának általános eszköze, és a felismerés módszereit adja. Amikor manapság a nyelvészetben annyira tért hódított a pragmatizmus, teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy nyelvészet nélkül nincs logika. Hogy ki kell alakítanunk a mindennapi viselkedés logikáját. Hogy a nyelvészet, hatalmas utat megtéve, ismét eljutott a gondolkodás, a logika tanulmányozásához. És valószínűleg a kultúra tüneteinek vizsgálata lesz a következő, ahol magát a gondolkodást fogjuk tanulmányozni.

— *Lehetséges, hogy a nyelv általunk, de számunkra még felfoghatatlan dolgokról gondolkodik?*

— Tudja, ez nem egészen így van. A könyv például ott van a polcon. Ahhoz, hogy elkezdjen gondolkodni, kézbe kell ven-

ni és el kell olvasni. Jobban mondva akkor kapcsolódik be egy velünk alkotott komplex rendszerbe. Mi a könyvvel együtt már nem úgy fogunk gondolkodni, mint könyv nélkül. Ahhoz, hogy a festővászon az intellektuális folyamat részeként kezdjen működni, ahhoz nézni kell. És ami még nagyon fontos, az az, hogy különböző kulturális kódokkal rendelkező szemlélők kapcsolódni be, akik különböznek a művészettől, különböznek egymástól, és ez a kép, ez a könyv intellektuális párbeszédbe kezd a különböző fogyasztókkal, és a párbeszéd különböző résztvevőinél különböző eredmény alakul ki. A nyelv szintén ilyen értelemben gondolkodó gép. Potenciális rendszer. Akkor kezd gondolkodni, amikor beszéljük. Amikor használjuk. Emellett mindig felmerül a következő dilemma. Mit tekintünk elsődlegesnek? Az orosz formalisták, majd később a prágai iskola abból az elképzelésből indultak ki, hogy az elsődleges a nyelv mint kommunikációs rendszer, az irodalmi nyelv pedig ugyanez a nyelv, de további megközelítésekkel. Vagyis ez már származtatott. És a nyelv törvényei elsődlegesen a hétköznapi, természetes nyelvben jelennek meg, a kivételes törvények pedig az irodalmi nyelvben. Mi a kutatásainkban ellenkező következtetésekre jutottunk. Mindenféle nyelv két pólus között ingadozik. Az egyik pólus a mesterséges metanyelvek, a másik pólus pedig az irodalmi nyelv. A beszélt nyelv pedig a két pólus közötti kompromisszum. Így aztán a közlés törvényeit könnyebb felismerni az irodalmi nyelv alapján. És így azt mondanám, hogy a művészet különböző arányokban életünk egészében feloldódik. És ha mindenki közülünk nem lenne egy kicsit művész, akkor nem lennének művészek sem. Mindaz, ami a hétköznapi nyelvben elszórtan található, az az irodalomban tiszta formában koncentrálódik.

— *Vagyis ha valaki jól ismeri a saját nyelvét, akkor egy bizonyos gondolkodási módnak is birtokában van. Ha pedig megtanul egy másik nyelvet, akkor ez már egy másik gondolkodási módot jelent.*

— Ez így van. Így is van, és még sincs így. Mint minden komoly kérdésre, erre is ellent-

mondásos a válasz. Természetesen a nyelv koncentrálja azt a népi emlékezetet, amit nemzeti tudatnak is nevezhetünk. De úgy gondolom, hogy ez nem jelenti azt, hogy ez egy zárt rendszer. Először is a nyelv mindig nagyon dinamikus. Mindig nyitott a legkülönbözőbb behatásokra, ugyanakkor nagyon, nagyon szilárd. Mindamellet úgy gondolom, hogy a párbeszéd egyik résztvevőjének sokoldalúsága, adott esetben az adott nép nyelvée, nem jelenti azt, hogy nem képes párbeszédbe lépni egy másik partnerrel. Két nézet létezik. Az egyik azt feltételezi, hogy az, hogy különbözünk egymástól, például én és beszélgetőpartnerem, mindegyikünk egy-egy zárt világ, kizárja a megértés lehetőségét. És akkor, mint ahogy ez a XX. század kultúrájában nagyon megszokott és divatos, beszélhetünk egymás meg nem értésének tragédiájáról. Ember és ember, kultúrák és kultúrák között. Úgy gondolom, hogy ez nem egészen így van. Úgy gondolom, hogy a meg nem értés, a megértés nehézsége nem kizárólagosan negatív tulajdonság. Például képezje el, hogy mi ketten tökéletesen egyformák vagyunk, ugyanolyanok az emlékeink, megegyezik a kulturális tapasztalatunk, ugyanazt a nyelvet beszéljük, remekül megértjük egymást. Csak semmi értelme, hogy megértsük egymást. Mert ha mi tökéletesen egyformák vagyunk, könnyű megértenünk egymást, akkor már nincs is mit mondanunk egymásnak. De abban a pillanatban, amikor különbségek kezdődnek el közöttünk, nehezzé válik, hogy megértsük egymást, ugyanakkor egyre érdekesebb lesz egymással beszélni. Épp ezért a kultúrában mindig két, normális esetben egymással egyensúlyban lévő mechanizmus működik. Az egyik a különbözőséget, az eltérést őrzi, nem engedi azt elmosódni, a másik pedig lehetőséget teremt, hogy egy másik különbözőséggel mégis kontaktusba lépjünk. Ha valamelyik ezek közül a tendenciák közül — márpedig a kultúrákban állandóan megbomlik az egyensúly — hirtelen túlsúlyba kerül a másikkal szemben, akkor ez kóros jelenséget eredményez. De az, hogy nekünk nehezebb egymást megértenünk, ez a mi belső arányaink gazdagságának eredménye. És itt térek vissza a kérdésre. A XIX. század, és az azt megelőző hagyományok,

abból az elképzelésből indultak ki, hogy a történelem, a természet irracionális, és az ember, az emberi tudat ennél jobbat képes alkotni. Ebből születtek a mesterséges robotok elméleti, melyek nagyon elterjedtek voltak a középkorban, az alkímisták körében. Népszerű volt a mesterséges nyelvek gondolata is, melyek állítólag egyszerűbbek, ésszerűbbek, mint a természetes nyelvek. Ezen a lélektani talajon született meg az a gondolat, hogy az emberiség történelme elvezet a nyelvek közötti határok eltörléséhez, a kultúrák közötti határok eltörléséhez, és ki fog alakulni valamilyen világnyelv. A nyelvészek tudják, hogy a nyelvek története ezt nem igazolja. Bizonyos nyelvek kihalnak, igaz, a gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a kihalt nyelvek is képesek hirtelen feltámadni, két-három év elteltével. A nyelvek hihetetlenül szilárdak. És a nemzeti kultúrák szintén. Ennek a szilárdságnak az oka az, hogy minden kultúrának nemcsak saját magára van szüksége, hanem a többi kultúrának is szüksége van rá. És én most, amikor — ha az emberiségnek lesz egyáltalán jövője — abban a korban élünk, amikor a világkultúra kialakulása kezdődik, én ezt egy zenekarhoz hasonlítanám, amelyikben mindegyik hangszer értékét az adja, hogy másképp szól. Képzelsen el egy zenekart, kizárólag ütőhangszerekből, vagy pedig kizárólag csodálatos vonóhangszerekből. Még ha csodálatosak is a maguk nemében, de ez nem lesz zenekar. Az emberi kultúra szilárdságát épp az adja, hogy zenekart alkot. És épp úgy, ahogy a zenekarban sincsenek kis és nagy, fontos és lényegtelen hangszerek, ugyanígy nincsenek kis és nagy kultúrák. Lehet, hogy a hadvezetés, a technika terén vannak kis vagy nagy kultúrák, de a tudat terén, a gondolkodás, a kultúra terén ilyen megosztás nincs. Itt mindig Athén példáját említem, amelyik az ókor parányi része volt, de az — ott létrejött kultúrából mind a mai napig merítünk. Vagy talán Firenze lélekszámát tekintve jelentős volt Európához képest? Mégis egész Európa számára hozta létre a reneszánsz kultúra mintáját. Mellesleg az, hogy Olaszországban abban az időben olyan sok különböző kulturális központ létezett, politikailag ugyan nagyon súlyos helyzetet eredményezett, de elképesztő vi-

rágzást teremtett a művészetben. Leonardo például Firenzéből Milánóba kerülve egészen más művészeti közegbe kerülhetett. Így aztán maga a kultúra hozza létre és táplálja saját sokoldalúságát és egészségességét. Mert a zenekar nem egyszerűen különböző hangszereket jelent, hanem egymással beszélgető hangszereket. Képesek arra, hogy közös nyelvet beszéljenek, megőrizve sajátosságukat. Ha az emberiségnek lesz elég ereje ahhoz, hogy megőrizze saját magát, akkor én bizakodóan az emberiség közös kultúráját úgy képelem el, mint egy nagy zenekart.

— *Egyik tézise úgy hangzik, hogy az emberiség történelme harc a kollektív emlékezetért. Lehet-e ezt úgy érteni, hogy minden erő, amelyik politikai hatalomhoz jut, kicsit át dolgozza ezt az emlékezetet?*

— Az egyes emberek személyiségét az emlékezetük határozza meg. Tudjuk, hogy amikor valaki elveszti a tudatát, ez nagyon súlyos pszichikai betegség. Ahogy az egyén saját emlékei mértékében egyéniesíti magát, ugyanúgy bármelyik közösség, így a nemzet is, saját emlékei alapján azonosítja magát. Ezért a hatalomért vívott harc mindig a tudatért vívott harc, minden ebből eredő következményével együtt. Ez természetesen a történelmileg nem haladó államrendszerek esetében a hamisítások felé irányul, de nem ez a lényeg. A lényeg az, hogy amikor a hatalom nem törekszik tudatosan a tények meghamisítására, akkor is elkerülhetetlenül modellezzük a múltat. És a múlt bizonyos szempontból tükrözi a jelenkor helyzetét. Ha ez másképp lenne, akkor például egyszer és mindenkorra az ókori Róma történelmének birtokában volnánk. Minden történész tudná, hogy Róma történelme meg van írva, be van teljesítve, és nem is kell többet írni róla. Ám valószínűleg amíg létezni fog az emberiség, addig állandóan át fogja írni a múltját. Mert a tudatos hamisítások, a különböző manipulációs törekvések ellenére is a történelem — és ez ismét egy rejtélyes kérdés — tovább él. És lehet, hogy furcsa dolgot fogok mondani, de arra a következtetésre jutottam, hogy a múlt változik. Hogy a múlt nem marad változatlan. Ugyanúgy,

mint ahogy ugyanaz a regény, ugyanaz a műalkotás, de maga a tudatunk is változik.

— *Mit jelent ez? Azt-e, hogy mindenki, minden nemzedék átírhatja a történelmet saját szemszögéből nézve és saját érdekeitől vezéreltetve?*

— Természetesen ez is megtörténik. De ez csak a felszín. A legegyszerűbb. De az a szöveg, amit történelemnek nevezünk, attól függően, hogy milyen kódokat rendelünk hozzá, más értelmet kap. Végletekben gondolkodunk. Ilyen a fejünk. Azt mondjuk, hogy ez és ez azt és azt eredményezte. Viszont nem ismerjük a jövőt. A jövőből egészen másképp fog kinézni a múlt. Ezenkívül eddig nem lépett működésbe minden történelmi ok. Képzlje el, hogy van itt egy mező. Alá van aknázva. Az egyik már felrobbant, a másik öt perc múlva fog robbani, de van olyan is, amelyik öt év múlva.

Erről az aknáról nem tud. Ott van a mezőn, de nem tudja, hogy hol. Ezért magának egyelőre olyan, mintha nem is lenne. Öt év múlva, amikor majd felrobban, akkor kiállt fel, hogy jé, hát ez itt volt?! A történelemben különböző okozati összefüggések működnek. Vannak olyanok, amelyek már működésbe léptek, vannak, amelyek ezután lépnek működésbe, a közeljövőben, de vannak . . . sőt, képzelje el, hogy olyan akna is van, amelyik nem robban fel. Még azt sem fogjuk megtudni, hogy egyáltalán létezett. Pedig ott volt. Felrobbanhatott volna. Ezért a történelemben is mindig vannak járatlan utak. Mindig hajlamosak vagyunk azt gondolni, hogy csak az történhetett volna meg, ami valójában meg is történt. Ez súlyos tévedés. Mindig vannak kihasználatlan lehetőségek. Amik valóban léteznek a múltban, de amikről természetesen nem tudunk. Így aztán, amikor arról beszélünk, hogy a múlt, az információkat őrző tudat nagyon éles harcol színtere, amikor olyan rendszerekről szólhatunk, amik átírják a történelmet, ez a legfelszínebb, legfelsőbb réteg. Tudja, a történészek nagy része kétséges dolgokat állapít meg, miközben a lehető leglelkiismeretesebb módon kódolja a történelmet. Amikor Burchardt azt mondta, hogy a középkor a legsötétebb korszak, és az emberiség a

reneszánsztól kezdődik, a lehető leglelkiismeretesebb volt. Mostanában hajlamosak vagyunk arra, hogy a középkort nagy korszaknak tekintsük. Telve étellel, érdekességekkel, minden sötétségével, árnyaival, kegyetlenségeivel együtt. És végül a legbonyolultabb az, hogy a múlt történelmi folyamatai nem fejeződtek be. És minden alkalommal új oldalait mutatják. Ez nagyon bonyolult, és egyben nagyon érdekes is.

— *Ha az információ kulcspozíciót tölt be a társadalom életében, hihetném, hogy a hatalom azoknak kell jusson, akik a legtájékozottabbak, a legnagyobb informáltsággal bírnak. Csakhogy értelmiségi, tudós hatalom még sohasem volt.*

— Nem is gondolom, hogy ez jó lenne. Úgy gondolom, hogy minden ember ember. A tudós is ember és ebből bonyodalmai adódnak, ha hatalomra jut. Ha komolyan beszélünk erről, akkor én a következőket gondolom. A tudásunk soha nem elegendő. És bármelyik értelmiséginek mindaddig kevesebb tudás van a birtokában, mint amennyi kellene a társadalom előtt álló feladatok megoldásához. És az emberiség arra van kárhóztatva, hogy az információk teljessége nélkül cselekedjen, mivel minél több az információ, annál több a feladat. Ezért úgy gondolom, hogy nem az a társadalom az ideális, ahol a legintellektuálisabb egyének határozzák meg a társadalom haladási irányát, hanem egy olyan rendszer, amelyikben a legnagyobb lesz a vélemények sokrétősége a haladási programra vonatkozóan. Hiszen a hiányos információ feltételei között bármelyik nemzet szilárdságát az adja, ha belsőleg sokféle. Tudja, ha olyanok a körülményei, hogy előre tudja, hogy kevesebb információ birtokában van, mint ami a döntés meghozatalához szükséges, akkor jobb, ha nem egy helyes döntés van a birtokában, hanem megeremti a lehetőségét annak, hogy több különböző döntés közt válaszson, és ezeket azért sorban kipróbálhassa. Ezért is mondom azt, hogy különbözik a fejünk, az arcunk, tudatunk, fiziológiánk, és mindez nagyobb szilárdságot biztosít nekünk, mintha egy tökéletes teremtményt vennénk, mint például a belvederei Apolló

Einstein fejével, és mindenkit egyformára formáznánk, ilyen milliókat hoznánk létre. Úgy gondolom, hogy ez a millió hamarosan kipusztulna.

— *Ön életében nagyon sokat foglalkozott remekművekkel. Amennyire én tudom, nemcsak a remekművek érdeklik viszont, hanem a legjelentéktelenebb, vagy legalábbis annak tűnő, alacsony kulturális rétegek is. Miért?*

— Úgy gondolom, hogy a művészet és a kultúra területén nagyon érdekes jelenséggel találkozhatunk. A remekművek nem remekművekből születnek. A különböző rétegek, a periféria és a központok állandó változása és cserélődése folyik. Tudjuk, hogy a publicisztika, a krimi, a tömeges művészetek mennyire fontosak voltak Dosztojevszkij vagy Dickens számára. Ajtamov mondja: nem is tudják, milyen szegényletes veszeke-
désekből születhetnek a legnagyobb versek. Úgy gondolom, ha olyan lehetőséggel rendelkezünk, mint ahogy szerencsére nem rendelkezünk, hogy valamilyen rendelettel betiltanánk a silány művészetet, akkor nem lenne értékes művészet sem. Úgy gondolom, hogy a tömeg- és részben a silány művészetnek is léteznie kell. Nem kell segíteni, nem kell ösztönözni, nő az anélkül is, mint a dudva, de nem kell megsemmisíteni sem. A társadalom egészségét persze a magas művészet létezése bizonyítja, amely bizonyos értelemben szemben áll a tömegkultúrával. Ugyanakkor viszont ezek kölcsönhatásban állnak. A magas művészet felhasználja, átforgalmazza a tömegkultúra elemeit, mellékforrásokra tesz szert ezek segítségével, mint ahogy a növény gyökerei segítségével kivonja a táplálékot a talajból. A kultúra hierarchikus. Különböző olvasók vannak, a kulturális képességeknek különböző színvonalai léteznek. És a kultúrának is meg kell legyen a maga alsó rétegei és a csúcsei. Annál is inkább, mert egy eleven folyamatban ezek gyakran váltogatják egymást. Ezért én azt gondolnám, hogy a tömegművészetek, egészen a legrosszabbakig, nem jelentenek kulturális veszélyt abban az esetben, ha létezik egy magasabbrendű művészet.

— *Vagyis nem kell attól félni például, hogy a ponyva veszélyt jelenthet a jó irodalomra,*

vagy hogy a rock veszélyeztetné a komoly zenét?

— Tudja, erre kettős választ adnék. Én személy szerint, ízlésem szerint nagyon maradi vagyok. A régi festőket, a régi zenéket szeretem. A diszkózene egyszerűen szörnyen hat rám, fizikailag bántó számomra. Ez az én veszélyes emberi ízlésem, ám igyekszem másokkal szemben türelmes lenni, és a saját ízlésemet magamnak megtartani. Mindamellet tudom azt, hogy az egészséges művészetben, az egészséges helyzetekben van egy önmagától kialakuló mechanizmus. Nincs szüksége a mi gondoskodásunkra, aggodalmainkra.

Mindig önmaga kialakítja saját útjait, amik számunkra váratlanok. Még emlékszem arra, sokan támadták a filmet. Ennek ellenére a filmezés nem tűnt el, hanem önálló művészeti ággá vált.

— *Vagyis a popdivat önmagában nem jelent veszélyt. Igaz, annak, ami divatos, van egy sajátossága. Bizonyos minőségi változás történt a minden eddiginél tömegesebb sokszorosítás miatt.*

— Igen. Igen. Maga a hatás ténye műszakilag megnőtt. Természetesen ez veszélyes. De gondolja el, mekkora veszélyt jelentett a könyvnyomtatás, képzelje csak el, próbálja magát Gutenberg korába képzelni! Képzelteti, mekkora szörnyülködést váltott ez ki. Valóban, a könyvnyomtatás bizonyos mértékben nemcsak hasznos dolgokat eredményezett. Nem is olyan régen az egyik kutató, aki a boszorkányüldözés korszakának tanulmányozásával foglalkozik, a XVI. század végén az emberek tudatában kialakult páni félelem egyik okaként azt jelölte meg, hogy a boszorkányokról szóló mendemondák, pletykák, beszélgetések — amelyek a középkorban nagyon szűk körben terjedtek csak — bekerültek a nyomtatott irodalomba. Hatalmas példányszámban jelentek meg. A közismert boszorkánytörténeteket többször is kinyomtatták. A boszorkányirodalom felduzzadt, a Faust-regények száma megnőtt, a tömeges ponyvairodalom a félművelt embereknek olyan ismereteket adott, amelyenkről addig nem hallottak. És

ez rémületet keltett a tömegekben. De csupán ezért nem lehet kijelenteni, hogy a könyvnyomtatás káros, és ezért be kell tiltani, vagy korlátozni kell. Minden új kulturális eredmény veszélyeket rejt magában. Vagyis meg kell tanulni ilyen veszélyes körülmények között élni. Említék egy példát. Régen, még a háború előtt a Kaukázusban, a hegyekben az egyik hegyilakó kunyhójának falán puskát láttam és ijedten mondtam, hogy hiszen itt gyerekek vannak, hát nem veszélyes ez a fegyver?! A férfi azt felelte, hogy mivel itt állandóan jelenlevő, megszokott dolog a fegyver, ezért soha nem fordul elő baleset. A történet veszélyes, de ha megszokott dolog, akkor a gyerekek is megtanulják, hogy kell vele bánni. A könyvnyomtatás, a mozi, a rádió, a televízió persze veszélyesek. Minden veszélyes, de ha megtanulunk élni ebben a világban, mind ezek a veszélyek hasznossá válnak.

— *Egy korábbi beszélgetésünk során kiderült, hogy önt, professzor, igencsak érdekli a női divat. Miért?*

— Azért, mert engem nagyon érdekelnek a különféle kultúrmechanizmusok. A divat nem csak érdekes egy kultúrtörténész számára, hanem épp az egyik legérdekesebb kutatási objektum. Épp azért, mert nem mo-

tivált. Én a divatot a kulturális idő mutatójának nevezném. Az idő gyorsaságát jelentős mértékben az életmód változásában lehet lemérni. A divat változhat úgy, hogy az unokák a nagymama ünneplő ruháját viselhetik, de olyan is lehet, hogy a nő nem veheti fel azt a ruhát az idén, amit a múlt évben hordott. És lehetetlen azt megmagyarázni, hogy miért kell a rövid szoknyát hosszú szoknyával felváltani. Úgy ahogy persze lehetne indokolni, de egyik magyarázat sem lenne kielégítő. Annak idején a divat tanulmányozásáról kiadott könyvnek, amit Roland Bart állított össze, azt a címet adták, ha nem tévedek, és jól emlékszem: Tavaly kék volt a divat. Miért volt szép tavaly a kék, és miért szép ebben az évben éppen, mondjuk a zöld? Ezt nem lehet racionálisan megindokolni. Ez pusztán a kor mechanizmusa. A változásé. És éppen azért, mert a divat teljesen megmagyarázhatatlannak tűnik, irracionálisnak, állandóan bírálják. Még a felvilágosodás hirdetői is azt mondták, hogy a divat értelmetlen, a divat a tartalmatlan világi ízlések szüleménye. A divatot mindig kritizálják, mert nem motivált dolog, nem észszerűen indokolt. Ennek ellenére létezik. És ha létezik, a történelemnek foglalkoznia kell vele. Számptalan érdekes kérdést vet fel. Talán ezekre is visszatérünk egyszer! Rendben?

— *Köszönöm a beszélgetést, professzor.*

Daniel Dayan—Elihu Katz

Tömegkommunikációs szertartások a televízióban

Elihu Katz lett a McLuhan-díj legutóbbi kitüntetettje. Daniel Dayannal közösen írt tanulmányát ez alkalomból közöljük.

Gondoljunk el egy rituális eseményt, amely egy behatárolt környezetben zajlik le, és gondoljuk végig az esemény lebonyolítását is a maga gyakorlatias, műszaki-technikai szempontokat sem nélkülöző részleteivel egyetemben! Egy mihaszna fiatalember, Károly herceg, feleségül vesz egy óvónőt, Lady Dianát. Egy amerikai rakéta, az Apolló 11, leereszkedik a Holdra. Ezek a lényegüket tekintve partikuláris események, annak ellenére, hogy önmagukban véve nincs különösebb jelentőségük, valamilyen oknál fogva egy egész államapparátus ügyévé válnak. Szimbólumokká alakulnak át. Az esemény résztvevői, szereplői úgy jelennek meg, mint akik a társadalom középponti értékeit testítik meg. A történések hivatalos ceremóniává alakulnak át, s a nagyközönségnek már ilyen formában találják őket.

A közönségnek, amely mindenekelőtt az esemény helyszínén összegyűlt nézőkből áll. London utcáin rajzik a tömeg, mindenki látni akarja a királyi kivonulást. A floridai tengerparton az emberek félbe szakítják a lubickolást, és meredten bámulják az eget, hátha sikerül megpillantaniuk ott fönt azt a rakétát. Jelenlétével a közönség értékke avatja ezt a ceremóniát, elsőként legitimizálja az eseményt szervező hivatalos testületek döntését.

A szertartást azután — amely egyesíti magában az eredeti ritust vagy eseményt, az állami szervek jóváhagyó támogatását és a tömeg reagálását — befogadja, és megszer-

kesztett szöveggé alakítja át a televízió. A megszerkesztett szöveget (a műsort) magát pedig befogadja és jóváhagyja a tévézők sokasága, amely rendszerint ad hoc nézői közösségek csoportjaiból tevődik össze.

A műsor tehát eljut az egyes otthonok szertartásainak diaszpórájába, s részévé válik nemcsak a hazai, hanem a más országokbeli házi szertartásoknak is. Az egyidejű nemzetközi műsorszórás, amely az ilyen jellegű eseményeknek kijár, ily módon az elfogadásnak egy újabb szintjét alkotja meg: a nemzeti eseményt jóváhagyják (nézőközönségükkel együtt) a külföldi műsorszórázó hálozatok is.

A jelentősebb televíziós eseményeket szövegekként nézhetjük, „olvashatjuk” végig, ám ezekre a szövegekre az jellemző, hogy egyúttal irányjelző nyomvonalai is egy olyan folyamatnak, amelyben az egyes társadalmi gesztusok, színjátékok teljes összhangba torkollanak. Az előadások logikailag egymást követik, de időben egybe esnek, s ilyenképpen párbeszéd alakul ki közöttük, értelmezik egymást. Az egyes előadások mindegyike leírható úgy is, mint a megelőző jóváhagyás. És minden egyes előadás bizonyos fokig válaszol is egy másikra, s egybe is olvad vele. A szimultán egybekapcsolódásoknak ez a láncolata, a kölcsönös jóváhagyás megsokszorozódása a szóban forgó eseményeket rendszerint a civil vallás modern formáihoz teszi hasonlatosakká. Olyan eseményekre gondolok, mint Angliában egy

királyi esküvő, mint a Holdra szállás, mint a pápa lengyelországi utazása, mint Szadat elnök látogatása Jeruzsálemben, mint John Kennedy, Winston Churchill és Lord Mountbatten temetése vagy az olimpiai játékok.

Az egybekapcsolódások e láncolatának (amely tehát nem kronologikus, hanem szimultán) egyik következménye az eligazodási képtelenségnek egy olyasféle érzése, mint amelyet a szemlélő akkor tapasztal, amikor rendkívül bonyolult szerkezetű és állandó átalakítás állapotában lévő építmény előtt áll; képtelenek vagyunk egymástól elválasztani az egyes logikai szinteket. Az eseményt leíró szövegek sokféleségével találjuk szemben magunkat, s ezek mindegyike beömlik a másikba, metonimikus kapcsolatban áll a másikkal. Szemben találjuk magunkat az olyan szövegek sokféleségével, amelyeknek mindegyike egyre távolabb és távolabb társít bennünket magától az előadástól, és egyre mélyebben von be a reagálás kényszerébe. Ahelyett, hogy a hátunk mögött éreznénk a moziterem rögzített és biztonságérzetet adó, enunciatív vetítőberendezését, egy visszafelé, a végtelenbe vezető utazásra kényszerülünk. Ez a visszafelé vezető út a szóban forgó televíziós esemény igen érdekes dimenzióját tárja fel: az a térség, amelynek felfedezését lehetővé teszik számunkra, az a valóság, amelynek kitapasztalására lehetőségünk nyílik, nem csupán az előttünk lévő képernyőn jelenik meg. Ott található mögöttünk, körülöttünk is. Ez a térség nem magának az előadásnak a terepe, hanem a reagálása. Az esemény középpontjában a szereplők állnak. És a nézőközönség. És mindez egy alapvető kérdést vet fel: vajon minden néző ugyanannak az eseménynek a részese? Mindegyikük ugyanabban az eseményben részesül? Ugyanazt jelenti mindegyikük számára?

Egyidejű közvetítés

A kölcsönös jóváhagyások itt leírt láncolatának két vagy három fontos mozzanatát érdemes kiemelni: (1) az esemény jóváhagyása a helyszínen tartózkodó nézők által; (2) az esemény színhelyét adó ország televí-

ziós hálózatának jóváhagyása, legyen állami irányítás alatt álló televízió, akár közszolgálati, akár kereskedelmi hálózat; (3) és a más országok tévéhálózatainak jóváhagyása.

Annak az átmenetnek a folyamatát, amely a helyszínen tartózkodó nézőktől az országos nézőtábor (a primér televíziós nézőközönség) kialakulásáig vezet, más antropológusokkal együtt John Mac Aloon írta le abban a tanulmányában, amelyben azt vizsgálja, hogy az olimpiai játékok miképpen alakultak át a fesztiválból vagy rituális eseményből egyszerű látványossággá. A televízió beavatkozása az országos érvényű rituális eseménybe olyan alapvető jelentőségű, hogy az eredeti szertartás már-már a színházi kellék rangjára redukálódik. Olyan struktúrává, amely maga is egy másik struktúrává szeretne átalakulni. Olyan struktúrává, amelyet alapvetően közvetítői státusa határoz meg, hiszen egy, a televízió kedvéért létrehozott látványosságról, pretelevíziós eseményről van szó. Az eredeti ritus a televíziós tömegszertartásnak csupán nyersanyagául szolgál, és az esemény helyszínén tömegbe verődő közönség adekvát módon így is fogja föl azt, ebben a szellemben szerveződik egybe, és értelemszerűen tudatosan improvizáló szereplőként viselkedik.

De mi a helyzet a televíziónézőkkel (mind az elsődleges, az adott országbeli, mind a másodlagos, a külföldi nézőkkel)? Ami az elsődleges nézőközönséget illeti, az ő számára az eseménynek előadásjellege van. Ez az előadás szertartásosan váltakozó színeket tartalmaz, és a társadalom középpontjában értékeinek hordozója; azt a konszenzust artikulálja és erősíti meg, amely a társadalmat összetartja. Benne van az a szimbolikus manipuláció, amelyet Edward Shils a konszenzus középpontjának nevez. A sámanyok tanácskozásának Levi-Strauss-féle jelenségéhez hasonlóan ez a szimbolikus manipuláció a társadalom gyökerparadigmáit érinti, és olyan hatással van a közönségre, hogy a közönség egyes tagjainak életét új keretbe helyezi és megváltoztatja, vagy éppen ellenkezőleg — mint a királyi nász esetében —, a figyelmet a tradicionális keretek folyamatoságának fontosságára irányítja.

Karizmatikus kapcsolatba kerülve a szertartás főszereplőivel (mondjuk, a politikai

élet vezéralakjával vagy az őt jelképesen képviselő személyekkel, mint az ifjú királyi pár vagy a Holdon járó űrhajósok) a társadalom elfogadja, hogy a valóság általuk újjáformálódott; felruhazza őket a joggal, hogy ilyen szellemű kijelentéseket fogalmazzanak meg; s részvételével szentesíti ezeknek a kijelentéseknek az érvényét. Azok a nézők, akik ennek az adott társadalomnak a tagjai, nem csupán nézők, hanem szemtanúk is; birtokosai az élménynek, s mindegyikük személy szerint potenciális propagátora is ennek az élménynek.

Mindez nem érvényes a másodlagos televíziónézőkre. Az ő számukra az esemény kevesebb a szertartásnál, mivel ők, így vagy úgy, de csak szemléltői mások szertartásának. Mégis, az esemény számukra is jóval több pusztán látványosság, s így az ő nézői szerepüket is minősíteniük kell. Valamilyen formában nekik is kijár a szemtanú megnevezés. Annak a társadalomnak a számára, amely a szertartásos eseményt létrehozza és közvetlenül sugározza, az eseménynek kettős funkciója van: a rítus és az az ugyancsak kétpólusú szerep, amelynek révén az esemény megjeleníti az adott társadalom szimbolikus középpontját, és újraartikulálja vagy nyomatékosítja a meglévő értékeket. Kivülről nézve ugyanez az esemény olyan szerepet kap, amelyet Erving Goffman szavaival tudnánk megfogalmazni: egy társadalom kivételes körülmények és szertartásos keretek között mutatja be önmagát a többi társadalomnak.

S miközben bemutatja önmagát, a szóban forgó társadalom a saját értékeit egyetemes érvényű normaként vetíti ki, és saját önmagát ezeknek a normáknak a megtestesítőjeként tünteti föl. A politikai rendszerek az ilyen szertartásos alkalmakat a propaganda eszközüül, ideológiájuk vonzóvá tételére használják fel. E ritka alkalmak dicsfényt vonnak az illető országok, nemzetek homloka köré, miközben azt is kinyilvánítják, hogy értékeik a többi társadaloméival közösek. A felkínált látványosság tehát az illető társadalom maga nemében páratlan voltára hívja fel a figyelmet, de egyúttal arra is, hogy mindez összhangban van a közös értékekkel és eszményekkel. Izrael, amikor tárt karokkal fogadja Szadat elnököt Jeruzsálemben,

azt demonstrálja, hogy túlteszi magát azon az örökségen, amelynek szellemében a közel-keleti népek egymást gyilkolják. A kommunista Lengyelország diadalmenetben fogadja II. János Pál pápát. Az Apolló 11 űrhajósai amerikai zászlót tűznek ki a Holdon, de hódításukat, — hogy az ő szavaikat idézzük — „az emberiség hatalmas lépésének” nevezik. Vagyis: a zászló ugyan amerikai, de azok, akik kitűzik, emberi lények. A leginkább figyelemre méltó módon az olimpiai játékok szemléltetik ezt a kettősséget, mégpedig azzal, hogy az olimpia alapvetően a nemzeti eszmében gyökerezik — hiszen bizonyos mértékig mindig is a vendéglátó ország rendezvénye —, ám arra is bizonyítékkal szánják, hogy a rendező ország a nemzetköziség eszméjének elkötelezettje. S a kitarulkozásnak ezt a jó szándékú megnyilatkozását más országoknak, más nemzeteknek nyugtázniuk kell. És éppen ez az, amiért nem tekinthetjük a másodlagos tévénézőket sem csupán egyszerű nézőknek. Hiszen ők is tanúi egy rítusnak. Egy olyan rítusnak, amely formálisan ahhoz hasonlít, amelyet az elsődleges tévénézők figyelnek, de szemantikai értelemben valami egészen más. A britek a királyság eszméjének a megtestesülését látják. A más országokban élők Angliát.

Az események egyidejű sugárzása a képernyőre kerülő rítus „beépített” kettősséget, alapvetően több jelentésűvé válását eredményezi. Az adott országban a konszenzus, a többi országban az egyetemesség hangsúlyozása a kitűzött cél, vagyis mind a két szinten a konfliktusok legyőzése. A konfliktusoknak ez az ünnepélyes eltemetése gyakran tele van retorikával, s az ilyen események számos virtuóz szereplője a hallgatóság megsokszorozódását arra képes felhasználni, hogy egy szuszra közvetítsen olyan üzeneteket, amelyek nemcsak különböznek egymástól, hanem antagonisztikus ellentétben állnak egymással. II. János Pál például elfogadja a lengyel kormány meghívását, s ezzel az egész világ színe előtt legitimizálja az ottani egyházpolitikát, de lengyelországi utazása során annak a Szent Szaniszlónak is szentel egy verset, akinek mártíriuma az elsődleges hallgatóság számára azt jelképezi, hogy a lengyel keresztények szembeszegülnek az uralmon levők elnyomásával. Szadat

Jeruzsálemben, primér hallgatósága számára felidézi Ábrahám gyermekeinek közös örökségét, ám miközben ezt teszi, olyan retorikát használ, amely bárki számára, aki járatos a moszlim kultúrában, olyan helyzetben tünteti fel őt, mint amilyenben Mohamed volt, amikor megtérésre szólította fel a medinai zsidóságot. Az esemény elsődleges közönsége számára Szadat Izrael új prófétájának szerepében tetszeleg. Másodlagos hallgatósága számára azonban (az arab világ országaiban) illusztris példát ad: Szadat nem árulta el az arab ügyet, hanem éppen ellenkezőleg, megismételte a próféta gesztusát, és figyelmeztette a zsidóságot arra, hogy azért ítéltetett balsorsra, mert konokul visszautasította a felismert törvényt befogadását.

A nemzetközi televíziózás színpadának rutinos szereplői gesztusaikat mintegy megsokszorozzák, ezáltal azok teátrálisakká és ugyanakkor kétértelműekké válnak, szerepüket egyidejűségük ellenére is eltérő szövegkönyvek szerint alakítják, fizikai jelenlétüket alternatív és kompetitív fikciók szolgálatába állítják. Ezek a fikciók nem olyan értelemben fikciók, hogy ne lenne köztük a valósághoz. Nem hazugságok. Olyan konstrukciók, amelyek akcióikat és gesztusaikat érthetőkké teszik. Ezeknek a konstrukcióknak a nyersanyaga a kultúrához tartozik. Intertextuális. És az érthetőség végett narratív. A televíziós szertartások általában a narratív forma felé haladnak, és a politikai élet olyan szereplőinek, mint Szadat vagy II. János Pál, a zsenialitása abban rejlik, hogy ráéreznek gesztusaik narratív sorsára, és hogy az általuk eljátszott történetben a saját változatukat „adják le” mind az elsődleges, mind a másodlagos közönségnek. Így eljátszott szerepük folytán partnereik szerepváltásra kényszerülnek, pusztá közreműködőkké változnak át, s ebből végső soron az következik, hogy az eseményt kooptáló televíziós társaságok is az ő verziójuk szállítóivá válnak. Szadat például azt az izraeli véleményt, hogy az ő jeruzsálemi látogatása csupán a zárt ajtók mögött tartandó tárgyalások előjátéka, a maga oldalára állította a tömegkommunikációs eszközöket. Az ő módszere a lehető legcélravezetőbb volt annak érdekében, hogy a megállapodást teljes

egyértelműen kössék meg. A diplomácia ebben az esetben már nemcsak a válság megoldása érdekében alkalmazott technika, hanem úgy tünteti fel önmagát, mintha ő maga lenne a válság megoldása. A ritus látványosságággá változik anélkül, hogy elveszítené ritusértékét. Tökéletesen kihasználva a televíziós szerep eljátszásából fakadó előnyöket, az akciót színjátszássá alakítja át, epikus regisztert alkalmaz, és csupasz kézzel lép be az ellenség táborába.

Részletesebben is elemezhetnénk azt a sajtós szerepet, amit a televízió játszik ilyen események közvetítésekor, kitérve nemcsak arra, hogy a tömegek miképpen vesznek részt bennük, hanem a nemzetközi vonatkozásokra is. A televíziós közvetítés legjellegzetesebb vonásának az látszik, hogy a rituális események vagy a szimbolikus értékkel felruházott hírek közvetítése során a narratív irodalom esztétikáját alkalmazza. Ez az irodalomalapítás persze csak az egyik jellegzetessége mindannak, amit áttekintünk.

Akik nincsenek jelen

Soha senki nem nézett még végig egy királyi esküvőt vagy egy húsvéti sokadalmat egy léghajóból vagy egy katedrális mennyezetére szerelt, halszemoptikával felszerelt kamera segítségével. Ezek a hírképek egészen mások, mint bármely más, korábbi tapasztalatunk, kivéve talán azokat, amelyek az olyan látomásos írókkal kapcsolatban idéződnek fel bennünk, mint például Victor Hugo. A modern televízióézők új és nem várt utakon juthatnak el a rituális élményhez. A modern esztétika sugárútján, amely többé már nem a látvány felidézése iránti igényből fakad, mint inkább abból a szándékból, hogy a ritusban rejlő erőket teljes egészében a magunk szolgálatába állítsuk. A televízió forgatókönyv alapján elbeszélve mutatja be az eseményeket, megtervezett díszletek között. S olyan találtkönységgel teszi mindezt, hogy könnyen megérthetjük, miért választják a nézők a közvetlen részvétel helyett olyan gyakran azt, hogy inkább a televízió képernyőjén nézik meg a történeteket.

Az események televízióhoz való kötődése együtt jár a narrátor hangjának áhítatos tó-

nusával. Ez azután hatással van az elbeszélés tartalmára is, s a stílus emelkedett vagy szóvirágos. A rendszerint tömör, velős, tényszerű újságírói stílus kozmikus lirizálásba csap át. Szadat egy „csodálatos októberi estén” érkezik meg Jeruzsálembe. A királyi esküvő fényét egy „pompás nyári nap” növeli. II. János Pál megérkezése Amerikába átforrósítja a léghőrt, „mint amikor a nap előbukkan a felhők mögül.” A megszokott informatív kommunikátori próza átszap az ünnepléses költőiségbe, ám ezek az újkori koszorús költők beérik az örök életűnek egyáltalán nem nevezhető ömlengéssel. A narráció nem csupán az a köteles tisztelet, nem csupán a bőkezűen osztott metaforák és pazar leírások áradása. Nagyon fontos szerepet játszik abban, hogy elrendezze a terepet a nézői részvétel előtt.

A nyilvánosság előtt zajló eseményeknek tartalomjegyzékük van, s azt emlékezetben kell tartanunk. Továbbá egy bizonyos kulturális repertoárra építenek, amit szintén meg kell ismernünk. A nézőktől nem várják el, hogy felkészüljenek a szertartásra; a műsorra a narrátorok készítik fel, ők ismertetik a programot, a hangsúlyos mozzanatokat megismétlik, bemutatják a szereplőket. S amikor ténylegesen megkezdődik az esemény, minden egy már ismert minta alapján zajlik, az alkalmi várákozások beteljesednek, kibomlik egy dallam, amit már a nézők is dúdolnak magukban. S mindez vizuálisan is ugyanígy. Mielőtt megkezdene élő adását az olasz állami televízió arról a szertartásról, amelynek során II. János Pál húsvétkor bezárja a Szent Péter bazilika monumentális kapuját, s ezzel befejezettnek nyilvánítja a szent évet, szemszcs fekete-fehér képsorok jelennek meg a képernyőn, s felidézik azt a jelenetet, amikor VI. Pál pápa celebrálta ugyanezt az aktust 1975-ben. A visszajelentés a nézőket szakértökké avatja, s ez a szakértelem lehetővé teszi a teljesebb részvételt. A látvány szempontjából ugyanaz történik itt, mint a bűnügyi filmsorozatok esetében, ahol is a következő folytatás előtt megismétlik az előzőmenny legizgalmasabb, sorsdöntő jeleneteit, hogy a nézők követni tudják a várható fejleményeket, s megfelelően reagáljanak a váratlan mozzanatok-

ra. A rítusok tárgykörénél maradván mindez a tradíció fontosságára mutat rá; arra a tényre, hogy a rítust ismételni kell.

Ha a rituális események túlságosan ritkán zajlanak le ahhoz, hogy részleteiket emlékeztünkben tudjuk tartani, arra van szükség, hogy a hagyományokhoz való kötődésüket hangsúlyozzuk: azért, hogy pótolják a rituális tapasztalatot az utolsó pillanatban való beavatással és a szertartással kapcsolatos tudnivalókkal. A nézők számára egy olyan dimenzióba való belépés lehetősége nyílik meg, amelytől a közvetlen hallgatóság egyre inkább megfosztva érzi magát; ez pedig a kulturális folyamatosság érzése. A televíziós narrátorok folyamatos magyarázatokkal látják el a nézőiket, kiemelve és újra meg újra megtöltve kulturális értékekkel azt, amit az esemény önmagában jelent. Amikor Szadat elnököt imádkozni látjuk a jeruzsálemi Al Aksza mecsetben, a televíziós kommentátor röviden összefoglalja az Al Adha-i moszlim fesztivál eseményeit. Amikor a pápa Szent Szaniszló napján Lengyelországba látogat, Szent Szaniszló életét ecsetelik nekünk tüzetesen. Amikor ugyanez a pápa a húsvéti körmenet élén halad a római Szent Péter téren a szent év bezárása alkalmából, tudomást szerezhetünk róla, hogy a Rómába vezető húsvéti zarándokok késő középkori eredetűek, s olyan jeles zarándokokra kell asszociálnunk, mint Dante Alighieri vagy Giotto. Filológiai értelemben véve a narráció intézményesülni kezd. A szertartás különböző aspektusaira vonatkozó tudós kommentárok sorával látta el a BBC a királyi esküvőről közvetítő külföldi hálózatokat. A televízió a hagyományt azzal helyettesíti, hogy a várható protokoll megismerésébe egy gyorsalpaló tanfolyam révén vezet be, s felkínálja, hogy az esemény egyes mozzanataival kapcsolatban azonnali ismereteket szerezzünk. A jelentősége ennek az, hogy biztosítja a szélesebb körű részvételt — és ez történik rendszerint a másodlagos hallgatóság esetében is. Ám amikor a narrátor tolatkodó jelenlétével eltávolodik az eseménytől, folyamatát megszakítja, az elsődleges nézőket háttérbe szorítja, saját eredeti szándékait is megghiúsíthatja. A lengyel tévénézők például felháborodtak azon, hogy a Varsóban, Krakkóban és Jaszna Gorán celebrált pápai

misék során a kommentátorok, úgymond, szándékosan megtörték az esemény varázását. Miért kell egyáltalán elmagyarázni — kérdezték — egy katolikus rituális esemény lefolyását egy olyan hallgatóságnak, amely közismert buzgó áhítataról? A lengyel televízió kommentárjait szándékos faux pas-nak értelmezték; úgy fogták fel, hogy a televízió az eleven hitet helyezi muzeális keretekbe. Rossz helyen alkalmazott módja ez annak a brechti előírásnak, amely szerint „a nézőknek nem azonosulniuk kell a szereplőkkel, hanem okulniuk azoknak a meglepetésszerű körülményeknek a révén, amelyek között a szereplők mozognak”. Akár indokolt a lengyel nézők felháborodása, akár nem, a tömegkommunikációs események egyik nagyon fontos jellegzetességére utal: a narrációnak a részvételt kell elősegítenie. Akár megengedhető pedagógiai szempontból, akár nem, a háttérben kell maradnia, nem szabad tolatkodóvá válnia. Meg kell hallani, de észre sem szabad venni; az esemény folyását soha nem szabad akadályoznia. Ilyen értelemben a brechti követelménnyel szöges ellentétben kell állnia.

A narrátor hangja, és mindaz, amit mond, természetesen csak másodlagos lehet magához — az eseményhez képest. A hanghordozásnak nyugodtnak, mértéktartónak kell lennie. A közlések akkor korrektek, ha nemcsak tiszteletteljesek, hanem rövidek és grammatikailag egyszerűek is. Olyanok, hogy bármelyik pillanatban félbe lehessen szakítani őket. A vizuális folyamatosságnak mindig elsőbbsége van a kísérő szöveggel szemben. Ha egy eseményt tömegkommunikációs eseményként kezelünk, azt igényeljük, hogy a szerkesztői elképzelések magán az eseményen belül valósuljanak meg, s nem a narrátor közlései révén. A narrátor informálhat, tisztázhat dolgokat, de az ő szerepe alapvetően csupán kenőanyag-szerep, beavatkozásai csupán lábjegyzetek, rövid megjegyzések lehetnek. A legtöbb tömegkommunikációs esemény (hacsak nem valamennyi) expresszív alkalom és előadási forma. S a legtöbb tömegkommunikációs esemény verbális és nem verbális vonatkozásban egyaránt — kommunikációs aktus. A televíziós kommunikátoroktól elvárjuk, hogy saját üzeneteikkel ne licitáljanak rá

magának az eseménynek az üzenetére. A narrátorok szereplése nagyon sokszor csupán annyiból áll, hogy félreállnak, hiszen hagyniuk kell érvényesülni az eseményen belül létrejövő kommunikációs aktust. És amikor nem sikerül félreállniuk, a gyártásvezető teendője, hogy a tömeg zajongásának, tapsainak felerősítésével kiiktassa őket, egészen odáig is elmenve akár, hogy a narrátor szövege teljes mértékben észrevehetetlenné váljon. A narrátornak nemcsak hogy szolgálnia kell az esemény bemutatását, hanem azt a szolgálatot majdnem teljesen láthatatlan módon kell ellátnia. És ennek a láthatatlanságnak ki kell terjednie a narrátor hangjára is.

A narrátor hangjának persze (tónusának, akcentusának, s minden olyan árnyalatának, amely egy bizonyos nemzedéket vagy társadalmi csoportot céloz meg) nagyon fontos szerepe lehet. Ezek a nyilvánvalóan másodlagos jellegzetességek éppen néhány olyan rendkívüli esetben kapnak szerepet, amikor a megkülönböztetés, főleg a külföldiek szemében, szórszálhasogatásnak tűnik; a királyi esküvő kettős (a BBC és az ITV általi) közvetítésének igazolásaképpen rámutathatunk a két narrátor, Alistair Burnett (ITV) és Tom Fleming (BBC) közvetítői stílusának különbségeire.

Mind a két narrátor tiszteletludó volt. Mind a ketten ugyanazokat a főbb értékeket visszhangozták. S mégis, miben volt akkor köztük különbség?

Nem annyira az attitűd kérdése ez (tehát, hogy az egyik némileg zsurnalisztikusabb, a másik pedig némileg ünnepélyesebb hangot használt), mint inkább a szókincsé a kádenecié és a tónusé. A fiatalok és a hivatalos értékrendhez kevésbé kötődő társadalmi csoportok tagjai Tom Fleming hangját irritálóknak, nevelésesnek vagy önteltnek érezték. Ezeket a csoportokat mindazonáltal érdekelte a televízióban közvetített esemény. Az, hogy Tom Fleming hangvétele ízlésük ellen való volt, nem jelentette egyszersmind azt is, hogy elutasítják a királyi esküvő közvetítését. Terhükre volt Fleming hangja; azaz, hogy szociális és kulturális értékeiktől idegennek érezték, ez a hang közéjük és az esemény közé ékelődött, megakadályozta őket abban, hogy együtt „áradjanak” az ese-

ménnyel, hogy az eseményt sajátjuknak érezzék. A távolságra emlékeztetve őket útjában állt annak, hogy belemerüljenek az eseményekbe. Tom Fleminggel szemben Alistair Barnett közvetítése viszont a narrátor láthatatlanná válására volt példa, s ezzel növelte annak lehetőségét, hogy a nézők részt vegyenek a szertartásban.

Fizikailag visszafogottan, kulturális tekintetben a háttérben maradva határozhatja meg igazán a narrátor a televízió szerepét. Ez az attitűd rendkívüli módon illeszkedik ahhoz, ahogyan a televízió vizuálisan feldolgozza az eseményt; úgy hívhatja föl a nézőket az aktív részvételre, hogy nem akarja magára felhívni a figyelmet, láthatatlan és észrevétlen marad.

Az esemény irodalmiassága

Előfordul, hogy ugyanazt a nyilvános rendezvényt az országon belüli hálózat szertartásként, más országok csatornái azonban hírként kezelik. Vagyis ugyanazt az eseményt más és más szövegfeldolgozásban mutatják be. Az egyik esetben szokásos (hír) feldolgozással, a másikban rendkívüli (szertartás) feldolgozással állunk szemben. Ha hírként kezelik, az azt jelenti: nem akarják, hogy a nézők szertartásként éljék át az eseményt. A hír egy bizonyos távolságot tart az eseménytől, ideológiai vonatkozásai hidegen hagyják, nem teszi lehetővé, hogy a hallgatóság együtt „áradjon” az eseménnyel. Ha az esemény olyan előadás, amit eljátszanak, és mi is úgy gondoljuk, akkor átalakítása egy harmadik személy játékává, tartózkodó gesztikulálásává válik, s ez a szertartásjelleg érvénytelenítését, semmibe vételét jelenti. Még akkor is, ha a hírt az esemény iránti rokonszenvvel közvetítik, magának az eseménynek a participatorikus jellemvonásai elvesznek. Ezek közül a jellegzetességek közül jó néhány egészen közel áll ahhoz, amit talán irodalmiasságnak nevezhetnénk, különösen ami az adás idő- és térbeli folyamatoságát, a résztvevők számára kinyilatkoztató jellegét illeti, s azt, hogy a főszereplők magától értetődően alávetik magukat annak a hallgatóságos előírásnak, hogy soha ne nézzenek bele közvetlenül a kamerába; s azt a

feszültséget, ami a főszereplők mint szimbólumok és az ő legbelső emberi érzéseik, érzelmeik között jön létre.

A tömegkommunikációs események fogalomkörén belül egy-egy adott eseményt olyan történésnek tekintünk, amelyben az egyes mozzanatok időbelileg folyamatosan zajlanak. A közvetítés szintagmatikus összefüggése magának az eseménynek a menetéből ered, az irodalmiasság mindenekelőtt azzal a ténnyel magyarázható, hogy az eseményeket élőben közvetítik. Ez a folyamatos egymásutániság hiányzik a hírszerű közvetítésből, s ezt érzi az ember — Christian Metz szavaival — „deskriptív szintagmának”. Ugyanaz az esemény hír formájában közvetítve meg van fosztva az időbeliség dimenziójától, az esemény összképéből kilügződik a folyamatosság. S így már nem az esemény lényegével találjuk magunkat szemben, hanem illusztrációjával vagy jelképével. Az esemény alá van rendelve a hírközlői szöveg folyamatosságának, mintegy be van oda zárva. A hírekben közölt képsorok valójában nem állnak egymással szükségszerűen térbeli kapcsolatban. A pápáról készült képsorokat, mondjuk, egy imádkozó zárandók közelképe követi. Ez a két képsor elégés ahhoz, hogy felidézze nekünk az eseményt, hogy ízelítőt adjon abból, hogy mi is történt a helyszínen. De azt már nem mindig közlik velünk, hogy hol is tartózkodik éppen a pápa, és hol a zárandók. A hírszerű közvetítések persze tartalmazhatnak olyan légi felvételeket, amelyek képet adnak a tömegkommunikációs esemény egészéről. Ezek a képek a situáció átfogó látványát kínálják. A nagyság érzetét keltik bennünk, az esemény monumentalitását hangsúlyozzák, hatásuk azonban olyan, hogy a szó szoros értelmében eltávolítanak bennünket az eseménytől. Hasznos diagramokat, szemléltető térképeket alkalmaznak, s mindez lehetővé teszi az esemény kognitív megismerését, de ahhoz nem elegendő, hogy élményszerűen átéljük azt, ami történik.

A tömegkommunikációs eseményként való közvetítés viszont lehetővé teszi a nézők számára, hogy az eseményt belülről kövessék, s hogy így mellesleg ők is részeseivé váljanak mindannak, ami történik. Ilyenkor olyan tér jelenik meg a képernyőn, amelyben

szinte mi is benne tartózkodhatunk, követ-hetjük a közvetlenül jelenlévők meditációit, mindent az ő szemükön át láthatunk. Ami a képernyőn élénk kerül, azt nem annyira a rutinos rendező szemszögéből, hanem például inkább az esemény valamelyik meghatározó szituációban lévő résztvevőjének a szemszögéből nézzük. Menahem Begin, Ezer Weisman vagy Moshe Dayan feszült figyelemmel hallgatja Szadat beszédét a Knesszetben. Erzsébet királynő méltóságteljes nyugalommal figyel, amikor fia kimondja a boldogító igent. Persze ők ritkán tartózkodnak előnyös helyen, inkább rendszerint olyan pozícióban vannak, amelyben a rendezői szándék szerint saját feszült figyelmük mutatható be. Ugyanez a helyzet a tömegben tartózkodó emberek esetében is, vagy legalábbis azok esetében, akiknek a magatartása nem kimondottan disszonáns, kihívó vagy fitymáló. A tömegben tartózkodók érdeklődésének bemutatása szubjektív igazolásként fogható föl: igazolja azt, hogy az eseményről készült képsorok hitelesek. A tömegkommunikációs eseményjelleg legfőbb érvényre juttatója maga a tömeg. S lemondva arról, hogy a résztvevők csupán színleljék, csupán eljátsszák résztvevői szerepüket, ez a fajta, televíziós hangszerelés a nézők számára is lehetővé teszi, hogy az eseménybe bekapcsolódva váljanak résztvevőkké. Úgy néznek végig egy nyilvános eseményt, mintha a róla készült filmnek maguk is szereplői lennének.

A televíziós forgatócsoport alkalmazkodik mindehhez a transzformációhoz. Mégpedig úgy, hogy átminősíti, lefokozza a stúdió szerepét metakommunikatív dramaturgiájával együtt. Kiiktatja a központi narrátor jelenlétét, nemcsak azzal, hogy hangjának szinte észrevétlenné kell lennie, hanem teljes egészében, hiszen a narrátornak magának is csak testetlenül, láthatatlanul szabad jelen lennie. S végül a forgatócsoport egész látható személyzete átszerveződik az esemény új státusának funkciójába. Ez a jellegzetesen rámenős és fecsegő népség új szerepkörben mutatkozik meg: idomul a küszöbön álló eseményhez. Így például Walter Cronkite, Barbara Walters és John Chancellor ott található azon a repülőgépen, amely Szadatot Jeruzsálembe viszi. A vezető kommentá-

torok csatlakoznak a főszereplőkhöz, részt kapnak az esemény rangos szereposztásából, mellékszereplőkké válnak. És a televízió szerényebb beosztású munkatársai is, a helyszíni riporterek, részeivé válnak a tömegnek. A forgatócsoport nem az események fölött és azokon kívül áll. Ki-kikapja a maga szerepét, s beleolvad az eseménybe. A klasszikus film retorikájával lejátszódo közvetítés részeivé válnak. Alig egy lépésre vagyunk már csak a zárba szökkenő lehetőségétől: film készül a televíziós népségről, operatőrökről, riporterekről.

Az az átalakulás, amely a televíziós híradások megszokott formájában napjainkban bekövetkezett, persze semmi esetre sem tekinthető totálisnak és visszafordíthatatlannak. Az események egyenetlenül haladnak előre, stílusbeli hullámmásnak vannak alávétve, válságokon esnek át, miközben a hírközlő szervek hírt adnak róluk. S a modell még mindig az irodalom. A műsorszórás váltakozó ambícióval ugyan, de arra törekszik, hogy egy-egy eseményről ne annyira riport formájában számoljon be, mint inkább a résztvevők (köztük az újságírók) élményeinek feldolgozásával. Mint a klasszikus filmekben: azzal még önmagában nem hívjuk fel egy eseményre a figyelmet, hogy hírt adunk róla. A sztori viszont, úgy látszik, külső beavatkozás nélkül is elmond mindent önmagáról; ezért kell a narrátornak észrevétlenségbe rejtőznie, ezért kell ügyelni a szerkesztés folyamatosságára, ezért kell vigyázni arra, hogy a szereplők ne nézzenek egyenesen a kamerába, s hogy az egész előadás ne valami függöny előtti látványosság legyen.

A tömegkommunikációs események főszereplői és a részt vevő tömeg egyedei nem néznek bele a kamerába. Ha mégis belenéznének, tekintetüket gyorsan elkapják, az operatőr az eget pásztázza. A pápa utazása során gyakran elmélkedik elmélyülten, szemét lecsukva. Ha mégis kinyitja a szemét, a földet nézi vagy a sokaságot. Hasonlóképpen a helyszínen tartózkodók is vagy az esemény főszereplőit nézik, vagy gondolataikba mélyednek. Pillantásuk nagyon ritkán (a főszereplőké majdnem sohasem) vetődik a kamerára. Amíg ugyanez a híradásokkal összefüggésben elfogadható, a kamerába be-

lenézni itt illetlenségnek vagy hibának számít. Korrigálni kell, hiszen megtöri a fiktív varázslatot, ha a résztvevők eszébe juttatjuk, hogy figyelik, bár nem látják őket, s hogy a térség, amelyben mozognak, megközelíthetetlen.

Az esemény irodalmiasításának kísérlete a szertartás jellegzetes módosulásában is megnyilvánul. A szertartások a mítoszok megidézésén és a szimbólumok felmutatásán alapulnak. A tömegkommunikációs események e szimbólumok hangsúlyozásával (és azzal, hogy egy bizonyos csillogó mázzal vonják be őket) felkeltik érdeklődésünket a szimbólumok értelmezése iránt. A szertartások lebonyolítása eleve feltételezi hierikus szereplők fellépését. A televíziós közvetítés felhívja a figyelmet arra, hogy a szereplő élő személy, s érzékelteti a szereplő és a szerepet megformáló személy közötti feszültséget. Szadat ellátogat Izraelben a holocaust Yad Vashem-i emlékművéhez. Befedi-e vajon a fejét kippával, amint azt a zsidó etikett megkívánja? Látjuk őt, amint a jeruzsálemi mecsetben imádkozik. Miért verejtékezik a homloka? És Lady Diana talán ideges? II. János Pál tekintete szokatlanul tompa. Richard Nixon beteg lenne? A televíziós feldolgozás eltávolít bennünket a szereplők hivatalos gesztusaitól, és beavat érzéseikbe. A szimbólumok már-már tolakodóakká válnak, emelkedett tehetlenségi erejük útjában áll annak, hogy a résztvevők érzelmeiről vezetett, meghitt hangulatú televíziós napló kibontakozhasson. A szertartás maga az esemény, mégis az irodalom útjait járja. Látszólag nincs lehetőség az irodalmiasításra, amikor temetési szertartásról van szó, és a szertartás néma főszereplője többé már nem személy, csupán szereplő; az ő létezése már kizárólag szimbolikus. Persze csak látszólag nincs lehetőség, a valóságban más a helyzet. Arra van csupán szükség, hogy alkalmazkodjanak a megváltozott körülményekhez. Férjének temetésén például Jackie Kennedy volt a főszereplő. Az ő és gyermekei viselkedése lehetőséget teremtett az identifikációra; a számára előírt szereppel való küszködése megmutatta, hogy a gyászfátyol egy fiatal nőt takar. Hogy hogy egy még jellemzőbb példát vegyünk: Lord Mountbatten temetésén nem más volt a narrátor, mint maga

Lord Mountbatten. Hátborzongató hatású volt, amint a halott hangja lebegett a hamvait szállító ércoporsó felett (a hamvaknak jelképes értelmet tulajdonítva), felidézve élete kétségeit, bizonytalanságait, s azokat a véletleneket, amelyek a könyörtelen végzet útját egyengették. „Mindig is tengerész akartam lenni . . .” — hallatszott az öregember hangja, s a sír felé közeledő test áttűnik egy gyermeki álomba, felidéződik az ifjúság — mindez a bildungsroman kivárással módosított. Szertartásnak vagyunk a tanúi, de az öreg harcos iránti tiszteletet vagy csodálatot elnyomja egy-egy intimitás váratlan felfedése, az identifikáció és a részvétel érzése. A nyilvános eseményeknek ez az irodalmiasítása azt sugallja, hogy erőteljes hasonlóság található a tömegkommunikációs események és egy korábbi filmirányzat, a cinéma verité között (amely teljességgel mentes volt a szertartásosság ambíciójától). Mindkettő azt próbálja meg előadásá formálni, mégpedig irodalmiasított szituáció keretében, amit nem maga alkotott meg, s ami fölött minimális kontrollal rendelkezik. Ellentétben azokkal a valóban irodalmi alakokkal, akik nem többek az őket létrehozó szöveg kisugárzásánál, s azokkal a hangokkal, amelyek a szöveg szempontjai szerint szólalnak meg, s hasbeszélői stílusban vetítik ki a szerzői szövegeket, a tömegkommunikációs események és a cinéma verité protagonistái kívül állnak azon a fikción, amely kísérletképpen kooptálja őket. Bahtyin kifejezését használva: ők nem „a hasbeszélés teremtményei”. Ők kizárólag a szöveg belső koherenciája folytán olyanok, amilyenek. A gyártásvezetők közreműködése révén válnak karakterekké. És az esemény magától rendeződik köréjük szerveződő irodalmi művé. Ők maguk cserben hagyhatják ezt a művet, megtagadhatják a benne való részvételt, és olyan megállapításokat tehetnek, amelyek ellentmondanak annak, amit beskatulyázottságuk folytán elvárunk tőlük. Ez a megállapítás különösen a tömegkommunikációs eseményekre érvényes, ugyanis ezeket élőben közvetítik, míg a cinéma verité esetében az utólagos vágás a „lázádo” szereplőket könnyűszerrel visszaterelheti eredetileg kijelölt szerepük korlátai közé.

Mindez azonban már a tömegkommuni-

kációs eseményeknek egy másik dimenziójába vezet át, abba, amely a látványosság és a színjátszási gyakorlat tárgyköréhez kapcsolódik.

A szertartás mint irodalom

Ezek a megállapítások azon az összehasonlításra alapulnak, amelyet a mi fennköltén celebrált televíziós tömegkommunikációs eseményeink és egy viszonylag új, jellegzetesen a tömegkultúra peremén elhelyezkedő műfaj között tehetünk. Ez az utóbbi műfaj, a kultikus mozi, amely eléggé széles körű serdülő- és ifjúkori közönséget lát el, színpompásan bizarr előadásokkal segítve őket identitásuk nehéz problémájának megoldásában, egészen más, mint az eltérő regiszteren játszó tömegkommunikációs események. Rá is jellemző a bizonyos fokú homály, amely a szertartásos előadások és az irodalmi szöveg ellentétében is föllelhető. A kultikus mozi jelmezes résztvevőinek éjféli körmeneteivel, amikor is mintegy megkettőződnek a film főszereplői, a közös énekléssel, táncsal, mimikus mozgással, amellyel a hallgatóság fogadja a filmvászonra megjelenő képsorokat, irodalmi szöveggé kezdődik, de aztán átváltozik előadássá, hogy végül szertartásba csapjon át. A tömegkommunikációs események státusának bizonytalansága, úgy tűnik, nemcsak ezekre jellemző, hanem egy szélesebb, de viszonylag koherens jelenségkörre is. A szertartások (néhány más nyilvános előadási formával együtt) szövegeik révén irodalmi jellegűek. Felhívni a figyelmet arra, hogy mennyire ide illik Victor Turner gondolatmenete, amelyben a határeseteket a formák laboratóriumaként írja le. Hiszen a nyilvános eseményeknek ezek az új típusai (akár a tömegkommunikációs szertartásokat, akár a karneválszerű kultikus mozi vizsgálgjuk) valóban határeset-mivoltuk révén válnak életünk részévé.

A nyilvános eseményeknek nincs kötött formájuk, és a történelem folyamán mindig is az volt rájuk jellemző, hogy a nyilvánosság domináns formáihoz igyekeztek alkal-

mazkodni. A televízió (és különösen a tömegkommunikációs események közvetítése) a változás szakaszosságát érzékelteti számunkra. Az, amit „teátrális, retorikus rend”-nek nevezhetnénk (amelynek keretében olyan helyeken, mint a parlamentek, a templomok, a kongresszusi termek, a szereplők és a közönség valóban találkozik egymással) fokozatosan átadja a helyét egy új kommunikációs rendnek, amely a szereplők és a hallgatóság potenciális elkülönülésén alapul, és inkább a mese varázsára, mint a kapcsolat értékeire épül. A nyilvánosságnak ez az új formája a televízióban csúcsozódik ki, amely a közösségi élet minden területét átalakítja, de amint azt elsőként Walter Benjamin kimutatta, nyilvánvalóan a mozi-val kezdődött. És ezért azt javasoljuk, hogy nevezzük „cinematografikusnak”. E renddel szemben okkal vagyunk gyanakvóak, hiszen dinamikája elvezetett oda, hogy az előadást színleléssel váltsa fel. Korunk, mint arra Benjamin után Jean Baudrillard rámutatott, a bálványképek korává válhat, az eredet nélküli közképek korává, amelyeknek hatékonyságát egyáltalán nem csökkenti eredet-nélküliségük.

Nagyon fontos persze, hogy az új rendet ne ítéljük el globálisan. A probléma Reagan 1984-es elnökválasztási kampánya során vetődött fel, amikor az újságíróknak szinte lehetetlen volt közreműködniük a készülő műsorokban. Amikor több közvetlen csatorna is rendelkezésre áll, a nyilvánosság cinematografikus modellje arra törekszik, hogy hallgasson a konfrontációról, a vitáról és a párbeszédéről is; hogy kiküszöbölje az újságírói szondázások maieutikus dimenzióját, hogy a politikai elemzőket megzavart szemiotikusokká, botcsinálta filmkritikusokká alakítsa át. Ám ha sokkal szélesebb skálát tekintünk át, a tömegkommunikációs események nem jelenthetnek már akadályt a kommunikáció útjában. Inkább a kommunikáció eszközeivé válnak.

(Eredetileg megjelent a Society 1985. május—júniusi számában. Fordította: Balogh Elemér)

Jegyzetek

Tavaly Párizsban, az UNESCO 24. közgyűlésén adták át Elihu Katz professzornak a kanadai McLuhan-díjat, a tömegkommunikáció-elmélet terén végzett kiemelkedő munkásságért járó, rangos nemzetközi elismerést. Cikkét ebből az alkalomból közöljük. (Előző két alkalommal a kolumbiai Luis Beltran, illetve az olasz Umberto Eco kapta a díjat. Az utóbbi tudóssal ha másutt nem, legalább „A rózsza neve” című, magyarul is megjelent szemiotikai-nyelvfilozófiai „detektívregényén” keresztül találkozhatott a hazai olvasó. A regény egy részletét a Jel-Kép is közölte 1985/2. számában. Elihu Katz az University of South California (Los Angeles) és a Hebrew University (Jeruzsálem) professzora. Magyarul a következő munkái olvashatók:

Katz, E.: A „világ-falu” hírei. A fejlődő országok televíziós struktúrájáról. TK Közlemények, 1973. 5. sz.

Katz, E.—Gurevich, M.—Haas, H.: A tömegkommunikációs eszközök felhasználása fontos dolgokban., Módszertan, 1973. 17. sz.

Katz E.—Blumer, J. G.—Gurevich, M.: A tömegkommunikáció egyének általi használata. Módszertan, 1975. 26. sz.

Katz, E.—Lazarsfeld, P. F.: Különféle képek a tömegkommunikációs folyamatról. Társadalmi kommunikáció (szöveggyűjtemény), Tankönyvkiadó, 1974. 5—28. p.)

Katz, E.—Lazarsfeld, P.: Divatirányítók. in: Klaniczay G.—S. Nagy K.: Divatszociológia I—II., 2. kötet, 199—218. p.

Katz, E.: Kutatási javaslatok a műsorszórás tanulmányozásához, in: Kutatási javaslatok a műsorszórás tanulmányozásához, TK Tanfolyamok, Bp. 1980. 15—201. p.

Daniel Dayan professzor a cikkben jelzett téma kutatásában évek óta dolgozik együtt Elihu Katz-cal.

Gálik Mihály

Fogalmak és minősítések

*A gazdasági reform alapfogalmai
a Népszabadság 1967. évi számaiban*

A magyar gazdasági reform 1968-as bevezetését megelőző évben a reformelképzelések még jócskán tartalmaztak ellentmondásokat — ez derül ki az alábbi elemzésből, amely a Népszabadság 1967. évi számainak a gazdasági reformmal kapcsolatos közleményeit vizsgálja.

A magyar társadalomban az 1967. év legfontosabb története a gazdasági reform bevezetésének előkészítése volt. Magának a reformnak az alapkérdései az MSZMP KB 1966. májusi határozatával eldőlték, ettől kezdve az államigazgatás különböző szervei lázasan dolgoztak az indirekt gazdaságirányítási rendszer részleteinek, szabályozóinak kimunkálásán. A hatvanas évek közepén kialakult harmadik magyar közgazdasági reformhullám látszólag sikerrel ültette át elképzeléseit a gyakorlatba. A zárt ajtók mögött, a különböző munkabizottságokban kidolgozott reformelképzelések végső formába öntése zökkenők nélkül haladt, egy pillanatig sem volt kérdéses, hogy az 1966. májusi KB-határozatnak megfelelően az „új gazdasági mechanizmus” 1968. január 1-jével valóban bevezethető.

Mielőtt magára a tárgyra térnénk, tehát arra, hogy az MSZMP KB napilapja, a Népszabadság miként foglalkozott a bevezetést megelőző évben a gazdasági reformmal, érdemes egy pillanatra visszatekinteni a reform előkészítésének „technológiájára”. A reform szükségességéről és mikéntjéről való nyílt, érdemi vita még a tudományos szaksajtóban sem bontakozott ki, nem hogy a tömegkommunikációban. „Az új képviselői,

a változás sürgetői a hatvanas évek közepén nem kényszerültek a maguk jövőképét megütköztetni az adott állapotot védők, a tervlebontásos mechanizmust toldozva-foldozva tökéletesíteni, továbbfejleszteni szándékozók nézeteivel. A reformerek zöld utat kaptak, de csak azon az áron, hogy tudatosan vállaltak bizonyos kompromisszumokat. Kerülték az elvi-ideológiai vitákat, a gazdasági reform összekapcsolását a politikai reformokkal, elfogadták, hogy a szervezési és intézményi rendszer lényegében változatlan maradjon. Rossz lelkiismerettel ugyan, de elhatárolták magukat azoktól, akik nem akarták vállalni ezeket a kompromisszumokat.”¹ Mindez persze nem azt jelenti, hogy a szaksajtó egyes — köztük nagyon lényeges — kérdésekben ne publikált volna olyan írásokat, amelyekben a tudatosan vállalt kompromisszumok lehetséges következményei megjelennek, de ezek az írások az uralkodó gondolkodást — különösen pedig a cselekvést — nem befolyásolhatták.

A tömegkommunikációt tekintve még kevésbé árnyalt a kép. Az egyetlen — bár egyáltalán nem üdítő — színfolt néhány író reformmal kapcsolatos eszmefuttatása, melynek elsősorban az irodalmi lapok adtak teret. Akárcsak a rossz emlékü frizsider-

szocializmus-vita során a hatvanas évek elején, egyes írók ismét az anyagi gyarapodás és a kollektívizmus vélt vagy valóságos elmentmondásait feszegették. Ez a mondanivaló most érvényében azzal erősödött, hogy a reform által megcélzott növekvő vállalati önállóság úgymond negatív hatásait is fel lehetett sorolni. Az, hogy a szóban forgó írók, illetve a publikációknak teret adó irodalmi lapok miért csak erre — az adott történelmi pillanatban bátran retrográdnak minősíthető — elemzésre vállalkoztak, miközben fel nem tárt összefüggés ezenkívül is volt szép számmal, külön tanulmányt igényelne.

A magyar társadalomban a gazdasági reform alapfogalmainak befogadása távolról sem volt magától értetődő a hatvanas évek közepén. „Az a közgazdasági dogmatizmus, amin generációk nevelődtek fel, a piac fogalmát azonosnak tekintette a piaci anarchiával. Ezzel az örökséggel nem volt könnyű megküzdeni: „A viták során kiderült, hogy néhány elvtársunk tulajdonképpen azért fél a piaci viszonyok szélesítésétől, mert a piacot azonosítja a kapitalizmussal, mert csak kapitalista jellegű piacot tud elképzelni, annak minden árnyoldalával együtt, az ösztönösséggel és az anarchikus tendenciákkal, a bérleszorítással, a kizsákmányolással, a másik fél becsapására irányuló törekvéssel, a kisember és a kisvállalat szüntelen tönkremenetelével — mondta előadói beszédében az MSZMP KB 1966. májusi ülésén a gazdasági ügyekért felelős titkár, Nyers Rezső, s aligha tévedett. A piac, mint olyan, így volt lefestve a kor brosúráiban, sajtójában és tankönyveiben. Ezt az anarchikus, az emberi egzisztenciát szüntelenül fenyegető piac-képet kellett felváltani a szocialista tervezdálkodás szervezett, szabályozott piacával...”² A feladat tehát nem volt egyszerű, hisz sokan még a fogalmakkal sem voltak — tegyük hozzá, nem is lehetek — tisztában. Ez az állítás még a vezető káderekre és az értelmiségre is igaz, nem beszélve a társadalom túlnyomó többségéről, azokról, akik legfeljebb jóindulatú közömbösséggel szemlélhették az eseményeket, akik — ismeretek és információk híján — aligha tekinthették úri huncutságnál többnek az aufklárista-technokrata kivitelezésű reformot.

Ebben a helyzetben a tömegkommuniká-

ció stratégiája két célra irányult: nem lehetett elég csak azt sulykolni, hogy a reform jó (jó lesz), hanem az alapfogalmakkal is meg kellett ismertetni az embereket.

A vizsgálat módszerei

A Népszabadság 1967-es évfolyamában egyegy szám minimum tíz gazdasági kérdést tartalmaz. Ezek zöme a sikerpropaganda, az eredmény-agitáció hagyományos közlése: felépült, átadták, teljesítették, elvetették, learatták, építik, készül stb. E közlések vizsgálatunk számára közömbösek.

Számbelileg lényegesen ritkábbak, bár terjedelmüket tekintve igen jelentősek azok a gazdasági közlések, amelyek vagy magával a reformmal, vagy annak kulcskategóriáival foglalkoznak. Mivel egyáltalán nem mindegy, hogy milyen közlésről van szó — a skála a rövid hírtől a vezércikkig, a vezető politikus állásfoglalásáig terjed — a közlés súlya szempontjából három kategóriát képeztem. Ezek:

- A — vezércikk, úgynevezett belső vezércikk, szerkesztőségi cikk, vezető politikus vagy gazdaságpolitikus beszéde, illetve nyilatkozata, az úgynevezett konzultáció rovatban megjelent elméleti írás, vezető politikusok, tudósok, művészek részvételével tartott kerekasztal-beszélgetés, kiemelkedő tudós vagy művész nagyobb írása vagy nyilatkozata
- B — elemző cikk, termelési riport, interjú, kerekasztal-beszélgetés, könyvismertetés, kisebb felszólalások a parlamentben, kongresszusokon (szakszervezet, népfront, KISZ stb.)
- C — hír, rövid kommentár.

A közlés minősítésére szintén három kategóriát használtam: pozitív, értéksemleges és negatív. A reform fogalmán illusztrálva a közlés

- pozitív, ha azt tartalmazza, hogy a reform eredményeként gyorsul a fejlődés;
- értéksemleges, ha leírja a vállalati jövedelemszabályozás életbe lépő rendjét;

- negatív, ha azt állítja, hogy a reform hatásai keresztezik a szocialista értékrendet.

A közléseknel vizsgált *kategóriák* a következők voltak:

- reform (új gazdasági mechanizmus)
- piac[•]
- verseny
- ár
- önállóság — vállalkozás
- érdek, anyagi érdekelttség
- érdekütközések
- szocialista demokrácia, üzemi demokrácia
- a pártszervezetek és a gazdasági vezetés kapcsolata (a gazdaság pártirányítása)
- foglalkoztatottság
- vállalati szervezet és függelmi viszonyok.

Kérdések

A vizsgált kategóriák között, amint az a felsorolásból is kitűnik, nem szerepel a nyereség. Ennek az a magyarázata, hogy 1957 óta a nyereségmutató már szerepet kapott a tervlembontásos mechanizmusban, így ismeretelésre nem szorult, negatív ideológiai töltés nem tapad hozzá. Mivel a gazdasági reform lényege az volt, hogy a tervlembontás megszűnik, s a szabályozott piac viszonyai között az anyagi érdekelttség vezérli majd a vállalatot a maga döntéseiben, ezért az elemzésbe az érdek és az anyagi érdekelttség kategóriáit vontam be.

A mai olvasó számára hiányozhat a politikai, intézményi és a szervezeti reform kategória is. Ez a reformdokumentumokból — következőként a tömegkommunikáció szótárából is — hiányzik, mindössze két közlést találtam, amelyek — ha nem is fogalmilag de tartalmilag — ezek szükségességére utal. (Egy „A” típusú közlésben Erdei Ferenc, a Hazafias Népfront akkori főtitkára, egy „B” típusúban pedig Hegedűs András, az MTA Szociológiai Kutató Csoportjának akkori igazgatója szólt ilyesmiről.) A gazdaságon túlmutató hatások összegzésére, a szocialis-

ta demokrácia fejlesztésének, illetve az üzemi demokrácia szélesítésének igazán nem túl konkrét kategóriái voltak hivatva; ezért ezek szerepelnek a vizsgálatban.

Az elemzett közlések egy részében, kiemelten a vezető politikusok beszédeiben, a reform tartalma, illetve az új gazdasági mechanizmusra való áttérés mintegy „kötelező elem”-ként szerepelt, s kapott egy-egy bekezdést. Felvethető a kérdés, hogy jogosult-e az ilyen közlések számbavétele, hisz különleges lelkierőre lehetett szükség a korabeli olvasónak ahhoz, hogy — átrágyva magát a beszéd kásahegyein — az ilyen bekezdésekhez eljusson. Mivel azonban most nem a meggyőzés hatásosságát vizsgálom, úgy vélem, nem hagyhatók ki ezek a közlések még akkor sem, ha — ad absurdum — egyetlen olvasó sem olvasta volna el őket.

Sajátos kérdés vethető fel a vizsgált közlések vezető műfajával, a termelési riportokkal kapcsolatban. Itt a meggyőzés formája a példa-értékű sikeres magatartás bemutatása, s egyértelműen a vállalkozó, kockázatmenti is merő, autonóm egyén, illetve kollektiva a sikersztorik többségének alanya. Ezeket a közléseket jórészt az önállóság-vállalkozás kategóriájában vettem számba még akkor is, ha esetenként nem expressis verbis említettek.

Igen jelentős az év során az értéksemleges ismertető cikkek, elemzések száma a legkülönbözőbb hangszerelésben, azaz a vezető gazdaságpolitikus megnyilatkozásától a „Mit kell tudni az új gazdasági mechanizmusról?” típusú sorozatig. E tárgyyszerű célközlések besorolása bizonyult a legkönnyebbnek.

Adatok és következtetések

Az elemzett közlések száma 556. A továbbiakban — némi háttérmagyarázattal — közlöm a vizsgált kategóriák előfordulását és minősítését tartalmazó táblákat. Megosztási viszonzyszámokat csak azoknál a tábláknál számítok, amelyekben az elemzett közlések száma meghaladja a százat.

[•] A piac kategóriájába soroltam a termelők és a felhasználók, illetve a termelés és a kereskedelem közti szerződéses kapcsolatokat is.

1. tábla		A „reform” kifejezés előfordulása és minősítése															
		N						%									
T _•	M _{••}	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A		71	50	1	122	A		58,2	41,0	0,8	100,0	A		58,2	41,0	0,8	100,0
B		44	59	—	103	B		42,7	57,3	—	100,0	B		42,7	57,3	—	100,0
C		3	33	2	38	C		7,9	86,8	5,3	100,0	C		7,9	86,8	5,3	100,0
össz.		118	142	3	263	össz.		44,9	54,0	1,1	100,0	össz.		44,9	54,0	1,1	100,0

T_• = a közlés típusa (A; B; C).
M_{••} = a közlés minősítése (pozitív : +; értéksemleges : s; negatív: —)

2. tábla		A „piac” kifejezés előfordulása és minősítése															
		N						%									
T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A		25	4	2	31	A		80,6	12,9	6,5	100,0	A		80,6	12,9	6,5	100,0
B		41	22	1	64	B		64,1	34,4	1,5	100,0	B		64,1	34,4	1,5	100,0
C		7	8	—	15	C		46,7	53,3	—	100,0	C		46,7	53,3	—	100,0
össz.		73	34	3	110	össz.		66,4	30,9	2,7	100,0	össz.		66,4	30,9	2,7	100,0

3. tábla		A „verseny” kifejezés előfordulása és minősítése															
		N															
T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A		6	—	3	9	A		12	6	—	18	A		12	6	—	18
B		11	—	—	11	B		5	9	3	17	B		5	9	3	17
C		—	—	1	1	C		—	2	—	2	C		—	2	—	2
össz.		17	—	4	21	össz.		17	17	3	37	össz.		17	17	3	37

4. tábla		Az „ár” kifejezés előfordulása és minősítése															
		N															
T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A		6	—	3	9	A		12	6	—	18	A		12	6	—	18
B		11	—	—	11	B		5	9	3	17	B		5	9	3	17
C		—	—	1	1	C		—	2	—	2	C		—	2	—	2
össz.		17	—	4	21	össz.		17	17	3	37	össz.		17	17	3	37

5. tábla		Az „önállóság-vállalkozás” kifejezések előfordulása és minősítése															
		N						%									
T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A		29	5	1	35	A		82,8	14,3	2,9	100,0	A		82,8	14,3	2,9	100,0
B		72	3	—	75	B		96,0	4,0	—	100,0	B		96,0	4,0	—	100,0
C		6	1	4	11	C		54,5	9,1	36,4	100,0	C		54,5	9,1	36,4	100,0
össz.		107	9	5	121	össz.		88,4	7,5	4,1	100,0	össz.		88,4	7,5	4,1	100,0

6. tábla					
Az „érdek, anyagi érdekelttség” kifejezések előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		12	2	2	16
B		42	6	—	48
C		8	3	1	12
össz.		62	11	3	76

7. tábla					
Az „érdektükhözés” kifejezés előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		—	6	8	14
B		1	11	26	38
C		—	1	6	7
össz.		1	18	40	59

8. tábla					
A „szocialista demokrácia, üzemi demokrácia” kifejezések előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		22	2	—	24
B		11	2	1	14
C		2	2	—	4
össz.		35	6	1	42

9. tábla					
A „gazdaság pártirányítása” kifejezés előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		7	—	—	7
B		37	—	—	37
C		—	—	—	—
össz.		44	—	—	44

10. tábla					
A „foglalkoztatottság” kifejezés előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		4	5	—	9
B		2	23	2	27
C		2	12	—	14
össz.		8	40	2	50

11. tábla					
A „vállalati szervezet és függelmi viszonyok” kifejezések előfordulása és minősítése					
	M	+	s	—	N
T					Σ
A		—	1	—	1
B		1	4	1	6
C		—	8	—	8
össz.		1	13	1	15

A *reform* kifejezéssel kapcsolatban (1. tábla) az egyetlen negatív „A” típusú közlés szerzője Veres Péter: „... fel-felmerülnek olyan aggodalmak, hogy vajon ebben az új esetben az új mechanizmusban nem tenyésztődik-e ki valamiféle újfajta élősdiség, valamiféle parazitizmus, amellyel aztán újra kezdhjük a harcot a szocializmus tartalmáért, a valódi kollektívizmusért. Szerin-

tem... ez az aggodalom nem alaptalan.”³ Aggodalmaira hamarosan Bognár József, majd a szerkesztőség képviselőjében — részben Bognár Józseffel is vitázva — Rényi Péter válaszolt. Az érdekeltek részvételével 1967 végén egy reprezentatív kerekasztal-beszélgetés is foglalkozott a témával.

Az *érdek, anyagi érdekelttség* mint az egyéni és kollektív cselekvés indítéka jelenik meg

ellentmondásosan. A SZOT akkori főtitkára Győrben egy munkásnaggyűlésen mondta a következőket: „A mi rendszerünkben, a szocialista rendszerben semmilyen anyagi ösztönzés nem szoríthatja háttérbe a dolgozók tudatos cselekvését.”⁴ Jellemzőnek érzem, hogy pár héttel később erről már egészen mást olvashatunk a lapban: „... a hatékony egyéni és kollektív ösztönzés párosulva a legjobbak fokozott erkölcsi elismerésével a társadalmi gazdaságot és a szocialista öntudatot egyaránt gyarapítja.”⁵

Az *érdeklődés* kategóriájánál feltűnő, hogy túlsúlyban van a negatív hatások esete: az újság sematikus reformképében csak szinte véletlenül szerepel, hogy az érdekek nyílt ütközésének eredménye pozitív is lehet (ld. 7. tábla).

A pártszervezet és a gazdasági vezetés kapcsolata, a *gazdaság pártirányítása* témában megjelent közlések mutatják a legkézzelfoghatóbban a hagyományos gondolkodás továbbélését. Az üzemi (kerületi, járási, megyei) pártszervezet mint a közjó legfőbb öre tűnik fel, amely adandó alkalommal bizony útját állja a népgazdasági érdeket — úgymond — sértő vállalati magatartásnak. Ami az üzemi pártszervezetet illeti, ez a nyíltan vállalt funkció szervezetszociológiai képtelenség, mégis ez rajzolódik ki a nagyüzemi párttitkárok interjúból, hozzászólá-

saiból. A Népszabadság ugyanis 1967 tavaszán vitát indított ebben a témában, s a vitában a pártfunkcionáriusok fórumot kaptak a maguk reformképének ismertetéséhez. Amint a 8. tábla is mutatja, e közlések csak pozitívak, azaz azt hirdetik, hogy a pártirányítás kedvezően befolyásolja a gazdasági motivációjú döntéshozatalt. Nem állom meg, hogy itt ne idézzek egy olyan bekezdést az egyik cikkből, amelyben az abszurditásig fokozódik a párt szervezetének tevékenysége és a gazdasági eredményesség közötti összefüggés: „... érdekes és logikus összefüggés, hogy a kis létszámú pártszervezetek erősödésével megfogyatkozott, tizennégyről négyre csökkent a gyenge termelőszövetkezetek száma.”⁶

A *foglalkoztatottság*-kategória vizsgálata azért volt fontos, mert a reform politikai előkészítésében nagy súly helyeződött arra, nehogy a reformot a munkanélküliséggel összekapcsolják. A politikusok ex officio kizárták a kettő bármiféle kapcsolatot. Egyébként a téma nem foglalt el központi helyet az újságban, a reform és a foglalkoztatottság viszonyának elemzése jószerivel az új munkaügyi jogszabályok ismertetésére korlátozódott.

Ha a vizsgált kategóriák egészét tekintjük, úgy az alábbi tábla összegzi a vizsgálat eredményeit.

N						%					
T	M	+	s	—	Σ	T	M	+	s	—	Σ
A	188	79	17	284		A	66,2	27,8	6,0	100,0	
B	267	139	33	439		B	60,8	31,7	7,5	100,0	
C	28	70	14	112		C	25,0	62,5	12,5	100,0	
össz.	483	288	64	835		össz.	57,8	34,5	7,7	100,0	

Az olvasóra hagyom, hogy a 12. tábla adataiból levonja a maga következtetéseit, mindössze egyetlen kiegészítést szeretnék tenni. Az önmagában érthető, hisz éppen a reformmal kapcsolatos „társadalmi vita” hiányára utal, hogy nagyon kevés a negatív

közlések száma és aránya. Kevésbé magától értetődő viszont, hogy a negatív közlések között is kifejezetten sok a hamis. Negatívumként említi például egy cikk, hogy a Hűtőgépgyár nyomdát rendez be saját prospectusainak előállítására — ez a mai olvasó

számára komikus. A szerző érvelése sem mindennapi: a Hűtőgépgyár ezzel a döntéssel zavarja a papirkontingens-elosztó hivatal tisztánlátását, és egyébként is a vállalat ne menjen át vegyeskereskedésbe! Ez nem éppen arra utal, hogy akár a szerző, akár a szerkesztőség értené és támogatná a reform lényegét. Egy másik glossza azt kifogásolja, hogy a — meg nem nevezett — vállalat maga akar kutatni és fejleszteni, amikor ott vannak erre az ágazati intézetek. Minő pazarlás! A sort még folytathatnám.

A jogos kritika viszont nem kapott megfelelő teret. Balul sikerült elgondolás volt például, hogy a vállalati kollektíva tagjait három kategóriába sorolták a reform indulásakor: vezetők, középirányítók, végrehajtók. A kifizethető bérarányos év végi nyereségrészesedést e csoportok tagjai számára 80, 50, illetve 15 százalékban maximálták, ami nyilvánvalóan sértette a munkásokat általában a nem vezetőket. (E kategorizálást két év múlva el is törölték.) Mégis csupán egyetlen közlést találtam, amelyben — egy termelési riportban — valaki e kategorizálás „igazságtalanság”-át szóvá tette. (Nem mintha azóta számtalanszor ne hangzott volna el különböző politikai fórumokon, hogy a sajtó ne kritizálja azt, ami még be sincs vezetve!)

■ ■

Végezetül, mintegy elégtételként a Népszabadságnak, álljon itt az a kritika, amit Lukács György fogalmazott meg a karácsonyi számban közölt interjúban: „A magyar pártnak nagy érdeme, hogy felismerte itt is a konkrét cselekvés szükségességét. Az új mechanizmus fontos kísérlet arra, hogy a szocialista termelést a torzulásoktól megszabadított formában valósítsa meg. Ez szerintem az óriási pozitívuma az új mechanizmusnak. Olyan lépés ez, amely a marxizmus reneszánszát teszi lehetővé, és szükségessé, másrészt a visszatérést ahhoz, amit a Lenin vezette első időkben proletár-demokráciának szoktak nevezni. Most már a kérdés csak az, hogy mennyiben történt meg a réggel való szakítás, és mennyiben még nem történt meg, milyen problémák merülnek fel? Szerintem bizonyos dolgokkal való leszámolás megtörtént. Nem kétséges, hogy például Magyarországon a törvénysértéseket és mindazt, ami ezzel összefügg, következetesen likvidáltuk, ellenben — ez az én véleményem — nem történt még meg minden más vonatkozásban a korábban elterjedt módszerekkel való szükséges és radikális leszámolás... ●

... nálunk is és másutt is egy bizonyos tartózkodás van attól, hogy a nagy fordulatoknak fordulatjellegét kimondjuk.”⁷

Lukács ezzel az interjúval tért vissza a politikai közéletbe.

Jegyzetek

1. Gálik Mihály: Vállalati válság és reform. *Mozgó Világ*, 1987/4., 49. o.
2. I. m., 53. o.
3. Veres Péter: Néhány szó a kollektivistá gondolkodásról. 1967. október 15., 8—9. o.
4. 1969. június 29., 5. o.
5. Kovács József: Munkaverseny — formalitások nélkül. 1967. augusztus 16., 3. o.
6. Böcz Sándor: A párt szervezeti erősödése a nagyatádi járásban. 1967. augusztus 2., 4. o.
7. Beszélgetés Lukács Györggyel. 1967. december 24., 21. o.

ABSTRACT: In the year preceding the 1968 economic reform in Hungary, the ideas on the reform measures to be applied in the future still contained a great deal of contradictions — this is the conclusion drawn by the above analysis of the articles on the economic reform published in the 1967 issues of *Népszabadság*, the central daily of the Hungarian Socialist Workers' Party.

Kulcsár László—Virágh Eszter

A fiatal értelmiség tájékoztatói szokásai

A fiatal fővárosi értelmiségiek körében végzett felmérés arról tanúskodik, hogy társadalmunknak ezt a csoportját az átlagosnál intenzívebb politikai tájékozódás, ugyanakkor a hírszolgáltatással szembeni kritikusabb ítéletalkotás és fokozottabb elégedetlenség jellemzi.

A gazdasági és politikai változások és válságok korszakának egyik leginkább érintett társadalmi csoportja a fiatal értelmiség, amely mint a gazdasági fejlődés döntő szellemi bázisa a politikai döntéseknél is fokozott figyelmet érdemel. Társadalmi közérzetének egyfajta tükrözője az, hogy milyen intenzív érdeklődést tanúsít a gazdasági, politikai kérdések iránt, s ezt az igényt milyen csatornákon keresztül tudja és akarja kielégíteni. Az, hogy a tévé, a rádió és a sajtó által képviselt hazai tömegtájékoztatást mennyire legitimálja ez a réteg, kifejeződik egyrészt abban, hogy milyen mértékben támaszkodik a magyar hírszolgáltatás intézményeire, megelégszik-e ezekkel, netán kiegészítő információs csatornákra is szüksége van; másrészt abban, hogy milyen véleményt fogalmaz meg magáról a hazai tájékoztatásról, s ez eltér-e pozitív vagy negatív irányban a külföldi hírszolgáltatásról kialakult értéktől. Vizsgálatunk alapvetően ezeket a területeket járta körbe.

A felmérés 1987 júniusában zajlott le a Tömegkommunikációs Kutatóközpont és a KISZ KB Ifjúságkutató Csoportja együttműködésével. A megkérdezett négyszáz fiatal, 18—35 éves budapesti értelmiségi között nagyjából azonos volt a műszaki, közgazdasági, jogi, pedagógiai, orvosi, valamint egyéb természettudományi foglalkozásúak

aránya. A kérdezettek egyharmada főiskolai-egyetemi hallgató, kétharmaduk aktív dolgozó volt. A cikkben a legfontosabb eredményekről számolunk be.

A politikai tájékozódás csatornái

Az információszerzés folyamatában a mennyiségi szempontok (az informálódás gyakorisága, intenzitása) mellett minőségi kritériumok (az információ tartalma) is meghatározzák a tájékozódás egészének jellegét. Míg a tájékozódás mennyiségi mutatói csak nagyon általános jelzőszámai lehetnek egyfajta igényszintnek, addig a minőségi mutatók, vagyis a preferált hírforrások és tájékoztatói célpontok már többet árulnak el a lakosság általános és ezen belül politikai kultúrájáról is. A vizsgálat során megerősítést nyertek előzetes feltételezéseink arról, hogy az értelmiség mind a tájékozódás mennyiségi, mind minőségi kritériumainak vonatkozásában a lakosság más csoportjaitól eltérő, domináns, vezető szerepkört hordoz. Bár ezek a hipotézisek számszerűen nem bizonyítottak, mivel a lakosság teljes egészére vonatkozóan csak más kutatások eredményei állnak rendelkezésünkre, mégis ahol jelentősnek, tendenciaszerűnek látszott az eltérés, ott szükségesnek tartottuk, hogy utaljunk erre.

A rádiózás és a tévzés a fiatal értelmiségi-ek szinte teljes körében elterjedt, bár a magyar lakosság egészével összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a vizsgált csoportban lényegesen kisebb a rendszeresen, nap mint nap rádiózók (79 százalék), illetve tévzők (26 százalék) aránya, s a két elektronikus tömegkommunikációs eszköz mellett eltöltött idő is jelentősen alatta marad az országosan mért adatoknak. Az értelmiségi fiatalok naponta átlagosan nem egészen másfél órát rádióznak (ami alig feleannyi idő, mint amit a teljes magyar lakoságnál mértek 1986-ban); a tévé előtt pedig körülbelül másfél órát ülnek (s ez is majdnem egy órával kevesebb az országos átlagnál).

A fiatal értelmiségiek, ha rádiót hallgatnak, legszívesebben a politikai, gazdaságpolitikai adásokra fordítják figyelmüket. A felmérésnél 68 százalékuk mondta, hogy az ilyen jellegű műsorokat hallgatja a legsűrűbben. Mindazonáltal meglehetősen kevesen vannak olyanok, akik szinte egyik adást sem mulasztják el. Még a legnépszerűbbnek mondható szombat délutáni „168 óra” esetében is, amit a mintánkban szereplők 87 százaléka szokott figyelemmel kíséni, mindössze 14 százalék a rendszeres hallgatók aránya.

A rádióműsoroknak a fiatal értelmiségiek által fölállított népszerűségi rangsorában a második helyet a zenei programok foglalják el (63 százalék). A szolgáltató jellegű, a szórakoztató, a tudományos-kulturális és az irodalmi műsorok már csak lényegesen kevesebbeknél tartoznak a legpreferáltabb rádióadások közé.

A fiatal értelmiség erőteljes politikai, gazdaságpolitikai orientáltságát húzza alá az a tény is, hogy az ország teljes lakosságát tekintve a fentitől alapvetően eltér a rádióműsorok népszerűségi sorrendje, mégpedig a következőképpen: a leghallgatottabbak általában a szórakoztató műsorok, ezt követik a szolgáltató jellegűek, s a politikai adások csak a harmadik helyet foglalják el a kedvelt programok struktúrájában.

Az adatok tanúsága szerint a fiatal értelmiség elsősorban a rádiót tekinti az információs igényeit kielégítő bázisnak. Erre utal az is, hogy míg a rádióműsorok esetében a politikai tájékoztatás jut elsőleges

szerephez náluk, addig a televízió műsorstruktúrájában már csak másodlagos a politikai adások jelentősége.

A rádió alapvető információs bázis szerepét támasztja alá még az a tény is, hogy a kérdezettek többsége a rádiót jelölte meg primer értesüléseinek forrásaként, állítván, hogy a rádió az a csatorna, amelyen keresztül először értesül a fontos hazai vagy külföldi eseményekről.

A fiatal értelmiség tájékozódási mechanizmusában tehát másodlagos szerep jut a televíziónak. A preferált tévéműsorok rangsorában — ami nagyjából megfelel az országos tendenciáknak — a szórakoztató filmek, krimik, tévéjátékok állnak a fő helyen (74 százalék). Ez azt jelenti, hogy a fiatal intellektuek tévénézése — az átlagos másfél órát tekintve — elsősorban a főműsor idejére korlátozódik. A politikai, gazdaságpolitikai jellegű adások a második helyen szerepelnek a kialakult népszerűségi sorrendben (65 százalék). A harmadik hely az ismeretterjesztő, oktatni, kulturális jellegű tévéadásoké, s ezt követik a sportközvetítések és a zenés műsorok.

Ellentétben a rádiózással és a tévzésel, a fiatal értelmiségiek az újságolvasás mennyiségi vonatkozásában aktívabbak, mint a magyar lakosság egésze: 89 százalékuk tartozik a rendszeres napilapolvasók táborába, és sokan egynél többet is olvasnak ezek közül (átlagosan 1,7-et); 96 százalékuk szokott hetilapot olvasni (átlagosan 3,2 db-ot); 76 százalékuk pedig havilapot, folyóiratot, átlagosan közel hármat (2,8). Egy-egy hétköznap általában 23 percet töltenek el újságolvasással.

És hogy mit olvasnak el a legszívesebben a napilapokból? A legtöbben politikai információforrásként kezelik ezeket az újságokat, amennyiben a napi hírek, illetve a kül-és belpolitikai cikkek azok, amiket mindig elolvasnak belőlük. A preferált témák népszerűségi rangsorában itt a sportrovat áll a második helyen. A más tematikájú cikkek (kultúra, időjárás, riportok, tudomány) csak meglehetősen kevesek körében tartoznak a rendszeresen elolvasott írások közé.

Olyan témaköröket is felsoroltak a kérdezettek, amelyeket viszont soha nem olvasnak el. Ide elsősorban az (apró)hirdetések,

a vezércikkek, valamint a sportrovat kerültek.

Az országos arányokat jóval meghaladják a megkérdezettek hetilapolvasási adatai is (96 százalék). A fiatal értelmiség a Heti Világgazdaságot olvassa leginkább (73 százalék). Kedvelt újságjai közé tartozik ezenkívül a Magyarország (42 százalék), az Élet és Irodalom (32 százalék), valamint a Képes 7 (25 százalék).

A többség lapolvasási szokásai meglehetősen szilárdnak mondhatók, amennyiben 75 százalékuk állította, hogy nem változtatna újságotolvasási szokásain, ha jelentősebben felemelnék a napilapok, folyóiratok árát. Az az egynegyed, amelynél ez változást okozna, leginkább úgy reagálna az árdraágulásra, hogy szelektálna, kevesebb lapot venne meg, illetve ritkábban olvasna; esetleg könyvtárban, munkahelyén venné igénybe az újságotolvasási lehetőségeket.

Mindhárom médiummal kapcsolatban — mint láttuk — figyelemre méltónak mondható a fiatal értelmiségiek erőteljes *politikai, gazdaságpolitikai orientációjú érdeklődése*, ami a legtöbb esetben meghaladja a magyar lakosság ilyen vonatkozású igényeit.

A kérdezettek saját értékelésük szerint is az átlagosnál, a közepesnél nagyobb érdeklődést tanúsítanak a politikai kérdések iránt. Az érdeklődés szintje (öt fokú skálán mérve) 3,63 átlagpontszámot ért el. A legmagasabb átlag a jogászoknál (3,91) és a közgazdászoknál (3,71) mutatkozott, a legalacsonyabb pedig a pedagógus fiatalok csoportjában volt (3,49).

A hazai hírszolgáltatással való elégedettség

Helyesebben inkább elégedetlenségről beszélhetnénk, mivel a fiatal értelmiség véleménye a hazai tömegkommunikációs eszközök tájékoztató tevékenységéről kifejezetten negatív. Ez annál is inkább kedvezőtlen tendenciának értékelhető, mivel más vizsgálatok, amelyekben az egész magyar lakosság mondta el ugyanerről a véleményét, éppen ellenkező előjellel zárultak. Vagyis: a fiatal értelmiségiekkel ellentétben a magyar lakosság többsége szerint a hazai hírközlés kielégítő tevékenységet folytat.

A kérdezettek a Magyar Rádió híreivel a legelégedetlenebbek: 68 százalékuk szerint ezek „nem tájékoztatnak megfelelően minden fontos témáról”; s egyharmaduk képviseli csupán az ellenkező, pozitív álláspontot. Az elégedetlenek táborában az átlagosnál nagyobb arányban található a jogászok.

A politikai napilapok esetében 66:34, a Tv-híradónál pedig 62:38 százalék az elégedetlenek kontra elégedettek aránya, s mindkét vonatkozásban a természet tudósok a legkritikusabbak.

A legkedvezőbb — bár összességében még mindig inkább negatív vélemény A Hét műsoráról alakult ki, amelyet a kérdezetteknek „már csak” 58 százaléka marasztalt el, amiért nem tájékoztat megfelelően minden fontos eseményről. A Hét hírszolgáltatásával a műszakiak, a közgazdászok és a természettudósok elégedetlenebbek.

Nagyjából azonos okok állnak az elégedetlenség hátterében mind a négy vizsgált hírforrás (a rádióhírek, a Tv-híradó, A Hét és a napilapok) esetében, amire az adhat magyarázatot, hogy — mint azt az egyik válaszoló megfogalmazta — „A tájékoztatás kellően egységes, mivel a három szócsóvel egy politikai felügyelet alá tartozik”. Különösen gyakran érte ez a vád a napilapokat, amelyeknél az egyéni arculatot, az esetleg eltérő állásfoglalásokat hiányolták.

A legtöbb kifogás az információk hitelességére, pontosságára vonatkozott. Itt a kérdezettek elsősorban arról beszéltek, hogy szerintük a hazai tájékoztatás „egyoldalú, politikailag meghatározott, pártos, irányított”, és ezért az információk „szelektáltak, torzítottak, kódósítottak, manipulatívak, kozmetikázottak”. A hírszolgátató nem tartják elég részletesnek, inkább szűkszavúnak, a fontos témák — úgy vélik — elvesznek benne, hangsúlyukat veszítik. Gyakran említették, hogy bizonyos hírek késve, utólag vagy egyáltalán nem jutnak el a nyilvánossághoz. A néyes kérdésekről vagy hallgatnak, vagy csak egy-egy röpke mondat erejéig, a késő esti, éjfél órákban (a 22 órai rádióhírekben, a Tv-híradó harmadik kiadásában), illetve a lapok esetében az apró rovatokban hoznak le valamit.

Sokan kevesellték a belpolitikai események részletesebb, kritikusabb tárgyalását, a

tartalmas, elmélyült, okfeltáró kommentárokat. A két tévéműsorral kapcsolatban többen is kiemelték, hogy nem jól súlyoznak a fontos és lényegtelenebb események között, ezért sokszor érdektelenné, unalmassá, egyoldalúvá válnak.

A Hét műsorával elégedetlenek általában az új „Sugár-vezetést” bírálták, amelyet szürkének, „túl szocialista-centrikusnak” tartanak, kritikátlanabbnak és kevésbé objektívnek ítélik, mint a Hajdú-féle Hetet, s úgy látják, ahhoz képest csökkent az érdemi információtartalma.

Új technika pro és kontra

A rádiózás és a televíziózás mellett az új tömegkommunikációs technikák (video, műhold) is egyre több lehetőséget nyújtanak — nem csupán gazdasági és politikai tartalmú — információk, ismeretek és látványok szerzésére, jóllehet Magyarországon ezek még csak meglehetősen szűk körben képeznek kiegészítő, szórakoztató, illetve tájékoztató bázist. Vizsgálatunk egyik kérdésköre efelé irányult, arra keresve a választ, vajon a fiatal értelmiség tagja-e ennek a körnek, s mennyire használja ki, illetve mennyire igényli ezeket az új lehetőségeket.

Néhány hónappal a szélesebb körű nyilvánosságra hozatal előtt a fiatalok 57 százaléka úgy tudta, hogy Magyarországon engedélyezik az embereknek a *nyugati műholdas tévéadások* vételét. A túlnyomó többség egyetértett az engedélyezéssel, s azok nagyobb része is ezt kívánta, akik szerint erre nincs engedély. Az értelmiségi fiatalok e lehetőségeket egyértelműen támogatják, amit az is jelez, hogy közel kilenctizedük (87 százalék) fontosnak tartotta, hogy Magyarországon az embereknek legyen lehetőségük a nyugati műholdas tévéadások vételére.

Feltételezve, hogy alkalmuk nyílna az ilyen programok vételére, a fiatalok a következő négy műsortípust néznék mai állításuk szerint a leggyakrabban: elsősorban a szórakoztató filmeket (59 százalékuk) és a gazdasági, politikai műsorokat (56 százalék), melyek említési aránya figyelemre méltó, azután a zenés, valamint az ismeretterjesztő

műsorok megtekintését igényelnék még számottevően (30, illetve 26 százalék).

A fiatal értelmiségiek között a *videózás* meglehetősen elterjedt szokás; változó gyakorisággal ugyan, de nagyobb részük (53 százalék) szokott videóprogramokat nézni. A videózás ma még általában társas tevékenységnek számít: a megkérdezettek 51 százaléka barátoknál, ismerősöknél, rokonoknál kap lehetőséget, az otthoni videózók aránya összességében 14 százalék, de az orvosoknál lényegesen magasabb (37 százalék).

A videóprogramok nézettségét tekintve a szórakoztató filmek vezetnek. Ezt követik a zenei műsorok, valamint a horror- és katasztrófafilmek. Szex- és pornográfilmeket viszonylag kevesen néznek. Ellentétben az igényelt műholdas adásokkal, a videózás esetében szinte elenyésző a közvetlen politikai tartalmú programok előfordulása.

Általában minden új kommunikációs eszköz elterjedésekor fellángol a vita az új technika, az új eszköz pozitív vagy éppen negatív hatásáról.

A videózás *pozitív következményeit* a fiatalok elsősorban abban látják, hogy a nagyobb műsorválaszték révén szélesedik a látókör, kitárul a világ, s új ismeretforrás épül be a tanulás, ismeretátadás folyamatába. Pozitívmként emlegették azt is, hogy a video rugalmasabban tud alkalmazkodni az egyéni életritmushoz, mint a tévé vagy a rádió. Elhangzott továbbá az is, hogy a videózás lehetővé teszi az egyéni érdeklődésnek jobban megfelelő programválasztást.

A mérleg másik serpenyőjében, a *negatív következmények* közé a leggyakrabban azt sorolták, hogy a videózás a passzív befogadók helyzetébe kényszeríti az embereket, elveszi az időt a fontosabb dolgoktól. Igen sokan tartanak az agresszív, horror-, pornográf filmek káros hatásától, attól, hogy ezek negatív mintákat állítanak a gyerekek elé, s attól is, hogy a színvonalatlan műsorok csökkentik az igény szintet.

A videózás megítélésében a fiatal értelmiségiek láthatóan maguk is ambivalensek, pozitív és negatív hatásokat egyaránt fölsorolnak, de ez egyáltalán nem jelenti náluk magának az eszköznek a megkérdőjelezését, netán elvetését.

Ifjúsági rádió, tévé és sajtó

A fiatal értelmiségiek a politikai, gazdasági kérdések iránti érdeklődésüknél sokkal kisebb figyelmet szentelnek az ifjúság problémáinak. Az ötfokú skálán elhelyezve saját érdeklődési szintjüket, az átlagos pontszám itt 3,36 volt, a műszakiaknál és a jogászoknál még ennél is alacsonyabb. Az ifjúsági problémák iránti érdeklődés legmagasabb szintjét a pedagógusoknál és az orvosoknál tapasztalhattuk.

A mérsékelt figyelemorientációt jelzi az is, hogy a rádió és tévé ifjúsági programjai igen hátul kullognak a műsorok népszerűségi rangsorában.

A rádióban az „Ötödik sebesség” a legnépszerűbb, ezt 83 százalék hallgatja — inkább kisebb — rendszerességgel. Elsősorban a már dolgozó értelmiségiek körében kedvelt a „Reggeli sücs” a Petőfi rádióban, ennek hallgatottsága náluk eléri a konkurens „Jó reggelt” műsorét (69 százalék). A „Táskarádió” a kérdezettek 64 százalékánál tartozik a hallgatott műsorok közé, de csupán fél százalék nem mulaszt el belőle egyetlen adást sem.

A tévé ifjúsági műsorainak nézettsége elmarad a rádióadásokétól. A minden hónap utolsó péntek estéjén sugárzott „Új hullám”-ot a kérdezettek 48 százaléka szokta olykor megnézni, az aktív dolgozók számára kedvezőtlen kora délutáni adást, a „Harmadik csatornát” pedig 30 százalékuk.

Ami a sajtót illeti, a kérdezettek legnagyobb része szerint ma egy magyar fiatal nem a speciális ifjúsági lapokból tájékozódhat a legjobban, hanem az országos, valamennyi korosztálynak címzett újságokból. A legtöbben nem is csupán egy, hanem két vagy több lapot is ide soroltak. Vagyis — úgy tűnik — a fiatal értelmiség szerint nincs olyan sajtótermékünk, amely kifejezetten és célzottan az ifjúság általános tájékozódási igényeinek kielégítését szolgálja.

A kérdezettek 56 százaléka szerint a *legmegfelelőbb tájékozódási forrás egy magyar fiatal számára* a Heti Világgazdaság, 30 százalékuk szerint pedig a Magyarország. (Ez a két hetilap egyébként, amit a kérdezettek maguk is a leggyakrabban olvasnak.)

Igen sokan napilapjainkban látják a leg-

jobb tájékozódási lehetőséget, s voltak, akik az Élet és Irodalomban. A tényleges ifjúsági lapok az előbbieknél kevesebb szavazatot kaptak, még a legtöbbet köztük a Magyar Ifjúság.

Az általunk felsorolt hét ifjúsági lap közül a legtöbben a Mozgó Világot olvassák kisebb-nagyobb rendszerességgel (49 százalék), a Magyar Ifjúságot közel önyien (47 százalék), s hasonlóképpen az Ötlelet (45 százalék). Szűkebb az olvasótáborra a Világ Ifjúságának és az Ifjúsági Magazinnak (30—30 százalék), s igen csekély a Staféta (6 százalék) és az Ifjúsági Szemle (4 százalék) című lapoknak.

Az ifjúsági lapokat olvasók néhány megadott szempont szerint értékelték (1-től 5-ig terjedő skálán osztályozták) az újságokat.

A fiatal intellektuelek a *legérdekesebbnek, legszórakoztatóbbnak* az Ifjúsági Szemlét tartották (átlagosztályzata 3,57), a Magyar Ifjúságot pedig a legkevésbé annak (2,39). Ez az a szempont egyébként, amellyel a hét újságot tekintve a legelégedettebbek az olvasók (a hét lap átlagosztályzata erre 3,60).

Az érdekesség, szórakoztatás mellett a másik viszonylag magasra értékelt kritérium a *lapok stílusa, nyelvezete* volt (átlagosztályzata 3,58). Ez a Mozgó Világ esetében kapta a legjobb osztályzatot (3,92), az Ifjúsági Magazin esetében a legalacsonyabbat (3,37).

Abból a szempontból, hogy ezek a lapok *mennyire nyújtanak elegendő tájékoztatást a fiataloknak* az őket érdeklő, érintő kérdésekről, az Ifjúsági Szemle érte el a legmagasabb átlagosztályzatot: 4,0 a Világ Ifjúsága pedig a legalacsonyabbat: 3,27. (E kritériumot átlagosan 3,48-ra értékelték a kérdezettek a hét lap vonatkozásában.)

Ugyanez a két lap állt a pozitív és negatív póluson egy másik értékelési szempont esetében is, abban, hogy *mennyire a valóságnak megfelelően* tükrözik az ifjúság helyzetét, problémáit ezek az újságok (Ifjúsági Szemle: 3,66, Világ Ifjúsága: 3,13). A hét lapnál összesen 3,36 pontra értékeltődött átlagosan ez a kritérium.

És amivel a legkevésbé elégedettek a fiatal budapesti értelmiségiek, az az, hogy *milyen merészen bírálnak, kritizálnak* az ifjúsági organumok (e kritérium átlagosztályzata 3,19). Ebből a szempontból legszínvonal-

sabbnak a Mozgó Világot tartották (3,74), leggyengébbnek pedig a Világ Ifjúságát (2,63).

Összességében tehát a legkisebb olvasótáborral rendelkező Ifjúsági Szemléről alakult ki a legjobb vélemény (az öt szempont alapján elért átlagosztályzata 3,68), a Világ Ifjúságáról pedig a legrosszabb (3,20).

A kérdezettek szerint vannak olyan *témák, amelyekkel többet kellene foglalkozniuk* az ifjúsági lapoknak. A legtöbben a pályakezdés és elhelyezkedés problémáit említették, és a leginkább e korosztályt jellemző lakás gondokat. Sokan a megélhetés nehézségeiről, az anyagi, egzisztenciális kérdésekről várnak több nyílt és őszinte cikket. Többségük a társadalmi beilleszkedés lehetőségeiről, jövőbeli perspektíváiról olvasnának szívesen az eddiginél gyakrabban. A családalapítás, a családi élet is sokak érdeklődésére tart számot. Az életmód, az egészségnevelés és a szabadidő kérdéskörével kapcsolatban is több igény merült föl. Néhány nyilatkozó szerint pedig a személyiséggel, az önismeret kérdéseivel kellene többet foglalkozniuk az ifjúsági lapoknak.

A fiatal értelmiség véleménye igen erősen megoszlott abban a kérdésben, hogy szükség van-e Magyarországon egy *ifjúsági napilapra*. A kérdezettek 43 százaléka szerint igen, 53 százaléka szerint viszont nem (4 százaléka nem tudott döntené a kérdésben).

Az a kissé számfőlényben levő csoport, amelyik szerint nincs szükség ilyen napilapra, leggyakrabban azzal indokolta válaszáat, hogy ez a lap sem tudna újat, mást mondani mint a többi, mivel már azok is nagyon egyformák. Sokan attól félnék, hogy nem lehetne mivel megtölteni ezt az ifjúsági napilapot, s elegendőnek tartanák a meglévő hetilapokat is, ha azokat igényesebbé, informatívabbá tennék.

Akik fontosnak tartanák egy ilyen orgánum meglétét, azok arra hivatkoztak, hogy minden rétegnek szüksége van a hozzá és róla szóló, speciálisan őt érintő kérdésekkel foglalkozó fórumra, amely az adott csoport — itt az ifjúság — szemléletmódját érvényesítheti, az ő nyelvén fogalmazva meg az aktualitásokat. (E vonatkozásban jó kezdeményezésként utaltak a rádió „Reggeli csúcs”

című ifjúsági műsorára.) Egyesek szerint egy ilyen napilap elősegíthetné egyfajta ifjúsági csoportkohéziót, s fokozhatná a közéleti érdeklődést.

A hitelesség kérdése

A fontos hazai vagy külföldi eseményeket illetően a *tájékoztódás első forrása* mindegyik vizsgált fiatal értelmiségi csoportban a tömegkommunikáció, ezen belül is főként a rádió. A fiatalok 50—60 százaléka említett tömegkommunikációs eszközt, s ezek fele a rádiót jelölte meg. A primer informálódás során személyes csatornákon keresztül 14 százaléka, a külföldi tömegkommunikációból 19 százaléka szerzi értesüléseit.

A tájékoztódás folyamatában a további információk beszerzésekor a rádió szerepe lecsökken (7 százalék), és ezzel együtt megnő az újság (20 százalék), valamint a személyes kommunikáció (21 százalék) jelentősége. Más országos vizsgálatok azt mutatták, hogy a lakosság egészénél ennél lényegesen kisebb jelentőségű a személyközi információáramlás, valamint a külföldi tájékoztatósi eszközök szerepe.

Éppen e szélesebb körű hírforrás-használat veti fel a kérdést, hogy milyen *hitele* van a magyar tömegkommunikációnak az értelmiségi fiatalok körében. Olyan esetben, amikor a személyes kommunikációban a barátok, ismerősök tájékoztatása más, mint a hivatalos tömegkommunikációé, a fiatalok 28 százaléka a személyes hírforrásoknak adna hitelt, s csak 12 százalék hinné el azt, amit a tömegkommunikáció sugároz. A többség véleménye bizonytalan, nem ennyire markáns: egyéb feltételekből, az esemény jellemzőitől ténnyé függővé azt, hogy honnan érkező információknak ad inkább hitelt. (A magyar összlakosság nagyobbik része ezzel szemben csakis a hivatalos tájékoztatásban bízna meg.)

Ez a bizonytalanság, amely a hazai tömegtájékoztatás presztízsére is kihatással van, a tájékoztatás gyakorlatában észlelt *hiányosságokkal* is összefügg. Így például az értelmiségi fiatalok 90 százaléka észlelt olyan eseteket, amikor az emberek beszéltek egy eseményről, de a hazai tömegkommuni-

káció *csak késvé számolt be* arról. A többség (61 százalék) olyan — általa fontosnak tartott — hírekről, eseményekről is említést tett, melyekről a hazai tömegkommunikáció *egyáltalán nem számolt be*. Ilyen esetekben a fiataloknak csak alig több mint egytizede nyugszik bele a mesterségesen előállt információ vákuumba, a legtöbben (46 százalék) személyes kommunikációs csatornákon (barát, ismerős stb.) szokták az információhiányt pótolni, de nem elhanyagolható azok aránya sem, akik a külföldi tömegtájékoztatási eszközökhöz fordulnak (23 százalék). A fiatalok túlnyomó többsége szerint (79 százalék) vannak olyan kérdések, amelyek érdeklík ugyan az embereket, azonban a hazai újságok, a rádió, a tévé nem foglalkoznak velük eleget.

Az őszinte tájékoztatás iránti igény a fiatalokban igen erős: 85 százalékuk értett egyet azzal, hogy a hazai tömegkommunikáció még mindig nem tájékoztatja őszintén a lakosságot, s a többség (62 százalék) elveti azt, hogy az emberek ehhez még nem elég érettek.

Más oldalról az is figyelemre méltó, hogy míg az értelmiségi fiatalok 88 százaléka elismeri azt, hogy az országban általában nemcsak a hivatalos állásponttal megegyező nézeteket szabad hangoztatni, addig a hazai tömegtájékoztatási gyakorlatra ezt nem vonatkoztatják, hiszen 90 százalékuk volt azon a véleményen, hogy az újságok, a rádió és a tévé nem ismertetik eléggé az eltérő nézeteket. Az értelmiségi fiatalok szinte mindegyike úgy véli, hogy Magyarországon vannak olyan emberek, akik fontos kérdésekben *másként gondolkodnak*, más véleményük van, mint a hivatalos álláspont. Ezt a jelenséget a túlnyomó többség (91 százalék) egyúttal jónak is tartotta. Szinte minden fiatal (95 százalék) annak a nézetének adott hangot, hogy szükség van arra, hogy a „*másként gondolkodók*” — akik szerintük főként értelmiségiekből, fiatalokból tevődnek össze — ismertethessék véleményüket a nyilvánosság előtt.

Eredményeink világosan arra mutatnak, hogy az értelmiségi fiatalok általában nem nyugszanak bele a hiányos tájékoztatásba, keresik a további információkat. Ilyenkor felélénkül a személyes kommunikáció is, és

a tömegkommunikáció mellett fontos információs forrásként működik. Mivel az információ-szükséglet kielégítetlensége részben vagy egészben fennáll, és a fiatalok túlnyomó többsége (92 százaléka) fontos események esetén a szokásosnál gyakrabban hallgat híreket, megnő a valószínűsége a *külföldi forrásokból való tájékozódásnak*. Ezek egyik legfontosabb csoportja a magyar nyelven is sugárzó nyugati rádióállomások, köztük pedig elsősorban a *Szabad Európa Rádió* (SZER).

A külföldi rádiókat hallgató fiatalok többsége a SZER-t, az Amerika Hangját és a BBC-t jelölte meg. Ugyancsak a többség (53 százalék) úgy nyilatkozott, hogy ha fontos esemény történik, akkor meghallgatja, mit mond erről a SZER.

Ilyen apropó nélkül is bekapcsolja a SZER valamelyik adását 30 százalék, s „kedvenc”, gyakran hallgatott műsora 26 százaléknak van.

A SZER hallgatottságának vizsgálata kényes probléma, és többoldalú megközelítést tesz szükségessé. A hallgatottságát egyetlen adattal becsülni nehéz, mivel a SZER-hallgatás szokásai igen sokfélék.

Eredményeinkből egyértelműen kiderül, hogy az értelmiségi fiatalok már nem szórakoztató, zenei műsorai, hanem politikai tájékoztatása, híryanaga, politikai műsorai miatt hallgatják a SZER-t.

A legfőbb érvnek emellett a hiánypótló tájékoztatást, a gyorsabb, naprakészebb, érdekesebb információszolgáltatást tartják. A többség egyetértett azzal is, hogy a SZER hallgatásának egyik oka az, hogy többféle álláspontot, véleményt ismertet ugyanarról az eseményről. Csak kevesen jelölték meg a jó zenei vagy szórakoztató műsorokat a SZER hallgatásának motívumaként.

A fiatalok többsége azon a véleményen volt, hogy azok nem hallgatják a SZER adásait, akiket *nem érdekel a politika*, akik nem veszik a fáradságot, hogy a rádión megkeressék ezt az állomást, és akiknek a rádiója nem alkalmas a műsorok vételére.

A SZER hatását illetően a fiatalok többsége elfogadta azt a véleményt, hogy akik figyelik adásait, azoknak politikai nézetei kevésbé lesznek egyoldalúak; többet tudnak meg a világ eseményeiről, jobban eligazod-

nak a politikában, és többet tudnak meg a magyarországi gazdasági, politikai helyzetéről. Csak nagyon kevesen értettek viszont egyet azzal, hogy akik a SZER közönségéhez tartoznak, azok a szocializmus ellenségeivé válhatnak, vagy túlságosan elfogultak lesznek.

A fiatalok — összehasonlítva a magyar tájékoztatási eszközök, a nyugati tájékoztatási eszközök és a SZER által Magyaror-

szágról festett képet — úgy látják, hogy a hazai tömegkommunikáció a valóságnál kedvezőbb képet alakít ki. A SZER-t és a többi nyugati tájékoztatási eszközt inkább tartották olyannak, amely realisabb képet mutat, mint a hazai tömegkommunikáció. Ugyanakkor sokan voltak azon a véleményen is, hogy a SZER és a többi nyugati tájékoztatási eszköz a valóságnál kedvezőtlenebb képet fest Magyarországról.

➔ **ABSTRACT:** A survey taken among young intellectuals living in Budapest shows that this group of our society is more informed than the average on political issues, but also more critical and less satisfied with the mass media.

Terestyéni Tamás

Nyelvi kultúránk a vélemények tükrében

Mindannyiunk kommunikációs eszköze a nyelv. Sokak szerint romlik, a fiatalok, a rohanó élettempó, az idegen szavak elcsúfítják a szép magyar beszédet. De mit gondolnak erről maguk a magyar emberek?

A nyelvi kultúrának a nyelvhasználati szokásokon és a ténylegesen megvalósult kommunikációs aktusokon túl az is szerves részét képezi, hogy a nyelvközösség tagjai hogyan élék meg és hogyan értékelik saját maguk és környezetük nyelvi-kommunikációs aktivitását. A nyelvhasználatról alkotott vélemények, hiedelmek fontos információkkal szolgálhatnak arról, hogy az emberek miképpen érzékelik a nyelvi kommunikációs különbségeket, milyen nyelvhasználati módokat tartanak szépnek, jónak, helyesnek, vagyis követendő mintának, és milyen szempontokat tekintenek fontosnak a mindennapi nyelvi-kommunikációs gyakorlatban. Többek között ezt a kérdéskört igyekeztünk körüljárni egy szociolingvisztikai vizsgálatban, amelyet a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban a felnőtt lakosság ezerfős, országos, a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a lakóhely típusa szerint reprezentatív mintáján végeztünk kérdőíves módszerrel.

Változott-e a nyelvi kultúra?

Kérdéseink 47 százaléka azon a véleményen volt, hogy régebben szebben beszéltek az emberek. Ezzel szemben 48 százalék úgy nyilatkozott, hogy manapság szebb a nyelvhasználat. Mindössze 5 százalékot tett ki

azoknak az aránya, akik szerint nem következett be változás nyelvi kultúránk régebbi és mai állapota között.

A férfiak és a nők lényegében azonos arányban fordultak elő mindhárom vélemény képviselőinek körében. Az életkor sem gyakorolt jelentősebb hatást a nyelvi kultúra minőségével kapcsolatos véleményekre, a lakóhely és az iskolai végzettség azonban már meghatározó tényezőnek bizonyult. Minél nagyvárosiasabb településen lakik valaki, annál inkább hajlik arra a nézetre, hogy régebben szebb volt az emberek beszéde, és fordítva: a kevésbé nagyvárosias települések felé haladva erősödik az a vélemény, hogy manapság beszélnek szebben az emberek. A magasabb iskolázottságúak inkább a régi, az alacsonyabb iskolázottságúak inkább a mai beszédet tartják szebbnek. Feltehető, hogy a véleményeknek a lakóhely és az iskolázottság szerinti megoszlásai nem függetlenek egymástól, hiszen a kevésbé városias településeken alacsonyabb az iskolázottság átlagos szintje. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a nagyvárosokban lakók és a magasán iskolázottak valamiféle nyelvromlást, a nem nagyvárosi környezetben lakók és alacsonyan iskolázottak viszont inkább nyelvjavulást érzékelnek.

Azok, akik szerint régebben szebben beszéltek az emberek, a nyelvromlást leginkább az alábbi tényezőkre vezették vissza (a

számok azoknak az arányát jelentik, akik ezekre a tényezőkre hivatkoztak):

	százalék
— a fiatalok elcsúfítják a nyelvet	24
— a mai rohanó élettempóban nem lehet a nyelvre, a beszédre, a kifejezőmódra figyelni	23
— manapság a nyelv, a beszéd, a kifejezés kultúrája nem fontos az emberek számára, nem törődnek vele	22
— manapság a rengeteg idegen szó tönkreteszi a nyelvet	15
— manapság nem tanítják kellőképpen a szép beszédet	14
	N = 462

Az, hogy ki mivel magyarázza a nyelvi kultúra feltételezett negatív irányú változását, esetenként szoros összefüggést mutat az életkorral és az iskolázottsággal. Így az a nézet, hogy a mai rohanó élettempóban nem lehet a kifejezőmódra figyelni, az életkor csökkenésével egyre erősödik, vagyis a fiatalabbak között jól tettenérhető egy olyan elhárító attitűd, hogy a kommunikációs kultúrának a nyelvromlásként érzékelt változásai az életmód alakulásából szükségszerűen következnek, és az egyén keveset tehet ellenük. Minél alacsonyabb az iskolázottság és minél magasabb az életkor, annál dominálabb az a nézet, hogy a fiatalok csúfítják el a nyelvet. Ebben az összefüggésben az iskolázottság tűnik inkább meghatározó tényezőnek: az alacsonyan iskolázott negyven éven felüliek között jóval nagyobb arányban vannak olyanok, akik intoleránsak a fiatalok nyelvhasználatával szemben, mint azon negyven éven felüliek körében, akik magasabb iskolázottsággal rendelkeznek. Minél magasabb az iskolázottság, annál gyakoribb az a vélemény, hogy nyelvünket tönkreteszi az idegen szavak használata, valamint, hogy a nyelvromlás oka az oktatás nem megfelelő színvonalában keresendő.

Azok, akik szerint az emberek manapság beszélnek szebben, a kedvező változást az alábbi tényezőkkel hozták leginkább összefüggésbe:

	százalék
— ma magasabb az általános műveltség, mint régen	77
— a televízió terjeszti a kultúrát, a szép beszéd mintáit	27
— az általános fejlődés magával hozza a nyelvi kultúra fejlődését is	24
	N = 472

A nyelvi kultúra pozitív irányú változását feltételezők körében az iskolai végzettség emelkedésével növekszik az a meggyőződés, hogy az oktatás fejlődésének köszönhetően kiterjedt az általános műveltség, és ez magával hozta a nyelvi-kommunikációs kultúra színvonalának emelkedését is. Azt a nézetet viszont, hogy a nyelvhasználat javulása az általában vett társadalmi-gazdasági fejlődés következménye, inkább az alacsonyan iskolázottak képviselik. Az életkor csökkenésével párhuzamosan emelkedik azoknak a részaránya, akik a televízió hatásával hozták kapcsolatba a nyelvi kultúra kedvező változását, vagyis a fiatalabbak közül sokan hajlanak arra, hogy a televízió pozitív szerepet tulajdonítsanak a nyelvhasználat alakításában.

Hol beszélnek szebben?

Vizsgálati mintánk 43 százaléka szerint Budapesten, 36 százaléka szerint faluhelyen beszélnek szebben az emberek, 21 százalék szerint pedig nincs különbség a fővárosban és a faluhelyen hallható beszéd között. A nők nagyobb arányban tartották szebbnek a budapesti nyelvhasználatot (férfiak: 38 százalék, nők: 48 százalék), a férfiak viszont a faluhelyen hallhatót (férfiak: 42 százalék, nők: 30 százalék).

A lakóhely, de még inkább az iskolázottság, ennél a kérdéskörnél is erőteljesen befolyásolta a véleményeket. Budapesten a vidékhez képest nagyobb arányban fordult elő az a vélemény, hogy faluhelyen szebben beszélnek az emberek. Vidéken viszont, ámbár kisebb volt azok hányada, akik szerint egyáltalán van különbség, az a nézet dominált, hogy szebb a budapesti nyelvhasználat. Úgy

tűnik tehát, míg a budapestiek a faluhelyi, addig a vidéken élők a budapesti nyelvhasználatához éreznek valamiféle vonzódást.

Minél alacsonyabb az iskolázottság, annál erősebb az a vélemény, hogy Budapesten beszélnek szebben az emberek, és fordítva: minél magasabb a képzettség, annál dominánsabb az a nézet, hogy faluhelyen szebb a nyelvhasználat.

Nem nehéz összefüggést találni egyfelől a budapesti és a faluhelyi beszéd megítélése, másfelől a nyelvi kultúra változásával kapcsolatos vélemények között. A magasan iskolázottak, akik inkább nyelvromlást érzékelnek, erőteljesen vonzódnak a faluhelyi nyelvhasználatához, az alacsonyan iskolázottak viszont, akik inkább úgy tartják, hogy nyelvi kultúránk jelentős fejlődésen ment keresztül, a budapestiek nyelvhasználatát tekintik vonzóbbnak. Két jellegzetes attitűd áll előttünk: az egyik oldalon annak a magasabban iskolázott, többnyire város lakó embernek az attitűdje, aki attól az érzéstől motiválva, hogy nyelvi kultúránk veszített a gazdagságából, nosztalgiával fordul a falu felé, ahol a tájnyelvekben megtalálni véli az elveszni látszó értékeket, a hagyományos nyelvi ízeket; a másik oldalon azoknak az alacsonyabban iskolázott, többnyire nem város lakó embereknek az attitűdje, akik a saját, kevésbé iskolázott és esetleg tájnyelvi beütéseket is hordozó nyelvhasználatuktól eltérő, iskolázottabb, tájnyelvi beütésektől mentes, városi beszéd mód terjedését kedvező változásként, a nyelvi kultúra fejlődésé-ként élik meg, és az iskolázott városi ember nyelvhasználatát tekintik a kulturális fel-emelkedést jelentő művelt beszéd mintájá-nak.

Kik beszélnek másképpen?

A nyelvi rétegződés tudati visszatükröződésének fontos összetevője, hogy a nyelvkö-zösség tagjai érzékelnek-e nyelvhasználati-kommunikációs különbségeket, és ha igen, akkor azokat mivel hozzák összefüggésbe. Vizsgálati mintánk 90 százaléka úgy nyilatkozott, hogy az emberek között jelentős kü-lönbségek vannak abból a szempontból, hogy miképpen beszélnek, és mindössze 10

százalékot tett ki azoknak az aránya, akik ilyen különbségeket nem érzékelnek.

Az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan növekszik azoknak az aránya, akik jelentős nyelvi-kommunikációs különbségeket éreznek az emberek között. Ennek nyilvánvalóan az a magyarázata, hogy a magasabban iskolázottak körében — nem utolsó sorban éppen az iskolázottság hatásaként — tudatosabb a nyelvhasználati jelenségek kezelése, értelmezése, és ennek következtében fokozottabb a velük kapcsolatos érzé-kenység is.

„Kik azok, akik másképpen beszélnek, mint ahogy azt Ön megszokta? — tettük fel a kérdést a minta azon tagjainak, akik szerint vannak nyelvhasználati különbségek az emberek között.

Az értékelhető válaszok 44 százaléka hivatkozott a társadalmi státust és presztizst kifejező tényezőkre (foglalkozási, hierarchiabeli, jövedelmi stb. csoportokra), 31 százalék a lakóhelyre, 23 százalék az iskolázottságra, 22 százalék az életkorra, 12 százalék pedig tisztán nyelvi jellegzetességekre (az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mert ugyanaz a kérdezett többféle választ is adhatott). Az a tény, hogy a társadalmi státus- és presztizsjegyekre történő hivatkozások fordultak elő leggyakrabban, egyértelműen arra utal, hogy az emberek gondolkodásában a nyelvi-kommunikációs különbségek szorosan összekapcsolódnak a nyelvközösség szociokulturális rétegződésének, a társadalmi különbségeknek és távol-ságoknak az érzékelésével.

A konkrét választípusok áttekintése még inkább megerősíti azt a benyomást, hogy a közgondolkodásban a nyelvhasználati jellegzetességek szorosan összekapcsolódnak társadalmi kategóriákkal, és az emberek számára — ha ezt nem mindig sikerül is világos, szociológiai érvényű fogalmakkal megragadniuk — a nyelvi-kommunikációs különbségek a társadalmi különbségek jól érzékelhető és közvetlen indikátoraiként funkcionálnak. Az, hogy ki milyen társadalmi csoport nyelvhasználatát érzi a leginkább idegennek, magától értetődő módon jelentős mértékben annak függvénye, hogy ő maga milyen szociokulturális helyzetben van, hol lakik, milyen iskolázottsággal rendelke-

1. táblázat

Vélemények arról, hogy kik beszélnek másképpen
(százalékban)

társadalmi státus- és presztízsbeli különbségek	
— a vezetők (a vezetők, az irányítók, a politikusok, a vezérek stb.)	22
— az értelmiségiek	19
— az alsó réteg (a cigánynépek, a csavargók, a lumpenek, a csövesek, a zülöttek, a munkakerülők stb.)	6
— a felső réteg (a felső tízezer, az urak, a pénzesek, azok, akik nem olyanok, mint az egyszerű emberek stb.)	5
— a hivatalnokok (az irodisták, a bürokraták, azok, akik az íróasztal mellett ülnek stb.)	4
— a munkások (a melósok, azok, akik fizikai munkát végeznek stb.)	4
— akik a tévében és a rádióban beszélnek (riporterek, bemondók, színészek, azok, akik állandóan szerepelnek stb.)	3
lakóhelyi különbségek	
— azok, akik más vidékről valók (akik máshol születtek, akik más megyékből valók, akik más tájszólást beszélnek, mint mi stb.)	14
— a vidékiek (a falusiak, azok, akik nem Budapesten élnek, akik tájszólást beszélnek stb.)	13
— a városi emberek (a pestiek, a városiak, akik nem vidéken élnek, akik nem tájszólással beszélnek stb.)	4
iskolázottsági különbségek	
— a magas iskolázottságúak (akik sokat tanultak, sok iskolát jártak, a művelt emberek stb.)	17
— az alacsony iskolázottságúak (a tanulatlanok, akik kevés iskolát végeztek, a műveletlen emberek stb.)	6
életkori különbségek	
— a fiatalok (az ifjúság, a tizenévesek, az iskolások stb.)	17
— az idősebbek (az öregek, az idősek)	5
tiszta nyelvi különbségek	
— akik idegen szavakat használnak	6
— akik durván, csúnyán beszélnek, káromkodnak	6
— akik nyelvtanilag hibásan beszélnek (akiknek nincsen beszédkulturájuk, akik nem ismerik a nyelvet stb.)	2

zik, milyen életkori csoporthoz tartozik és mindennek megfelelően saját maga milyen nyelvhasználathoz van leginkább hozzászokva: így a fővárosban élők hajlamosak voltak a vidékieknek, az alacsonyan iskolázottak a magasabban iskolázottaknak, az idősek pedig a fiataloknak a nyelvhasználatát idegennek, a megszokottól eltérőnek minősíteni, és fordítva. Ha az alacsony iskolázottságot egyúttal az alacsonyabb társadalmi státus velejárójának tekintjük, akkor az az összefüggés is jól tettenérhető, hogy az alacsony társadalmi státussal rendelkezők idegennek érzik a magasabb társadalmi státusú csoportok nyelvhasználatát, így például felsőfokú végzettséggel 5 százalék, középsiskolával 13 százalék, nyolc osztállyal 18 százalék, nyolc osztállynál kevesebb végzettséggel pedig 22 százalék nyilatkozott úgy, hogy a vezetők (az irányítók, a politikusok

stb.) nyelvhasználata eltér attól, amit ő megszokott.

Azon az általános tendencián túl, hogy az emberek a saját társadalmi helyzetükhöz, lakóhelyükhöz, iskolázottsági szintjükhöz és életkorukhoz képest távol eső társadalmi csoportok beszédmódját ítélték a leginkább idegennek, néhány további, esetenként ennek a tendenciának ellentmondó összefüggés is megmutatkozott. Nem nagyvárosi környezetben a fiatalok nyelvhasználata lényegesen szokatlanabbnak minősül, mint Budapesten és a megyei városokban. Az alsó réteg (a cigányok, a csavargók, a lumpenek, a csövesek stb.) nyelvhasználatától a nyolc osztállyal vagy a középiskolai végzettséggel rendelkező középkorúak határolják el magukat leginkább. Ezzel szemben a felső réteg (a felső tízezer, az urak, a pénzesek stb.) nyelvtől való elhatárolódás az iskolai vég-

2. táblázat

A szép beszéd jegyei
(százalékban)

mérhető (amit könnyen megértek, közérthető, világos stb.)	33
magyaros (ízes, zamatos, ahogy az igazi magyar emberek beszélnek stb.)	28
művelt (iskolázott, irodalmi, nyelvtani hibák nélküli, választékos, tanult stb.)	17
természetes (közvetlen, nem affektál, nem modoros, nem urizál, nem hivataloskodó, nem nyakatekert stb.)	16
illedelmes (nem durva, nem trágár, udvarias, tisztelettudó stb.)	15
lényegretörő (nem locsogó, nem mellébeszélő, tartalmas, tömör, közhelymentes stb.)	10
idegen szavaktól és szakkifejezésektől mentes	9
tájszólás (általában a tájszólások vagy valamilyen vidék helyi változata)	8
ahogy a tévében és a rádióban beszélnek	3
ami nem tájszólásban van	3
(Az összeg nem egyenlő 100 százalékkal, mert egy kért többféle választ is adhatott.)	

zetség emelkedésével válik gyakoribbá. Nagyon erős volt az az összefüggés, hogy minél fiatalabb valaki, annál idegenebbnek érzi az értelmiségiek és a felső réteg nyelvhasználatát, viszont kevésbé határozottan minősíti a megszokottól eltérőnek a vezetők nyelvét. Feltűnő, és a várakozásnak teljes mértékben ellentmond, hogy az értelmiségi nyelvhasználat idegennek minősítse az iskolázottság emelkedésével egyenes arányban növekszik, és így éppen a felsőfokú végzettségűek, illetve a vezető beosztásúak között kiemelkedően a legnagyobb azoknak az aránya, akik az értelmiségiek nyelvét tekintik az általuk megszokottól leginkább eltérőnek. Az ellentmondás valószínűleg a felsőfokú végzettségűek, illetve a vezető és értelmiségi foglalkozásúak belső nyelvi rétegzésével magyarázható: az a bonyolultabb, formailag és tartalmilag összetettebb, sokoldalúan árnyalt, a fekete-fehér megfogalmazásokat kerülő, az absztrakció magas szintjén álló, kifinomult, esetenként szakkifejezéseket és idegen szavakat is alkalmazó, és mindezek miatt sokak számára nehezen követhető, a kívülállók előtt tudálékosnak és nagyképűnek ható nyelvhasználat, amely a tömegkommunikációs eszközökben is gyakran szóhoz jutó, főképpen humán, értelmiségi elit sajátja, irritálóan hat azok számára, akik iskolázottságuknál és társadalmi státusuknál fogva saját magukat is képzetnek, tájékozottnak, kompetensnek tartják, de mindennapi kom-

munikációs gyakorlatuk és esetleg nyelvi regiszterük nem terjed ki a felsorolt jegyek együttesére.

Milyen a szép beszéd?

Mivel kommunikáció kölcsönös megértés nélkül nem létezik, magától értetődő módon a legtöbben az érthetőségben jelölték meg a szép, a leginkább kedvelt beszéd mód alapismérvét.

Bizonyos mértékig a természetes, a lényegretörő, az idegen szavaktól és szakkifejezésektől mentes nyelvhasználat említései mögött is az érthetőség követelménye húzódik meg. Az említett jegyek egy részéhez sajátos, nyelven kívüli értékszempontok is kapcsolódnak: a „magyaros” jegyhez a nemzeti érzés és a hagyományápolás, az „illedelmes”-hez a kulturáltabb és toleránsabb személyközi érintkezés igénye, a „természetes”-hez a hatalmaskodó, hivatalnok-szemléletű, vagy szociálisan lekezelő magatartás elutasítása stb.

Az érthetőség természetesen nemcsak az iskolázottsági csoportban alapkövetelményként jelenik meg, de az iskolázottság emelkedésével növekszik az említési gyakorisága, ami valószínűleg kapcsolatban áll azzal, hogy amint ezt a lényegretörő nyelvhasználat iránti igénynek az iskolázottsági szint emelkedésével párhuzamos erősödése jelzi, a magasabb képzettségűek között a

3. táblázat

A szép beszéd jellemzése iskolázottsági csoportokban
(százalékban)

	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	középiskola	főiskola, egyetem
érthető	29	32	38	39
magyaros	31	26	21	31
művelt	8	14	28	27
természetes	9	17	19	11
illedelmes	25	15	8	4
lényegretörő	4	8	14	20
idegen szavaktól és szakkifejezésektől mentes	5	7	15	19
N =	226	401	190	76

nyelvi-kommunikációs hatékonyság fontosabb tényezőként tudatosul, mint az alacsonyabb iskolázottak körében. Ugyanakkor azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy a magasán iskolázottak talán éppen képzettségükből adódóan — türelmetlenebbek mindenféle olyan nyelvhasználattal szemben, amely megértési problémát jelent számukra.

A művelt beszéd mód említésének aránya magától értetődő módon növekszik az iskolai végzettség emelkedésével, hiszen a nyelvtani hibáktól mentes, irodalmi nyelv éppen a magasabb iskolai oktatáson keresztül válik tudatosult értékévé, követendő mintává. Nagyon szorosan követi az iskolázottság emelkedését az idegen szavaktól és szakkifejezésektől mentes nyelvhasználat követelménye. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik, hogy a magasabb képzettségűek feltehetően lényegesen gyakrabban vesznek részt olyan kommunikációkban, amelyekben jellemző lehet az idegen eredetű és/vagy specializált szakmai kötődésű kifejezések alkalmazása. Ennél azonban valószínűleg sokkal fontosabb körülmény, hogy az iskolázottság emelkedésével egyre erősödik az a hazai népművelés által is támogatott attitűd, amely a nyelvi-kommunikációs kultúra fejlesztésének és a nyelvi hagyományok ápolásának útját elsődlegesen az idegen szavak és szakkifejezések elleni harcban látja.

A magyaros beszéd mód igénye, amely mögött az esetek jelentős hányadában nemcsak hagyománytiszteletet, hanem sokkal inkább etnocentrikus nemzeti beállítódást

sejthetünk, igen nagy hangsúlyt kap a nyolc osztálynál kevesebbet végzetek körében, majd az iskolázottság emelkedésével párhuzamosan némileg visszaszorul, a legmagasabb iskolázottsági csoportban azonban ismét nagy arányban jelentkezik, mégpedig valószínűleg szoros összefüggésben azzal, hogy a magasabb iskolázottságúak között a legerősebb a nyelvi kultúra elszegényesedésének, a nyelvromlásnak, a hagyományos nyelvi ízek, zamatok elvesztésének érzése, és közöttük a leggyakoribb az idegen szavak és szakkifejezések elutasításában kifejeződő nyelvvédő attitűd.

Minél alacsonyabb az iskolai végzettség, és itt tegyük rögtön hozzá, hogy minél magasabb az életkor, annál gyakoribb a beszéd illedelmességével kapcsolatos elvárások említése, amit nyilvánvalóan úgy értelmezhetünk, mint a kedvezőtlenebb szociokulturális helyzetű rétegek, ezeken belül is főképpen az idősebb korúak olyan kommunikációs érintkezések iránti igényének kifejeződését, amelyek nem sértik az emberi méltóságot és nem mérgezik a személyközi kapcsolatokat.

A természetes beszéd mód követelményének említése a nyolc osztályt és a középiskolát végzetek körében volt jelentősebb arányú; úgy tűnik, hogy ezekben az iskolázottsági csoportokban — talán éppen azért, mert a távolságtartó, hivataloskodó, bonyolultabb nyelvhasználatot szociokulturális elhatárolódásként, lekezelésként értelmezik — fokozottabb igény él a közvetlenebb kommunikációs érintkezésre.

A nyelvhasználatról való közgondolkodás fontosabb dimenziói

A nyelvvel és a nyelvhasználattal kapcsolatos hétköznapi gondolkodás rendező elveinek és belső koherenciájának feltárása céljából hét olyan kijelentéspárt ítéltünk meg a kérdezettekkel, amelyek tapasztalataink, illetve feltevéseink szerint jellegzetes vélemény típusokat fednek le. A kijelentéspárok sorrendben a következő fogalomkörökhöz kapcsolódtak: (1) a nyelv mint társadalmi-kulturális indikátor, (2) a nyelvi bonyolultság, (3) a tartalom vagy a nyelvi forma első-sége, (4) idegen szavak és szakkifejezések használata, (5) a nyelv és a társadalmi érvényesülés viszonya, (6) a tömegkommunikáció nyelve és végül (7) a kevéssé szabálykövető nyelvhasználat elfogadása illetve elutasítása.

A vélemények a kijelentéspárok tagjai között igen erősen megoszlottak. Kivételt egyedül az utolsó kijelentéspár képezett, amelynél viszonylag nagy egyetértés mutatkozott abban, hogy a kevésbé kidolgozott, kevésbé iskolázott nyelvi-kommunikációs képességekkel rendelkező embereket sem lehet a magyar kultúrából, a magyar nyelvközösségből kirekeszteni. A véleményeket ismét elsősorban az iskolázottság, kisebb mértékben pedig az életkor befolyásolta. Általános tendenciaként az az összefüggés érvényesült, hogy a magasabban iskolázottak és a fiatalabb életkorúak hajlamosabbak elutasítani, az alacsonyban iskolázottak és az idősebbek pedig hajlamosabbak elfogadni a bonyolultabb, nehezebben érthető nyelvhasználatának jogosultságát (2), a nyelvi formának a tartalomra gyakorolt hatását (3), a tömegkommunikáció bonyolultabb, össze-

4. táblázat	
Vélemények a nyelvhasználatról	
(százalékban)	
Az, hogy valaki hogyan beszél, milyen szavakat használ, rögtön elárulja, hogy kivel állunk szemben.	49
1. Annak alapján, hogy valaki hogyan beszél, milyen szavakat használ, még nem tudhatjuk, hogy kivel állunk szemben	51
Teljesen természetes, hogy a bonyolult dolgokról és problémákról bonyolultabb, nehezebben érthető nyelven beszélünk.	41
2. A bonyolult, nehezen érthető nyelv és beszéd csak arra jó, hogy az egyszerű dolgokat bonyolultnak mutassa és összezavarja az embereket.	59
Az a legfontosabb, hogy mit mondunk, mi a mondanivalónk, nem pedig, hogy hogyan mondjuk, és milyen kifejezéseket használunk.	58
3. Bármilyen fontos is a mondanivalónk, az csakis attól ér valamit, hogy hogyan tudjuk elmondani, milyen kifejezésekkel tudjuk előadni.	42
Azok, akik bonyolult szakmai kifejezéseket és idegen szavakat használnak, sokat ártnak a magyar nyelvnek.	53
4. A szakmai kifejezések és az idegen szavak egyáltalán nem ártnak a magyar nyelvnek, hanem még gazdagítják is.	47
Az életben csak az viheti valamire, aki minden helyzetben könnyen ki tudja fejezni magát, aki mindig megtalálja a megfelelő szavakat.	47
5. Attól még bárki viheti valamire az életben, hogy csak nehezen tudja kifejezni magát, és nem mindig találja a megfelelő szavakat, kifejezéseket.	53
Hasznos dolog, hogy a rádióban és a televízióban bonyolult és nehezen érthető kifejezéseket is gyakran használnak, így hozzászoktatják az embereket a választékosabb beszédhez.	44
6. Meg kellene akadályozni, hogy a rádióban és a televízióban olyan bonyolult és nehezen érthető kifejezéseket használjanak, amelyeket nem ért meg minden ember.	56
Azok, akik nem tudják nyelvtani hibák nélkül kifejezni magukat, és eltorzítják a magyar nyelvet, nem érdemlik meg, hogy a magyar kultúra részesei legyenek.	24
7. A magyar kultúrához azok is hozzátartoznak, akik nyelvtani hibákkal beszélnek és nem tudják választékosan, művelten kifejezni magukat.	76

tettebb nyelvhasználatának hasznosságát (6), valamint a kultúrából a nyelvi képességek és a beszédmód alapján történő kirekesztést (7). Az idegen szavak és szakkifejezések használatának (4) elutasítása az életkor emelkedésével párhuzamosan erősödött. Annak elfogadása, hogy a beszéd elárulja a társadalmi-kulturális helyzetet (1), valamint, hogy a nyelvi képességek és a nyelvhasználat befolyásolhatja az érvényesülést (5), gyakoribbá vált az életkor emelkedésével, de az iskolázottsággal is szoros és jellegzetes összefüggést mutatott: a legalacsonyabban iskolázottak hajlamosak leginkább elfogadni, a nyolc osztályt végzetek, de még inkább a középiskolai végzettséggel rendelkezők pedig a leginkább elutasítani ezt a két állítást. Ez egyértelműen arra utal, hogy az alacsonyan iskolázottak és az idősebbek érzik leginkább a nyelvi képességek korlátozottságából fakadó társadalmi hátrányokat, és a közepesen iskolázottak és a fiatalabbak hajlandók a legkevésbé elfogadni ilyen hátrányok érvényesülését.

A nyelvhasználattal kapcsolatos véleményeket a közöttük lévő belső összefüggések megragadása céljából faktorelemzésnek vetettük alá. Az elemzésből kirajzolódó három faktort a tartalmuk alapján a következőképpen neveztük el: I. „a publikus beszéd közérthetősége”, II. „a nyelvhasználat szociokulturális vetülete”, III. „forma és tartalom viszonya”.

A „publikus beszéd közérthetősége” dimenzió mentén aszerint oszlanak meg az emberek, hogy miképpen ítélik meg az idegen szavaknak, a szakmai kifejezéseknek és általában a bonyolultabb szerkezeteknek a használatát. Az egyik oldalon azok állnak, akik elfogadják, jogosultnak vagy esetleg kifejezetten hasznosnak tartják a nehezebben érthető nyelvi formáknak az esetenkénti alkalmazását, a másik oldalon azok, akik ezt elutasítják, haszontalannak, károsnak, ártalmasnak vélik.

A „nyelvhasználat szociokulturális vetülete” dimenzió abból a szempontból polarizál, hogy miképpen érzékelődik és értelmeződik a nyelvhasználatnak a szociokulturális helyzethez való viszonya. Az egyik póluson azok helyezkednek el, akik a nyelvhasználatot nem vagy csak kevésbé hozzák össze-

függésbe a társadalmi helyzettel, a másikon pedig azok, akik a nyelv és a társadalmi helyzet összefüggését szorosnak és közvetlennek érzik.

A „forma és tartalom viszonya” faktor annak alapján különbözteti meg az embereket, hogy a kommunikációban milyen jelentőséget, milyen szerepet tulajdonítanak a nyelvi formának. Az egyik oldalon állók erőteljesen hangsúlyozzák a forma szerepét, a másik oldalon állók viszont inkább úgy tartják, hogy egyedül a tartalom a lényeges, a forma csak szükséges rossz, amelyből kiindulva nem lehet itélni.

Igaz ugyan, hogy a legrosszabb összefüggések az elkülönült faktorokon belül állnak fenn, bizonyos kapcsolatok azonban a faktorok között is mutatkoznak. Így a nyelvi forma és a tartalom viszonyának érzékelése és értelmezése (III. faktor) nem egészen független sem a nehezen érthető szerkezetek használatának megítélésétől (I. faktor), sem a nyelv szociokulturális indikátor szerepének elfogadásától, illetve elutasításától (II. faktor): azok, akik nagy jelentőséget tulajdonítanak a nyelvi formának, inkább hajlamosak elfogadni a nyelv szociokulturális indikátor szerepét és a nehezebben érthető szerkezetek használatát.

A kérdezettek a fenti három dimenzió mentén úgy oszlanak meg, hogy

- I. faktor: többségében vannak azok, akik elutasítják a bonyolultabb, nehezebben érthető szerkezeteknek, az idegen szavaknak és szakkifejezéseknek a használatát;
- II. faktor: többségében vannak azok, akik kétségbe vonják a nyelv és a társadalmi helyzet szoros és közvetlen összefüggését és a nyelvhasználat alapján történő kulturális kirekesztés jogosságát;
- III. faktor: többségében vannak azok, akik csak a tartalmat tartják lényegesnek, és a nyelvi formát, különösen, ha még bonyolult is, csak szükséges rossznak tekintik.

E többségi véleménytípusok az iskolázottság emelkedésével valamelyest erősödnek. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy az eltérő iskolázottságú csoportokban egészen

nyilvánvalóan teljességgel különböző beállítódások húzódnak meg a vélemények mögött.

Azok körében, akik elutasítják a nehezebben érthető szerkezeteket, az idegen szavakat és a szakkifejezéseket, a magasan iskolázottakat jelentős részben a nyelvművelés által támogatott nyelvvédő attitűd motiválja, az alacsony iskolázottakat viszont sokkal inkább az a mindennapi kommunikációs tapasztalat, hogy ők valóban nehezen vagy egyáltalán nem értik a bonyolultabb, az idegen eredetű vagy a szakmai jellegű kifejezéseket.

A második faktor esetében az alacsonyabban iskolázottak bizonyára elsősorban azért vonják kétségbe a nyelv és a társadalmi helyzet közötti szoros és közvetlen kapcsolatot és a kulturális kirekesztés jogosságát, mert ez az összefüggés, illetve kirekesztés saját társadalmi státusukat, presztízsüket, szociokulturális hovatartozásukat és mobilitásukat érinti; a magasan iskolázottak viszont inkább azért, mert tudatosabb nyelvhasználók lévén sokkal jobban tisztában vannak saját nyelvhasználati gyengeségeikkel is, továbbá, mert közöttük feltehetően kisebb mértékű a szociokulturális intolerancia.

Az alacsonyan iskolázottak valószínűleg elsősorban azért vitatják a nyelvi forma jelentőségét, mert számukra esetenként problémát jelenthet, hogy egyáltalán kifejezzék magukat, vagy hogy kihámozzák a mondanivalót a bonyolultabb formából; a magasan iskolázottak viszont azért, mert gazdagabb nyelvi eszköztár birtokában kevésbé kényszerülnek a formára koncentrálni, illetve mert számukra jobban adott a formák közötti választás lehetősége.

Természetesen nem lehet azt állítani, hogy a nyelvről és a nyelvhasználatról való közgondolkodásnak kizárólag az általunk feltártak lennének a meghatározó dimenziói. Faktorelemzésünk a véleményeknek egy egészen szűk és meglehetősen homogén, a faktorokat szinte túl kézen fekvően kínáló halmazára épült, amelyből a nyelvhasználattal kapcsolatos tudattartalmak számos fontos összetevője hiányzik. Ennek ellenére, ha eredményeink korlátozott érvényűek is, azt mindenképpen bizonyítottnak tekinthetjük, hogy a kirajzolódott három dimenzió jelentős hatású rendező tényezőként funkcionál a nyelvhasználati jellegzetességek érzékelésében és értelmezésében.

➔ ABSTRACT: The above study, based on an empirical survey, analyses how people perceive linguistic-communicational differences in society, what ways of using the language are thought to be beautiful, what patterns should be followed and what aspects are considered important in everyday linguistic-communicational practice.

Szilágyi Erzsébet—Valkó Emőke

Helyi lap és városi televízió

Dunaújvárosban szinte mindenkihez eljuthat a helyi lap, s a lakások több mint 90 százaléka csatlakozik a városi kábeltévé adásaihoz. A kutatók arra kerestek választ, hogy ebben a hazai viszonyok között ideálisnak tekinthető helyzetben hogyan viselkednek az olvasók, a nézők. Milyen rétegeket mobilizálnak leginkább a helyi tömegkommunikációs eszközök, s ezek az aktív rétegek milyen igényeket támasztanak velük szemben.

A *Dunaújvárosi Hírlap* 1950 óta, hetente kétszeri megjelenési gyakorisággal tájékoztatja a város lakóit az aktuális városi eseményekről. A hatvanezer lélekszámú városban 1987-ben 20 400 példányban jelent meg, így szinte minden dunaújvárosihoz eljuthat. Évek óta stagnál ez a példányszám (egy-két százaz ingadozásokkal), ami a telítettség beállítását jelzi. A tizenháromezer előfizető mellett igen jelentős az utcán eladott példányszám is (alig van remittenda). Az országos napi- és hetilapok, valamint a Fejér megyei Hírlap mellett olyan rendszeres olvasnivalót kínál a városiaknak, amelyet a szűkebb környezetükről csak itt találhatnak meg. A Fejér Megyei Lapkiadó Vállalat kiadásában megjelenő periodika a városi pártbizottság és a városi tanács lapja.

A lap tizenegy főállású újságírója a *Dunaújvárosi Városi Kábeltélevízióban* is rendszeresen munkához, azaz szóhoz jut. A társadalmi szerkesztőbizottság által irányított városi kábeltélevízió ugyanúgy pártirányítással működik, mint a helyi újság. A minden második hétfőn, három-négy órás műsoridőben jelentkező adás a dunaújvárosi lakások több mint 90 százalékába eljut. A bekábelezett lakások száma 19 300. A hazai kábeltélevíziók közül ez az egyetlen, amely egy egész város (és nem csak egy lakótelep vagy városrész) lakosságát el tudja látni helyi mű-

sorral. A közeljövőben egyébként gyarapodhat azoknak a városoknak a száma, melyeknek minden lakója bekapcsolódhat a helyi televízióműsor nézésébe. Ezt nem a bekábelezés teljessé tétele, hanem az teszi lehetővé, hogy megállapodás született: a Magyar Posta egyes átjátszó adói levegőn keresztül sugározhatják a helyi tévéműsort. 1987 decemberében Pécsen ilyen kísérleti adást nézhetek már, de Győr és Miskolc számára is hetek kérdése lehet az ilyen technikai megvalósítással kialakuló, helyi televíziózás bevezetése.

Dunaújvárosban 1974-ben alakult ki a nagyközösségi kábelrendszer, ami egyik feltetele volt annak, hogy 1983 decemberében kísérleti adásával megkezdhette működését a városi televízió. Több mint egy év telt el addig, míg 1985 márciusában beindulhatott a rendszeres, kéthetenkénti, hétfői adás. Az adásidő egy része mindig élő, a stúdióból jelentkezik. A saját készítésű, szerkesztett, előre felvett anyagok illusztrálják és kiegészítik ezt. Időnként a székesfehérvári stúdió anyagából is válogatnak. A műsor harmadik részében a Moképtől kölcsönzött filmeket adják.

A stúdióban a kezdetek óta VHS kazetákra rögzítik az adásokat, így olyan dokumentumgyűjteménnyel rendelkeznek, amely hitelesen tudósíthatja majd a jövő kutatóit

is a helyi, illetve a kábeltelevíziózás kezdetéről. A ma már több mint harminc városi tévéstudió munkájának koordinálásában is szerepet játszik a dunaujvárosi műhely: harmadszor adtak otthont az ilyen műsorkészítő műhelyek országos találkozójának.

Azt, hogy egy városi lap és egy helyi televízió együttes akciója milyen mozgósító erővel bír, a saját „bőrünkön” tapasztalhattuk annál a kutatásnál, amelyet a „Nyolc évszak” című nyolcrészes televíziós sorozat közönségfogadtatásának előtesztelésekor végeztünk. 1987 januárjának és februárjának hétfő estéin, az országos sugárzást megelőzően, nyolc héten keresztül nézhette a város lakossága ezt a filmsorozatot.

A Dunaujvárosi Hírlapban megjelentetett kérdőívek alapján vártunk információkat a sorozat fogadtatásáról. Az, hogy hetente két-három ezer kitöltött kérdőívet helyeztek el a város forgalmas áruházaiban felállított ládákban, és hogy közel kétezer ember nyolc héten át végig megtette ezt, önmagáért beszél. Ezt a lehetőséget ragadtuk meg arra, hogy ne csak a filmsorozatról, de a városi televízióról és a Dunaujvárosi Hírlapról is megkérdezzük a helyi lakosság véleményét.

A kérdőívet a negyedik rész vetítése után 2539 fő, a nyolcadik rész után pedig 2187 fő küldte vissza. Előbbi a kábeltelevízióról,

utóbbi pedig a helyi lapról tartalmazott kérdéseket. A két kérdőív visszaküldőiből álló mintákból nem tudjuk meg pontosan, hogy milyen a városi kábeltelevízió nézőinek, illetve a Dunaujvárosi Hírlap olvasóinak az összetétele. Csupán annak becslésére vállalkozhatunk, hogy a két tömegkommunikációs eszköz kiket képes a legnagyobb mértékben mobilizálni és ezen aktív rétegeknek mi a véleménye a helyi televízióról és a helyi lapról.¹

Dunaujvárosi Városi Televízió

A helyi lapban megjelent kérdőív 2539 kitöltője közül csupán 3 százalék választotta azt, hogy havonta egyszer-kétszer, vagy még ennél is ritkábban nézi a helyi adásokat. Túlnyomó többségük (97 százalék) minden adásnál bekapcsolja készülékét. *43 százalékuk válogatás nélkül, szinte mindent megnéz, míg 54 százalékuk válogatva, minden adásból csak a számára érdekes részeket figyeli.* A város lakói közül azokról, akik technikai okokból nem is nézhetik a helyi műsort, és azokról, akik soha nem nézik, pedig megtehetnék, természetesen semmit nem tudunk.

Mindezek alapján valószínű, hogy az átlagosnál többet nézik a helyi műsort a férfiak,

Milyen gyakran nézi a Dunaujvárosi Városi Televízió műsorát?

(A válaszok megoszlása százalékban nem, életkor és iskolai végzettség szerint, N 7 2539 fő)

	minden adásból,				
	szinte mindent	ami érdekl	havonta egyszer	ennél ritkábban	összesen
átlagosan	43	54	2	1	100
férfiak	47	50	2	1	100
nők	40	56	3	1	100
10—17 évesek	37	61	2	1	101
18—24 évesek	27	70	2	1	100
25—29 évesek	32	64	4	0	100
30—39 évesek	39	58	3	1	101
40—49 évesek	48	49	2	0	99
50—59 évesek	57	40	2	0	99
60—x évesek	67	30	1	1	99
8 osztálynál kevesebbet végzetek	56	40	3	1	100
általános iskolai végzettségűek	52	45	2	1	100
középiskolai végzettségűek	38	60	2	0	100
felsőfokú végzettségűek	26	67	5	1	99

a 40 évesnél idősebbek és a 8 osztályt vagy annál kevesebbet végzett dunaujvárosiak.

A fiatalok egyharmada néz válogatás nélkül, kétharmada viszont szelektál a felkínált néznivalók között. A korábbi felmérések azt mutatták, hogy az idősek számára fontosabb a televízió egésze. Így van ez Dunaujvárosban is, ahol az 50 év felettiak több időt töltenek a helyi műsorok nézésével. Közülük kétharmad válogatás nélkül és egyharmad válogatva nézi a helyi műsorokat. Az iskolai végzettség is jelentősen differenciálja a nézési szokásokat. A felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszolók egynegyede néz csak válogatás nélkül, kétharmada pedig válogatva. Itt a legmagasabb (6 százalék) a helyi műsört ritkán nézők aránya is.

Arra a kérdésre, hogy „Melyik a kedvenc műsora a városi tévé adásai közül?” 2631 fő válaszolt, huszonnyolc féle műsort, illetve rovatot említve.

A városi televízió műsorainak „kedveltsége” a dunaujvárosiak körében.

	említések száma
1. Magazin	1146
2. Film	224
3. Tükör	146
4. Városi gondok	138
5. Krónika	110
6. Mese	94
7. Szórakoztató műsorok	84
8. Riportok	81

Az élő adások népszerűsége, a televíziózás kezdete óta nagyon erős, így van ez Dunaujvárosban is. A legnépszerűbb műsor a Magazin, ami élő adás. Nemcsak maga a műsor, hanem egyes rovatai is a nézők kedvenceivé váltak (így a Tükör, a Guruló Kamera vagy a Városi gondok stb.).

A helyi életet bemutató műsorok (Magazin, Krónika, Szót kaphat stb.) a válaszolók 79 százaléka számára a legkedveltebbek, az általános tömegkommunikációs műsортípusok (film, mese, rajzfilm stb.) 22 százalékuk számára.

A városi identitásra, a lokálpatriotizmusra utalt már maga az a tény is, hogy felméréssünkben ilyen nagy számban vettek részt a dunaujvárosiak. A helyi problémák, esemé-

nyek iránti nagymérvű érdeklődés ugyancsak arra utal, hogy a kérdőívünket kitöltő városi lakókban mind a városi identitás, mind a lokálpatriotizmus igen erős.

Érdekesnek tartjuk, hogy 72 ember (a minta 3 százaléka) a „Nyolc-évszak”-ot említette legkedveltebb műsoraként. Ebben a filmsorozat tetszése mellett motívumként szerepelhet az is, hogy a felmérés idején nyolc héten át minden hétfőn este és kedd délelőtt volt adás a Dunaujvárosi Városi Kábeltelevízióban. Ez a filmsorozat tehát éppúgy, mint a felmérés, a város eseményei között kapott helyet, és a mindennapi rutint megtörő programként szerepelt.

A városi kábeltelevízió kedvelt műsorainak listája a nemek az életkor és az iskolai végzettség szerinti csoportok között fellelhető eltéréseket is felmutatja.

A Magazin Tükör című rovata nőknek szóló rétegműsor. Érthető, hogy a nők közül majdnem háromszor annyian tartják legkedveltebb műsoruknak, mint a férfiak közül. Ugyanígy értékelhetjük a Nyolc évszak kedveltségét. A nők általában jobban szeretik, többet nézik a sorozatokat. Viszont a sportműsorokról a férfiak közül nyilatkoztak úgy, hogy a legjobban kedvelik.

Nemcsak a nemek, hanem az iskolai végzettség és az életkori bontásokban is a tömegkommunikációs szakirodalomban ismert jellegzetességek találhatók. A Tinimagazin nézői is, kedvelői is érthetően a tinédzser korosztályból kerülnek ki (a műsört 62 válaszoló említette kedvenceként és közülük 34, 10—17 év közötti fiatal).

Dunaujvárosi Hírlap

A filmsorozat utolsó epizódjáról összeállított kérdőív a városi lapról is tartalmazott kérdéseket. A magas példányszám és az a tény, hogy a lap elvileg eljut a város szinte valamennyi családjához, önmagában sikert, kedvező fogadtatást jelez. Így van ez mindaddig, amíg csak egy városi újság van. Mondhatnánk azt is, hogy jobb híján ezt olvassák; eszik, nem eszik, nem kapnak mást alapon.

A lap színvonalát az iskolai osztályzatoknak megfelelően értékeltettük az olvasók-

kal. A Dunaújvárosi Hírlap a kérdőívet kitöltők körében „háromnegyedes” osztályzatot kapott, pontosabban 3,78 volt az *átlagosztályzat*. (Összehasonlításként elmondjuk, hogy ugyanezek az emberek a kábeltelevízióban bemutatott „Nyolc évszak” értékelésénél 3,87—4,22 közötti átlagosztályzatot adtak az egyes epizódokra.)

Az átlagok mögött jelentős értékelésbeli különbségek húzódnak meg. A véleményeket elsősorban az iskolai végzettség szerinti különbségek differenciálják. Mivel az osztályzatátlagok közötti néhány tizedes különbségek nem szemléltetik eléggé a megítélés különbözőségét, így a tévéműsorok közönségfogadtatásánál használatos ún. „tetszésindexet” is kiszámoltuk.²

A Dunaújvárosi Hírlap értékelése a különböző nemű, életkorú és iskolai végzettségű olvasók körében		
	„tetszés-index”	(átlagosztályzat)
átlag	69	3,781
férfiak	68	3,737
nők	70	3,808
10—17 évesek	71	3,841
18—24 évesek	66	3,661
25—29 évesek	67	3,669
30—39 évesek	68	3,720
40—49 évesek	69	3,766
50—59 évesek	73	3,912
60—x évesek	76	4,026
8 osztálynál kevesebbet végzettek	75	4,020
8 osztályt végzettek középiskolai végzettségűek	71	3,849
felsőfokú végzettségűek	68	3,726
felsőfokú végzettségűek	67	3,663

Az átlagosnál kritikusabban ítélik meg a lapot a felsőfokú végzettségű olvasók, valamint a fiatalok (18—30 évesek). A nők kissé elégedettebbek a lap színvonalával mint a férfiak. Az elégedettség gyakoribb az 50 évesnél idősebbek és a kevésbé iskolázottak csoportjában. Ha mindenki legalább *négyest* adott volna, akkor 75 lenne a *tetszésindex*, így tehát azt mondhatjuk, hogy a *közepesnél* alig jobb az értékelés.

Régen vitatott kérdés, hogy a helyi tömegkommunikációs eszközök terjedelme (műsorideje) és jelentkezési gyakorisága milyen mértékben optimális. A közönség véleménye szerint a Dunaújvárosi Hírlap heti kétszeri megjelenése megfelelő.

A válaszolók több mint kétharmada szerint elég a heti megjelenés, egytizedük heti hatszori megjelenést is örömmel fogadna. Az az ötlet, hogy hetente egyszer, de nagyobb terjedelemben jelenjen meg a dunaújvárosiak újságja, nem aratott nagy sikert, mindössze 8-10 százalék választotta ezt a felkínált megoldást (bár elég magas volt azok aránya, akik szerint a két alkalommal megjelenő lapot nagyobb terjedelemben kellene kiadni.) A jelenlegi megjelenéssel a 40 évesnél idősebbek és a közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezők értenek inkább egyet. A sűrűbb megjelenést a tizenévesek és a kevésbé iskolázottak átlagosnál gyakrabban helyezték.

A lap tartalmi összetételéről, a különböző rovatok terjedelmi arányairól is megkérdeztük az olvasók véleményét.

Mi kevés a Dunaújvárosi Hírlapban az olvasók szerint?	
(Az említések csökkenő sorrendje szerinti felsorolásban)	
	a válaszolók hány százaléka említette
1. gyermekeknek szóló cikkek	74
2. a város problémáit tárgyaló cikkek	66
3. a dolgozó emberek ügyeit, problémáit bemutató cikkek	62
4. fotók	42
5. országos események	36
6. a termelőüzemek életéről szóló cikkek	35
7. kultúra	32
8. megyei események	32
9. külpolitika	19
10. sport	16
11. helyi politikai élet	15
12. hirdetés	10

A helyi lap az olvasók véleménye szerint nem gondol eleget a gyerekolvasókra, nem

foglalkozik eleget a város problémáival és a dolgozó emberek ügyeivel, és nem közöl elég fotót. Ha a válaszolók több mint fele gondolja így, akkor érdemes lenne ezekre a szempontokra figyelni. Ezzel szemben sokan tartják a hirdetés (26 százalék), a helyi politikai szervezetekkel kapcsolatos cikkeket (14 százalék) és a sportot (12 százalék).

A következő táblázatban részletesen közzöljük az összes felsorolt cikktípus mennyiségével való elégedettséget.

	túl sok	elég	kevés
1. külpolitika	7	72	19
2. országos események	4	57	36
3. megyei események	4	59	32
4. helyi politikai élet (párt, szakszervezet, KISZ, népfrent)	14	67	15
5. a termelőüzemek életéről szóló cikkek	6	55	35
6. a város problémáit tárgyaló cikkek	2	29	66
7. a dolgozó emberek ügyeit, problémáit bemutató cikkek	2	32	62
8. kultúra	3	62	32
9. sport	12	69	16
10. gyermekeknek szóló cikkek	1	21	74
11. fotók	2	52	42
12. hirdetés	26	61	10

A „Mit hiányol az újságból?” kérdésre a kérdőívet kitöltők 44 százaléka válaszolt és saját szavaival is megfogalmazta, hogy miről szeretne többet olvasni a Dunaújvárosi Hírlapban.

Azokban a csoportokban, melyek alacsonyabb osztállyal értékelték az újságot, az átlagban magasabb volt a hiányérzetüket megfogalmazók százalékaránya (10—39 év közöttiek 48 százaléka, a középfokú végzettségűek 48 százaléka és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők 54 százaléka).

A hiányérzetükről írók három egyenlő nagyságú csoportra oszthatók. Egyharmaduk a lap szerkesztésével, a színvonallal kapcsolatos hiányokról írt, egyharmaduk a

Hiányolt-e valamit az újságból			
	hiányolt valamit	nem hiányolt semmit	nem választott a kérdésre
átlag	44	16	40
férfi	45	16	39
nő	44	15	41
10—17 évesek	50	14	36
18—24 évesek	47	20	33
25—29 évesek	47	16	37
30—39 évesek	49	13	38
40—49 évesek	45	14	40
50—59 évesek	34	14	51
60—x évesek	34	21	45
8 osztállynál kevesebbet végzettek	41	14	45
8 osztállynál végzettek középfokú végzettségűek	37	17	46
felsőfokú végzettségűek	48	15	37
felsőfokú végzettségűek	54	15	31

különbféle rétegeknek szóló cikkeket és a harmadik részük érdekességeket, kultúrát, tudományt, sportot stb. hiányolt a Dunaújvárosi Hírlapból.

A lapszerkesztés színvonalát emelni kívánók bővebb terjedelmet, havi mellékletet szeretnének. Szerintük az újságot színes képekkel, jó minőségű fotókkal éppúgy érdekesebbé lehetne tenni, mint az életszerű, elevenebb cikkekkkel, vagy egyéni arculat kialakításával. Mások szerint nem az országos lapokat kellene lemásolni, nem másoktól átvenni, hanem változatosabb, szellemesebb információkkal, interjúkkal hitelesen bemutatni a város eseményeit. Sokan vélekedtek úgy, hogy a nyíltabb problémafeltárás, az elemző helyzetismertetés, a problémák megfogalmazása, akár provokatív megközelítése, és megoldásuk ismertetése frissebbé tenné a lapot. A nyitott kérdésekre adott válaszokban sokan megfogalmazták azt, hogy az olvasók bevonását és a demokratizmus szélesebb érvényesítését igényelnék.

A válaszolók közül meglepően sokan hiá-

nyolták a lapból a rejtvényt, a humort, a szolgáltatások legkülönbözőbb fajtáit. Még a horoszkóp is felmerült a hiánylistájukon. A városi laptól, melyet magukénak érznek, elvárnák, hogy a napilapok, a réteglapok, a hetilapok stb. profiljait egyesítve, minden igény kielégítésére vállalkozzanak. Ez együtt

természetesen nem sikerülhet, de az olvasók hiánylistájából válogatva a városiaknak jobban tetsző lapot lehetne összeállítani.

Az alábbiakban a megfogalmazások élet-szerűségét meghagyva közöljük a hiánylis-tát:

a hiányolt témák, tartalmak, formai megoldások stb.	az említések száma	a hiányolt témák, tartalmak, formai megoldások stb.	az említések száma
1. rejtvények	142	20. rendőrségi hírek	23
2. a város élete	91	21. terjedelem, gyakoriság	22
3. gyerekeknek gyerekekről szóló cikkek	90	22. aktualitás, gyorsaság	22
4. humor	73	23. külpolitika	19
5. a mindennapi emberekről szóló cikkek	48	24. kulturális kritika	19
6. ifjúságnak, ifjúságról szóló cikkek	46	25. nyugdíjasoknak nyugdíjasokról szóló cikkek	18
7. irodalom	45	26. orvosi tanácsok	18
8. kritikusabb hangnem	38	27. magasabb színvonal	18
9. otthon, család	37	28. országos események	17
10. színesség, ötletesség	36	29. megye, környező falvak élete	16
11. divat, kézimunka, kozmetika	35	30. totó-lottó eredmények	15
12. szolgáltatások	35	31. kertművelés	14
13. tudomány	32	32. hobbi	14
14. sport	32	33. reklámok, hirdetések	14
15. érdekességek, kuriózumok	30	34. követendő emberek	13
16. őszintébb hangnem	29	35. kis- és közép vállalatok élete	13
17. külalak, képanyag	27	36. zene (pop, rock)	12
18. rádió-, televízióműsor	25	37. jogi tanácsok	8
19. kulturális, szabadidős programok	25	38. kismamák, egyedülálló nők	7
		összesen:	1218

Ismét eltérések vannak a különböző vála-szoló csoportokban. A gyerekneveléssel, a családdal többe foglalkozó nők természetesen az ilyen témákat hiányolják a leginkább a lapból. Hiánylistájukon a szolgáltatások, a gyerekekről és gyerekeknek, illetve az ifjú-ságnak és ifjúságról szóló témák, az otthon-ról, a családról, a divatról stb. szóló cikkek nagyobb arányban fordultak elő, mint a fér-fiaknál. A rejtvények, a humor igénylése is inkább a nőkre, mint a férfiakra jellemző.

A férfiak a tudományt, a sportot, a szín-vonalat, az őszintébb hangnemet, a gyako-

ribb megjelenést és az aktualitást, a gyorsaságot igényelnék jobban a városi laptól, mint a nők.

Az iskolai végzettség és az életkor bontá-sai is azt mutatják, hogy a felsőfokú végzett-séggel rendelkezők és a fiatalok több és alapvetőbb dolgokat hiányolnak városi lapjuk-ból. Ez fakadhat abból is, hogy ők kritiku-sabbak, de abból is, hogy bátrabbak és jobban informáltak, más újságokat is ismerve szeretnék a helyi lapot színvonalasabbá, frissebbé tenni.

Jegyzetek

1. A kérdőívet visszaküldők összetétele nem, életkor és iskolai végzettség szerint

	a 4. rész után (városi televízió)		a 8. rész után (Dunaújvárosi Hírlap)	
	N	%	N	%
férfi	966	38	909	39
nő	1573	62	1455	61
10—17 évesek	191	7	177	7
18—24 évesek	310	12	282	12
25—29 évesek	335	13	299	13
30—39 évesek	713	28	662	28
40—49 évesek	386	15	361	15
50—59 évesek	368	14	348	15
60—x évesek	236	9	235	10
8 osztálynál kevesebbet végzetek	160	6	153	7
8 osztályt végzetek	900	35	834	35
középiskolát végzetek	1191	47	1118	47
felsőfokú végzettségűek	280	11	256	11

2. $\frac{x-1}{5} \times 100 =$ tetszésindex (ahol $x =$ osztályzat. A lehetséges maximális érték 100, ha mindenki 5-t adott volna).

 ABSTRACT: In Dunaújváros, the local newspaper is available almost for everyone, and more than 90 per cent of the households is connected to the community cable television network. The researchers wanted to find an answer to the question how readers and viewers behave in this situation which can be considered ideal under the present conditions in Hungary. They also point out which strata are mobilized most by the local media and what demands these active groups make on the new means of communication.

Szécsi Éva

Tekintsük mesterségnek

Sok évvel ezelőtt jelentette meg Art Buchwald *A tudósító tizparancsolatát* a Herald Tribune hasábjain. Akkor még párizsi tudósító volt, s írásaiból úgy tűnt: kevésbé érdekli a politika, mint a francia élet édes tarkasága. Csak nagysokára jöttem rá Buchwald trükkjére, arra, hogy abban van a politika. (Tant pis pour vous — annál rosszabb önének, mondja erre a tapintatlan francia.) Ebből a régi tizparancsolatból egyre emlékszem, arra, amelyből nálunk, a külpolitikai rovatban akkor szállóige is lett: *a nekrológ-nak mindig készen kell lennie*.

Persze régen rossz, ha ez magyarázatra szorul, de szakmánk köreiben a mesterség-beli tudás veszedelmes csökkenése láttán mégis jobbnak látom értelmezni. Tehát: az újságíró, csakúgy, mint a színész, ne fakadjon igazán sírva, ha tragikus eseményt dolgoz fel, s ne gépelje kacagva a mulatságos esetet, amelyet megírásra érdemesít. Mi több, ne közölje olvasójával, hallgatójával, nézőjével, hogy ő, az újságíró, most éppen milyen lelkiállapotban van. Nem az ő könnye vagy mosolya a fontos, hanem az, amit olvasójából, hallgatójából kicsal; vagyis az, hogy elérje célját. Ne legyen természetes, de higgyék róla, hogy természetes — ezt a híres szinpadai törvényt az újságírára is alkalmazhatjuk, s mindenekelőtt a látható és a hallható újságírára, a rádióra és televízióra.

Mikszáth annak idején azt mondta, hogy hosszú és fáradtságos gyakorlattal egy ember is megtanulhat egeret fogni, de egy nyolchetes macskának ez már magától megy. Attól tartok, a nagy palóc maximalista volt: az újságírást egyik alapfeltételének a tehetséget tartotta. Különös, mennyire eltűnt szóhasználatunkból ez a szó: tehetség. Emlegetjük az elkötelezettséget, a rátermettséget, a hiva-

tástudatot. Igaz, ma már egyre többet a szaktudást és a professzionalizmust is, és ez már önmagában jó jel: kezdjük felismerni és tanújelét adni annak, hogy saját köreinken belül változtatni kell. A tömegkommunikáció azonosítása a tájékoztatáspolitikai végrehajtásával (bocsánat, szándékosan használok ilyen hosszú, összetett szavakat, szándékosan mellőzöm a cselekvő igeidőt), a mesterségjelleg, a professzionalizmus háttérbe szorítása teljesen más követelményrendszert állítat fel. Ennek következménye pedig az lesz, hogy a mesterség elszürkül, középszerűek szófogadó egyhangúságához vezet. És ez ma már tarthatatlan.

Állításom talán demagógnak tűnik, mert a szakmai képzés, oktatás mennyisége hihetlenül megnőtt, a kiválasztásnak rengeteg formája van. A képzés, a tanulás több síkon folyik: a főiskola, az egyetem persze kevés ahhoz, hogy valaki egy krónika, vagy híradó, vagy más rangos műsor munkatársa legyen. Kell hozzá (mellé, utána) riporterstúdió, MUOSZ-iskola (már-már felsőoktatási rangban). Rostákon, alkalmassági vizsgákon megy át a jelölt, s a néző, a hallgató csak álmélkodik, hogy ennyi szigorú szűrőn hogyan jutott mégis át az, akinek nehezebb esik egy háromszótagú szó kiejtése (a magyarban sok ilyen szó akad), aki pösze, aki selypít. Hogyan lehetséges, hogy egyik legfoglalkoztatottabb szinkron színésznőnk súlyos beszédhibás? (De ez a szomszéd szakma baja, felejtük most el.) Hogyan lehetséges, hogy egy, sőt, több idegen nyelv tudása nélkül (helyesebben: egy papírt kell prezentálni, amely szerint jelölt tudja azt a nyelvet), hozzánk be nem teheti a lábát pályakezdő ifjú, hogy alaposságunknak nincs határa, Bernsteint Bernsztin-nek mondatjuk, mert

hogy odaát is így ejtik, de Jeanne d’Arcot már Jean-nak írjuk (rádióújság, egyszer régen) és mondjuk (rengetegszer).

Felsorolásom valószínűleg azért pontatlan és hézagos, mert a képzés mechanizmusával nem vagyok teljesen tisztában: jöllehet 1953 óta vagyok MUOSZ-tag (egyszer voltam hosszabb időre külföldi tudósító, és egyszer kaptam Rózsa Ferenc-díjat), de még soha senki sem bízott meg azzal, hogy leendő rádiós, televíziós újságíróknak bármiről is tartsak előadást, konzultációt, tanfolyamot, akármit, mondjuk, egy élménybeszámolót. Amiből arra következtetek, hogy az utánam következő nemzedék nélkülem is jó kezekben van.

Nem is a képzésről akarok írni, legyen ez azok gondja, akik csinálják, vagy akik ennek szenvedő alanyai. De ezzel kapcsolatban mégsem tudok ellenállni egyetlen megjegyzésnek: annak idején óriási izgalommal néztem a Riporter kerestetik adásait, bár a verseny haladtával növekvő kétség, szorongás, szégyen kerített hatalmába: képes lenné-e ilyen bravúros rögtönzésekre, ilyen villámgyorsan ríposztolni, ily tökéletesen megfelelni a hamleti követelménynek: „the readiness is all” — a készenlét minden. Ön-magamhoz intézett kérdésem szónoki volt, hiszen tudtam a választ: nem, ilyen bravúrokra nem lennék képes. S azóta látom e briliáns győzteseket, jó néhány kilóval súlyosabban: jó néhány évvel kissé hajlott hátukon és ritkuló hajukon; megpróbálom felidézni, hol maradtak ezek a bravúros rögtönzések azután, hogy munkakönyvüket bevette a rádió, illetve a televízió munkaügyi osztálya?

Persze, ez is tömény demagógia, hiszen miért kellene rögtönözni, amikor pontosan tudjuk, milyen részletet kell a beszédből idézni, milyen kérdést kell feltenni, ki és mikor fog válaszolni, s ha nem akar, akkor bravúrnak helye nincs.

A karikatúrisztikus sablon mostanában változni kezd vagy legalábbis „igény mutatkozik” a változtatásra. Sőt, nyíltan hangoztatjuk, hogy „jobban kell csinálni”, „a nehezebb viszonyok jobb munkát, nagyobb felelősséget követelnek a sajtótól” stb. De ameddig a szakmát nem nevezzük nevének, tehát nem újságírásról, hírlapírásról, rádió-

zásról, televíziózásról beszélünk, hanem „tájékoztatót” és „tájékoztatópolitikát” emlegetünk, addig a változás igénye nem tekinthető valósnak. Annál is kevésbé, mivel nem is olyan régen még arról folyt a vita, hogy a „tájékoztató” (vagyis a sajtó) a politika eszköze-e vagy aktív segítőtje. Súlyosan elmarasztalták például a riportert, aki a csarnokban engedte panaszkodni a vásárlót: mócsingos húst adnak neki, és csálnak a mérésnél. Megintcsak a riportert (vagy a műsorvezető) volt a hibás, amikor valamelyik megszólaló úgy vélte: az emberek a reformból csak az adót, az áremelést, szóval az elvonást látják.

Kétségtelenül a mesterség része, hogy ez elhangzik-e rádióban, televízióban vagy nyomdafestéket lát-e. A sajtó mesterségjellegét húzza alá, hogy a megjelenés (elhangzás, láttatás) vagy annak hiánya véleményt, együttérzést vagy ellenérzést, esetleg indulatokat kavart. Tudjuk — és a kevésbé fiatal nemzedék tapasztalhatta —, a sajtó tud uszítani is. De ezt ma már törvény, alkotmány tiltja, tiltja az emberi jog, tehát szélsőségekről (amelyek nálunk valóban nincsenek) ne beszéljünk.

Az említett két példához visszatérve: ha mindez nem hangzik el, a hús akkor is mócsingos, és a mérésnél akkor is csálnak. S az emberek már régen nem a rádióknak vagy a televízióknak hiszik (vagy nem hiszik) el, hogy mi a reform, hanem annak, amit sajtó életükben, munkájukban tapasztalnak.

Igaz, ez felróható a sajtó bűnéül is: az utóbbi évtizedekben a sajtónak nem kevés része volt abban, hogy az emberek képesek legyenek látni, eligazodni a dolgokon, valódi kérdéseket feltenni és felismerni az álválszokat. Bár megengedem, hogy közvéleményünk még ma is túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít a sajtó, a tömegkommunikáció, s ezen belül is a televízió hatalmának. Nem teljesen alaptalanul. Ha egy katasztrofális állapotban lévő házat valóban tatarozni kezd az IKV, mert kimegy a forgatócsoport, ha egy tekintélyes vállalat igazgatója maga megy az „áruellátást ellenőrizni”, mert egy délelőtti rádióműsorban említették a vállalat és egyik kerületi egysége nevét (megtörtént eset), akkor a tömegkommunikációnak valóban nagy hatalma van, de szerintem

éppen ezt a hatalmat kellene — a mesterség presztízsének emelése miatt — csökkenteni. Tehát mérsékelni a kijáró, az „elintéző” jelleget és *növelni azt a mesterségbeli képességet, amely az embereket a valóság felismerésére neveli.*

Sok kolléga olyan következtetésre jutott, hogy a mai helyzetben az újságíróknak, rádió-, tévériporternek az „emberek hangját” kell közvetítenie a „döntéshozók felé”. (Emlékezzünk: hosszú ideig az volt a legfőbb panaszunk, hogy „a sajtó munkatársai nem kapnak elegendő tájékoztatást”.) Ma már tudjuk, hogy ha előre ismerjük is, hány százalékkal csökken a vásárlóerő, ezzel még nem tesszük boldoggá a nézőt vagy hallgatót, mi több: *a dolgok ismerete nem csökkenti a társadalmi feszültséget.* Szóval: jólérsültet játsszon-e az újságíró vagy őszinte tájékoztatlansága fedezéke mögül kérdezze az illetékest? Bruno Masure, az egyik francia televíziócsatorna nagyon régen (és ez ott nagy szó) vezető poszton lévő híradóvezetője (irányít, műsort vezet, fontos emberekkel készít interjúkat, nem adja el magát reklám-célokra) írta nemrég: ez a vita lefutott. Bebizonyosodott, hogy a nézők igenis azt akarják, hogy az újságíró többet tudjon, mint azok, akik a képernyő előtt ülnek, hogy ezt a tudását ne titkolja illetékes (és a nézők) előtt, mert így nagyobb a valószínűsége, hogy az újságírót (és a nézőt) illetékes nem veri át.

Ismét hazai példa: diadalmasan hivatkozunk az 1987-es őszi parlamenti ülészakra, mint az új tájékoztatás egyik legekleatásabb és egyben legpozitívabb példájára. Valóban, az adások terjedelmükben túlszárnyalták az eddigieket, de hát ez nem minőségi változás. Hol maradnak a folyosói, valóban rögtönzött interjúk, villámkérdések? Az újságíróknak miért csak hatékonyabb később jut eszükbe az alapfokú szellemi képességekkel rendelkezőkben is azonnal felvetődő kérdés: „mi lett volna az a még borzasztóbb”, ami ránk várt volna, ha a képviselők nem szavazzák meg az adótörvény-tervezetet? S miért mondja a riporter, hogy élénk vita, amikor a néző is látja és hallja, hogy a képviselő monoton hangon, elképesztő hangsúlybéli hibákkal, bakikkal tele *olvassa* felszólalását?

Most viszont fel kell tennem a kérdést, hogy mi lett volna, ha valamelyik riporter valóban felteszi az ominózus és kézenfekvő kérdést: 1. Kapott volna választ? 2. Elhangzott volna?

Ma még hajlamosak vagyunk újszerűnek feltüntetni, ami nem az, szemérmesen nem vesszük észre, hogy a forma nem tartalom, s büszkék vagyunk merész újságírói kérdéseinkre, amelyek nem merészek és nem kérdések. Ha valóban azok, hamar kész az ítélet: a riporter (pláne, ha nő) „pattog”. Mert nem hagyja magát, mert visszakérdez, mert az ismételten elkenő válasza kissé ingerült lesz az arckifejezése, vagy mert nem is akarja leplezni izgalmát. (Ismét megtörtént esetre célok.) Mint ahogyan megtörtént az ellenkezője is: az egyik kitűnő riporter oly mértékben azonosult beszélgető partnerével, hogy egyre-másra tette fel mosolyogva a sok egyetértő, előrevivő kérdést: „tessék nekünk jobban, még alaposabban megmagyarázni”, „sziveskedjen bennünket eligazítani” stb. A mesterségnek szabályai és határai vannak. Kérdező és válaszoló nem egy és ugyanaz a személy. A kérdező, a helyzetet feltáró (interjúvoló, vagy riporter, vagy tudósító) okvetlenül kell, hogy tanúsítson empátiát, de nem képzelheti magát egyszerre több személynek, különben öbenne testesülne meg az a Karinthy-féle álom, hogy *két kiscica volt és játszott egymással.*

Ismét példa, ezúttal pozonnegatív: rádióriporter kérdi illetékes tudóst a budapesti hulladékégető kudarcának okairól, kihatásairól, költségeiről. A válasz diplomatikus, ügyesen mondja is, leplezi is a valót. Kérdés: nem tűnt fel önnek, hogy a heves képviselői vitában nem vetődött fel, kié a felelősség? Válasz: ennyi tengernyi munka közepette előre kell nézni és nem hátra. (Összefoglalás tőlem, nem teljesen pontos, de megfelel az elhangzottaknak.) Ha olyan politikai közvéleményünk lenne, amely tisztában van az alkotmánnyal, az állampolgári jogokkal és kötelességekkel, úgy ezen a ponton valóban el lehetett volna vágni a riportot, hiszen kell-e kegyetlenebb önleplezés? Egy polgárjogilag civilizált társadalomban, ahol vannak okok, okozatok, tehát a dolgok nem múlhatnak el következmények nélkül. De tartok tőle, hogy sok felelős ahhoz tartja

magát, amit az Isten mondott Lótnak: Csak menj, csak menj, csak menj, s ne nézzél hátra! Persze, amit szabad egy kupléban, azt nem szabad a tömegkommunikációban, amelynek politikai szerepe, akár akarjuk, akár nem, növekedni fog. Még anyagi erővé is válhat.

S ezen a ponton kell visszakanyarodni a mesterséghez, amelyet sokkal jobban kell majd tudni, mint eddig. Amelyből számúzni kell, amit eddig újságírásnak nevezünk, holott nem az: elutaztatni és megérkeztetni, anélkül, hogy elmondanánk, mi történt közben, eseményekről tudósítani, végigmondva, ki mindenki vett azokon részt, anélkül, hogy elmondanánk, ki mit mondott és miért. Külföldi példa: a BBC a londoni földalatti-tűz után tíz másodpercig mutatta Margaret Thatchert, amint fekete kosztümjében lemegy a mozgólépcsőn. Ennek a jelenetnek természetesen *politikai és nem protokolláris* jelentősége van, azt hiszem, ezt nem kell részletezni. Más: A Barbie-per idején (lyoni hóhér, akit nem háborús bűnök elkövetéséért, hanem az emberiség ellen elkövetett bűnökért vontak felelősségre; ez utóbbi bűnök nem évülnek el; Klaus Barbie aláírása van azon a parancson, amely negyvenegy zsidó gyereket Auschwitzba deportáltatott) a Francia Köztársaság elnöke utasítást adott, hogy a per kezdetekor valamennyi francia középiskolában történelemórán ismertessék az 1940-es évek zsidótörvényeit. Egy párizsi napilap, a Libération megbízásából középiskolás diákok vettek részt tudósítóként a tárgyaláson. A példát azért idéztem, mert: 1. ennek a francia sajtó természetesen nagy teret szentelt; 2. mert a finomkodás, az eufemizmus nem tájékoztat, hanem elfedi a valóságot. Nálunk üldözött gyerekeket mond a riporter zsidógyerekek helyett, ellátást emleget az újságíró, holott nagyon drága az az áru, amit a vásárló (és nem ellátott) megvesz, vagy nincs pénze rá, vagy esetleg nem tudja megvenni, mert az áru hiányzik. Nincs — nem pedig „akadozik az ellátás”, mint oly gyöngéden mondjuk. Közé hely, kabarétréfa, hogy „árváltozásokat” jelentenek be áremelések helyett. Elképzelve

tő, hogy ennyien ne ismernék a mesterség alapvető szabályait? Hogy ne tudnák, amit a francia úgy fejez ki, hogy „le chat c'est un chat”, a macska, az egy macska. Nekünk azt kellene mondanunk, hogy a gyereket nevének kell nevezni.

Sokáig úgy véltük, monopolhelyzetben vagyunk, a nézőnek, a hallgatónak egyetlen választása van: néz, hallgat bennünket vagy kikapcsol. Most pillanatokon belül nézhet mást, műholdakról szórt adásokat. Könyörgéseink, hogy adjunk több filmet, Shakespeare-színművet (amit a BBC ilyen céllal készített el) eredeti nyelven, nem szinkronizálva, mert különben nálunk soha emberfia nem tanulhat meg angolul, franciául, oroszul stb., mert hiányzik az idegen nyelvi közeg, tehát eddig süket fülekre találó könyörgéseink percekben belül feleslegessé válnak: a néző átkapcsol arra a nyelvre, amelyet szeret, vagy amelyet tanulni akar, vagy amelyen hitelesebbnek érzi az információt, vagy amely nyelven neki szebb környezetet, kellemesebb embereket, szórakoztatóbb műsort mutatnak.

Nagy kár lenne, és lelkiismeretünk sem lenne tiszta, ha csak ez a külső fenyegetettség készítetne bennünket arra, hogy megszüntessük a soha be nem vált sablonokat, hogy megszabaduljunk közismert tehetségtelenektől, hogy megszüntessünk egy nyelvet, amely önmagában is természetellenes, de végképp idegen a rádiótól és a televíziótól (amelynek mindennél közérthetőbbnek kell lennie).

Úgy mondják, a reformok korát éljük: szakemberek megreformálják a pénzügyeket, ismét más ágazatok, szakemberek a gazdasági tevékenységet, ismét mások a városépítést, szóval mindenki saját szakmájában kell, hogy változtatásokat hajtszon végre. A rádiónak és a televízióknak minderről természetesen tájékoztatni kell. De ha a feladatokat csak ebben látnánk, akkor legelső sorban is saját magunkat áltatnánk azzal, hogy változtatunk, holott a reformokról tudósítanánk a régi módon. A lényeg, hogy *saját magunkat* reformáljuk meg. Csak vissza kell adni a mesterség becsületét, tudását.

Szilágyi Szabolcs

Sajtófőnök voltam a videoszemlén

A címben közreadott állítás mindössze az 1987. november 19. és 22. közötti négy napra érvényes: a III. Országos Videoszemle és Tanácskozás, a nyírségi homokon végérvényesen megtelepedett fesztivál szervezői megkértek, szervezzem meg a „sajtóközpontot”. Most, hogy lezajlott az esemény és működött a sajtóközpont, talán nem érdektelen közreadnom naplómát, egy majdnem teljes hónap krónikáját: a szervezési előkészületek, a működés és az utóélet kulisszatitkait.

November 2., hétfő

Minden videoszemlék örökös titkára, Kenyeres Imre telefonál: „A szakmai zsűri munkájáról mint MTI-tudósítót szeretnék tájékoztatni: a befutott négyszáznál több videoprogram közül majdnem háromszáz maradt fenn az első minőségi rostán . . . A szakmai zsűri tovább minősített, a szemlén kilencvennégy versenymunka fut az ötven monitoron és a négy projektoron . . . A színvonal jó, jobb mint két éve a második szemlén volt . . . Fej fejjel mellett fut a profi műhely és az amatőr videós . . . Élesedik a verseny — nem csak s nem elsősorban technikailag . . .” (Jegyzetek. Kenyeres a művelődési központban, én a megyei MTI-szerkesztőségben.) „ . . . Szeretnénk jól megfelelni a szemle iránt megnyilvánuló egyre nagyobb érdeklődésnek . . . A sajtó munkatársai közül máris néhányan jelzik részvételüket . . . Kellene egy sajtóiroda. Ugye, vállalod?!” (Az erőszakos menedzser — mert Kenyeres ilyen! — nem vár választ. Begyűjtja a gépezetet. Tudja: egyetlen szívességgel belelő a dologba, s ezzel a rokonszenves ag-

resszivitással világra segíti a szemle vadonatúj „szolgáltató egységét”.) „ . . . Megkérlek, írj egy levelet, tájékoztasd a lapok főszerkesztőit, írj nekik olyan információkat, amelyek felkelthetik a kulturális rovatok érdeklődését . . . Aztán sokszorosítjuk, szétküldjük a szerkesztőségeknek . . . A többen gondolkodj, negyedikén délelőtt várlak az előkészítő megbeszélésen . . .”

November 3., kedd

Elkészül, postára kerül az 1. sz. tájékoztató levél a legszükségesebb adatokkal: részvételi lehetőség, előzetes kapcsolatfelvétel, gondolatok az előszűrés tapasztalatairól, információ a sajtóiroda felállításáról és szolgáltatási kínálatáról.

Ez ideig a szemle iránt a helyi sajtó (a „Kelet-Magyarország” és az MR nyíregyházi stúdiója) tanúsít élénkebb érdeklődést, de ez a helyszínből természetesen adódik. Persze azért jelezte a Mozgó Képek is, hogy küld vagy felkér tudósítót. A televízió három programja is tervez műsorperceket: a Híradó, az Ablak, és a Stúdió '87.

Most majd meglátjuk, hogy a sajtóról való gondoskodás, a segítség és a megfelelő kiszolgálás ígérete képes lesz-e a III. Országos Videoszemlének és Tanácskozásnak értékével arányos reklámot kelteni, vonzerőt teremteni.

Este határidőnaplóm oldalai fölött gondolkodom, készülök a holnapi szervezési értekezletre:

1. Lássuk csak, hogy is volt másutt!

Dolgoztam néhány sajtóközpontban: X. pártkongresszus, Budapest . . . a LEMP VIII. és IX. rendkívüli kongresszusa, Var-

só... a lengyel külügyi-püspökségi sajtóközpont II. János Pál második látogatása alkalmával, Varsó... Szolidaritás-kongresszus sajtóközpontja, Gdańsk... Interpress Sajtóközpont, Varsó: Jerzy Urban konferenciái éveken át minden kedd délben... a magyar szakszervezetek legutóbbi kongresszusának sajtóirodája, Budapest... a „Miss Polonia” szépségkirálynőválasztás sajtóirodája, Varsó...

Nem, ezek szóba sem jöhetnek mintaként. Az egyik azért, mert túlságosan alacsony színvonalú volt, a másik azért, mert utánozhatatlan (például nincs rá pénz!), a harmadik azért, mert nem illik ide.

2. Modell nincs, azt kell eldönteni, mihez van erőnk, pénzünk, helyünk, felszerelésünk, személyzetünk. És mi a kívánság? De kinek a kívánsága? A szemle szervezői? (Kenyeres: „... a többin gondolkodj!”) Azt sem tudjuk, hány újságíró hány napra érkezik, s milyen érdeklődéssel jönnek hozzánk...

3. Az ötlet „beugrik”: gyorsan el kell felejtetni, hogy én most sajtófőnök leszek. Az egész vállalkozást úgy kell végiggondolni, mintha engem, a máshonnan Nyíregyházára érkező újságírókat szolgálja ki a szemle sajtóirodája. És akkor mire is lenne szükségem? Ez a skizofrénia már csak azért sem esik nehezemre, mert eddig annak a félnek a szerepkörében tapostam ilyen s olyan pressecentrumok szőnyegét, akit mások szolgáltak ki. És ráadásul most is kettős szereposztásban kell alakítanom: az MTI is várja előzetes, majd nyitó és záró tudósításaimat.

Így aztán mint szolgáltató és mint ügyfél fogalmazom a sajtószolgálat működésének alapelveit: legyen benne mindaz, amire szüksége lehet az újságírónak, ugyanakkor lehetőleg ne legyen benne semmi felesleges, zavaró, tolakodó, ízléstelen. Előre találjunk ki minden normális igényt, várható kérést. (Nem túlzás: frontátvonulásra Algopyrin, megfázásra Kalmopyrin is jó, ha kéznél van!) Annyi túlbiztosítást szervezzünk, amennyi a józan ész határain belül elősegíti az exkluzív, spontán kérések kielégítését.

4. A sajtóiroda (elhelyezése, felszereltsége) olyan lesz, amilyenre a mai közművelődési, művészeti események fogyókúrás diétájából

a kondíció fenntartására futja. A tartalmi bőség persze nem is mindig vagy nem csak a pénzen múlik.

a) Szükségem van a szemlével kapcsolatos mindenféle információra: a hazai videofórum előtörténetére, a mostani szemle előkészületeinek háttérinformációira, a beérkezett alkotások adataira, részletesebb ismeretetésére, a zsűri összetételére, a szemle programjára, a meghívottak, résztvevők, szakemberek, vendégek (hazai és külföldi videósok) létszámára, érdekes emberek felkutatására és bemutatására, és uram bocsá: pletykákra, vagy inkább társasági hírekre a jó ízlés határain belül.

b) Kérni fogok egy vagy két munkatársat. Kiválasztásuk egyetlen kritériuma: tekintsek jókedvű, tisztességes szolgálatnak ezt a négy-napos munkát.

November 4., szerda

11 óra: Első megbeszélés a videoszemle igazgatójával, Vida Jánosnál és titkáránál, Kenyeres Imrénével. Vagy tizenötön lehetünk: népművelők, pénzügyesek, műszakiak, a városi tévé képviselői és jómagam, az alkalmi sajtófőnök.

Másfél órán át jegyzetek, bár nem közvetlenül a rám váró munkát érintő információk röpködnek keresztül-kasul a tárgyalóasztal felett. Mégis úgy vélem, a sajtófőnök az az ember, akinek most a „konyha felől” is meg kell ismernie a házat, tehát tudnia kell lehetőleg mindenről. Akár arról is, hogy ha pótszékre lesz szükség, melyik raktár mélyéről és ki veszi elő... Ha a rendezvény idején keresni kell valakit, ki kezeli a hangosbemondót... Hol lesz a külföldiek fogadása, kik a tolmácsok... Melyik épületszinten mikor ki lesz az ügyeletes... stb.

Feltevésem igazolódik: Kenyeres még talán egy percet sem szán a sajtófőnöki intézményre („Tied az első emeleti 41-es szoba... Két munkatársat tudok adni: Emesét, Katit... Mához egy hétre még egy levelet írhatnál a lapoknak az akkori friss információkkal...”)

Az értekezletnek vége. Legközelebb egy jó hét múlva.

November 11., szerda.

Megirom, sokszorosítják, elküldjük a 2. sz. tájékoztató levelet a szerkesztőségeknek.

Telefonon, telexen érdeklődik néhány kolléga, elég-e, ha majd a helyszínen, érkezésük alkalmával kéri az „akkreditációjukat”, mert még nem tudják, hány napra jönnek . . . (Lám, volt értelme végighallgatni, jegyzetelni a munkaértekezleten elhangzottakat: így most ismerem a recepció ügyleteket, a szállodákra, étkezésre vonatkozó dolgokat is, tehát tudok tájékoztatni.)

November 12., csütörtök

8 óra: A második szervezési megbeszélés a Váci Mihály Művelődési Központban. Lekekednek a szögletek, kismul néhány görbület. Prózaibb kifejezéssel: még több, még pontosabb ismeretanyag jut noteszem lapjaira. Szót kérek: a kapott helyiség alkalmas, a két munkatárs (gyakorlott, lelkiismeretes, szolgálatkész népművelők) pontosan érzékeli, milyen munka vár ránk. Bejelentem, hogy kérek a sajtóközpontba távhívásra alkalmas telefont, hibátlanul működő írógépet, elegendő kéziratpapírt, műsorfüzeteket, egyéb tájékoztató anyagot, fogast, üdítő italokat és néhány kosár szabolcsi jonatánt.

Legközelebb a szemle előtt utoljára a jövő kedden lesz megbeszélés.

November 17., kedd

9 óra: A szervezés részletkérdéseit alig módosítják ezen az értekezleten. Kenyeres utoljára ismétli, ismételteti végig a közreműködők (mintegy 50 ember) szereposztását, a „szemlemunkakör” leírását. Számon kér, korrigál, egyeztet.

A sajtóiroda számára egyetlen kiegészítés jut: a megyei moziüzemi vállalat — a szemle helyszínével átellenben lévő épületben — felajánlotta telexét, ha bármelyik újságíró géptávíron kívánja tudósítását szerkesztőségébe eljuttatni.

Az értekezlet zárómondata: 19-én, a szemle nyitása előtt egy órával, a helyszínen találkozunk.

November 18., szerda

Délután: egyik segítőtársammal együtt megnézzük a már berendezett 41-est, a sajtóiroda közel harminc négyzetméteres termét. Az asztalok — civilben a népművelők íróasztalai — most U alakban összetolva akár sajtóértekezletre, akár kollegiális beszélgetésre kínálják a környezetet. Oldalt, a csendes sarokban kis asztal írógéppel, papírokkal. Dohányzóasztal a fal mellett, rajta telefonkészülék, telefonkönyv, mellette két kényelmes fotel. Van fogas is. Reggelre lesz üdítő is, idehózzák a propagandaanyagot.

Este még egyszer végiggondolom a kis sajtószolgálat működtetésének ügyes-bajos dolgait:

1. Az érkező kollégákat a portán lévő recepció felszereli az akkreditáció járulékaival (szállodai, étkezési utalványok, programfüzet, névkitűző stb.), és hozzánk kíséri őket.

2. A sajtóirodában tájékoztatjuk az újságírókat a szemléről, szolgáltatásainkról, a művelődési központ működéséről, a városra vonatkozó praktikus tudnivalókról.

3. A szemle idején, kérésre, sajtókonferenciákat szervezünk, kapcsolatteremtéssel és helyiséggel segítjük az interjúk, a háttérbeszélgetések elkészítését, a „Kelet-Magyarország” fotóriportereinek alkalmi házi-ügyeletével együttműködve készen állunk a kollégák kívánságainak teljesítésére.

November 19., csütörtök

8 óra: A művelődési központ — személyzete, épülete — ünnepi díszben megkezdi a visszaszámlálást.

A portán átveszem a 41-es kulcsát. A „SAJTÓSZOLGÁLAT” felirattal dekorált ajtóhoz hárman érkezünk egyszerre. Tóthné Kerekes Emese, a művelődési központ művészeti osztályvezetője (azóta megyei tanácsi főelőadó) és Terjék Katalin a megyei Moziüzemi Vállalat előadója és én.

Eligazítást (?) tartok, de azonnal ráébrednek: felesleges, egy nyelven beszélünk.

9 óra: Megérkezik az első kolléga, pár perc múlva a második . . . az expresszvonat hozza meg a többieket is . . .

Tudósítót küldött az Esti Hírlap, a Mozgó Képek, az Új Tükör, a Magyar Nemzet, a Népszava, a Képes Újság, a Pesti Műsor, a Magyar Ifjúság, az MTI, a Sajtófigyelő, a tv-híradó, néhány megye újságja (Zala, Szolnok, Csongrád, Somogy és a vendéglátó megye lapja, rádiója, kábeltévéje. — Ez a hazai sajtó érdeklődését dokumentáló lajstrom.)

November 19—22. csütörtök—vasárnap

A videoszemle a tervezett program szerint pereg. Elgondolásainknak megfelelően működik a szemle sajtóközpontja: beszélgetésekhez partnereket, interjúkhoz újságírókat és alanyt hozunk össze, tájékoztatunk, segítünk. Kezdeményezzük, majd kollégáink érdeklődése nyugtázza a holland videósok részvételével szervezett sajtókonferenciát. Szovjet és francia szakemberek, a film és a videózás ottani tekintélyei, együttes briefinget ajánlanak fel. (41-esünk minden egyes négyzetcentiméterét kitöltve létre is jön a „Trojka” — mert így nevezi ezt a háromnyelvű konferenciát a francia kultúra budapesti attaséja.)

Kollégáink vasárnap elutaztak Nyíregyházáról. Estefelé mi is levesszük a „Sajtószolgálat” tábláját, s a 41-est visszaadjuk a népművelőknek.

■ ■

A hazai sajtóban azóta sok rokonszenves írás jelent meg a III. Országos Videoszemle és Tanácskozás négy napjáról. Ezek talán megjelentek volna sajtóközpont és sajtófőnök nélkül is.

De ha a 41-es még többet nyújtott volna (lehetett volna gazdagítani a szolgáltatást: például a versenyprogramokat közvetítő monitor beállításával, állandó helyszíni fotóriporter ügylettel stb.), akkor kollégáink igazán „komfortos” rendezvényről térhetek volna haza. Persze, ha a szemlével Nyíregyháza végérvényesen belépett a hazai fesztiválvárosok sorába, ha a római számmal sorozott videobiennálék folytatódnak, két év múlva tökéletesebbé csiszolható ez a minimális költséggel, annál több jókedvvel, a kollegiális szolgálat altruista örömeivel végzett sajtófőnöki munka.

Nyíregyháza, 1987. november 29.

Salgó Rózsa

Lassú víz mosta a partot . . .

A Jövő Mérnökének, a Budapesti Műszaki Egyetem lapjának volt több mint tíz éven át felelős szerkesztője a szerző. Ebben az írásában úgy idézi fel emlékeit, hogy tanúi lehessünk a kor változásainak is.

■ 1974 tavaszán helyeztek át a műegyetemre, s az első kaland, amely emlékezetes maradt számomra, a megvert alapszervezeti KISZ-titkár esete volt. A srácot valamelyik klub rendezői verték meg, mert szerintük jegy nélkül ment be, és szemtelen volt. Cikkünk a rendezőket ítélte el, a KISZ-bizottság, legnagyobb meglepetésemre, védte a rendezőket. A pb egyik titkára is beavatkozott a rendezők oldalán, mondván, hogy nem tudhatjuk, milyen nehéz rendet tartani a klubokban, mennyit hazudnak egyesek, akik ingyen szeretnének szórakozni. Hogy verekedni akkor sem lehet, ezt valószínűleg kínaiul írhattuk, mert szemlátomást nem értették meg, s nagyon szerették volna, ha nem adom nyomdába az írást. De odáig nem fajult a helyzet, hogy az illetékes agitpropos megtiltotta volna, tán nem volt érkezése, így a riport megjelent. Néhány hét múlva azonban, egy másik ügy miatt igazolójelentést kért tőlem a pb titkára. Életemben először hallottam ezt a kifejezést, mert az üzemekben, előző munkahelyeimen más szokások jártak. Írásban kellett megmagyaráznom, hogyan lehetséges a negyedik oldalas tárcának a Mátyás templomban játszódnia, ahol egy Liszt-hangversenyt hallgatva két fiatal egymásba szeret. Miért éppen a Mátyás templomban játszódik le mindez, ahol pedig egy-két éve volt valami esküvő, amelyen ellenzékiek jelentek meg . . .? Semmit nem értettem, senki nem adott magyarázatot, a titkár sem, csak komoly hangon ismételtget-

ték: írja meg, majd meglátjuk. Felhívtam a budapesti pártbizottságon az üzemi-egyetemi lapok felelősét, s megkérdeztem, van talán valami országos embargólista említethetetlen magyar helyszínekről, vagy mi az ördög? Mert a Beton és Vasbetonipari Műveknél eddig csak akkor szidtak, ha megírtam, hogy minősíthetetlenül rossz az üzemi koszt, vagy ha ártatlanul közöltem a tervrajzot, s közben fogalmam sem volt, hogy a főhatóság ebből tudja majd meg, hogy nem üzemi fürdőt építenek, hanem irodaházat. Azt mondta az illető, hogy ilyen embargóról még ő sem hallott, s ő is biztatott, hogy csak írjam meg a jelentést, majd válaszolnak. Írtam valamit, nem válaszoltak. Az a gyanúm támadt, ki tudja, mennyi joggal, hogy vagy a rendezők miatt volt ez is, vagy szándékosan titokzatos figyelmeztetés, hogy el ne bízam magam, s fogjam fel, hogy e helyt nem lesz elég holmi gyermeteg igazságérzet a boldoguláshoz. Vagy talán maga a Kastély ez a különös egyetem?

■ ■
Úgy emlékszem, három évbe telt, amíg sikerült napvilágra hoznunk, hogy az üzemek keményen vitatják, kell-e a kétfokozatú vegyész-mérnök-képzés. Szerettük volna közölni a véleményeket és ellenvéleményeket, nyíltan elmondani olyan különös tényeket, hogy egyes üzemek nem hajlandóak sem bérben, sem beosztásban különbséget tenni a három és öt évig képzett mérnökök közt, s azt is, hogy miért nem. E. G. riporter az

egyetemi anyagfelvétel közben „leleplező-dött”, vagyis az érdekeltek fülébe jutott, mi után rohangászik, s egy hazai és nemzetközi tekintélyű professzor villámgyorsan elérte a pb-n, hogy ne közöljük a témát. Az újságíró elfogta a dac. (Néhány éve meghalt, harmincéves kora előtt. Két halottunk volt ebben az évtizedben, mindkettő fiatal nő.) Megkeresett valakit a televízióban, amit akkor tudtam meg, amikor a stáb megjelent az egyetemen — nem bízott bennem sem. A professzor elérte, hogy a tévé is elvonuljon, felvevőgépeستől. Ekkor E. G. a Népszabadságot kereste fel a témával, elfogadták, de utóbb náluk is szemétkosárba került a cikk.

Aztán jött a negyedévi mozgóbér elosztása. Rá akartam tenni G. pénzére ebből a nyomorúságos összegből kétszáz forintot, kifejezetten küzdőképessége elismeréséül, s ezt közöltem az agitproposunkkal. Lehet, hogy kihívóbban a kelleténél. Tiltakozott. Valaki, akivel nem bírnak, aki ennyi többletmunkát és izgalmat okozott, még jutalmat is kapjon? Hanem akkor a jelenlevő pb-titkár tűnődve rám nézett, s azt mondta, nekem van igazam. Fizessem csak ki a pénzt, s mondjam meg, miért adom. G. persze dühösen hallgatott, még csak el sem nevette magát, de legalább a pénzt nem vágta a fejemhez . . . Nem volt már a szerkesztőségben, amikor egy új munkatársunk, üzemi gyakorlattal a háta mögött, s gyári összekötetések birtokában megírta a témát anélkül, hogy menet közben az egyetemen feltűnt volna valakinek. A megjelenés után percekkel már csöngött a telefon, a professzor jelentkezett. A kagylót fél méterre kellett tartanom a fülemtől, hogy elviselhetőre csökkentssem a hangerőt a magam számára, a prof enyhén szólva szangvinikus. Ordítva követelte az újságíró megbüntetését, fenyegetőzött. Az agitprop-titkár semmi egyebet nem mondott, csak azt, hogy most aztán a kétfokozatú képzés mellett szóló érveknek is adjunk teret. Eredetileg is ez állt a szándékunkban, az álláspontok ütköztetése. Hiszen, ha kell valamin változtatni, mondjuk a rövidebb és hosszabb ideig képzettek arányán, egyik vagy másik képzés tartalmán, az valóban segítheti a mérnökök felhasználó üzemek tapasztalatainak nyílt vitája. S mi

abban a rettenetes, ha a vita a többé-kevésbé szakmai, egyetemi nyilvánosság előtt zajlik, ha a diákok követni tudják ezeket a vitákat?

A professzort a pb nem sokkal később felkérte, hogy vegyen részt a szerkesztőbizottság munkájában, s a különös ötleten nevetve a szerkesztőség is vállalta az együttműködést. Azon nem csodálkoztam, hogy a prof „beszállt”, akármennyi dolga volt, a közélet mindig érdekelte, gondoltam, igyekszik majd közvetlenül nálam elérni, miről — ne írjunk. Azon sem, hogy rengeteg kitűnő témát ajánlott, s dörgedelmes szónoklatokat intézett a tanulmányi nehézségekre panaszkodó diákokhoz. De azt is kibírta, ha vitatkoztak vele, heveskedett, húzta az embert, de mérlegre tette az ellenérveket. Tudott is, akart is segíteni. Különben néha nagyokat ábrándozott a jövő egyeteméről, ahol nem porosz szellem uralja majd az oktatást . . .

■ ■
Az egyik műegyetemi kollégiumban több éven át működött valami italmérés. Vagy egy szobát rendeztek be kocsmának, vagy az ég tudja, milyen szervezésben, de árulták a piát, haszonnal. Végre egyszer „elkaptuk” a pletykákból régen ismert, nevezetes műintézményt, fotó is készült a kötényes ifjú italmérőről, s egy írás, amelyben nem tudtunk olyan, a nevelőtanárunk által kifejtett állásponttal azonosulni, hogy úgys megisszák, ha akarják, miért kelljen nekik elmenni az állami kocsmáig. A bevétel szent célra fordítatik, abból búcsúztatják majd a végzősöket. Megjegyzem, s ez is jellemző a korra, a légkörre és ránk, a fotót eleve nem állt szándékunkban közölni, bizonyítéknak tartalékoltuk, de még így is kitekart a fotós annyit a kocsmáros diák arcából, hogy akárki ne azonosíthassa. Az írás nevek nélkül íródott meg, csak érvelt, nem „leplezett le”, igazán tapintatos figyelmeztetés volt. A szerző más-képp nem volt hajlandó vállalni a cikket.

Mégis érkezett egy delegáció az érintett fiatal nevelőtanár kíséretében, s két órán keresztül kérte, követelte és indokolta, hogy ne hozzuk anyagunk legkisebb részét sem nyilvánosságra, mert ártunk a kollégiumnak. Ösztönösen ugyanúgy viselkedtek a szituációban, mint akárhúy „felnőtt” főnök, akit nem szabad bírálani, mert az árt a nép-

gazdaságnak. Ehhez egyszerűen nincs jogunk, illetékességünk, mondták, beleavatkozunk olyasmibe, ami ugyan nem törvényes, de a francia postát is azzal bénították meg, hogy minden szabályt betartottak. Minden pironkodás nélkül mondták a magukét, önérzetesebben és jóval magabiztosabban, mint ahogy valaha is beszélt bármelyik diák a kari és egyetemi tanácsban. (Igaz, azok más körből kerülnek ki.) A kollégium igazgatója e két óra alatt két ízben telefonált, s tájékoztatást kért a tárgyalások állásáról, mondván, hogy az eredménytől teszi függővé, betiltja-e azonnal a kocsmát (!). A fiúk azt állították, hogy a kari felügyelet illetékes képviselője is tud a kocsmájukról, s békén hagyja őket, de az illető mondta, ha napvilágra kerül, azonnal intézkedik, s az miattunk lesz. Igazán jó show volt, bár kissé rontotta az előadást, hogy egyhangúan ismételtgettük, nem áll módunkban teljesíteni a kérésüket. Ez a féloldalas, félkimondó glossza mindenképp megjelenik, a kocsmát be lehet csukni. Végül is nem hozzuk a nyakukra a tanácsot. Viszont nem dobtuk ki őket a türelmünk végső határáig. Olyan szép, nagy darab fiúk voltak, annyira sötét tekintettel . . .

A különös pedig az, hogy ennek a csökevényes kis glosszának a megjelenése már valami volt. Néhány hasonló típusú, köztitkolt téma felderítésébe éveken át csak belebuktunk . . .

A nyíltság „állati lassan” nőtt (egyesek szerint sehogyan sem, mindig vannak borúlátó lelkek), a srácok meg jönnek, minden évben újak, s minden évben elmegy a legjobb barátok többsége; köztük egy-egy, aki már hajlandó osztozni az optimizmusomban, miszerint ez a mai kaki mintha valamivel kisebb kupac lenne, mint a tegnapi, s ha millimétereket is, de araszolunk előre (a kupacok között). Miért csak millimétereket, az isten verje meg?! Emiatt tört ki az egyetemen a kari lapalapítási láz. Ellenünkben. Megmutatni, hogyan kell újságot csinálni, hogyan kell nyíltan beszélni, szabadon véleményt mondani, hatásosan agitálni. A KISZ legjobban mozgó alakulatai a kari szerkesztőségek lettek, pedig ma úgy látom, hogy már akkor kezdett leépülni körülöttük a mozgalom, 76 körül, vagy még hamarabb.

A külpolitikusok erős, tájékozott, művelt csoportja egyszer csak eltűnt a KISZ-bizottságról. Valamivel később az építőtábor-szervezők gitáros, jókedvű csapata kezdett zsugorodni, járt-kelt egyre savanyúbb képpel, s vitatkozott azon, hogy mégis erőltetni kellene ezt a táborozást, mi az, hogy nem megy, először bennünket is rá kellett dumálni. Aztán felszívódtak, legközelebb a kötelező almaszedő táborokban tűnt fel egyikük-másikuk rutinos érdekvédőként. A műegyetemi táborok szállásai évről évre javultak, már sportpályákat építettek szegény gazdaságok, s egyszer csak kiderült, ennek sincs értelme. A diák közben tönkreteszi az almát, nincs az az ösztönző bérezés, szociális ellátás, ami ezen segíthetne, mennyivel olcsóbb, termelékenyebb, megbízhatóbb a részművelés. De ez már későbbi történet . . .

A kari lapok viszont erősödtek. Az soha nem vált kérdésessé, hogy ennek a munkának van-e értelme.

Az építészkart kivéve egyetlen kar egyetlen diáklapja nem hagyta ki egy évtizede a heti vagy kétheti megjelenést. Hogy ez mekkora szó, az tudja, aki ismeri más egyetemeken hasonló kiadványait, vagy azt, hogy az egyetlen műegyetemi könnyelmű, az építészkar milyen természetes akadályokkal küzd, kiöregedéssel, rajzbeadási és vizsgakötelezettségekkel, egymás közti surlódásokkal, vetélkedésekkel. Ilyesmi mindegyik diáklapnál előfordul. De a megjelenés öt karon szent kötelességgé vált, ha négergyerekek potyognak is az égből. Igen nagy szerepe van ebben a KISZ-bizottságnak is, zsugorodó tagsággal, bírálatok keresztüztüében — ezek a keresztüztüek sokszor éppen a kari lapokban látnak napvilágot — nyögve saját hibáit, s nagyokat veszekedve a diákszerkesztőkkel, e lapokat sosem hagyják cserben.

A kari lapok létrehozása már terv korában nagyon izgatta a fantáziámat, azon csak nevettem, hogy ellenséget kell látnunk bennük. Az első csapatnak, amely összeállt ugyan, de se papírja, se nyomdája nem volt még, felajánlottuk az egyetemi lap ötödik oldalát. Sötéten és félénken hallgattak, megcsináltak egy összeállítást, majd eltűntek a tantermek homályában. Így nem jó. A KISZ-bizottság megteremtette a feltétele-

ket, s az urak a maguk lábára álltak. Én meg bizonytalan lélekkel hallgattam újságíró munkatársaim dühöngéseit, hogy ezek helyesírní sem tudnak, fogalmazni meg pláne nem, s úgy oda vannak maguktól, mintha ők írják az ÉS-t. Segíteni nem lehet rajtuk, mert az ajtónkon belül hallgatnak (sötétben), kívül pedig fensőbbsegesen legyintenek, ha megmagyarázzák nekik, mi a különbség az egyelőre s az egyenlőre, a helyiség és a helység között, a hülyét hüjének írják, s minden új elsős évjárat kedvenc karikatúrája a meztelen nő, aki behajol a férfinak a szeretkezéshez, s a férfi erre fenékebe rúgja. Megjegyzem, ez időben a JM-nek egyetlen munkatársa volt, aki a műegyetemen végzett, az is költő, ötévi tanulás után is szinte érintetlen e hely rossz és jó szellemétől, lenézi a barbár mérnököt . . . Mégis, egy idő múlva, amíg én csak vitatkoztam a mieinkkel, olvastam a kari lapokat, s egyre jobban szórakoztam, majd elkezdtem átvenni egyes jó kis írásokat (ezt szabad volt, sőt egy kettőre elkezdett dicsőségyszámba menni), S. Á. és T. I., a két bölcsészlány személyes értesüléseket kezdett hordani a diáklapoktól, a fiúk, lányok megjelentek a szerkesztőségben, most már nyugodt önérzettel hordozva meg tekintetüket a szegény hivatásosokon, s mindjárt össze is vetették nézeteiket a mieinkkel. A párt határozatot hozott, hogy rivalizálást szüntess, ami nem zavart bennünket abban, hogy növekvő barátságunkban továbbra is versengjünk. Állandóan hengegtek a miénknél sokkal nagyobb diákolvasó-táborukkal. A szerkesztőség munkatársai azon igyekeztek, hogy megmutassák, hogy kell igazán feldolgozni egy-egy témát, amit a srácok dobtak be a köztudatba. Ők gyilkos gúnyal támadtak bennünket, mert a dékáni hivatal a gyanútlan elsőévesekkel előfizettetett a JM-re beiratkozásokor, anélkül, hogy megvárta volna, kell-e tényleg ez az egyetemi lap az új egyetemi polgárnak. Mi lilultunk a méregtől, s legszívesebben beléjük rúgtunk volna. Ez így ment, amíg a JM nemcsak kicsit nyíltabbá vált, de megnövekedett benne az olyan írások aránya is, amelyek témáját nem az „állami vezetés”, a „párt és társadalmi szervek” információi és aspektusai tették témává, s nem is a KISZ egyetemi és kari bizottságai, hanem a „mezei”, a mozga-

lomba éppen hogy belecsöppent, vagy bele sem csöppent hallgatók „hülyeségei”. Ekko-ra egyetemen, s talán másutt is, ezt sokkal nehezebb megérni, mint hinné az ember. Látni több felsőoktatási lapból. Ahol nem ezt látni, mint — többek közt — a közgázon, ott végbement a csoda. Még az is nagy különbség, hogy elsőévesek is szóhoz jutnak-e, vagy csak végzősök s fiatal tanárok. A műegyetemen a többség úgy másod-harmadéves korától megjelent a hasábján. Mindehhez nem elég a szerkesztőség jó szándéka, mert társadalmi bázis nélkül túl törékeny és tűnékeny az újság „diákcentrikussága”, könnyű tévedni, amikor diákcentrikusnak érezzük magunkat, s visszatérően számon kérjük rajtunk, ugyan már kinek a nevében beszélünk, mi a bizonyíték, hogy a diák nevében, s melyik diák nevében?

Mulatságos küzdelmeket folytattunk a szerkesztő bizottság összetételével. Hittünk — a pártirányítók is, én is, a munkatársaim nem annyira — a szociológusoknak, s biztosítani akartuk a „képviseletet”. Minden kar, egyetemi hatókörű intézet és társadalmi szervezet adott embert, ez már volt vagy tizenkettő. A hat kar küldhetett egy-egy diákot, mindjárt a kari lapoké lett ez a dicsőség is. Többnyire nem sokat szóltak, csak egy-egy olyan fiú, akin a többiek is nevetni szoktak, annyira „szemtelen” volt minden helyzetben. Ravasz képet vágott, s latba vetett valami légszerű erőszakosságot. A nyelvtanár, aki felvette egyszer a kesztyűt egy szerkbizülésen — mellesleg akkor a srácnak egyértelműen igaza volt — fontoskodó, hengegő, nyüzsgő természet, megpróbálta kioktatni, lekezelné a diákot; az eredmény fél óras szájalmas veszekedés, amit hiába próbáltunk többen is megállítani. Más tanárok soha nem szálltak bele ilyesmibe, elsiklottak vélemények felett, oda-odavetettek egy-két magyarázó szót, nem feleltek, ha keckekezésnek érezték az ellenvéleményt, de akkor sem, ha nagyon nem volt igazuk. De még ha igazat adtak is a diáknak, annyira komolyan sohasem vették, amennyire a megjegyzés tartalma megkívánta volna. A többség éveken keresztül (és más-más összetételű szerkesztőbizottságokban) szeretetre méltóan, de következetesen éreztette, hogy a diák nem autentikus. Szóval ez nem ment. Tíz-

szer-hússzor elhatároztuk, hogy külön tartunk értekezletet a diákoknak. Ez sem jött be. Az értekezést magát nem nekik találták ki. Randevűnk helye a péntek esti kari szerkesztés lehetett, a félvélenkénti KISZ-es kari laptábor, a folyosó, ahol véletlenül futunk össze, s a JM-szerkesztőség, ahová szünetekben benéztek. A legnagyobb szerénység, a nép iránti elfojthatatlan, de nem hízelgő tisztelet, s kiegyensúlyozott, természetes modor jegyében. Megnézték, hogy kivel barátkoznak. Aki leült náluk megírni egy cikkecskét a lapjuk számára, annak nyert ügye volt, s annak is, aki éjjel háromig talált magának munkát nálunk. Cs. M. (ő volt a másik fiatalasszony, aki meghalt azóta) mulhatatlan érdemeket szerzett a közlekedési karon, mert nemcsak dolgozni jött, hanem hozott egy tálca friss dobostortát a maszektól.

Félreértés ne essék, a diákújságírókat nemcsak becsülni és kényeztetni kellett, kedvelték a magvas vitákat és a kemény, találó, igazságos bírálatot. Ilyesmért elismerés járt a bírálónak — egy nagy, elismerő röhögés („Felismertek bennünket” — szóltak vidáman). A hatalmi szó, a „leszólás” és „behivatás” dühödött, néha ijedt dacot váltott ki belőlük, ravaszkodásokat és jusztt is huzásokat. Akkor is, ha nem volt igazuk.

A KISZ-bizottság sajtóirányítói révén is tartottuk a kapcsolatot, akik egy idő után már mindig az előző évi kari laposok közül kerültek ki. Hűségesen viselték a rendszeresen visszatérő szőnyegszélére-állítások terheit, igyekeztek felfogni, amit lehetett a diákújságírók védelmében, a ki-kitörő viharok közvetlen hatásából. A diákújságok jóval bátrabbak voltak, mint mi, néha ügyetlenebbek, máskor ügyesebbek, s a saját szempontjaik mindennél alaposabb ismeretében gyakran méltánytalanabbak. Mi kisebb felelősséget viselünk, mint ti — magyarázta meg egyszer nekem egy ötödés — a tapasztalataink kevesebb, s ennek megvannak a jó oldalai is. Többet néznek el nekünk . . . Voltak évek, amikor azt játszottuk, hogy a néhány nappal korábbi diáklapokból készítettük el az összeállítást a „Mi oldalunk” rovathoz némi tartalékkal, s a tördelés kezdetéig megjött a telefon a KISZ-ből: miért van balhé, hol ne feszítsük tovább a húrt, mit vegyünk ki és felejtünk el, s mit vegyünk ki azért,

mert kiderült, hogy tovább kell dolgozni rajta, ha be akarjuk bizonyítani a cikk állításait.

Később szaporodni kezdtek azok a „fel-nőtt” társadalmi tisztségviselők a legkülönbözőbb egyetemi posztokon, akikkel kari lapos korokban kezdtünk együtt dolgozni. Sokkal jobban megértettük egymás szempontjait, sokkal jobban érzékelték a nyilvánosság szükségleteit, mint mások.

■ ■

És ez mind-mind nem jelenti azt, hogy a műegyetemen valami kiváló, világraszóló újságot csináltunk, bocsássanak meg mindazok, akik a lelküket kitették, hogy igazán jó legyen. És még csak nem is azért, mert a példányszám csak egyszer ment fel négyezer fölé, egy esztendőre, általam kikövetelt, a pb által erőlesen támogatott különleges szervezési intézkedések hatására, örült munkával. Parancsok röpültek a KISZ-hez, a dékáni hivatalokhoz, mindenki átkozódott. Tizenkétezer az oktatói-hallgatói létszám. Majdnem magától a negyede veszi meg a lapot. Erőlködés árán a harmada. A közgázon meg: a fele — ez mindig nyomta a lelket, nem titkolhatom el. A példányszám nem abszolút fokmérője annak, hogy a lap mennyire színvonalas (senkinek sem kívánok olyan példányszám-kiugrásokat, amelyeket politikai válságjelenségek hoznak létre). Ha egy közegben viszonylag kevés embert érdekel a közügy, a politika — a műegyetemen kisebb az ilyen emberek száma, mint a közgazdaságin —, akkor a legjobb politikai lap példányszáma is viszonylag kisebb marad. De kaptunk olyan nagyon is jogos kritikát, hogy többen és tartósabban érdeklődnének a politika iránt nálunk is, ha nyíltabban politizálnánk. Jó néhány olyan témát (a Dialógus, a Mozgó Világ ügyeit, a körökben tárgyalt számtalan érdekes reformelképzelést) hagytunk szó nélkül, ami érdekelte volna az olvasót, még ha a vitakör előadásaira nem is ment el. Később hallotta, hogy volt egy érdekes előadás, hallott az ilyen-olyan ügyekről, megpróbált informális úton tájékozódni, aztán sok dolga között elfeledkezett az egésztől. Így volt egyszerűbb nálunk . . . Nem írtunk még Petschnig Mária Zita és Nyers Rezső előadásairól sem, melyeket a 405-ös körben tartottak a nyolc-

vanás évek elején. A Beatrice-vitáról is alig, ezernyi óvás közepette. Negyed- vagy nyolcadillegálisban voltak, s ritkán is fordult feléjük nagyobb érdeklődés, de olyankor meg a pb-n hallottunk néha meggyőző, más-kor nem túl világos, háborgó érveket. Bennünk akkor nem volt meg ilyen témák iránt az az érzékenység, aminek illenék meglennie az értelmiségben, ha valahol valami ígéretes új kezdődik. Az oktatásfejlesztés és a reform, a KISZ megújulási vergődései és kísérletei annál többet foglaltak el az egyetemi újságból és a kari lapokból. Viszont azok sem voltak többen néhány száznál, akik velünk osztoztak az ilyen témák iránti érdeklődésben.

S vajon mekkora részük van az ember tulajdonságainak az érdeklődése kialakulásában, valamerre fordulásában? A harmadik évben már elkezdett nyugtalanítani, hogy ide fiatalabb szerkesztő kellene. Egyszer hajnali négykor azon kaptam magam, hogy az aluljárón keresztül indulok el, hogy átmenjek a néptelen úttesten; nem figyeltem oda a nagy dumában, s már túl erősek a beidegződéseim. Olvastam-e eleget a gyári éveim alatt, s volt-e olyan társaságom, amely inspirált volna a szellemi igényességre? Az értelmetlen parancssal sokszor vitakoztam körömszakadtáig, csak nem bizonyos, hogy mindig megvoltak a megfelelő érveim, s nem biztos, hogy mindig elég volt a tudásom a parancs értelmetlenségének felismeréséhez. Igaz, ha nem boldogultam, az első alkalmas pillanatban újrakezdtém, de így nagyon lassan halad az ember. S bizonyos eszközökkel egyszerűen nem tudok bánni; ravaszkodni, taktikázni, kijátszani — olyankor sem, amikor már nagyon jól látom, hogy valami nem stimmel.

Egyszer megpróbáltam a járatlan utat. Minden áron el akartam érni, hogy arról a tanácskozásról, amely a közgazdasági egyetemem zajlott le 1981 őszén, az összes budapesti egyetem és főiskola izgatott képviselőinek részvételével, beszámoljak a lapban — amennyire átláttam a viszonyokat, minél nyíltabban, s őszintébben.

A pb-n ígultak. Javasolták, hogy kérdezzem meg minél több olyan KISZ-es és pártmunkás véleményét, akik maguk is ott voltak a tanácskozáson, bár én már a gyűlésen

is beszéltem velük, ismertem különböző véleményeket. De oké, lássuk, több szem mit lát a megfogalmazott anyagban. Már vagy négyen megbeszéltük, csiszoltattuk a szöveget, s úgy éreztük, egészen jól kialakult. De akkor még hátra volt két „felső kapcsolat”, véletlenül ők, mert láttam, hogy ott voltak a tanácskozáson; tapasztalt, politikailag iskolázott emberek. Kíváncsi voltam a véleményükre. De az nem volt nekik. Azt mondták, hogy nem illetékesek ilyen írás megjelenésének tiltásában vagy engedélyezésében. Megmondtam, hogy eszembe sem jutott ezt kérni tőlük, azonban eldöntötték, hogy valakitől feltétlenül engedélyt kell kérnem. Ha már tudnak e cikkről, felelőssé tehetik őket a megjelenésért. Nagyon dühös lettem, mert embargót ezúttal nem hirdtettem senki, kiprovokálni nem volt kedvem. Nyomdába adtam az írást. A mi titkárunknak pedig egy szót sem szóltam, mert tartottam tőle, hogy — ha már valaki „feljebb” kitalálta a tennivalót, nem fog a sarkára állni. A cikk mondanivalója egyszerűen nem hibáztatható, hacsak nem az ellenzék oldaláról.

„Merész” húzásom nem maradt titokban. Megkaptam életem legnagyobb letolását, mert miattam nem lehet nyugodtan aludni, nem kiszámítható a viselkedésem, bizalmatlan légkörben nem lehet dolgozni. Ha nem tiszteltem és becsülöm a másik embert, mindez nyilván hidegen hagy. De alig bírtam valamit válaszolni . . . A legironikusabb az egészben, hogy a cikk tartalma tényleg nem bizonyult támadhatónak, tárgyilagos volt. Csak azt nem tudom, érdekelte-e annyira az olvasókat, érdekelt-e annyi diákot, amennyit küzdöttünk vele? Nem volt-e a cikk már akkor túl óvatos, amikor még csiszoltattuk szorongva, nehogy kénytelenek legyünk elhallgatni a 81-es tanácskozást. Nem forgácsolódott el túl sok erőnk értelmetlenül?

Az utóbbi esztendőkből kétségtelenül fordulni kezdett valami, sok kicsi és még kisebb kedvező jel mintha más minőségbe kezdett volna átcsapni. Na jó: átkúszni. Szerintem olyasféle jelenség ez, mint a buszatások viselkedésének „fejlődése”. Gombnyomásra ma is bárki elmond egy rémtörténetet, milyen goromba bugrissal utazott együtt teg-

nap a buszon. Viszont az idősebb emberek néha eszébe jut, milyen hisztériás jelenségek zajlottak le nap mint nap az ötvenes-hatvanas évek járművein. A város nőtt, sok szabad levegőhöz, gyalogláshoz szokott, volt falusi, kisvárosi ember került ide, s szorongott ijedten a kibírhatatlanul szűk, kevés, öreg pesti járművön. Együtt a régi városlakókkal, akik nemcsak a nagyra nőtt kényelmetlenséget utálták, hanem a rossz szagú idegeneket is, akik lassan kiszorítják őket a városból. Az már senkinek sem jutott eszébe, hogy három-négy, olykor tíz megálót is gyalogoljon, hogy megspórolja az útiköltséget, és ezrek jártak a város egyik végéből a másikba dolgozni. — Leszáll? Nem? Akkor minek áll az útba, marha? — sokszor eszembe jut ez a mindennapos párbeszéd. Ma többször mondjuk azt, hogy — Leszáll? Nem? Köszönöm. Mert a „marha” megpróbál félrehúzódni, néha van erre egy kis hely. De ha nincs is, hátrapillant, biccent, moco-rogni kezd... Észrevétlen változások, az újszülöttnék fel sem tűnhetnek.

Nyolcvanötben, a sajtótörvény és az — egyelőre — utolsó nyugtalan március 15. évében „csak” hat hétig jöttünk, mentünk, javasoltunk, vitatkoztunk, s nemcsak mi, újságírók, amíg az egyik egyetemi pártalapszervezet meghívta az illetékes rendőrtisztviselőt, hogy mondja el nyíltan, s kérdezni is lehessen, mi történt március 15-én, s mi indokolta az intézkedéseiket. Az előadó vállalta az egyetemi sajtónyilvánosságot is.

A tudományos diákköri napok plenáris ülésén előadások és vita zajlott le a Bős—Nagymaros építkezésről, s közöltük az egész információmennyiséget, az építkezés melletti és elleni érveket mind. — Na végre! Nem ment könnyen — mondta a legjobb indulatú kritikus szellem, a keményebb fickóknál rég elkésett az információ ahhoz, hogy a legkisebbet is visszaszerezze a döntéshozók iránti bizalomból.

A buszon még gorombáskodunk egymással, csak már nem annyit. A nyíltság még nem határozott, nem magabiztos, nem kiegyensúlyozott — nagyobb valamivel, mint korábban. Ennyit értünk el rengeteg munkával, igyekezettel, tanulással, olvasással, vitával...

A pb szervezőitkára (nem is az agitpro-

pos, már mintha kevésbé volna fontos, kinnek mi a reszortja) most egy éve két héten keresztül vitatkozott, tárgyalt, informálódott, hogy lehetővé tegye egy egyetemi haláleset körülményeinek nyilvánosságra hozását. Rengeteg embert foglalkoztattak és dűltak fel a történetek. A fiatalember, az egyetem egyik mozgépésze, akit a tudományos konferenciák előadói ugyanolyan lelkiismeretes, kitűnő embernek ismertek, mint a filmvetítések fiatal közönsége, a rendelőben halt meg, a mentő későn érkezett. A később megkapott szakvélemények szerint kórházban is menthetetlen lett volna, a szíve valószínűleg szétrobbant. A hangulat az esemény után szinte hisztérikussá vált az egyetemen, s az orvosnő ellen fordult, mint később kiderült, tragikusan igazságtalanul. Az állami vezetők első reakciója a szokásos: egy szót se a történetekről az újságban, abból vita, pereskedés, de föltétlenül megbeszélések, csitítások, viszontvadászkodások lesznek, vezetők értékes munkaóráit kell az ügyre fordítani, nem lehet dolgozni.

Ez a riport három újságíró összesen ötven munkaórájába került s két hét alatt készült el, a vélemények, információk egyeztetése, kibogozása, bizonyítékok és pótbizonyítékok beszerzésének szükségessége miatt. A pontosan igazat kellett keresnünk, az egyértelmű bizonyítékokat, mert már nemcsak az volt a kérdés, miért kellett valakinek ilyen értelmetlenül, irtózatosan vesznie, miért akkora veszély ma az infarktus, s hogy van erre a magyar egészségügy felkészülve, de a boszorkányüldözésnek is útját kellett állni. Éreztük, milyen vágy fűt nem egy embert, hogy bűnbakot, bűnöst leplezzen le, vádoljon — a szorongás hányszor hozza ki az emberekből a rosszat? Botrányra éhes, kielégületlen lelkek is maradtak a cikk megjelenése után, csodát nem tehet a nyilvánosság sem, de a fokozatosan tárgyilagossá váló emberek lassan visszatarták az igazságérzetükhöz. Hogy ír meg ilyen esetet a példányszámért küzdő szenzációlap? A mi tudatunk mélyén az bujkált az együttérzés mellett, hogy a mi hibánk, felületességünk ne lehessen oka, hogy az egyetem irányító körei ismét visszariadjanak a nyilvánosságtól, mert az embernek mégis az a legrosszabb, ha terelik az események, a hangula-

tok, akivel minden csak megtörténik, nem érti, hogy mi miért, s nincs befolyása a sorsára . . .

■ ■

Az utóbbi két-három évben ismét felhők, másfélék, mint eddig, kezdtek gyülekezni az újság feje fölött. A lap növekvő előállítási árának ma már nincs meg a teljes fedezete. Ugyanígy van ez az összes többi egyetemen (ahogyan nagy a pénzhiány a tömegtájékoztatás egész területén). Több felsőoktatási intézményben csökkenteni kezdték a lapok megjelenési és oldalszámát, munkatársak létszámát. A közgáz téli fűtésszünet révén takarított meg pénzt a lapra, a műegyetem a szokásos téli balatonfüredi pártaktívát rendezte meg olcsóbban, helyben; de a megtakarítás nem elég az eddigi hiányra. Az ELTE lapja a Soros-alapítványhoz fordult, ez persze egyszeri segítséget jelent. Az árak minden valószínűség szerint tovább emelkednek.

Mi lesz most?

Ezzel fog-e befejeződni egy hosszú küzdelem, amelyben túl sokat megtettünk túl kevés eredményért, de amelyben végre látni kezdtük, hogy valami értelme mégis van?

Tavaly februárban adtam át a felelős szerkesztői munkát (egy volt kari lapos villamosmérnöknek), nem ismerem már eléggé és belülről a folyamatokat, csak a lapból látom, s elbeszélésekből ismerem: ezekben a hónapokban egyre több a vita, fórum, pódium, olyan kérdésekről, amelyekről, ha volt szó korábban, harminc-nyolcvan ember vi-

takozott. Most több százan vannak ott, s a lap beszámol róluk. Élénkül az országos politika iránti érdeklődés, s a műegyetem nem nyugodt sem az oktatás jövője, sem az ipar, sem a műszaki értelmiség sorsa felől. És bizonytalanság van. Nemcsak a hallgatókban, tanárokbán, mint említettett nemrégiben . . .

A sajtó nemcsak hatalmi eszköz, hanem a demokratizálás egyik legjobb eszköze is, mondta valaki múltkor a tájékoztatási hivatalban.

A műegyetemi agitproposok, a szerkesztőség, a számítógépszakemberek a szöveg-szerkesztőgépek piacán kutatnak nagyon olcsó, lapelőállításra alkalmas vagy erre átalkatható, s lehetőleg forintért megvehető gép után. Három újságíró beiratkozott felhasználói tanfolyamra. A nyomdászamlának az a része, amelyet a szedésről, tördelésről, öntésről küldenek, évi ötszázezer forint az egymillió hétszázézeres költségből. Megcsillant a remény, hogy ezt a tételt esetleg töredékére lehet csökkenteni, hogy esetleg a hetilapot is fenn lehet tartani. Már ha a nyomást lehet ehhez csatlakoztatni, ha lesz szerviz, ha . . .

Vajon mit tesznek a többi egyetemen, a kevesebb technikai lehetőséggel, hozzáértéssel rendelkező humán, orvosi karokon? A vidéki egyetemi városokban, ahol a többi egyetem közös lapja elvész a sok bába között? Meglesznek újság — fórum — nélkül ilyen időkben?

Megint előttünk van a mesebeli kásahegy, a lukas korszóval kimerni való tenger, s ez így megy egész életünkben, barátaim.

B. A. Uszpenszkij

A tartui—moszkvai szemiotikai iskola

A Jel-Képben ezután rendszeresen megjelenik majd egy-egy tanulmány a jelelmélet vezetői kutatóinak tollából. Ezek a fordítások nemcsak a szemiotika mai állását tükrözik, de egyben alkalmazásának területeit is igyekszünk bemutatni. Az egyik legérdekesebb fejlemény ugyanis éppen az a jelelmélet mai alakulásában, hogy a társadalomtudományok (de az esztétika, a jog, sőt némely természettudományok) területén is helyet kér, s egyre jobban terjed a szemiotika, mint a problémák kezelésmódja, mint az elemzés módszere, a leírás szemlélete és egyáltalán, mint gondolkodásmód. Úgy gondoljuk, hogy a kommunikációkutatással foglalkozó szakemberek számára ez a tájékozódás nem lesz érdektelen. Első alkalommal azért adjuk közre éppen ezt a tanulmányt, mert a szovjet szemiotikai iskola 1987 decemberében az első konferencia negyedszázados évfordulóját ünnepelhette.

Az előttem álló feladat könnyű is, meg nehéz is. Könnyű, mert megalakulása óta képviselője vagyok a tartui—moszkvai iskolának, így hát jól ismerem történetét. De éppen ez a körülmény — tudniillik hogy közöm van e kutatói irányzathoz — okozza a feladat nehézségét is. Ahhoz ugyanis, hogy beszélhessek róla, bizonyos távolságot kell tartanom.

Mi tehát a tartui—moszkvai iskola? Az elnevezés elemzésével kezdem.

Ha valamely iskoláról, körről, irányzatról beszélünk, érthetünk rajta olyan egyesülést, amelynek meghatározott programja van, és egységes egésznek, vagyis programszerű önmeghatározás eredményének tekinti önmagát. Ebben az esetben általában valamilyen körről van szó (a 18. századi Oroszországban gyűlésnek nevezték). Természetesen korántsem minden körből alakul ki reális tudományos irányzat — néha ez inkább csak óhaj, semmint valóság.

De szó lehet egyébről is (például arról, hogy egy kutatói csoport tevékenységét kívülről szemlélik, s közben valamilyen módon értékelik). Ebben az esetben valamiféle olyan egységet látnak benne, amelyre a kör tagjai egyébként nem is gondoltak volna. Ilyenkor általában valamilyen irányzatról vagy iskoláról van szó. Éppen erre példa a tartui—moszkvai iskola.

Az iskola két város — Tartu és Moszkva — képviselőit egyesíti. Ez nem egyszerűen személyi egyesület, mint amilyen például a lvovi—varsói iskola, hanem két kulturális hagyomány, két filológiai irányzat egyesülése. Mi, moszkvaiak, általában nyelvészek vagyunk, tehát a nyelvészet oldaláról jutottunk el a szemiotikához. Később néhányan többé-kevésbé speciális irodalmi tanulmányokkal kezdtünk foglalkozni, de a nyelvészeti platform, a nyelvészeti érdeklődés mindig az első helyen maradt. A nyelvész szemével néztük a világot. J. M. Lotman és Z. G.

Mints, a két irodalomkutató ugyanazokhoz a problémákhoz jutott el, mint mi, csak éppen egy másik irányból. Míg a moszkvaiak olyan nyelvészek, akik valamilyen mértékben irodalomtudománnyal is foglalkoznak, a tartui csoport képviselői olyan irodalomkutatók, akik nyelvészettel is foglalkoznak. A kulturális platform e különbözősége kezdetben erősen érződött, ugyanakkor igen gyümölcsözőnek is bizonyult — a két fél kölcsönösen gazdagította és beoltotta egymást saját érdeklődési területével. Így például a moszkvaiak számára az irodalomtudománnyal való találkozás meghatározta érdeklődésüket a *szöveg* és a kulturális *kontextus*, vagyis a szöveg funkcionálásának feltételei iránt. A nyelvészekkel való találkozás pedig meghatározta az irodalomkutatók érdeklődését a nyelv, a szöveg generátora, a szövegek keletkezési mechanizmusai iránt.

A különbözőség egyáltalán nem véletlen, meglehetősen régi és szilárd hagyományai vannak. Ahhoz, hogy ezt megértsük, nem szabad szem elől tévesztenünk azt aényt, hogy Lotman és Mints — származásukat és kulturális neveltetésüket tekintve — leningrádiak, a leningrádi kultúr hagyományhoz tartoznak. A pétervári és a moszkvai tudományos iskolák eltérő orientáltsága régi hagyományú: Fortunatov moszkvai volt, Veszelojszkij pétervári. Durnovo, Trubeckoj, Jakobszon, Sahmatov Moszkvához és a moszkvai tudományos hagyományhoz kapcsolódik. Ezzel párhuzamosan viszont alacsony volt a moszkvai irodalomtudomány színvonala; ezt Sztorozsenkov és Andrej Veszelojszkij képviselték. Andrej Belij így emlékezik: „Jellemző, hogy húsz éven át, miközben igen gyakran látogattam a Sztorozsenkov-féle vasárnapi összejöveteleket, és hallgattam a „nagyok” beszélgetéseit, egyszer se hallottam, hogy említették volna Potyebnya, Alekszander Veszelojszkij létezését, Kirpicnyikov munkáit.”

A filológiai iskolák hagyományos különbözősége erősen megnyilvánult a 20. század elején. Moszkvában megalakult a Moszkvai Nyelvészeti Kör (ennek lett utóda az a Prágai Nyelvészeti Kör, amely olyan jelentős szerepet játszott a korszerű nyelvészet kialakulásában), Péterváron—Leningrádban pedig az OPOJAZ működött. A Moszkvai

Nyelvészeti Kör tagjai, (mint később a prágaié is), foglalkozhatnak irodalommal is, de ezt nyelvészként, nyelvészeti pozíciókból teszik. Ugyanígy, az OPOJAZ tagjai foglalkozhattak a nyelvvel is, de csak a költői nyelvvel, irodalomkutatói pozíciókból. A különbség, mint látjuk, csaknem ugyanaz, mint a tartui—moszkvai csoport képviselői között.

Pétervár—Leningrád lényegében közömbös volt a nyelvészet iránt. Nem véletlen, hogy éppen ott virágzott az a marrizmus, amely Moszkvában erős oppozícióra talált, sőt, azt is mondhatjuk, hogy nem volt sikere. Marr elmélete a nyelvész szemszögéből értelmetlen. Marr követői között egyetlen jelentős nyelvész sem volt (talán N. F. Jakovlevet és B. L. Riftyint kivéve, de őket nemigen tekinthetjük tipikus marristának). Mindamellet Marr eszméi bizonyos visszhangra leltek Leningrádban — éppen azért, mert az ottani nyelvészek általában gyengék voltak; az irodalomkutatóknak pedig ezek a dolgok vagy teljesen idegenek voltak, vagy éppen annyit merítettek a marrizmusból, amennyi számukra stratégiailag kedvező, vagy valamennyire jelentős volt. Felhasználhatták Marr stadialitás-elméletét; ez nyelvészeti szempontjából értelmetlen, de van valami köze a diakronikus irodalomkutatáshoz. Sőt, a nyelvész szempontjából értelmetlen marri elméletek jelentősek voltak az etnológus, a kultúrakutató, a mitológiai szakértő és az irodalomkutató számára is, mivel, ha hamis alapokon is, de a tudattörténet globális kérdéseit vetették föl. A Marr-ra hivatkozó irodalomkutató példjaként O. M. Freidenberget említhetjük meg.

Ily módon Leningrádban, viszonylag gyenge nyelvészet mellett, ragyogóan működött az irodalomtudomány. Eichenbaum, Zsirmunjszkij, Tomasevszkij, Pumpjanszkij, Bahtyin, Freidenberg, Propp, Tinyanov, Gukovszkij — hogy csak néhány nevet említsek, de lényegében valamennyiük mögött az elméleti gondolkodás egy-egy teljes iránya áll. Az irodalomtudomány virágzása az ötvenes évek elejéig tart. A blokád, majd ezt követően bizonyos események, ha nem is pótolhatatlan, de mindmáig nem pótolta károkat okoztak a leningrádi irodalomtudománynak.

A tartui—moszkvai iskola moszkvai képviselői közvetlenül kapcsolódnak a Moszkvai Nyelvészeti Kör hagyományához. A tartui egyetemen a bölcsész tudomány történelmi helyzete a „tudományos kapcsolatok” kézenfekvő helyévé tette a várost a két iskola számára. Moszkvában Kajszarov professzor jelképezi az itt kialakult hagyomány „köztes helyzetét”, míg Tartuban Baudouin de Courtenay tevékenysége a tartui szemiotika történelmi előfutárának tekinthető.

Ezzel kapcsolatban fontosnak tartom azt, hogy nemcsak az egyik vagy a másik kulturális hagyomány forrásairól van szó, hanem közvetlen folyamatosságról. Így például Lotman Gukovszkijnál, Zsirmunszkijnál, Proppnál tanult. Ezzel együtt mi közvetlen kapcsolatban voltunk Jakobszonnal, Bogatirjovval, Bahtyinnal. Bogatirjov valamennyi konferenciánkon és foglalkozásunkon részt vett egészen haláláig. Jakobszon részt vett az egyik tartui nyári iskolán (1966-ban akkor volt hetvenéves), és figyelemmel kísérte összejöveteleinket. Bahtyin nem vehetett részt találkozóinkon (gyakorlatilag mozdulatlanságra ítélt nyomorék volt), de élenként érdeklődött munkáink iránt. Valamennyien igen nagy hatással voltak ránk, és összekötő kapocsként szolgáltak elődeink és miközöttünk.

Így tehát a tartui—moszkvai szemiotikai iskola két hagyományt egyesít — a moszkvai nyelvészetit és a leningrádi irodalomkutatóit; ezek kölcsönösen gazdagítják egymást. E hagyomány-szimbiózis rendkívül gyümölcsözőnek bizonyult mindkét fél számára. Őszintén szólna ennek az irányzatnak bizonyos sikerei éppen ennek a párosításnak köszönhetőek.

Most egy kis kitérőt teszek, és elmondom, hogy a kulturális bipolaritás — vagyis a két kulturális központból eredő két kulturális hagyomány együttélése — általában jellemző az orosz kultúrára, meghatározza tipológiai sajátosságát. Valóban, az orosz irodalomra vetett legáltalánosabb pillantás is látni engedi, hogy kezdettől fogva és szilárdan együtt élt benne két kulturális központ; ezek szemben álltak egymással és taszították egymást — mindkettőnek teljesen és határozottan megkülönböztethető kulturális hagyománya van. Kezdetben ez a két központ a

nagyon eltérő kulturális berendezettségű Kijev és Novgorod volt. Majd a 12. és 13. század fordulóján — a tatár—mongol hódítás következtében — a kijevi metropolisz és, mondhatni, a kijevi kultúra Vlagyimirba helyeződik át, mégpedig Kijev másolataként, mintegy második Kijevnek volt érzékelhető. A Kijev—Novgorod oppozíció helyébe a Vlagyimir-Novgorod oppozíció került. A 14. században Vlagyimir utóda Moszkva lett, és a Vlagyimir-Novgorod ellenpáros helyébe a Moszkva—Novgorod oppozíció került. Moszkva (Vlagyimiron keresztül) nyilvánvalóan a kijevi kulturális hagyományhoz kötődött, így tehát a Moszkva—Novgorod oppozíció Kijev—Novgorod szembenálláshoz volt visszavezethető. Moszkva Novgorod leküzdésére törekedett, és ez a 16. században (III. és IV. Iván hadjáratai után) sikerült is neki: Novgorod megszűnt létezni; de Kijev, bár korábban erős hanyatlásnak indult, már a 17. század elején újra felvirágzott. Megint két kulturális központot látunk, két hagyományt — Kijevet és Moszkvát. A 17. század végére Moszkvának sikerült elbánnia ezzel a vetélytárral is; de már a 18. század elején újabb kulturális központ jelenik meg, Pétervár. Ismét két kulturális központ áll előttünk: Moszkva és Pétervár.

Tehát az orosz kultúra egész fejlődése során megfigyelhetjük azt a bipolaritást, amely két mágneses pólus által létrejött elektromos mezőhöz hasonló, sajátos feszültségeket hoz létre. Az egyik központ minden szakaszban a másik elnyomására törekszik, de gyakorlatilag az önpusztításra is: a szembenálló kulturális hagyomány megléte az önmeghatározás alakító tényezője. Pétervár (és a pétervári kultúra) nem lett volna, vagy egészen más lett volna, ha nem áll szemben Moszkvával, ha nem negatívan fordult volna Moszkva irányába. Lényegében ugyanez mondható el Moszkváról is. A kultúra egyékesítésére való törekvés és az idegen hagyomány elnyomása: önpusztításra való törekvés. Az egymást kölcsönösen gazdagító két kulturális központ és hagyományaik fenntartása alakító tényezője a kulturális fejlődési folyamatnak.

Ez a történelmi-kulturális kitérő egyenesen kapcsolódik témánkhoz, mivel a tartui —moszkvai szemiotikai iskola tevékenység-

gében éppen a két kulturális hagyomány együttléte tükröződik. Ismétlem, itt a moszkvai lingvisztikai és a leningrádi irodalomkutatói gondolkodás ötvözete jött létre.

Hogyan alakult ki a tartui—moszkvai iskola? Az alapítóesemény a jelrendszerek strukturális tanulmányozásával foglalkozó szimpózium volt (1962). Ezt a tudományos találkozót a szlavisztikai intézettel (itt 1961-ben állították fel a strukturális tipológia szektorát; akkori vezetője V. N. Toporov, később felhagyott a szervezőmunkával), valamint a kibernetikai tanács bevonásával közösen szervezték meg. Az első tanácskozást az azóta elhunyt akadémikus, A. I. Berg admirális nyitotta meg. Tudnunk kell azt is, hogy mind a strukturális lingvisztika, mind a kibernetika nem sokkal 1962 előtt is még kétes tudományos diszciplinának számított: az ötvenes évek elején megjelent enciklopédiák a kibernetikát áltudományként határozták meg, és ugyanez állt a strukturális lingvisztikára is. Ily módon a szimpózium teljesen új jelenség volt a mi tudományos életünkben, és érdeklődést keltett. Előadások hangzottak el a nyelvi és a logikai szemiotikáról, mitológiáról, a nem verbális kommunikációs rendszerek nyelvének leírásáról (egyebek között a közúti jelekről, a kártyajóslás nyelvéről), a vakokkal, süketnémákkal való kapcsolat szemiotikájáról, a ritusok szemiotikájáról. A szimpóziumon részt vett P. G. Bogatirjov, V. V. Ivanov, V. N. Toporov, L. F. Zsegin, A. A. Zaliznyák és még számos szakember. A tanácskozásról megjelent egy kis példányszámú tézisgyűjtemény, és ez ismertette programunkat, s minden előadás főbb tételeit. A tézisek később fontos szerepet kaptak eszméink terjesztésében. Ebből a könyvecskéből ismertek meg bennünket opponenseink, valamint jövőendő támogatóink és kollégáink.

Amint megjelentek a tézisek, rögtön megkaptuk rá a bírálatot is. Míg azonban a mi megállapításaink csak ezer példányban láttak napvilágot (és gyakorlatilag ennek is csak a felét terjesztették, a többit visszatartotta a szlavisztikai intézet igazgatósága), addig a bírálat olyan nagy példányszámú, közismert folyóiratokban kapott fórumot, mint például a „Voproszi Lityeraturi” és mások. A kritikai cikkek részletesen ismer-

tették az elhangzott előadások fő tételeit, bőségesen idéztek is belőlük; a folyóiratok így nem várt reklámot csináltak nekünk, terjesztve eszméinket és programunkat. Későbbi hallgatóságunk innen szerzett tudomást tevékenységünkről, s ez készítette arra, hogy később a forrásokhoz forduljon.

A tartui egyetem orosz irodalom tanszékén aktív tudományos kollektíva alakult ki ebben az időben (ténylegesen B. F. Jegorov volt az alapító; a többi résztvevő J. M. Lotman, Z. G. Minc, I. A. Csernov és egy hallgatókból álló csoport). Ez a csapat a költői szövegelemzés módszerei iránt érdeklődött, és kutatta a kulturális ideológiai modelleket. Az 1960/61-es tanévben kezdte meg J. M. Lotman a strukturális poétikáról szóló előadásait, és folytatta a következő években is. 1962-ben került nyomdába az „Előadások a strukturális poétikáról” című tanulmánya, és 1964-ben jelent meg a „Tanulmányok a jelrendszerekről” című kiadványsorozat első köteteként.

Nem sokkal az 1962-es moszkvai szimpózium után Moszkvába érkezett I. Csernov, és a résztvevőkkel való kapcsolat felvétele után Tartuba vitte a téziseket. Így került ez a kis könyvecske Lotmanhoz (ő ugyan részt vett a szimpóziumon, de önállóan is eljuttott hasonló kérdésekhez). Lotmant igen érdekelte a könyvecske, és miután visszatért Moszkvába, együttműködést ajánlott a tartui egyetemmel mint bázissal. Ettől kezdve (1964) adták ki a „Tanulmányok a jelrendszerekről” című kiadványsorozatot (eddig húsz jelent meg belőle), és megkezdődtek a konferenciák. Ezeket 1964-ben, 66-ban és 68-ban Kjaerikuban, 1970-ben és 74-ben Tartuban tartották. A konferenciák hangulata különlegesen kötetlen volt. Az összejöveteleket az tette sajtósággá, hogy nyoma sem volt a szervezetségnek. Ezt jellemzi a következő eset: a második nyári iskolán ott volt Jakobszon, és a lehető legaktívabb módon vett részt a foglalkozásokon. Ezután elég hosszú időt töltöttem Moszkvában és Grúziában Roman Oszipovicssal. Egy alkalommal tanúja voltam egy olyan beszélgetésnek, amelyet azokkal az akadémiai személyiségekkel folytatott, akik a tartui nyári iskolán szerzett tapasztalatai iránt érdeklődtek. Roman Oszipovics nagyon dicsérte az

iskolát, és azt mondta, hogy nem csupán a szimpóziumon elhangzottak tettek rá mély hatást, hanem a szervezés is. „Tudják — mondta — én már elég sokféle konferencián, kongresszuson és szimpóziumon vettem részt, de ilyet még sohasem láttam. Ilyenfajta szervezést seholsem tapasztaltam. Akár az az érzés is kialakulhatott a résztvevőkben, hogy nincs is semmiféle szervezés; az előadások és a hozzászólások csak úgy jönnek egymás után, maguktól, és a viták is spontán módon jönnek létre. De emögött — vélte Roman Oszipovics — ott volt a nagyszerű, páratlan szervező, J. M. Lotman vaskeze, azé a Lotmané, aki a konferencia menetét irányította!” Nagy élvezettel hallgattam a véleményét, mivel pontosan tudtam, hogy nem volt semmiféle szervezés, magától ment minden. Inkább Lotman személységét tekinthetjük szervezési tényezőnek, nem az ő „vaskezet”.

Így tehát minden az 1962-es szimpóziummal kezdődött. Persze ennek is voltak némi előzményei. Így például nagy szerepe volt annak a strukturális lingvisztikáról szóló szemináriumnak, amelyet P. Sz. Kuznyecov, V. V. Ivanov és V. A. Uspenszkij vezetett — ez utóbbi matematikus. Először a moszkvai egyetemen rendezték meg, majd, Ivanov távozása után, az Idegen Nyelvek Főiskoláján. Ez az esemény igen nagy szerepet játszott a strukturális lingvisztika fejlődésében. A szeminárium hallgatóit azonban a kérdések szélesebb köre is érdekelte. Éppen ezért szervezték meg az 1962-es szimpóziumot.

Meghatározó jelentőségű volt I. A. Szokoljanszkij professzor szemináriuma is, ez a vak süketnémákkal folytatott munkával foglalkozott (igen nagy az elméleti és a gyakorlati jelentősége); és felejthetetlen a két expedíció (emlékszem, hogy miközben Szibéria felé utaztam, öntöttem formába téziseimet az 1962-es szimpóziumra, és az állomásokon adtam fel az anyagot Moszkvába). Az expedíciónak mindenekelőtt lingvisztikai feladatai voltak: le kellett írni ezt az ismeretlen nyelvet, amelynek egyetlen rokona sincs a földön; de ezenkívül szélesebb körű, szemiotikai feladataink is voltak. Éppen itt kezdtünk el érdeklődni a stúdiumainkra jellemző folklór és a mitológia iránt.

Minthogy a tartui—moszkvai iskola a

moszkvai csoport tevékenységével indult el, ez meghatározta kezdeti irányát. Mint már említettem, a moszkvaiak nyelvészek, mind-egyik a maga területén: Ivanov hettitológiával, Toporov a balti nyelvekkel és indológiaiával, Rezvin germanisztikával, Zaliznyák és én szlavisztikával foglalkozunk; Lekomcev a vietnami nyelvek szakértője, és Zaliznyák ezenkívül az indológusok és a szemiotológusok közé is sorolható. Mindannyiunkat összefűz azonban a strukturális lingvisztika iránti érdeklődés, mindannyian publikáltunk ezen a területen, és szemiotikai tevékenységünk közvetlenül kapcsolódik a strukturális lingvisztikai foglalkozásokhoz, mégpedig ezek logikus és természetes folytatásaként. Ez a körülmény kezdettől fogva meghatározta azt a megközelítést, irányzatunknak azt a jellegét, amelyet, azt javaslom, nevezünk a szemiotika nyelvészeti megközelítésének.

Általában célszerű különbséget tenni a jel, illetve a nyelv mint jelrendszer szemiotikája között. Az első Peirce-hez és Morrishoz, a második Saussure-höz vezethető vissza. Ennek értelmében két irányvonalat különböztethetünk meg a szemiotikában: az egyiket logikainak, a másikat lingvisztikainak nevezhetjük. Az első esetben a kutató figyelmé az elszigetelt jelre összpontosul, vagyis a jelnek a jelentéshez, címzethez stb. fűződő viszonyára. Ilyen értelemben beszélhetünk jel-szemantikáról, -szintaktikáról, -pragmatikáról, -strukturáról; megkülönböztethetjük az ikonikus és szimbolikus jelet, és vizsgálhatjuk a szemiózis folyamatát, vagyis a nem-jelnek valamilyen jellé történő átalakulását. A második esetben a kutató nem az elszigetelt jelre figyel, hanem a nyelvre, mint olyan tartalomtovábbító mechanizmusra, amely meghatározott számú elemi jellel működik. A nyelv — Saussure nyomán — szöveggenerátorként értendő; itt azonban megjegyzem, hogy magának a szövegnek a fogalma elvben felfogható mind az első, mind a második értelemben: a szöveg felfogható olyan jelként, amelynek önálló, független tartalma van; ugyanakkor felfogható elemi jelek egymásutánjaként, amikor is a szöveg tartalmát (jelentését) a szöveget alkotó jelek jelentése és a nyelv szabályai határozzák meg. Én úgy látom, hogy ez az elmélet-

komplexum határozta meg országunkban a szemiotikai gondolkodás irányát.

Mivel bennünket elsősorban a jelrendszer, a jelek közötti strukturális viszony érdekelt, nem pedig a jel önmagában, így inkább a formakutatás, és nem a tartalomkutatás vonzott minket. A jel tartalmát általában strukturális értékére (valeur, value) szűkítettük, s ezt a rendszerben elfoglalt helye, vagyis funkcionális töltöttsége határozza meg. A nyelven kívüli egyéb tartalom (content) nem érdekelt minket. Ezért az önálló szemantikai kérdések általában nem keltették fel figyelmünket. A tartalom, ha nincs formába öltöztetve, nem képezi a szemiotikai kutatás tárgyát, és a forma egyébként is sokkal elérhetőbb a szemiotikai elemzés számára: a forma közvetlenül van adva, míg a tartalom csak a formán keresztül.

Kezdetben igen erősen érződött a strukturális lingvisztikához fűződő kapcsolat, vagyis tanulmányaink lingvisztikai alapja (a hatvanas évekre gondolok). A hatvanas évek kora elsősorban az útkeresés időszaka volt: a kutatási terület kiszélesítéséé, a nyelvészeti módszerek mind újabb és újabb objektumra történő extrapolációjának korszaka. Az új anyagok bevonása elkerülhetetlen hatást gyakorolt módszereinkre, és végeredményben ösztönözte a tisztán lingvisztikai metodológiától való elszakadást. Említtem már a szöveg megközelítésének kétféle lehetőségét: a szöveg mint jel és a szöveg mint a jelek meghatározott szervezete. Az új kutatási anyag mutatta meg világosan a szöveghez és a jelhez való kettős viszony lehetőségét: egyfelől felfogható a szöveg olyan másodlagos fogalomként, amely a jel fogalmából származik, másfelől előállhat olyan helyzet, amikor a szöveg elsődleges fogalomként jelenik meg a jelhez képest — ez a helyzet például a nem-diszkrét szövegek (például a film nyelve) esetében. Ez csak egy példa arra, hogyan készített az új anyaggal való foglalkozás arra, hogy elforduljunk a tisztán lingvisztikai módszerektől.

Kezdetben a következő feladatot tűztük ki: a nyelvész szemével kell nézni a világra — meg kell találni és le kell írni a nyelvet mindenütt, ahol ez lehetséges. Zaliznyák például leírta a közúti jelzések nyelvét és nyelvтанát (mivel a szótár itt eredendően

adva van). Lekomceva és én leírtuk a kártyajöslés nyelvét: ennek az a sajátossága, hogy a szótár nincs közvetlenül adva, de kiemelhetők olyan elementáris szemantikai előfordulások (szemantikai differenciáló tulajdonságok), amelyek a kontextustól függetlenül aktivizálhatók; ugyanaz a kártya különböző értelmet kap változó kontextusban (különböző szintagmatikus sorokban), és ez a variálási mechanizmus eléggé érdekes.

Végül hozzáláttunk a művészeti nyelv kutatásához, és ennek specifikuma rögtön felszínre került. Az volt a feltételezésünk, hogy miként nem lehet megérteni egy könyvet, ha nem tudjuk és nem értjük azt a nyelvet, amelyen írták, éppúgy lehetetlen egy festmény, egy film, egy szindarab vagy az irodalom megértése, ha nem vagyunk birtokában a művészetek specifikus nyelvének. Továbbá az volt a feltételezésünk, hogy miképpen a nyelvтан tanulmányozása elengedhetetlen feltétele egy szöveg értelme megértésének, azonképpen a művészeti alkotás strukturája megnyitja az utat magának a művészeti információknak az elsajátításához. Noha nem vetettük el a tartalom tanulmányozását, arra törekedtünk, hogy azokat az értelmi kapcsolatokat vizsgáljuk, amelyeket a művészeti nyelv és az adott alkotás konkrét strukturája határoz meg.

Így tehát az első időszakra, az útkereső hatvanas évekre a nyelvészethez való nyilvánvalóan érzékelhető kötődés jellemző. Ezt a kötődést a terminológia is tükrözte. A tartui nyári iskolákat így nevezték: másodlagos modelláló rendszerek kutatási iskolái. Ezt az elnevezést V. A. Uszpenzkij javasolta, részben azért, mert a „szemiotika” terminus szükségtelen asszociációkat válthatott volna ki. A nyelv mint elsődleges modellező rendszer értelmeződött: a nyelv modellezi a valóságot. Főlé épülnek azok a másodlagos rendszerek, amelyek a valóság egynemely aspektusát modellezik. Ily módon a nyelvrendszerek mint a nyelv főlé épült másodlagos rendszerek értelmeződtek.

A szemiotikai kutatómunka új és változatos objektumainak keresése fontos szerepet kapott a szemiotikai módszerek kidolgozásában. Az új kutatási objektumok bevonásával specifikus szemiotikai problémákkal találtuk magunkat szembe. Az útkeresés

eredményeként született meg a (filológiai) tudományokkal érintkező tudományok iránti állandó érdeklődésünk: vonatkozik ez a művészettörténetre, az etnográfiára, a történelemre, a mitológiára. A szemiotika tehát csomópont-tudománnyá lett, összekötő kapcsolóvá a humán tudományok különböző területei között.

Az útkeresés során fokozatosan meghatározódott és stabilizálódott az a problémakör, amelyre érdeklődésünk összpontosult. Ez a közös téma, amely foglalkozásainkat összefogta — azt is mondhatnám, amely bennünket mint irányzatot összefogott, és amely megkülönbözteti a tartui—moszkvai szemiotikai iskolát a többi (lengyel, francia, amerikai stb.) iskolától — mint a kultúra szemiotikája határozható meg.

Szervezetét tekintve a kultúra különböző és viszonylag sajátos nyelvek összessége. Ebben az értelemben a kultúra magába foglalja a művészeti nyelveket (irodalmi nyelv, festészet, film), a mitológiai nyelvet stb. E nyelvek működése bonyolult kölcsönös viszonyban áll egymással, mivel maga a nyelv jellege általában nem egyforma, hiszen különböző konkrét történelmi és kulturális viszonyok szabják meg. Közülünk néhányan speciális kutatásokat folytattak e sajátos nyelvek területén. Így például V. V. Ivanov és V. N. Toporov a szláv, a balti és a hettita mitológiával foglalkozott, Ivanov és Lotman a film nyelvvel, J. M. Lotman és én az irodalmi nyelvekkel; ezenkívül én a festészet nyelvét is vizsgáltam. Az adott eszmei irány jellemzéséhez nagyon fontos azt is tudni, hogy az ilyen jellegű kutatómunka mindig egy szélesebb problémakörhöz kapcsolódik, vagyis az illető nyelvek tanulmányozása és leírása nemcsak önmagáért érdekel bennünket, hanem, mint egy általános kulturális mechanizmus megvalósulása.

Itt a kultúrán egy olyan rendszert értünk, amely az ember (mint szociális egyed) és az őt körülvevő valóság között áll, és tehát a külvilágból érkező információ feldolgozásának és megszervezésének mechanizmusa. Némely információ persze alapvetően fontosnak bizonyulhat, egy másik pedig elszikadhat az adott kultúra keretei között. És fordítva, az előbbi számára nem releváns információ nagyon fontos lehet egy másik

kultúra nyelvén. Ily módon ugyanazon szöveg másként olvasható a különböző kultúrák nyelvén.

Ebben az esetben ismét helyénvaló az analógia a természetes nyelvekkel; egy-egy információ bizonyos nyelvekben rendkívül fontos, míg másokban egyáltalán nem lényeges. Például: amikor indoeurópai nyelveken beszélünk, és megnevezünk valamilyen tárgyat, feltétlenül jelölünk kell azt is, hogy egy vagy több tárgyról van szó (bizonyos nyelvekben még konkrétabb a jelölés: egyről, kettőről vagy kettőnél többről). A kínai, a vietnami vagy az indonéziai nyelvekben viszont ez az információ egyáltalán nem szükséges (bár kívánságra kifejezhető). Amikor cselekvést fejezünk ki valamelyik indoeurópai nyelven, arra is szükséges rámutatnunk, hogy a cselekvés hogyan viszonyul a beszéd pillanatához — egybeesik vele, előtte történt, utána fog történni. Ez az információ más nyelvekben esetleg szükségtelen lehet. Ugyanakkor valamely információ lényeges lehet *azokban* a nyelvekben, és szükségtelen a mieinkben.

A kultúra tehát széles szemiotikai értelemben, az ember és a világ között kialakult viszonyok rendszeréként értelmezhető. Ez a rendszer egyfelől szabályozza az emberi viselkedést, másfelől meghatározza azt, hogy miként modellezi az ember a világot. Az ember és a világ közötti viszony egyedi esete éppolyan, mint az ember és a kollektíva közötti viszonyrendszer. Ebben az értelemben az ember és a kollektíva közötti kapcsolat kommunikációs párbeszédként jelenik meg: a társadalom reagál az ember magatartására, és meghatározott módon szabályozza, de az ember is reagál a társadalomra (és általában az őt körülvevő valóságra). Ez egyébként lehetővé teszi azt, hogy szemiotikai távlatból tekintsünk a történelemre: egy bizonyos szögből a történelmi folyamat a társadalom és az azt körülvevő valóság között kommunikációs rendszerként jelenik meg; esetleg különböző társadalmak között, és ezzel együtt, mint párbeszéd a történelmi személy és a társadalom között. Különösen érdekesek azok a konfliktushelyzetek, amelyekben a kommunikációs folyamat résztvevői különböző (kulturális) nyelven beszélnek, vagyis amikor azonos szövegeket különböző-

képpen olvasnak. Ez érvényesül például a (Nagy) péteri átalakítások időszakában. Péter és támogatói más nyelven beszélnek, mint hallgatóságuk (ez még csak nem is metafora), s ez mély kulturális konfliktust váltott ki, jóval később is érezhető következményekkel.

Befejezve a tartui—moszkvai szemiotikai iskola tevékenységének ezt a nagyon általános áttekintését, feltétlenül hangsúlyoznom kell azt, hogy még nem érkezett el a végső felmérés ideje: egyre tovább és tovább haladunk, egyre fejlődik tudományos érdeklődésünk, még nem tettünk pontot a mondat végére. Ezzel együtt, minthogy az iskola már több mint húsz éve létezik (ha az 1962-es szimpóziumot számítjuk a kezdetnek), jogunk van visszatekinteni és jellemezni a megtett utat. Hogy összegezzem az elmondottakat, ez idő alatt tértünk át a nyelvészeti módszerek nem nyelvészeti objektumokra történő extrapolálásáról a kultúra-szemiotikához mint a kutatómunka immanens területéhez. Másképpen szólva, ez alatt az idő

alatt kristályosodott ki kutatómunkánk tárgya. Tehát, míg a kezdeti időszakban elsősorban a nyelveírás (metanyelv) kérdései iránt érdeklődtünk — az iránt, hogy *hogyan* írjunk le egy tárgyat —, jelenleg elsősorban a szemiotikai kutatás tárgya, a kultúra érdekel bennünket, ilyen vagy olyan megvalósulásában — vagyis nem az, hogy milyen módon írható le valami, hanem az, hogy *mit* írunk le. Ez a körülmény határozza meg szemiotikai tanulmányaink többé-kevésbé konkrét jellegét, és minden esetben a kultúra konkrét szövegeinek elemzéséhez kapcsolódnak, tehát végül is mindenkor interpretáló jellegűek. A szemiotikai elemzés elvont módszertanával mi általában nem foglalkozunk, és ez, úgy tetszik, szintén specifikus vonása a mi szemiotikai kutatásainknak.

(Megjelent: *Trudi po znakovim szisztyemam*, No. 20. p. 18—29, Tartu, 1987.
Fordította: Béres Andrásné)

Huppán Béla

A desktop publishing (DTP)

*Elektronikus kiadványszerkesztés
és nyomdai formakészítés a kiadó íróasztalán*

Néhány hónapja egy új fogalom követel magának egyre jelentősebb helyet a tömegkommunikáció szótárában. A külföldi szaklapok is növekvő figyelmet fordítanak erre az ugrásszerű fejlődésnek indult technológiára, amely egyúttal a személyi számítógépek új felhasználási területévé, egyesek szerint az alkalmazásuk magasiskolájává vált. Ez a fogalom a desktop publishing, rövidítve a DTP, melynek „magyarításával” már többen próbálkoztak, de a szakembereknek még nem sikerült a megfelelő magyar kifejezést megtalálniuk. Néhány példa a fordítási kísérletekből: „asztali kiadó”, „irodai kiadványszerkesztő”, „asztali formakészítés”, „kiadványelőkészítés az íróasztalon”, „elektronikus kiadványszerkesztés”. Az említett elnevezések sejtetik a kifejezés lényegét, de valami fontos mindegyikből hiányzik, ha az a célunk, hogy az angol kifejezést és annak jelentését megfelelően adjuk vissza. Addig is használjuk a desktop publishing kifejezést, és lehet, hogy megszokjuk, mint a marketinget, a hardvert, a szoftvert és más világszerte ismert és használt szavakat.

A desktop publishing olyan kombinált szövegfeldolgozó, grafikai szerkesztő és tipográfiai tervező programot jelent, amely személyi számítógép segítségével, szinte egy íróasztalnyi területen lehetővé teszi különféle nyomtatványok teljes nyomdai előkészítését. A képernyőn megtervezett kiadványt — amely általában eredeti megjelenésében szintén a képernyőn ellenőrizhető — lézernyomtatóval (amely még ugyancsak elfér az említett íróasztalon), vagy lézerlevél-lágítóval lehet a további felhasználás céljára papíron, filmen megjeleníteni, illetve akár közvetlenül a nyomóféliára felvinni.

Lehetőségek és korlátaik

Nemrégben a személyi számítógépek (PC-k) még a szövegszerkesztő programmal és a mátrixnyomtatóval alkották a komplett desktop publishing rendszert. Később betűtárcsás, gömbfejes nyomtatókat alkalmaztak, ami minőségi javulást hozott. Sokan elégedettek voltak az eredménnyel, amely már majdnem úgy nézett ki, mint a nyomtatott szöveg. Az igényesebbek viszont kifogásolták a tömbszerű szövegben a különböző — és sokszor meglehetősen nagy — szókö- zöket, kevesellték a betűtípusok választékát,

hiányolták az illusztrálás és a többhasábos tördelés lehetőségét.

Ez a helyzet mára alapvetően megváltozott; a desktop publishing napról napra fontosabb helyet harcol ki magának, amit gyors fejlődése és a hardver-, valamint a szoftverárak jelentős csökkenése okoz. Különösen az egyre jobb szövegfeldolgozó programok kifejlesztése és a jó minőségű megjelenítő, a lézernyomatató árának esése eredményezte a nyomtatott kommunikáció új technikájának, illetve technológiájának szinte robbanásszerű elterjedését az Egyesült Államok után Nyugat-Európában is. A felhasználók köre kiszélesedett. A cégek üzleti jelentéseit, a vásárlóknak, ügyfeleknek szóló tájékoztatókat, hírleveleket, az áruk használati ajánlásait, különböző katalógusokat, árlistákat, sőt újságokat és egyéb nyomtatványokat a kiadók, vállalatok, illetve a vállalkozók maguk állíthatják elő önállóan. Az ilyen célokra fordított eddigi költségek alapos csökkentését az teszi lehetővé, hogy a nyomtatványok előállításához nincs szükség többé az eddigi specialistákra; a grafikusra, a szedőre, de kisebb példányszámnál még a nyomdászra sem. A nyugati hirdetések kis túlzásával ezeket a munkákat „az ön titkár-nője el tudja végezni”. Az igazság az, hogy a bonyolultabb, igényesebb sajtótermékek előállításához továbbra is szükség van a tipográfiai, grafikai szakértelemre, mert — meggyőződésem szerint — csak így használhatók ki magas szinten a kínált lehetőségek. Az viszont vitathatatlan előnyt jelent, hogy az „átfutási” idő jelentősen csökkenthető, és ilyen módon olyan naprakész információs csatornákat nyithatunk meg, melyeket az ismert hazai nyomdaviszonyok eddig nem tettek lehetővé. Ugyancsak jelentős költség és idő takarítható meg azzal, hogy az újbóli leírásra, a tulajdonképpeni szedésre és az ezzel járó korrektúrafordulókra ennél a módszernél már nincs többé szükség.

A kiadókban, szerkesztőségekben a lektorok és az olvasószerkesztők ma még a hagyományos munkafolyamatokkal dolgoznak, tehát: kézirat — korrektúra — hasáblevonat — korrektúra — tördelés — korrektúra és aztán végül a nyomtatás. Ez így a többszöri leírást is figyelembe véve egyrészt nagyon időigényes, másrészt újabb hibák

forrása is lehet. Egyre közelebb van az az idő, amikor a számítógép segítségével — akár a szerző lakásán — írt, szerkesztett és kijavított „kéziratot” mágneslemezen, sőt ha távbeszélő hálózatunk jobb minőségű lesz, még telefonon keresztül is közvetlenül a lézernyomatató — vagy levilágító készülékbe lehet továbbítani. De addig még sok ellenállást kell leküzdeni a megszokással szemben. Így van ez napjainkban a desktop publishing nyújtotta lehetőségekkel is. A külföldi kiadók tapasztalatai szerint gyakran előítélettel fogadják az újat, amíg meg nem ismerték az új módszer, az új technika, illetve technológia előnyeit.

A jelenlegi lézernyomatatók a hozzájuk tartozó oldaltervező szoftverekkel nem hasonlíthatóak össze a nagy számítógépek által vezérelt fényszedőrendszerek nyújtotta minőséggel és teljesítménnyel. Ennek ellenére a mai desktop publishing szoftverek is vezérelni tudják a betű- és szöközőket, sőt a jobbak esztétikai programjukkal biztosítják a nagyobb fokozatú címbetűknél azt, hogy a különböző betű- és jelkapcsolódások ritmusa automatikusan harmonikus legyen. Az ugyancsak beépített kivételszótárral rendelkező, vagy külön kapható (mint például a MacBlack) szóelválasztó programok gondoskodnak a többször sorkiegyenlített hasábközvetítéséről, hogy a szöközők lehetőleg egyenletesek legyenek. A választékos tipográfiához a legkülönfélébb betűtípusok állnak a felhasználók rendelkezésére. Mód nyílik az információs elemek kombinálására, a digitalizált képek és grafikák együtt dolgozhatók fel a szöveggel. Végeredményként ezeknek az integrált layout (tervező) szoftvereknek a segítségével olyan nyomatot kapunk, mintha az egy nyomdából érkezett volna.

Sokan ma még összetévesztik a DTP-t a fényszedéssel. Mind a nyomtatott sajtóban, mind a kommunikáció más területein mindkét módszernek meghatározott helye és szerepe van. Csak ezek figyelembevételével használhatók ki az egyes rendszerek által kínált lehetőségek és előnyök. A közelmúltban a nyomdaiparban végbement és még ma is tartó változás, amit az ölműködésről a fényszedésre való áttérés jelentett és jelent, nem teszik valószínűvé, hogy most újabb

kísérletekbe fogjanak. Ennek ellenére vannak törekvések a nagy fényszedőrendszerek gyártóinál is, hogy a tapasztalatokat felhasználva a formátumvezérelt szedési—tördelési megoldásokat házasítsák az interaktív kezelési lehetőséggel. Az NSZK-beli HELL cég egyik vezető szakembere szerint a nagy fényszedőrendszereknél is ez a fejlődés útja. Ezt bizonyítja a nemrég kifejlesztett Page-Com és a színes fotókkal is dolgozó News-Plan oldaltervező rendszerük.

Amíg a személyi számítógépek általános szövegszerkesztő programjaihoz elegendő néhány vezérlő parancs ismerete, addig az oldaltervező szoftverek és a segédprogramok megfelelő kezelése már kellő jártasságot, tapasztalatot igényel a tipográfiai mesteriségben. Ezen a ponton válik szét a hagyományos szövegszerkesztők által nyújtott lehetőség a desktop publishing szolgáltatásaitól. Az „öreg” WordStar ideális szövegfeldolgozó volt, de a desktop publishing számára már újabb, korszerűbb programok is rendelkezésre állnak. A Microsoft Word például az IBM PC-ken nagyon jó formátumkezelő lehetőségekkel rendelkezik, emellett erőssége, hogy fontjai (betűi) a lézernyomtató számára olvashatóak. Grafikonok, diagramok és más grafikai illusztrációk előállításához, ezek lézernyomatként történő megjelenítéséhez a festő és a grafikai programok illesztésére is szükség van. Az IBM PC-k számára az olyan programok segítenek ebben, mint például a Microsoft Windows, vagy a GEM.

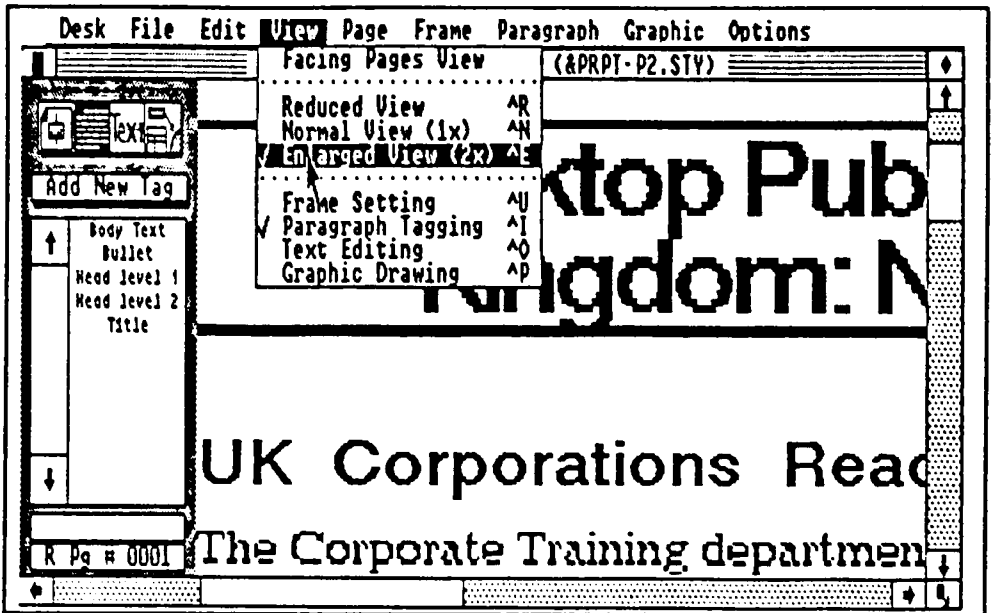
A Mac-terület

Másként van ez a megoldás a desktop publishing másik nagy hardver csoportjánál, az Apple Macintoshnál, amelyet már eleve úgy fejlesztettek ki, hogy gond nélkül együtt lehessen dolgozni az illusztráló (MacWrite, MacPaint, MacDraw, CricketDraw és Adobe Illustrator) programokkal. Ha valaki a Desktop Publishing eszközein profi módon akar dolgozni, akkor különböző feladatköröknek kell magas szinten eleget tennie. Grafikusnak, tervezőszerkesztőnek és tipográfusnak, sőt egy kicsit nyomdásznak is kell lennie. Külföldön a nagyobb vállalatoknál

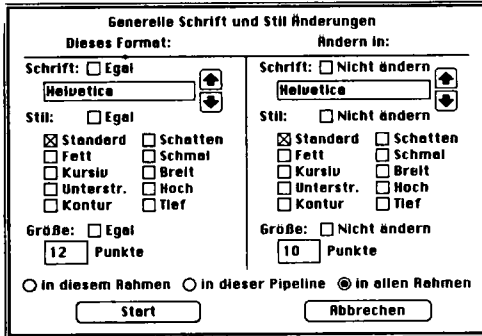
olyan irányzat van kialakulóban, hogy a DTP irányítója a különböző feladatokhoz megfelelően képzett szakemberek munkáját veszi igénybe.

A közelmúltig a DTP eszközöként különböző okok miatt az Apple Macintosh rendszer volt az egyetlen választási lehetőség. Az egész Mac-terület olyan jól kiépített és összehangolt, amilyenek egy ilyen programrendszernek lennie kell, hogy megfelelhessen a meghatározott követelményeknek. Az adatformátum teljesen azonos, kompatibilis a különböző programokkal, ami lehetővé teszi a szöveg és a grafika gond nélküli kombinálását. Az Apple Macintosh desktop publishing programjai a PageMaker, a Ready, Set, Go!3 (RSG!3) a legkiválóbbak közé tartoznak ebben a kategóriában. A Mac szoftverek grafikailag orientált vezérlése az „ikonokkal” (kis szimbólumképekkel), a „párbeszéd” ablakokkal és a legördülő menüvel egyszerű és gyors megoldást kínál. „Egér” segítségével lehet kijelölni a szöveget a kívánt helyre, illetve az „elektronikus papírlapon” ide-oda tologatni, amíg a kívánt pozícióba kerül. Ugyanígy lehet a digitalizált képeket és grafikákat is elhelyezni. Már ez a néhány funkció mutatja, hogy a Macintosh a desktop publishing kiváló eszköze. További sajátossága, hogy összekapcsolható a lézernyomtatók Mercedesével, az Apple LaserWriter Pluszal. Ennek a nyomtatónak 1,5 MB tárhelykapacitása, Motorola CPU 68 000-es mikroprocesszora, ROM-ja van, és a PostScript oldalleíró programnyelvet használja. A LaserWriterek nagy memóriája a kulcs ahhoz, hogy egy teljes A/4-es oldalt kinyomtassanak inchenkénti 300 × 300 pontos felbontásban.

A LaserWriter volt az első viszonylag olcsó lézernyomtató, amely a professzionális levilágító gépekhez hasonló betűtípusokkal dolgozott. Három betűcsaláddal szállították, a Helveticával, a Timesszal és a Courierrel. Az első két típusnak az újságkészítésben és más általános felhasználásban volt jelentősége, míg a Courier egy egyszerű írógépbetűtípus. Minden betűcsalád négy különböző változatban, így normál, kurzív, kövér és kövér kurzív alakban használható. A betűkészletek tartalmazzák a különböző nemzeti betű- és matematikai jeleket is. Saj-

A Ventura Publisher képernyője a legördülő menüvel. A kiválasztott kétszeres nagyítás mutatja a címbetűknél a WYSIWYG jelenlegi korlátait

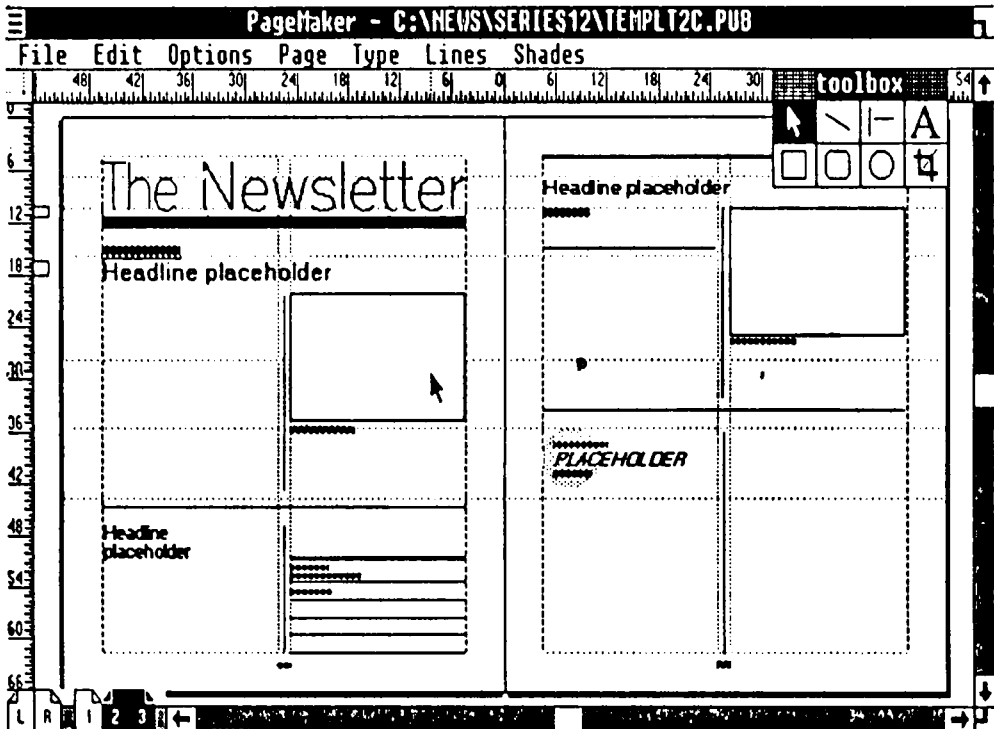
A monitoron kinyitott kommunikációs ablak lehetővé teszi a számítógéppel való interaktív párbeszédet

nos a magyar „ű” és „ő” betűkre már nem tanították meg, de szoftvereseink általában tudnak segíteni ezeken a gondokon. Az 1986 közepétől forgalmazott LaserWriter Plus már nagyobb betűválasztékot kínál. Így az említett betűcsaládok, illetve típusok a következőkkel bővültek: Avant Garde, Bookman, Helvetica (keskeny), New Century,

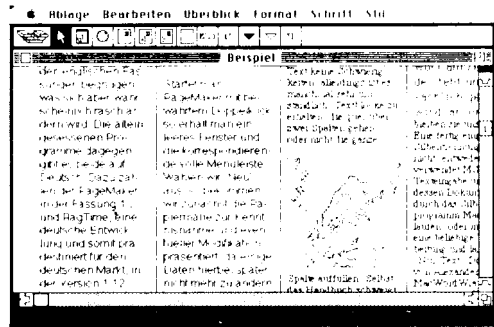
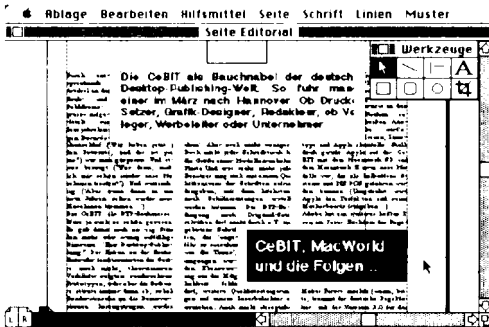
Platino és a Zapf. Lehetőség van további, úgynevezett fontok vásárlására és a nyomtatókba töltésére. A megfelelő betűkészletet természetesen a képernyő számára is biztosítani kell.

További előnyük a Mac szoftvereknek, hogy az oldalleíró programnyelv (például a PageMakernél és a Microsoft Wordnél) lehetővé teszi a betűk, az illusztrációk tetszőleges nagyítását, kicsinyítését, torzítását, döntését és forgatását, ami sok rendkívül egyszerű grafikai, tipográfiai megoldásra ad lehetőséget.

A LaserWriter PostScript interpretere adja meg a nyomtató beépített számítógépének azokat a parancsokat, amelyek a kép és a szöveg kialakításához szükséges jelek generálását és kinyomtatását vezérlik az A/4-es formátumban. Léteznek már — igaz, jóval magasabb áron — olyan elektronikus és lézernyomtatók is, amelyek A/3 (290 × 420 mm) méretben képesek az adatokat feldolgozni és az oldalt kiadni. Ilyen például a Dataproducts LZR-2665 készüléke, de a Xerox is hamarosan forgalomba hoz ilyet. (A nagyobb méretigénynél az olcsóbb meg-

A/4 méretű oldalpár kicsinyített tervezése a PageMaker segítségével

A tervezett, hasábokba tördelt szöveg olvashatóan látszik a képernyőn, úgy, ahogy majd a kinyomtatásnál is meg fog jelenni

oldás a felnagyítás, vagy a hasábok hagyományos szerelése.)

A PostScript mellett vannak más oldalleíró nyelvek is a lézernyomtatók számára, amelyek szintén magas színvonalon biztosítják a jelek, vonalak, raszterek és más grafikai szimbólumok megjelenítését. Az újab-

ban kifejlesztettek közül ilyen a Scribe (1980), az imPRESS (1982), a QUICK (1982), az Interpress (1984) és a DDL (1985). A nyelvet kifejlesztő cégek általában lézernyomtatókat is gyártanak, így az IMA-GEN gépei az imPRESS, a Xerox nyomtatói az Interpress nyelvet használják.

Az IBM-világban

A DTP számára ideális MAC mellett a kihívásra válaszolva időközben megjelentek a piacon az IBM desktop publishing programjai is, amelyek különösen a hivatalokban és az üzleti világban arattak a külföldi tapasztalatok szerint sikert. Ezek a rendszerek a Macinthossal összehasonlítva jóval olcsóbbak lettek, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy ebben az esetben általában a vállalatoknak a hardverrendszert, illetve ennek egy részét már nem kell megvásárolniuk. Ugyancsak előny az is, hogy ezek a programrendszerek az IBM XT/AT-val egyenértékű gépeken, így akár a hazai, SZKI gyártmányú Properen is működnek. A képernyőn történő nagy felbontású megjelenítéshez úgynevezett grafikus kártya szükséges. Ilyen bővítő az EGA vagy a Hercules kártya. Az utóbbival az eddigi monochrom monitor is használhatóvá válik, ami szintén költségmegtakarítást eredményez. Ugyancsak viszonylag nem nagy költség ráfordításával beszerezhető egy 20MB-os merevlemez kiegészítő egység, ami az „egérrel” vezérelt GEM vagy Windows szoftverekkel teljessé teszi a rendszer kiépítését. Figyelembe véve, hogy a Mac árak szinte csillagászati magasságot érnek el, a döntés meghozatalánál elég kedvezően kerül a mérlegre az IBM PC DTP rendszere azzal, hogy annak körülbelül csak az egyharmadába kerül.

Nyomatok és levilágítók

A lézernyomatok közül sokáig a Hewlett-Packard LaserJet vezetett az IBM számítógépek világában. A növekvő minőségi követelmények és a desktop publishing szoftverek fejlődése azonban az intelligensebb lézernyomatokat igényelte, amelyek elegendő tárcapacitással rendelkeznek, hogy egy egész oldalt megfelelő felbontásban le tudjanak „írni”. Jelenleg az Apple LaserWriter-jei a legalkalmasabbak erre a célra, és ezek csatlakoztathatók az IBM és a velük kompatibilis gépekhez is. Így ezek a korszerű nyomtatók felhasználhatók perifériaként az olyan új PC-DTP és kiegészítő programoknál, mint a PC-Text, a ScenicWriter, a Page-

Maker (amely 1986-tól már az IBM gépekre is kapható), a Ventura Publisher, a Microsoft Word, a Wy-Write III, a Microsoft Chart, a GEM Draw, a GEM Paint és sok más. A hardver kiegészítésként kapható PC MacBridge kártyával a Lotus 1—2—3, és a WordStar is használható a LaserWriterhez. A Microsoft Windows mint DOS kiegészítő a PC-knél egyszerű lehetőséget kínál a szöveg és az illusztrációk összedolgozására. Ennél a megoldásnál a következő programok jöhetnek számításba: a Windows Write, Windows Paint, Windows Draw, Click Art és a PageMaker. A Windows is támogat egy PostScript fordítót a LaserWriter számára. Hasonló lehetőségei vannak a GEM-nek a hozzátartozó szoftverekkel. A további fejlődésnél figyelembe kell venni az MS-DOS új 5,0-ás változatát, amely már a Windows-nak is sok elemét tartalmazza, és a PC-k új generációja a CPU 80386-os mikroprocesszorral már valóban a desktop publishing méretre szabott eszköze lesz.

A sokat emlegetett PostScript oldalleíró nyelven készített dokumentumnak van még egy nagyon magas színvonalú megjelenítési lehetősége. Ez a nyelv teszi lehetővé minden Macintosh- és a legtöbb IBM-program számára a professzionális Linotype levilágítókkal való adatkommunikációt. Ez azt jelenti, hogy a személyi számítógép DTP rendszerén megírt, megszerkesztett, megtervezett oldalakat többszörös felbontásban, vagyis szebb, élesebb betűképpel, a fényszedéshez hasonló minőségben lehet reprodukálni. Ehhez fejlesztették ki a RIP-nek (Raster Image Processor) nevezett berendezést, amely biztosítja a kapcsolatot a lézerlevilágítóval. A RIP — a Linotronic 100, 300 vagy 500-as típusú Linotype levilágítóval összekapcsolva — a generált PostScript adatokat, illetve kódokat átalakítja az úgynevezett bit-térkép feldolgozásból olyan adatokká, amelyek lehetővé teszik a lézerlevilágító vezérlését. Semmilyen utólagos átdolgozásra nincs szükség, ugyanazt az oldalképet kapjuk, mint a lézernyomatótól. A különbség ott van, hogy a jóval nagyobb felbontás eredményeként a kerék formák, ívek és átlós vonalak lépcsőzöttsége nagyon finommá válik, és így fényszedéshez közelítő, éles kontú-

Ungarn hat den Plattensee - und was haben wir?

Daß Banken, große Konzerne und zunehmend auch mittelständische Unternehmen in den USA als Investoren auftreten, ist hinlänglich bekannt. So stiegen die deutschen Direktinvestitionen allein von 1978 bis 1984 um 40 Milliarden Mark, und der Trend hält kräftig an. Bessere Produktionsbedingungen, größere Absatzchancen der Regel ein erfahrenes Finanzmanagement, bestimmte Investitionen auf dem US-Markt zu tätigen. Die Gesellschafter gelten als Mitunternehmer und kommen damit in den vollen Genuß der wirtschaftlichen und steuerlichen Vorteile, die nur scheinbar das Privileg der »Großen« sind. Soweit, so gut. Doch wie sicher

Das
Darmstedt
im Dorf
Appingedam
mit
nostalgischem
Zentrum.

und die Ausnutzung der Vorteile aus dem seit 1954 gültigen Abkommen zur Vermeidung von Doppelbesteuerung zwischen beiden Staaten sind hauptsächlich Anreize, die deutsche Unternehmer und ihr Kapital in das Land locken, das auch heute noch unbegrenzte Möglichkeiten verspricht.

Dies gilt um so mehr, als derzeit der Dollar selten so preiswert und Finanzierungszinsen schon lange nicht mehr so günstig waren. Eine noch viel zu wenig genutzte Chance bieten unternehmerische Beteiligungen. Als Gesellschafter im Rahmen einer Kommanditbeteiligung kann man es den professionellen Investoren gleichtun. Zusammen mit anderen Anlegern beteiligt man sich mit seiner Kapitaleinlage am gemeinsamen Geschäftszweck und weist den Konzeptionär an, in

sind derartige Anlagen? Mit einigen Risiken muß der deutsche Anleger leben lernen. Die Nachfrage nach Gütern und Dienstleistungen, die Gegenstand der Investitionen sind, kann sich

Die Provinz Groningen hat mehr als 500 Kilometer Wasserwege: Ideal für Planschiffe, Elektrokreuzer, Kanus und Motoryachten.

Eine Kombination von Ruhe und Luxus bietet das Hotel Landgut Ekenstein.

ebenfalls anders als geplant entwickeln; schließlich kann es zuweilen länger als erwartet dauern, bis überhaupt investiert werden kann. Diese Risiken können zwar nicht ausgeschlossen, jedoch durch eine sorgfältige Konzeption gemindert werden.

Für ein sorgfältiges Konzept sprechen hauptsächlich folgende Kriterien: Streuung der Investitionsgelder in unterschiedliche und Standorte; Risikoverteilung auf leistungsfähige amerikanische Partner, Beurteilung der Projekte durch anerkannte konservative Sachverständige und Bestätigung

der Ergebnisse durch Wirtschaftsprüfer; Verbot von Spekulationsgeschäften. Daß alle Geldflüsse, auch die späteren Ertragsrückflüsse, eine unabhängige Mittelverwendungskontrolle unterliegen müssen, versteht sich von selbst.

Ein oft gefürchtetes Risiko - die Veruntreuung des Anlagekapitals - scheidet bei einer solchen Konzeption aus. Viel zu streng sind bei uns und erst recht in den USA inzwischen die einschlägigen Vorschriften. Besser als ein Gauner hinter Gittern aber ist allemal ein korrekter Geschäftspartner von Anfang an. Deshalb scheuen sich seriöse Anbieter von solchen Beteiligungskonzepten auch nicht, die Risiken ihrer Offerten offen zu nennen.

Tokaier satt?

Unter vielfältigen Geschäftsangeboten die Spreu vom Weizen zu trennen, ist Aufgabe der deutschen Konzeptionsgesellschaft. Von ihrem »standing« im amerikanischen Markt und der Partnerauswahl hängt es ab, ob die Anleger letzten Endes ein gutes Geschäft machen. Gewinne (vor Steuer) von 15%, 20% p.a. und mehr sind nichts Ungewöhnliches.

Egy Hamburg melletti „falu-újság“ Macinthos-rendszeren készített, Apple lézernyomatatóval nyomtatott mintaoldala. A vékony kerettel jelölt négyszögek helyére kerülnek később az oldalak szerelésénél a raszterezett fotók

rokat, rajzolatokat kaphatunk a levilágítás során.

A Linotronic 100-as a legolcsóbb megoldást biztosítja ebben a megoldásban. Ennek a felbontása 134, 285 és 570 vonal centiméterenként (340, 724 és 1448 vonal/inch), és a legnagyobb formátum az A/4-es. A Linotronic 300-as még nagyobb felbontású eredményt ad: 250, 500 vagy akár 1000 vonal centiméterenként, ami 635, 1270, illetve 2540 vonal/inchnek felel meg. A Linotronic 300-asnál a legnagyobb méret a 305×655 mm, míg az 500-as típusnál 457×655 mm, és az utóbbinál centiméterenként 166, 333 vagy 660 vonal, illetve inchenként 420, 845 és 1690 vonal felbontó képesség érhető el. Ha az 1000 vonal/centiméteres felbontást nézzük, úgy ez négyzetcentiméterenként egymillió képpontot jelent. Egy ilyen felbontású, viszonylag bonyolultabb, A/4 méretű újságoldalnak a levilágításához a RIP-nek nagyon sokat kell számolni, ami meglátszik a levilágításra fordított időben is. (Egy átlagos oldal körülbelül 1 MB tárterületet foglal el.) Amíg a centiméterenként 120 vonal felbontást adó lézernyomtató hét perc alatt végezne az oldalunkkal, addig a lézerlevilágítónak mintegy 45 percre lenne szüksége ehhez.

Külföldön olyan szolgáltató vállalatok alakultak, amelyek a megrendelő kívánságának megfelelően lézernyomtatóval vagy lézerlevilágítóval papírra vagy filmre készítik el a DTP oldalt általában nagyon rövid határidővel. Ez a módszer csökkenti a megrendelő beruházását, és a mágneslemezen vagy kábelen úgynevezett „print shop”-okba eljuttatott digitalizált dokumentumról általában még aznap eredetit kaphat.

A legújabb fejlesztési eredmények lehetővé teszik, hogy a lézerlevilágító Linotronic berendezés közvetlenül a nyomóféliára vigye fel az oldalt, így a reprodukciós fényképzési költségek megtakaríthatók és a gyártási idő is lerövidíthető.

A korszerű desktop publishing rendszerknél ma már alapvető követelmény az, amit az amerikai eredetű betűszóval WYSIWYG-nek neveznek, vagyis (What You See Is What You Get) „amit látsz (a képernyőn), azt kapod meg (eredetiként)”. Napjainkban egyelőre az állítás második fele tökéletesebb,

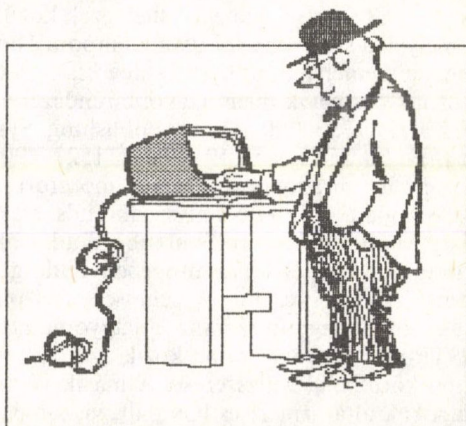
ugyanis a képernyők, vagyis a monitorok képessége elmarad a lézernyomtatók teljesítménye mögött. (Az azonos felbontási képesség ma még megfizethetetlen.) A betördelt oldal vagy oldalpár így szinte eredeti megjelenésében azonnal látható, és tervezése vizuálisan követhető a képernyőn. Ez lehetővé teszi, hogy a szükséges javításokat, módosításokat próbanyomatok készítése nélkül el lehessen végezni, ami ezáltal gyorsabb, jobb munkát eredményez. A 9 coll méretű Mac-képernyő például az 512×342 képpont ábrázolásával collonként 72 pontos felbontást ad. A nagyobb méretű Mac-képernyők ugyanezt a 72 pontos felbontást tartják a négyzetes pixelekre (pontokra) építve, míg más-más DTP rendszereknél a 13 collos monitor 640×350 képelemre csak 51 pontot jelent collonként. A nagyobb monitorok, mint a fekvő formátumú „The Big Picture”, vagy az álló „Radius” biztosítják az A/4-es oldalpár egyidejű, illetve az A/3 nagyságú oldal 1/1 méretarányú ábrázolását.

A desktop publishing korszerű alkalmazása nem nélkülözheti a szöveg és a grafikák ábrázolása mellett a fotókat sem. Ennek kivitelezésére az az általános gyakorlat alakult ki, hogy az árnyalatos illusztrációk helyét vékony kerettel jelölik, és ide montírozzák később a hagyományos reprodukciós fényképzési technikával készült raszteres képet. A számítógépes képfeldolgozás a másik módszere a fotók alkalmazásának. Az árnyalatos képek, de a vonalas grafikák, (például emblémák) DTP feldolgozásánál is két lehetőség van a képinformációknak a rendszerbe való bejuttatására. Az egyik a fénymásolóhoz hasonló elven működő szkennerek, a másik a videodigitalizáló berendezés. Az AGFA cég legújabb asztali szkennere milliméterenként 16 pontos leolvasásra képes. A videorendszer videokamerából, képdigitalizálóból és a hozzájuk tartozó szoftverből áll. Ilyen például a Mac DTP-hez használható MagicVideo a LaserMagic szoftterrel. A speciális grafikai programokkal a képernyőre hívott digitalizált fotó „szerkeszthető”, javítható; módosítható a szürke fokozatok száma, a raszterezés, a világosság, valamint a kontraszt. Az így feldolgozott képet később a megtervezett szöveges oldalba lehet illeszteni.

A DESKTOP PUBLISHING

Elektronikus kiadványszerkesztés és nyomdai formakészítés a kiadó íróasztalán

Néhány hónapja egy új fogalom követel magának egyre jelentősebb helyet a tömegkommunikáció szótárában. A külföldi szaklapok is növekvő figyelmet fordítanak erre az utóbbi évben ugrásszerű fejlődésnek indult technológiára, amely egyúttal a személyi számítógépek új felhasználási területévé, egyesek szerint az alkalmazás magasskolájává vált. Ez a fogalom a Desktop Publishing, rövidítve a DTP, melynek „magyarításával” már többen próbálkoztak, de a szakembereknek még nem sikerült a megfelelő magyar kifejezést megtalálni. Néhány példa a fordítási kísérletekből; „asztali kiadó”, „irodai kiadványszerkesztő”, „asztali formakészítés”, „kiadványelőkészítés az

mert és használt szavakat. A Desktop Publishing olyan kombinált szövegfeldolgozó,- grafikai szerkesztő- és tipográfiai tervező programot jelent, amelyek személyi számítógép segítségével, szinte egy íróasztalnyi területen lehetővé teszik különféle nyomtatványok teljes nyomdai előkészítését. A képernyőn megtervezett kiadványt -amely általában eredeti megjelenésében szintén a képernyőn ellenőrizhető,- lézernyomtatóval (amely még ugyancsak elfér az említett íróasztalon), vagy lézervevővel (amely még ugyancsak elfér az említett íróasztalon), vagy lézervevővel (amely még ugyancsak elfér az említett íróasztalon), vagy lézervevővel (amely még ugyancsak elfér az említett íróasztalon) céljára papíron, filmen megjeleníteni, illetve akár közvetlenül a nyomóféliára felvinni.

Nem régen a személyi számítógépek (PC-k) még a szöveg szerkesztő programmal és a mátrixnyomtatóval alkották a komplett Desktop Publishing rendszert. Később betűtárcsás, gömbfejes nyomtatókat alkalmaztak, amely minőségi javulást hozott. Sokan elégedettek voltak ezzel az eredménnyel, amely

íróasztalon”, „elektronikus kiadványszerkesztés”. Az említett elnevezések sejtetik a kifejezés lényegét, de valami lényeges mind-egyikből hiányzik ha az a célunk, hogy az angol kifejezést és annak jelentését megfelelően adjuk vissza. Addig is használjuk a Desktop Publishing kifejezést és lehet, hogy megszokjuk mint a marketinget, a komputert, a hardvert, a szoftvert és más világszerte is-

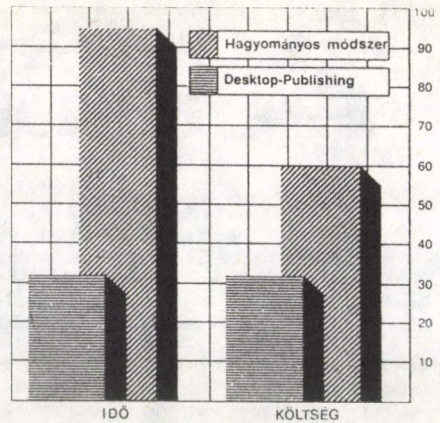
A C64 desktop publishing programja az NSZK-beli Printfox segítségével készített próbaoldal. Jobb mátrixnyomtatóval csaknem levélminőségű nyomatot kapunk. A címbetűk már a készen kapható 25 típuson felüli, saját tervezésű készletből valók

Két véglet

A Macintosh és az IBM PC desktop publishing rendszereken kívül létezik más, hasonló elven alapuló kiadványkészítő rendszer is. Csak két végletet említek ezek közül, amelyek a szükséges hardver szempontjából nem a személyi számítógép kategóriába tartoznak. Az egyik ilyen nagyobb rendszer az Interlaf OPS 2000 (Office Publishing System) a hozzá tartozó 19 collos, 1152 × 900 képpont ábrázolására képes monitorral. Hasonlóan a digitális fényszedőrendszerekhez, az OPS 2000 is tud különböző adatformátumú, személyi számítógépen feldolgozott szöveget kezelni. A sebessége viszont jelentősen nagyobb, mint a hagyományos DTP-nek. Ugyanez vonatkozik az árára is, ami körülbelül a tízszerese. A másik véglet a sokak által ismert és használt, viszonylag olcsó házi számítógépen, a Commodore 64-en működik. Ez az NSZK-beli Scantronik által kifejlesztett Printfox és Pagefox program, amely egy nagyon jó, 25 fajta (újabb 90-nel kiegészíthető és tetszőlegesen bővíthető, illetve módosítható), több változatban használható betűkészletekkel rendelkező szövegszerkesztőt és egy „nagy felbontású” rajzoló programot is tartalmaz. A Printfox (illetve a Pagefox modullal 160 KByte-ra bővített C64) alkalmas arra, hogy a szöveget ábrákkal együtt tetszőleges számú és szélességű hasábra sorkizárva tördeljük. A WYSIWIG megoldás sem hiányzik, a kész oldal ellenőrizhető a képernyőn, sőt a szavak elválasztása is megoldott. A jobb minőségű mátrix nyomtatókkal NLQ, azaz közel levél minőséget kapunk. Hogy a mini DTP rendszer teljes legyen, a Scantronik elektronikus egeret, sőt a nyomtatóra illeszthető kicsiny, de jól működő szkennert is kínál kiegészítőként. A C-64 DTP-jével kisebb üzemi hirdők és igényesebb iskolai újságok is kiválóan készíthetők.

Lényege: egyszerű és gyors

A desktop publishing felhasználhatósági körét figyelembe véve nagyon sok területen jól szolgálhatja a kommunikációt. Alkalmazásánál tekintetbe kell venni előnyeit és esetle-

A két módszer összehasonlítása az NSZK-ban kialakult árak alapján

ges korlátait egyaránt. Elvileg akár napilap is készíthető ezekkel a rendszerekkel, mégis inkább azokat a felhasználási területeket kell tovább kutatnunk, amelyeken a DTP más eljárásokkal szemben előnyöket nyújt. Ezt a szempontot figyelembe véve tehát jelenleg még nem kelhet versenyre a fényszedés minőségi és mennyiségi követelményeivel. A lézernyomatók ma még tömeges termelésre, sőt még körlevelek készítésére sem gazdaságosak. A sokszorosításra marad a hagyományos fénymásolás, illetve az igényesebb publikációknál az ofszetnyomatás. A desktop publishing-rendszereket tehát arra kell használnunk, amire kifejlesztették őket. Alkalmazásuk egyik ilyen előnye például a könnyebb tervezési lehetőség által garantált gyorsaság. Az IBM személyi számítógépre írt Ventura Publisher-program többek között kész, vagy előre programozható, úgynevezett stíluslapokat alkalmaz. Ez tartalmazza az oldal minden tipográfiai jellemzőjét, tehát a szedéstükör méreteit, a hasábok számát, a hasábközöket, a betűtípust és betűnagyságot. Az ilyen „előregyártott” paramétergyűjtemény nagyon gyorsítja a folyamatos munkát. A szöveggel automatikusan körül tudjuk „folyatni” az illusztrációkat, és hasábról hasábra, lapról lapra automatikusan „tölthető” a szöveg. Amíg a PageMaker maximum 128 oldalas dokumentumot képes előállítani, addig a Ventura segítségével akár több száz oldalas

Desktop publishing programok		
Név:	Gyártó:	Hardver:
GEM Desktop Publisher	Digital Research	IBM PC, 512 KByte RAM, merevlemezés tár
GeoPublish	Berkeley Softworks	C64, 96 KByte modul, lemezmeghajtó
Harvard Professional Publisher	Software Publishing	IBM PC, 640 KByte RAM
First Impression	SPI	IBM PC, 640 KByte RAM, merevlemezés tár
i. O.	Lunter	PC MS-DOS-al, CP/M86, UNIX
Pagefox	Scantronik	C64, 96 KByte modul, lemezmeghajtó
PageMaker	Aldus	IBM PC, 512 KByte RAM, merevlemezés tár
PageMaker	Aldus	Apple Macintosh
Personal Publisher	Software Publishing	IBM PC, 512 KByte, hajlékonylemez-egység
PTS Publisher	Compugraphic	IBM PC
Ready, Set, Go!3	Letraset	Macintosh Plus
Scientex Publisher	Scientex Limited/MIDAS	IBM PC, 384 KByte merevlemezés tár
Super Page 2.0	Bestinfo	IBM PC, 640 KByte RAM, merevlemezés tár
Textline	Monotype	IBM PC, modulok
Ventura Publisher	SZKI (Rank Xerox licenc)	IBM PC, 512 KByte RAM, merevlemezés tár

könyvet is lehet szerkeszteni. Ha egy író saját maga írja és „készíti” ilyen módon a könyvét, sok költséget és jó néhány hónapot megtakaríthat. Lehet, hogy ilyenformán új foglalkozási ágak is létrejönnek, mint például a „bérkorrektorok”, akik az említett íróknak segítenek kijavítani a munka hevében ejtett hibákat.

Ki kell használni az egyszerű kezelhetőség mellett a gyorsaságot, ami különösen gyors tájékoztatók, hírlevelek, prospektusok, hirdetések készítését teszi lehetővé. A „kézirat” elektronikus tárolása a nagy szedésigényű, de alkalmanként viszonylag kis változtatással újra kiadásra kerülő sajtótermékek előállításához kínálja a jó megoldást. Ilyenek a különböző gépkönyvek, használati utasítások, árjegyzékek és katalógusok. Jó lehető-

séget nyújt a DTP az úgynevezett „faluújságok”, üzemi híradók gyors esztétikus „házi-lagos” kivitelezésére, de számításba jöhet bizonyos szakterületek, egyesületek, hobbikis példányszámú lapjainak olcsó elkészítésénél is.

A különböző DTP szoftvercsomagok és az ezeket kiegészítő grafikai tervező programok lehetőséget kínálnak olyan kis reklámszerkesztőségek és kiadók megalakulásához, amelyek a személyi számítógépre és desktop publishingre alapozva, a számítógépes grafikát is igénybe véve újszerű hirdetés- és reklámtervezői munkát végezhetnek szolgáltatásként a névjegyeiktől kezdve az étlapokon, levélpapírokon, reklámnyomatványokon, reklámújságokon át egészen a könyvkiadásig.

Tölgyesi János

Elektronikus tanácsháza

Aszegedi országúton (az újabb szóhasználatban az M5-ösön), Kistelek körül több tábla is felhívja a figyelmet a letérőre Ópusztaszer felé. Aki enged a csábításnak és megteszi a mintegy öt kilométeres kitérőt, többféle meditációra is alkalma nyílik. Az emlékhelyhez közeledve legszembetűnőbb az a törekvés, hogy hogyan lehet egy üres, „puszta” helyet nagy tömegek számára vonzóvá, eladhatóvá tenni. Ennek jól bevált receptjei vannak. Ugyanazokkal a megoldásokkal találkozunk a Hortobágyon (vagyis a kilenclyukú hídnál), Bugacon vagy Apajpusztán. Az utas megérkezik valahová, ahol tulajdonképpen „semmi” sincs, az igazi puszta szélére, ahol kijelölték számára a megérkezés helyét. Ezt manapság egy parkolóhely jelképezi, mert az utasok többsége autón vagy buszon érkezik. Ha pedig egy helyen rendszeresen több ember megfordul, akkor ott „kell lennie valaminek”: egy kis maradványnak a régi időkből, egy kőhalomnak, emlékműnek, csárdának, kőhídnak, múzeumnak, vagy ha az sincs, néhány nemrég épült lóistálló is megteszi. Megjelennek az alkalmi árusok, és ha jeles alkalmakkor túl nagy tömegben fordulnak elő (vagy túl sok a kényes nyugati vendég), akkor megéri kicsiny aszfaltozott utcácskákat is építeni, melyeket táblákkal jelezve tehetünk rendezetté: mézeskalácsosok, ötvösök, lószerszámkészítők utcája. Máris kicsiny városná szerveztük a legvadabb pusztát is. Ha ehhez még vécé, netán nyilvános telefon is található, akkor az utazó igazán otthon érezheti magát. Vajon hogyan szervezték meg a hasonló tömegösszejöveleteket elődeink, mondjuk ezer-egynéhány esztendővel ezelőtt? Amikor az említett helyek tényleg igazi puszták voltak, ahol se út, se villany, se

település, de még postajárat vagy telefon sem volt. Vajon hogyan és milyen csatornákon szivárgott a hír, hogy a puszta közepébe gyülekeznek a vezetők országos ügyeket intézni?

Talán szimbolikus, hogy a Magyar Posta mikrohullámú láncának parabolaantennájával találkozunk az ezeréves emlékhely közelében. A szimbólum igazi háttere: a szegedi telefonkötvény lehetővé tette, hogy a távoli kis települések is bekapcsolódhassanak az országos telefonhálózatba. A nagy távolságokra nem volt kifizetendő kábelt fektetni, így mikrohullámú antennákat állítottak fel. Ha körülsétálunk az emlékhelyen, szabadtéri múzeumba gyűjtve találjuk az egykori halászkunyhót, a szegényparaszt és a nagygazda házát, a különféle mesterségek szintereit, műhelyeit, sőt a század elején még működő falusi iskolát és — a kisvárosi közigazgatási központot.

Számomra ez utóbbi fejezte ki leginkább a hely szellemét: az egyszerűségében is monumentális épület, a célszerűen berendezett iroda, ahol egy helyen lehetett elintézni a település lakosságának összes ügyes-bajos dolgát. Az sem lehetett véletlen, hogy a postaszolgálat különböző kellei, a telefon, az első írógépek ugyanúgy részei voltak ennek az irodának, mint a vezető ünnepi öltönytnek tárolására szolgáló fogas és szekrények, a különféle pecsétek és az iratok rendezésére szolgáló borítók. A hivatali apparátus kellei a feladathoz méretezett szervezet munkáját idézik. A szakszerű ügyintézéshez a kor színvonalán álló technikát is igénybe vették, megszervezték, kiépítették. Arról, hogy hogyan működött egy ilyen közigazgatási egység, emberségesen fogadták-e a betérőt vagy felülről, félvállról, hatalmuk tuda-

tában, hogy gyorsan intézték-e az ügyeket, vagy inkább elfekettették — ezekről a helyszínról és a kellékek keveset árulnak el.

Napjaink technikáját kétségkívül a számítógépek jelentik. Talán leginkább akkor igaz ez, ha adatok kezelésére, nyilvántartására, szövegek tárolására, előállítására gondolunk, azaz a modern iroda, ügyintézés legfontosabb, leggyakoribb munkafázisaira. Ha valaki mindezt nem tudta volna, akkor ugyancsak meglepődve vette volna tudomásul a Petőfi Csarnokban 1987. szeptember elején megrendezett kiállításon, amely az Elektronikus Tanácsháza címet kapta. Anynyi számítógépet, képernyőt és nyomtatót olyan kicsiny területre összeszűfolva ritkán lát az ember, mint ezen a kiállításon. Csak reménykedhetünk, hogy nem a jövő egy darabkáját láthatunk például a „Tanácsitkár” feliratú boksztban, ahol legalább öt számítógép mellett két-három adatbevitellel bajlódó hölgy „látványa” fogadott.

Értem én a szándékot, és némi tájékozódás után a bemutatni valót is áttekintettem, de az ügyes-bajos dolgait intézni kívánó állampolgár ugyancsak elriadt volna a látványtól. A rendezők igyekeztek mindent bemutatni, ami ma a tanács munkája elektronizálásával összefügg. Mindenkit meghívtak, aki ezen a területen „számít valamit”. Talán a rendezvény valóságos célját és eredményét is ez jelentette. Az egyik vidéki városi tanács számítógépes szakembere ezt így fogalmazza meg: „Délutánoként, amikor nincs látogató, magunk vagyunk, körbejárjuk a kollégákat, és legalább áttekintésünk lesz arról, hogy mások mit csinálnak. Nem kell nekünk is kitalálnunk ugyanazt, amit a szomszéd városban már megcsináltak. Bárcsak minden évben lenne valami hasonló rendezvény.”

A hazai számítógép-alkalmazás döntő részét jelentik az adminisztráció, a dokumentáció, a nyilvántartás megszervezésére szolgáló rendszerek. A kiállításon is ezt a látványt kaptuk. Nem annyira a működő rendszerek, az „éles adatokkal” feltöltött, használati tapasztalatokat kínáló példák sorakoztak,

hanem több-kevesebb leleménnyel a tanácsi nyilvántartásokra áthangszerelt adatbáziskezelő programok széles kínálatával találkozunk. Jellemzőek lehetnek a kifejlesztett szoftverek nevei. Néha mosolyt fakasztanak, néha töprengésre készítetnek: vajon mi indította a szerzőket olyan nevek adására, amelyek alig fejezik ki a megoldható feladatok lényegét, ugyanakkor nem ingerelnek vásárlásra sem. Vállalkozó kedvűek próbálkozhatnak, mire használnák a következő, „szépnevű” szoftvereket: Ronyi, Szlanyag, Utolib, Minveszt, Bizar, tender-Bába, Mekk, Hulinfo, Lakliter. Nos, ne csigázzuk a kíváncsiságot, nagyobb részük különböző szakigazgatási területek igényéhez alakított nyilvántartó program. Ami pedig ezeknek a rendszereknek a jövőendő sorsát, elterjedési esélyeit illeti, csak a természetes szelekció mechanizmusaiban bízhatunk. Ami ténylegesen jól működik, valós feladatokat old meg, annak híre megy, a többi meg talán kihullik a rostán. Persze a szelekciónak ára van, néha azok fizetik meg, akik túl hamar vágnak bele, többnyire azok, akik nem elég óvatosak vagy tájékozatlanok.

A főváros XX. Kerületi Tanácsáról egyik sem mondható el. Már évek óta szívós munkával dolgoznak a tanácsi munka korszerűsítésén, amint az esettanulmányként olvasható kötetükből kiderül.[•]

A kiállításra csak ízelítőt hoztak eredményeikből.

Mert már időben csekély, specializálódásban óriási távolság választja el az ópusztaszeri múzeum-községházat a nyolcvanas években működő fővárosi-kerületi tanácsi szakigazgatási apparátustól. A szabályozások, a rendeletek, a szakszerű ügyintézés mára annyira szerteágazó, szakosított és időigényes lett, hogy elengedhetlenné vált korszerűsítése, legalább az ügyek egy részének helyben és azonnal való intézésének megoldása. Valami olyasmi, mint amit a századelő községházaja is nyújtani tudott.

Amikor a hetvenes évek közepén a XX. kerületi tanácsnál az ügyintézés „kritikussá vált”, vagyis a bürokratikus apparátus kezd-

[•] Korszerűsítési törekvések és eredmények a főváros XX. kerületi tanácsánál. Szerk. Dudás Ferenc és dr. Gáspár István. XX. kerületi tanács és Allamigazgatási Szervezési Intézet kiadása. Bp. 1987.

te felmutatni mindazokat a tüneteket, amelyeket a bürokrácia szó hallatán negatívumként szoktunk felidézni, elengedhetetlenné vált a korszerűsítése. Ennek az évekig tartó szervező munkának az egyik eredménye egy ügyfélszolgálati iroda lett, amelyben tizenhat ügyfélfogadó munkahelyen mintegy ötvenféle ügyet azonnal, helyben elintéznek. Az ügyfélforgalom elemzéséből kiderült, hogy a tanácsshoz betérők mintegy fele csak információkért jön. Az iroda tájékoztató munkájában tehát fontos szerepet szántak egy belső videotext-rendszernek. A tájékozódó ügyfél — tanácsi dolgozó segítségével — a képernyős rendszeren keresheti ki a számára szükséges tudnivalókat. Bizonyos ügyek elintézéséhez különféle mellékletek szükségesek, ezek listáját nyomtatón ki nyomtatva magával viheti. (Az ügyfél-tájékoztató rendszert a kiállítás látogatói is kipróbálhatták.) A videotext-rendszer egy része zártabb, a tanács vezetői és dolgozói tájékoztatására szolgáló információállományból áll. Ebben különböző ülések időpontjai, témái, napirendje, felelősei szerepelnek, valamint adatok a kerületről, döntéseket segítő statisztikák, információk. És ha egyszer valahol elindult az új technika alkalmazása, az szinte vonzza a hasonló kezdeményezéseket. A Magyar Televízió képűjsága néhány oldalt az egész ország számára sugároz a XX. Kerületi Tanács ügyfél-tájékoztatójából. A Fővárosi Díjbeszedő Vállalat Teleinformix videotext-szolgálatának egy terminálja ugyancsak rendelkezésre áll a XX. Kerületi Tanácsnál. A Fővárosi Kerületek Földhivatala és a XX. Kerületi Tanács között távmásoló szolgáltatást építettek ki különböző térképrészletek, rajzos mellékletek gyors átvitelére. Az azonnali

ügyintézéshez különféle, többnyire szabványos szövegű kérvények, határozatok szükségesek. Ezeket az ügyfélszolgálati iroda „háttérében” működő szövegszerkesztő rendszerek, illetve az azokon dolgozók azonnal előállítják.

Természetes dolognak tartjuk — amire az említett tanulmánykötet megjegyzése is utal —, hogy az elektronikus tájékoztató rendszert az ügyfelek egy része idegenkedve fogadja. Hogy tanácsi dolgozót kell a terminál mellé ültetni, aki a billentyűzetet, a nyomtatót kezeli. Hiába, hogy a teletextes tévékészülékek száma százezer körül van, hiába, hogy a személyi számítógépek széles körben elterjedtek, a tanácsi ügyfelek egy része mégis először találkozik elektronikus tájékoztató rendszerrel. Természetes azonban az is, hogy az ilyen rendszerekkel előbb-utóbb egyre inkább együtt kell élni, meg kell tanulni használatukat, meg kell szokni, hogy a szükséges információk egy részét ezektől a rendszerektől kaphatjuk meg. Az állampolgár akkor nyerheti az ilyen törekvésekből a legtöbbet, ha aktívan, a maga ügyeinek intézésében tájékozottan lép a hivatali apparátussal kapcsolatba. Ehhez hatékony segítő, közvetítő eszközként a videotext-rendszer is szolgálhat.

Az „elektronikus tanács háza”, túl jól sikerült blickfangos címe mögé fesorakoztatott számítógép-bemutatójával, zavarbaejtő szoftver-kínálatával kicsit elfedte azokat a törekvéseket, amelyek a korszerű eszközöket a maguk helyén, eszközként használva a munka megkönnyítésére, szervezésére, magáért az állampolgárért állítják szolgálatba. Reméljük, hogy a jövő közigazgatási központját inkább ezek a törekvések fogják jellemezni.

Nagyító alatt: Belgium

Új sorozatunkban a hazánkhoz hasonló lélekszámú országok tömegkommunikációját vesszük nagyító alá. Elsőként Belgiumot mutatjuk be az ottani kutatók tanulmányainak segítségével.

Roselyne Bouillin-Dartevelle

Belgium audiovizuális tájképe

Belgium kiváltságos helyzetben van a tömegkommunikációs kínálat szempontjából, különösen, ha figyelembe vesszük piaca szűkösségét. Az országban több mint harminc napilap és közel ötszáz hetilap jelenik meg. Ezt a nemzeti produkciót egészíti ki a külföldi, mindenekelőtt a francia, a holland és az angol magazinok nem elhanyagolható jelenléte.

Az audiovizuális hálózat még sűrűbb. Jelenleg mintegy hatszáz helyi rádió sugároz műsort a közszolgálati intézmények: a francia nyelvű RTBF és a flamand nyelvű BRT mellett. E rádiók elterjedését és sikerét részben a regionális és a helyi szempontok erőteljes érvényesítése magyarázza. Mindemellett a helyzet távról sem stabil és világos, hiszen még nem osztottak el minden hullámhosszat: ez hozzávetőleg négyszáz adó hivatalos elismerését jelentené. Ugyanakkor sok rádió, amelyet nem fognak hivatalosan elismerni, továbbra is műsort sugároz, mégpedig úgy, hogy olyan hálózatokat hoznak létre, amelyek különböző elnevezésű adókat fognak össze, de ugyanazt a műsort kínálják a különböző időpontokban és körzetekben.

A televízió — a kábeles műsorszórás révén — a négy nemzeti csatornán kívül a francia, a német, az angol, a holland, az olasz és a luxemburgi adásokkal és a műholddal közvetített európai televíziós csatornákkal (Sky Channel, Music Box, TV 5)

szolgál. Ehhez jön a Flandriában nemrég létrehozott fizetőcsatorna és a tizenegy közösségi televízió.

A „bekábelezett” tévénező potenciálisan tizennyolc csatorna közül választhat. Ám a vételi lehetőségek még korlátozottak, és körzetenként változnak: a TV 5-öt az ország területének 50 százalékán lehet fogni, a BBC 2-t a 28 százalékán, a RAI 1-et a 21 százalékán, a Sky Channelt a 9 százalékán, a Music Boxot pedig a 4 százalékán. Ami azt jelenti, hogy a kábeles műsorszórásba bekapcsolt belga néző átlagosan tizenöt csatornát nézhet.

Az első kábelhálózatokat 1961-ben építették ki Namurban és 1967-ben Liège-ben. De a kábeles műsorszórás csak 1970-ben kezdett elterjedni, ekkor az év folyamán megkétszereződött a nézők száma. 1975-től kezdve stabilizálódott a növekedés, és azt mondhatjuk, hogy mára elérték a telítettséget. A kábeltévé-előfizetés a bejelentett készülékek 87 százalékát érinti a francia nyelvterületen és 88,6 százalékukat a flamandon; ma elterjedtebb, mint a színes televízió (az országos átlag 81 százalék).

1985-ben a háztartások 97 százalékában volt tévékészülék — ezek egyötödében kettő —, és 12 százalékában képmagnó. A képmagnópark bővülése, amely nehezen indult meg a nyolcvanas évek elején, felgyorsulni látszik.

Ha együtt vizsgáljuk a tévékészülék- és a képmagnóparkot, azt látjuk, hogy 1982-ben a tévével rendelkező háztartások 4 százalékában volt képmagnó, 1984-ben a 7,3 százalékukban, 1986-ban pedig a 14 százalékukban.

évek	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
képmagnóegy- ségek száma	15 E	33 E	70 E	130 E	195 E	270 E	360 E	485 E

Az elmúlt tíz évet egyszerre jellemezte a választási lehetőségek magymértékű növekedése, ami a szabad rádiók elterjedésére és a televíziós csatornák számának emelkedésére vezethető vissza, illetve az egyéni vételnek és a tévéműsorok utólagos megtekintésének a lehetősége (ez a zsebrádiók, a második tévékészülék és a képmagnók parkjának a bővülésével magyarázható). Utóbbi bizonyára hozzájárult azoknak a családi vitáknak a csökkenéséhez, amelyeket tíz évvel ezelőtt tapasztaltunk a műsorok kiválasztásával kapcsolatban, és amelyek azt eredményezték, hogy a fiatalok által kinyilvánított preferenciák és a családban ténylegesen

megtekintett műsorfajták elég gyakran eltértek egymástól.

Ugyanakkor a kínálat bővülése a tévénezőknek — a fiataloknak és a felnőtteknek — a tévéhez való viszonyát is módosította: magatartásuk még árnyaltabb lett. Így például 1984 és 1986 között az összes csatornának — hazainak és külföldinek — nőtt a közönsége. Ebben — amint azt G. Thoveron a következő cikkben kimutatja — nem az fejeződik ki, hogy növekedett volna a tévézésre fordított idő, hanem hogy még jobban differenciálódott a nézők érdeklődése és magatartása, és új időszavok felé tolódott el a tévézés.

Gabriel Thoveron

A tömegkommunikációs fogyasztás néhány meghatározója a francia nyelvű Belgiumban

Mivel Belgium területe és népessége eléggé szűkre szabott, miközben nyelviileg megosztott, ezért a nemzeti sajtó, rádió és televízió előtt nyitva álló piacok meglehetősen korlátozottak. Ugyanakkor a nemzeti médiumokat számos külső vetélytárs fenyegeti, amelyek főleg Hollandiából, Franciaországból és a Luxemburgi Nagyhercegségből jönnek.

Luxemburg kétségtelenül nem egy nagy szomszéd: kiterjedését egy belga tartományéhoz lehetne hasonlítani. Ám ez a tény, hogy Franciaország, Németország és Belgium között foglal helyet, lehetővé tette, hogy olyan rádiós, majd televíziós kereskedelmi adásokat fejlesszen ki, amelyek beszórják a szomszédos országokat, és megtörik azok közszolgálati adóinak monopóliumát. A luxemburgi tévé — ha hallgatólagosan is — nagyon hamar olyan csatornává vált, ame-

lyet főleg a belga közönségnek szántak, és amelynek ma olyan belga tévéhíradója van, amely egyes politikai pártok szemében alkalmas arra, hogy az RTBF „monopóliumának” megtörésével biztosítsa a televíziós tájékoztatás pluralitását.

A francia elektronikus tömegkommunikációban bekövetkezett változásoknak szintén megvoltak Belgiumban a maguk következményei. Az ORTF feldarabolása, a három független csatornának: a TF 1-nek, az A 2-nek és az FR 3-nak az egymással való versenyeztetése azt eredményezte, hogy 1974 és 1975 között a vallon területeken a francia csatornák nézésének aránya a televíziós fogyasztásban 22 százalékról 38 százalékra emelkedett az év utolsó három hónapjában.¹ 1976-ban az RTBF-nek még meg kellett változtatnia a tévéhíradó sugárzásának az időpontját a francia konkurencia miatt.²

Nemcsak arról volt szó, hogy a csatornák újra felosztották maguk között a közönséget: a tévénezők magatartása is változott a kínálat — különösen a szórakoztató műsorok terén mutatkozó kínálat — bővülésének a függvényében.

Változó fogyasztás

A kulturális műsorok fogyasztása jelentősen csökkent. Az oktató és a kulturális adások kínálata éppúgy nőtt, mint a többi műsoré, de a nevezetes Gresham-törvény (a rossz pénz kiszorítja a jót) kulturális téren is igazolódott: a szórakoztató adások konkurenciája a lehető legalacsonyabb szintre szorította le a nézettségüket.

1971 és 1977 között a következőképpen oszlott meg az esti — 18 és 24 óra közötti — közönség, százalékosan³:

	1971	1973	1975	1977
tájékoztató	23,0	24,6	23,5	24,3
kultúra	8,9	11,5	9,4	7,3
fikció	55,0	53,0	51,6	47,4
egyéb szórakoztató műsorok	9,0	6,6	12,8	15,7

Egy 1979-ben végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálat azt mutatta, hogy a francia nyelvű belgák televíziós fogyasztásában tovább csökkent a kultúra és az oktatás részesedése (a vizsgálat során használt tipológia némileg eltért attól, amely lehetővé tette az előbbi táblázat összeállítását):

tájékoztató	25,1
kultúra/oktatás	5,4
szórakoztatás	69,3

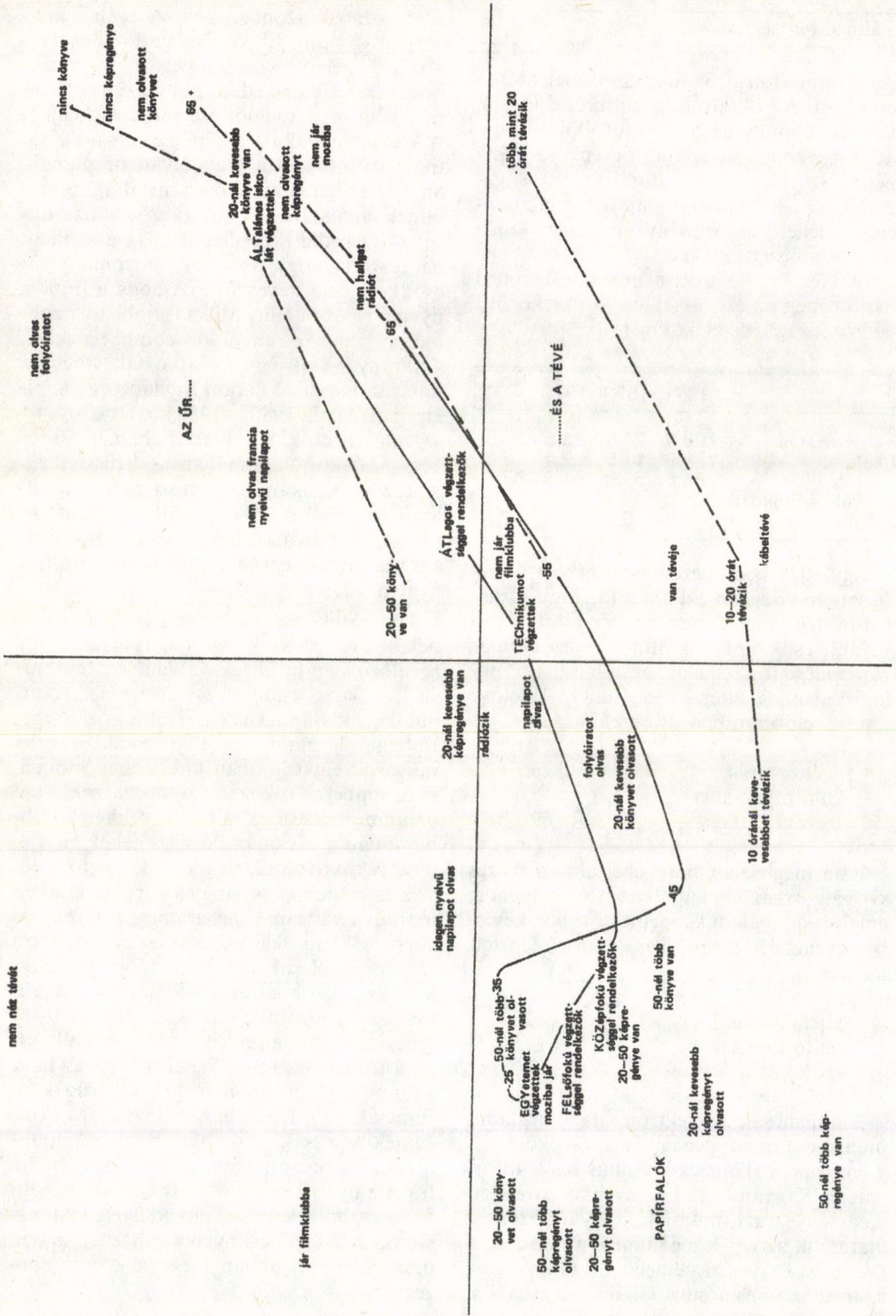
Ez a megoszlás már közel állt az összes vizsgált országban kapott adatok átlagához, amelyet így valamiképpen egy többé-kevésbé egyetemes jellegű „keresletnek” lehetett tekinteni^{4, 5}:

tájékoztató	± 22
kultúra/oktatás	± 5
szórakoztatás	± 70

Am nemcsak az elektronikus tömegkommunikáció ment át nagy változásokon Belgiumban. A Tömegkommunikációs Információs Központ által két évenként közzétett eredmények azt mutatják, hogy a közönség átáramlik az egyik médiumról a másikra: a televíziós fogyasztás emelkedni látszik, míg az írott sajtó és a mozi közönsége csökken.

E változások azonban nem egészen szabályosak. Így a mozik közönsége 1980 és 1984 között közel négyszázezer nézőről több mint ötszázezerre emelkedett, hogy azután 1986-ra négyszázhatvanöt-ezerre csökkenjen. A közönség alakulása éppúgy függ a klimatikus változásoktól (egy olyan országban, ahol az időjárás különösen instabil), mint a filmek kínálatában bekövetkező változásoktól. Ami pedig a napilapok olvasását illeti: ha igaz is, hogy az összes tartományban csökken, nem kevésbé igaz, hogy a francia nyelvű vidéken hanyatlak a legjobban: azoknak a 15 éves és ennél idősebb egyéneknek az aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy az interjú megelőző napon legalább egy napilapot olvastak, 1980 és 1986 között 63-ról 61 százalékra csökkent Flandriában, s 56-ról 51 százalékra Valloniában és Brüsszelben. A közönség, akárcsak a mozi esetében, különösen 1984 és 1986 között csökkent: az újságok két év alatt közel kétszázezer olvasót veszítettek, ezeknek kilenczede francia nyelvű.

Ugyanebben az időben azoknak a nézőknek az aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy az előző napon láttak valamilyen tévéműsort, az összes csatorna esetében emelkedett: mindegyik állomásnak bővült a közönsége. Ebben valószínűleg az tükröződik, hogy a műsorok egyre jobban kiterjednek időben, és az emberek fokozatosan hozzászoknak a délutáni tévénézéshez, sőt a reggelihez is. Ebben talán a távkapcsoló készülékek elterjedése is tükröződik, mivel ezek lehetővé teszik az embereknek, hogy a karosszékükben maradván váltsanak programot: a tévénézés egyre jobban felaprózódik, egyre jobban szétforgácsolódik a többszöri választásokkal. Ezt akkor látjuk, ha összeadjuk a különböző hálózatok által összehozott közönségeket: a flamand nyelvű (belga és holland) csatornák összesen 65 százalékot „adnak ki”, míg a francia nyelvűek (a belgák, a franciák és a luxemburgi) 76,6 százalékot. Ennek nemcsak az az oka, hogy a flamandok, akik között több a kétnyelvű, néha francia nyelvű műsorokat is néznek, hanem főleg az, hogy a négy flamand nyelvű adóval szemben hat francia nyelvű van, és így a déli országrészben jobban megoszlik a tévénézés.

A kikapcsolódástól a bekapcsolódásig

Ha az attitűdöket vesszük szemügyre, azt figyelhetjük meg, hogy azok, akik kedvezően nyilatkoznak a televízióról, egyáltalán nem törekszenek arra, hogy saját maguk vagy a világ gazdagítására használják fel üres óráikat. Azok, akiknek a szabad idejükben nincs más ambíciójuk, mint hogy „semmit se csináljanak, pihenjenek, kikapcsolódjanak, elfelejtsék gondjaikat”, szívesen bezárkóznak egy televíziós világba, egy kevésbé szelektív képfogyasztásba. Nemigen foglalkoztatja őket azoknak a műsoroknak a kiválasztása, amelyeket meg fognak tekinteni; vagy azért nem, mert „majdnem mindig ugyanazt a csatornát választják”, vagy pedig — ami gyakoribb — azért nem, mert akkor keresnek maguknak műsort, amikor bekapcsolják a készüléket. A televíziót teljesen kielégítőnek tartják: „jó lehetőség a tájékozódásra és a szórakozásra”, „emeli a műveltségi szintet”, sőt „ötleteket ad más tevékenységekhez”, ami egy kicsit paradox, mert ezek a tévénezők nemigen akarnak mást csinálni. Azokat az információkat keresik, amelyek „érdekesek és szórakoztatóak”, és ha olvasnak, azért teszik, hogy „kilépjenek a mindennapi valóságból”.

Egy közbülső csoportban válogatosabb tévénezőkkel találkoztunk, akik „előre kiválasztják a műsorokat” vagy „általában nem maguk döntenek a megnézett műsorokról”. Ezek az emberek azért olvasnak, hogy „új dolgokat tudjanak meg”, de főleg „kedvtelésből”, azért tájékozódnak, hogy „hasznos ismeretekre tegyenek szert”, vagy „meg tudják másokkal beszélni a dolgokat”. Csoportjukat egyaránt jellemzi egy bizonyos tudás és az élvezet keresése, valamint egyfajta társas együttlétre irányuló törekvés. Itt található az a néhány ember, aki „azért tájékozódik, hogy befolyásolhassa környezetét”, de itt vannak azok is, akiknek a szabad idő egyik fontos aspektusát jelenti az, hogy „olyan tevékenységeket folytassanak a barátaikkal, amelyekben örömük telik”.

Végül a másik póluson, egy harmadik, szűkebb csoportban azok gyülekeznek, akik úgy érzik, hogy *kötelességeik vannak magukkal és/vagy másokkal szemben*, azok, akiknek a szabad idő alkalom arra, hogy

„gondolkodjanak”, „elmélkedjenek”, „fejlesszék kritikai szellemüket”, „lelkileg vagy intellektuálisan gazdagodjanak”, „gyorsan haladjanak, a kitűzött időpontnál korábban végezzék el a dolgukat”, „tökéletesítsék ismeretüket vagy képességeiket”, „szakmai vagy társadalmi felemelkedésük érdekében használjanak a közösségnek, szociális, politikai, emberbaráti tevékenységekben vegyenek részt”. Ezek az indítékok önmagukban kevés emberben találhatók meg. Együttesen egy olyan globális attitűdöt alkotnak, amelyet a *televíziótól való irtózás, a gazdagító információ keresése és az olvasás, az ismeretek iránti igény* jellemez. „A tévé felületes elképzeléseket alakít ki a dolgokról”, „butít” és főleg „megakadályozza az embert abban, hogy mást csináljon” (ez az egyetlen olyan megállapítás, amellyel a megkérdezettek többsége egyetért). Ezek az emberek azért olvasnak, hogy „tökéletesítsék ismereteiket”, és azért tájékozódnak, hogy „intellektuálisan gazdagodjanak, művelődjenek”.

Az elemzésből végül is az a három klasszikus attitűd bontakozik ki, amelyeket a tévével kapcsolatban Glick és Levy határozott meg huszonöt évvel ezelőtt az Egyesült Államokban. Három olyan csoportunk van itt, amelyek elég jól megfelelnek az „embracer”-eknek, az „accomodator”-oknak és a „protester”-eknek⁶. Nem meglepő, hogy ugyanazokat a csoportokat találjuk meg a francia nyelvű Belgiumban akkor, amidőn a kábeles műsorszórás ugyanolyan széles választékot kínál a nézőknek, mint amilyent a magán-televízió rendszere biztosít régóta az Óceánon túl. Nem sokkal meglepőbb, hogy — mint látni fogjuk — a televízióval kapcsolatos attitűdök és magatartások a kulturális fogyasztás egészét meghatározzák. Meghatározzák vagy belőle erednek: még nem tudjuk, vagy a tévéévés oka-e a passzivitásnak, vagy (amint az valószínűbb) eredménye ennek: az egyik valószínűleg hozzájárul a másik fennmaradásához, és viszont.

Átfedések vagy átvételek?

A médiumok közötti versengést a tömegkommunikációs kutatók két elmélettel próbálták leírni. Először a *kumulatív kitettség*-

nek vagy a közönségek közötti átfedéseknek („overlapping audiences”), vagy még inkább a minden vagy semminek („all or none behavior”) az elméletét dolgozták ki: eszerint az egyén, aki egy médiumnak a híve, rendszerint másoknak is híve, vagyis egyfajta „media minded”. Az emberek valamilyen szükségletet, érdeklődést akarnak kielégíteni mindazon keresztül, amit a tömegkommunikációs piac kínál, kétségtelenül bizonyos preferenciákkal, de a különböző nyelvezeteket változtatva.

A televízió megjelenésével a tömegkommunikációs kutatók áttértek a közönségek átvételének az elemzésére. A tévének olyan nagy vonzereje van, hogy lecsökkenti és hosszabb távon talán meg is semmisíti a többi médium közönségét. A napi sajtó folyamatos hanyatlásáról tanúskodó adatok az ilyen borulató jóslatokat tápláló adatok közé tartoznak. Az igazat megvallva, jobsabb azt gondolni, hogy amikor egy új kommunikációs technika megjelenik a piacon, arra kell számítanunk, hogy a többiek rovására csinál magának helyet, és egy bizonyos idő elteltével visszajutunk egy egyensúlyi helyzethez. De a kutatásunkból az derül ki, hogy *a két nagy elméletet egyidejűleg kell alkalmazni.*

A médiumszeretet pólusán egy olyan világot találunk, amelyet egy médium szinte kizárólagos uralma jellemez. Azoknak az embereknek a közelében, akik hetenként több mint húsz órán át nézik a tévét, sem mozit, sem rádiót, sem könyvet, sem képregényalbumokat nem találunk, és újságot sem igen látunk. Ez a *kizárólagos televízió* világa, ahol azok az emberek találhatók, akik anyagilag és kulturálisan egyaránt hátrányos helyzetben vannak: a legidősebbek, a földművesek és a nyugdíjasok, azok, akik csak általános iskolát végeztek (és néha még ezt sem fejezték be).

Ezt a világot a médiumok kiegyensúlyozott otthoni fogyasztásának a világa követi, a középkorúak (45-től 55 évig), a munkások (főleg a szakmunkások) és az iparosok meg a kereskedők világa, azoknak az embereknek a világa, akik középfokú (középiszkolai, technikai) végzettséggel rendelkeznek. Ezek az emberek rádiót hallgatnak, újságot, néha könyvet olvasnak. A közönségek kö-

zötti átfedések tipikus zónája ez, amelyben a televízió nem elhanyagolható helyet foglal el.

Végül a *papír és a celluloid-szalag*, a bőséges olvasás és a film világa jön. Egy olyan világ, amelyben a kulturális üzenetek fogyasztása nemcsak jelentős, hanem felettébb változatos is. Inkább a papírnak, mint a szorosan vett írásnak a világa, hiszen a könyv nagymérvű fogyasztása a képregények nagymérvű fogyasztása mellett jelenik meg — és ez bizonyára egyike azoknak a vizsgálati eredményeknek, amelyek a leginkább ellentmondanak a hagyományos elképzeléseknek. Itt kétségtelenül nagyon határozott különbségek vannak az egyes életkori csoportok között (a 65 évnél idősebb személyek 72 százaléka nyilatkozik úgy, hogy egy képregénye sincs, míg a 25 éves aluliaknak csak a 14 százaléka nem rendelkezik egy albummal sem), de *a képes történetek fogyasztóinak a társadalmi-kulturális profilja nem különbözik a könyvfogyasztókéétól.* Aki nem olvas könyvet, képregényt sem olvas; aki rengeteg „comics”-ot olvas, nagy mennyiségű könyvet is olvas (de akkor — erre visszatérünk — valószínűleg könnyű olvasmányokról van szó).

A papír világról van tehát szó, meg a celluloid-szalagokról és nem az elektronikus eszközök világról, mert a mozi a tévé antipólusán helyezkedik el.

És nem a „meleg” médiumok (a könyvek, a mozi) világról, hogy átvegyük MacLuhan terminológiáját, szemben a tévé hideg médiumával, mivel a képregény (cool medium) együtt jár a könyvvel (hot medium).

Mindenesetre olyan világ ez, amelyben a legfiatalabb kérdezettek (a 45 éven aluliak) és az „értelmiségiek” (középfokú, felsőfokú vagy egyetemi tanulmányok; hallgatók, oktatók, vezetők és szabadfoglalkozásúak, alkalmazottak) találhatók.

Az újságok és a magazinok olvasása

Más — például az olvasással kapcsolatos — magatartások esetében valamivel több csoportra oszlanak az emberek. Ha megfigyeljük, hogy hogyan alakul az újságok és a magazinok olvasása az anyagilag és kulturá-

lisan legkedvezőtlenebb helyzetben lévő kérdezettekől, valamint a legidősebbektől kezdve az oktatókig, a vezetőkig, a szabadfoglalkozásúakig, valamint az egyetemet végzettekig, a következő magatartásokat különböztetjük meg egymástól:

1. a nem olvasást;
2. a nagy regionális napilapok olvasását, amely a női és a televíziós magazinok olvasásával jár együtt (az utóbbiak egyre inkább családi magazinokká alakulnak át);
3. az általános tájékoztatást szolgáló képes folyóiratok (mint például a *Paris Match*) olvasását;
4. a nagy nemzeti — vagyis gyakorlatilag brüsszeli — minőségi napilapok (*Le Soir*, *La Libre Belgique*) olvasását és
5. az aktuális politikai folyóiratok vagy „news magazin”-ok olvasását, ami egy külföldi lap olvasásával járhat együtt.

Nem minden sajtóolvasás helyezkedik el ezen a tengelyen: a peremen találjuk a *La Dernière Heure* — *Les Sports* című napilapot és a sportmagazinokat.

Az információk iránti érdeklődés

Az életkor szerinti változások általában párhuzamosak a végzettségi szint szerinti változásokkal. A fiatalok rendszerint olyan magatartást tanúsítanak és olyan attitűdökkel rendelkeznek, amelyek a felsőfokú végzettséggel rendelkező kérdezettek magatartásához, illetve attitűdjeihez állnak közel. Ez volt a helyzet a vizsgálat eddig említett részeinek az esetében, és ez a helyzet a könyv-olvasás terén is. Az információk iránti érdeklődésnek ezzel szemben már több szintjét határozhatjuk meg; ezek különböző társadalmi életkori csoportokhoz kötődnek, és nem szerveződnek párhuzamosan.

1. A 25 éven aluliakat, a munkanélkülieket, földműveseket, munkásokat *semmilyen* sajtóságot érdeklődési típus nem jellemzi.
2. A legidősebbeket, a nyugdíjasokat azok a *kis információk* érdeklik, melyekhez a napi sajtóban megjelenő napi hírek, helyi hírek, jogi krónikák olvasásával jutnak hozzá. Ezek az emberek a televízióval is megelé-

szenek, mert úgy látják, hogy „jó lehetőség a tájékozódásra és a szórakozásra”.

3. A funkcionáriusok és a vállalatvezetők *a politikai, a gazdasági és a társadalmi kérdések* iránti érdeklődésüket elégítik ki a hirmagazinok, a kül- és a nemzetközi politikáról, a belga politikáról, a gazdasági és a társadalmi életről szóló hírek olvasásával; a televízióban ők szeretik legjobban az aktuális műsorokat, magazinokat és riportokat, a politikai vitákat.

Úgy tűnik, hogy a vezetők a *hivatásos hírfogyasztók* és a között a csoport között oszlanak meg, amely

4. az aktívabb és a *militánsabb hírfogyasztókból* áll. Ebben a csoportban főleg oktatókat találunk, és olyan embereket, akik egyetemi tanulmányokat végeztek. Azért nevezzük őket militánsoknak, mert megtörténik velük, hogy esetleg elmennek egy gyűlésre, egy előadásra, részt vesznek egy politikai vagy szakszervezeti rendezvényen. Itt találjuk meg a televíziós választási viták híveit, a társadalomtudományi művek olvasóit, a rádió kulturális adásainak hallgatóit.

Az utóbbi két csoport tagjai főleg azért tarthatnak számot az érdeklődésünkre, mert *középkorúak*. Az a benyomásunk tehát, hogy ezen a téren az aktív élet szakaszai fontosak: a legidősebbek már nem érdeklődnek a politikai események iránt, a legfiatalabbak pedig még nem érdeklődnek irántuk. Gondtalanak születünk, elvegyülünk, mikor dolgoznunk kell, és kiválunk a nyugdíjazással: az életkorok íve visszatér önmagába.

Ha viszont a könyvek olvasását vesszük szemügyre, viszonylagos párhuzamosságot tapasztalunk az életkorok és a végzettségi szintek íve között, még ha az utóbbiak meghatározóbbnak tűnnek is.

A könyvek

A könyvolvasás tekintetében ugyanilyen párhuzamos fejlődést figyelhetünk meg az olvasás mennyisége és minősége között. Mindazonáltal egy állandó sajátossággal, a kedvtelésből való olvasás sikerével minden szinten: az akciórégények (bűnügyi vagy kémregények, történelmi kalandregények),

vagy hasonló műfajok (földrajzi könyvek, történelem, utazások, felfedezések: itt megint a kalanddal van dolgunk, egy valóságosabb, mert átélt kalanddal) szintjén és a vidám könyvek terén egyaránt. A „kedvtelésből való olvasást” és az előbb említett műfajokhoz tartozó könyvek olvasását minden csoportban, az olvasás minden szintjén megtaláljuk.

1. a *nem olvasástól* (a megkérdezettek egyötöde sohasem olvas könyvet) a nagyon bőséges olvasás felé haladva a következő típusokkal találkozunk:

2. a *kis olvasással* (évente tíz könyvnél kevesebb), a gyakorlati és a kikapcsolódást szorgáló olvasmányok összekapcsolódásával, amely két látszólag ellentétes szükségletet elégít ki: „azért olvasok, hogy új dolgokat tudjak meg”, „azért olvasok, hogy kilépjek a mindennapi valóságból”. Itt találhatóak azok a nők — mert főleg nőkről van szó —, akik érzelmes szerelmi történeteket olvasnak, valamint orvosi regényeket (az előző műfaj változata, melyben nem a hercegek vesznek el pásztorlánykákat, hanem az orvosok ápolónőket vagy női betegeket) és gyakorlati könyveket. De lehet, hogy minden ilyen olvasmányt gyakorlatinak kell tekintenünk, ha azokra a klasszikus amerikai kutatásokra gondolunk, amelyek kimutatták, hogy a női hallgatók mindennapi életük

problémáira találnak válaszokat a folytatódó rádiójátékokban?;

3. a *közepes olvasás* (tiz-húsz regény, tíz-húsz képregény-album évente) két csoportra oszlik; az elsőt *tudás-olvasásnak* nevezhetnénk, a másikat pedig *kultúra-olvasásnak*.

Egyfelől az „azért olvasok, hogy tökéletesísem ismereteimet” indíték a tudományos, műszaki, orvosi és társadalomtudományi könyvek olvasásának felel meg. Másfelől aktuális, zsurnalisztikai, politikai könyvekről, „irodalmi” regényekről, emlékiratokról és önéletrajzi írásokról, klasszikus irodalomról van szó.

4. Végül a *bőséges olvasásban* (húsz-ötven könyv, húsz-ötven album évente) a science-fiction és a fantasztikus könyvek találkoznak egymással — ami nem azt jelenti, hogy a „nagy” olvasó csak ezeknek a műfajoknak hódol (az összes előbbi csoporthoz hasonlóan ők is kedvtelésből olvasnak), hanem azt, hogy ezeket a műfajokat csak ők értékelik és fogyasztják.

A bőséges olvasás, érthetően, inkább a felüdülést, mint az elmélyülést szolgálja: az ember — hacsak nem a szakmai tevékenységének a keretében teszi ezt — nehezen fogyaszt el évente nagyon sok tudós könyvet. Ezért a két pólust — az erős televíziós és az erős könyvfogyasztást — a szórakozás két pólusának kell tekintenünk.

Jegyzetek

1. Lásd például René Doutrelepon Les Vallons et la Radio-Télévision (A vallonok, a rádió és a televízió.) Jelentés a Liège-i Véleménykutató Központ vizsgálatáról. Készült a francia nyelvű politikakutatók napjára 1987.
2. Claude Geerts „Heurs et malheurs du Journal télévisé” (Rossz idők járnak a Tv-híradóra), in *Information et Média* (Tájékoztatás és tömegkommunikáció), Bruxelles, *Cahiers JEB* 1979/1., pp. 177 — 185.
3. *Les Télévisions Francophones*. France, Belgique romane, Québec (A francia nyelvű televíziók. Franciaország, francia Belgium, Québec), Bruxelles, a *Cahiers JEB* különszáma, 1980/2.
4. A. Caron, M. Souchon, G. Thoveron „3 semaines, 7 pays, 26 chaînes de Télévision” (3 hét, 7 ország, 26 televíziós csatorna), in *Les Cahiers de la Communication*, Paris, Dunod, vol.1, 1981/1., pp. 37 — 50.
5. *Trois semaines de télévision*. Une comparaison internationale. Belgique, Bulgarie, Canada, France, Hongrie, Italie et Japon. (Három hét televízió. Nemzetközi összehasonlító vizsgálat. Belgium, Bulgária, Franciaország, Japán, Kanada, Magyarország és Olaszország.) Paris, UNESCO, Coopération Culturelle: études et expériences, 1982.
6. Ira Glick és Sidney Levy, *Living with Television*, Chicago, Aldine, 1982.
7. Lásd H. HERZOG és H. KAUFMANN hozzászólásait in Lazarsfeld és Stanton *Radio Research 1942—43.*, New York, 1944.

Roselyne Bouillin-Dartevelle

A serdülők tömegkommunikációs eszközhasználatára

Az 1975-ben és az 1986-ban végzett vizsgálatok eredményeit összevetve kevés mély változást fedezünk fel a serdülők tömegkommunikációs eszközhasználatában.

A médiumok használatát, akárcsak tíz évvel ezelőtt, ma is olyan szokásnak tekintik a fiatalok, amelyen keveset gondolkodik az ember. A mindennapivá vált, minden szabad percben rendelkezésre álló tömegkommunikációs eszközök az ifjúság többségéből nem váltanak ki erős érzelmeket; a fiatalok sokkal jobban kedvelik a sportolást, a zenehallgatást és a barátokkal való kiruccanást.

Mindazonáltal, ha igaz is, hogy a napisajtót nem olvassák jobban, mint tíz évvel ezelőtt, az időszaki sajtót gyakrabban vették kézbe — akárcsak a felnőttek, akik ma ritkábban olvasnak újságot, és több időt szenteltek az időszaki lapoknak. Ebben nemcsak a kínálat növekedése játszott szerepet, hanem annak változatosabbá válása is.

A televízióra szánt összidő is csökkent egy kicsit. S ez a változás is általános. 1973-ban a belga családok naponta átlagosan két és fél órán át nézték a tévét, 1977-ben csak két és negyedórán át.

Ám itt véget érnek az idősebbekkel való hasonlóságok. A felnőtteknél azok a „tévéfalók”, akik hetente több mint húsz órát töltenek a képernyő előtt, különböznek azoktól a „médiumbarátoktól”, akik olvasásuk az újságokat, hallgatják a rádiót és elmennek a moziba, de tíz óránál kevesebbet töltenek a készülékük előtt¹. Az előbbieknél televíziós éhségét nagyrészt a koruk és az alacsony képzettségi szintjük magyarázza, amelyek sok kulturális szokástól elszigetelik őket.

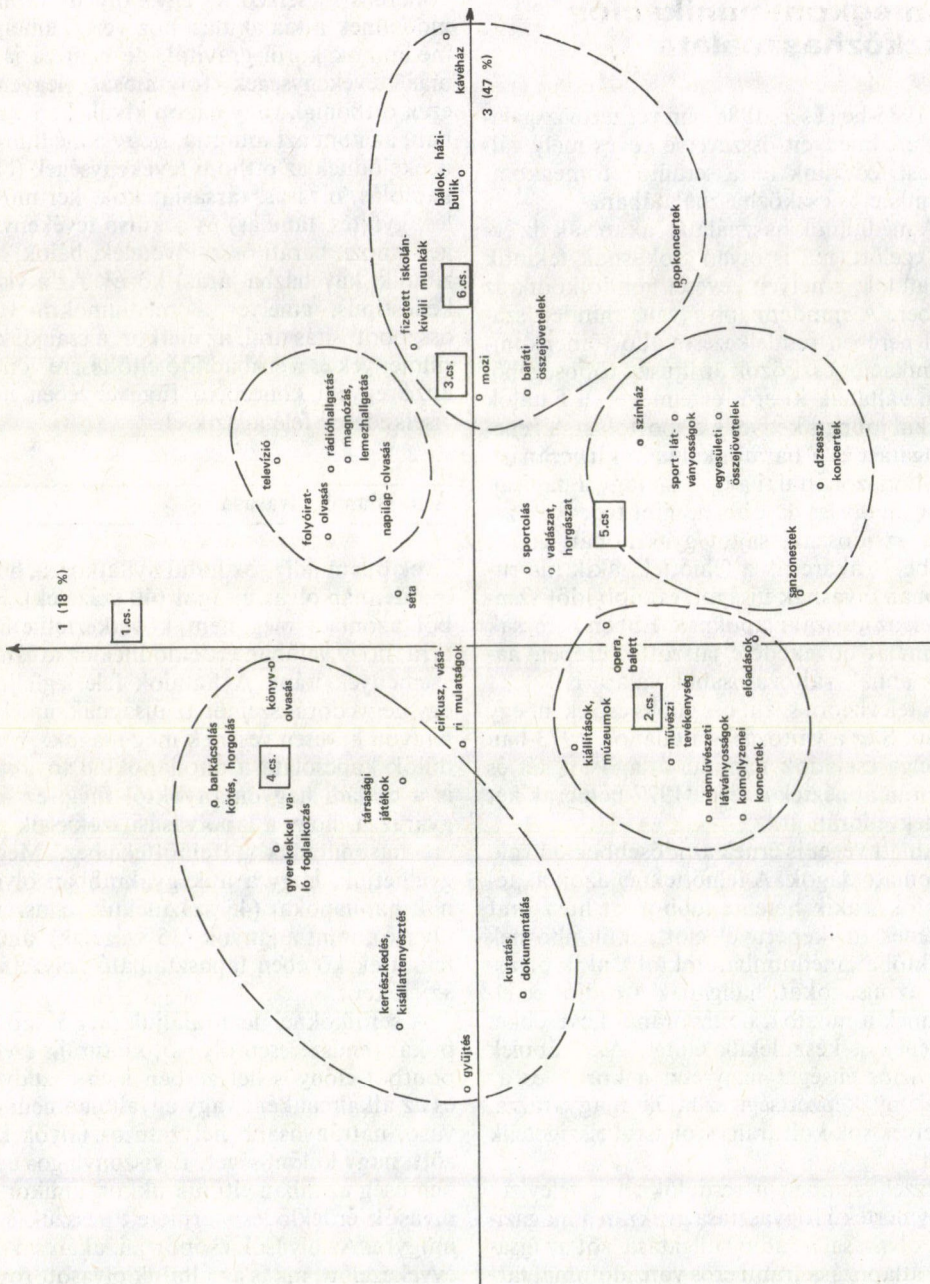
Ezzel szemben a serdülőknél a televízió nagymértékű fogyasztása gyakran a magazinok olvasása, a rádió hallgatása, sőt az újság átlapozása iránti erős vonzalommal társul. A médiumokra való összpontosításuk sokszor összekapcsolódik a popsztárok iránti erős érdeklődéssel és azzal a törekvés-

sel, hogy a zenei folyóiratokban, a speciális rádiós-televíziós adásokban és a napilapokban kövessék ezek a tevékenységet. Ez a koherens viselkedés egy olyan csillagmodellnek a kialakulásához vezet, amely a médiumok körül gravitál, de nem zárja ki más tevékenységek folytatását, legyenek ezek otthoniak vagy házon kívüliek. S valóban, az ábra azt mutatja, hogy a médiumok beékelődnek az otthoni tevékenységek (barkácsolás, olvasás, társasjátékok, kertművelés, gyűjtés, tanulás) és a külső tevékenységek (mozi, baráti összejövetelek, bálók, házibulik, kávéházba járás) közé². Az a viselkedéstípus, amelyet a médiumokra való összpontosítás ural, az életkor, a családi körülmények és a szabad idő eltöltésére vonatkozó egyéni koncepció függvényében más viselkedések felé ágazik el.

A napilapok olvasása

Évek óta mindig sok fiatal nyilatkozta, hogy mindennap olvas újságot (40 százalék). Ebből azonban még nem következtethetünk arra, hogy valóban érdeklődnek az időszerű események iránt. A fiatalok fele legfeljebb egy negyedórát szentel az újságnak, amelyet nagyon kevesen vesznek meg maguk. A serdülők kapcsolata a napilapokkal továbbra is a családi hagyományoktól függ: ez magyarázza, hogy a lapolvasási szokásaik miért hasonlítanak a felnőttekéhez. Megfigyelhetjük, hogy a fiúk gyakrabban olvasnak napilapokat (45 százalékuk rendszeres olvasó), mint a lányok (35 százalék), ami a felnőttek körében tapasztalható helyzetnek az előképe.

A serdülőknél nem találjuk meg a napilapokat rendszeresen olvasó, kulturális szempontból előnyös helyzetben lévő osztályok és az alkalmanként vagy egyáltalán nem olvasó, hátrányosabb helyzetű osztályok közötti nagy különbséget. E viszonylagos egyenlőség azonban eltűnik akkor, amikor az olvasók érdeklődési területeit vesszük szemügyre. Az olvasók csoportjai, akárcsak tíz évvel ezelőtt, ma is az általuk olvasott rovatok szerint különülnek el egymástól. A bűnügyek, a sporthírek és a kulturális hírek az első helyeket foglalják el, a nemzetközi és

különösen a nemzeti politikának a híreit csak azok a serdülők keresik, akiket a családi környezetük ösztönöz és figyelmeztet erre. S itt már megtaláljuk a felnőttek körében tapasztalt szakadást. A munkásgyerekek kevéssé olvassák a politikai híreket, miközben a vezetők és a szabadfoglalkozásúak gyerekei jobban érdeklődnek ezek iránt, és — legalábbis nagy vonalakban — követik az eseményeket. Mindamellett nem szabad arra következtetnünk, hogy a politikusok tevékenysége iránti elég általános közömböség mély apátiáról árulkodik. Ha olyan események következnek be, amelyek nagyon foglalkoztatják a fiatalokat — például a munkanélküliség, a fajgyűlölet, a környezet-szennyezés, az atomfegyverkezés és a társadalmi megrázkódtatások területén —, megugrik az olvasók száma.

A kis adagokban fogyasztott napisajtót, rádiót és a televíziót sok serdülő egymást kiegészítő forrásnak tekinti. Ám 1986-ban a tájékozódó fiatalok ugyanazokkal az akadályokkal találták szemben magukat, mint 1975-ben. Mivel a családban és az iskolában nem szereznek elég ismeretet az eseményekről és a politikai életéről ahhoz, hogy struktúrálják a véleményüket, nem találják a vezérfonalakat, és csak a leglátványosabb, a legtöredékesebb aspektusait ragadják meg az információnak. A hátrányos helyzetben lévők igen sokszor még azt sem tudják, hogy milyen politikai irányzatot képvisel a kezük ügyében lévő napilap. Az előnyösebb helyzetben lévők pedig a legtöbbször megelégszenek az elemi információkkal, és nem is nagyon jegyzik meg ezeket. Mindamellett az iskola újabban jobban törekszik arra, hogy a fiatalokban felébressze a társadalmi-politikai érdeklődést, mint 1975-ben. Ám inkább olyan témákra összpontosít, amelyek felkelthetik a fiatalok érdeklődését — mint például a kábítószer, a bűnözés, a munkanélküliséggel kapcsolatos törvényhozás —, viszont nagyon ritkán foglalkozik a nemzeti és még inkább a nemzetközi politikával; ezt sok oktató a családi környezet számára fenntartott területeknek tekinti.

A képeslapok olvasása

A rendszeres olvasók számát és az olvasásnak szentelt időt tekintve a képeslapok olvasása már 1975-ben is meghaladta a napilapokét. Tíz serdülőből több mint hat olvasott legalább hetenként magazint, és tizből közel három rendszertelenül.

Az 1986-os adatok azt mutatják, hogy ez a tendencia folytatódott egyrészt a választék növekedésének, másrészt pedig egyes divatok — például a sport és az informatika — felerősödésének a hatására.

A fiatalok — akárcsak tíz évvel ezelőtt — most sem olvassák a szüleik által vett általános információs folyóiratokat. Inkább a hobbiikkal foglalkozó folyóiratokat választják, ami megmagyarázza a fiúk és lányok közötti nagy különbségeket. Míg az utóbbiak továbbra is a női és a filmfolyóiratokhoz kötődnek, a fiúk a sport-, az informatikai, a rockzenei, a tudományos-ismeretterjesztő lapokhoz és a képregényekhez fordulnak, amelyeket sokszor szenvedélyesen gyűjtenek. Míg ezek a nagyon szakosodott folyóiratok és tévéújságok sok hívet szereztek maguknak, a hatvanas évek beatmozgalmának örököséként fellépő, a zenei nagyságok bálványozására szakosodott sajtó 1976 óta visszafordíthatatlanul hanyatlik³. Már legfeljebb a kulturálisan hátrányosabb helyzetű körökből származó 10–12 éves iskolások olvassák, míg tíz évvel ezelőtt — ha különböző mértékben is — minden negyedik serdülőt elért. Ennek a sajtónak az elértéktelenedését két ok magyarázza. Egyrészt az, hogy a rocklapok és tévéújságok átvették a zenei nagyságokról való tájékoztatást; másrészt pedig az, hogy az ifjú közönség ízlése nagyon szegmentálódott. A fiatalok már nem annyira meghatározott együttesekért vagy énekesekért rajonganak, mint inkább mulékony sikerekért. Néhány kivételtől — például Madonnától — eltekintve már nem alakul ki konszenzus egy-egy híresség körül. A divatok eszkalációja felgyorsult, a szellemi vezetők megsokszorozódtak, a kizárólagos imádat ideje lejárt.

A rádióhallgatásról

A serdülők számára — akárcsak 1975-ben — ma is két rádió van: a reggeli és az esti. A reggeli magazin meghallgatásának mindennapi ritására az iskolába való sietős készülődés közben kerül sor. Mint másodlagos és családi tevékenység, kevés figyelmet kap, s az egyik információ elüzi a másikat. Egyébként sok fiatal panaszkodik az újságírók gyors beszédére és a kommentárok rövidségére. A gyorshírek megerősítik az aktualitásról alkotott töredékes képüket.

Az iskolások több mint 80 százalékának van tranzisztoros rádiója a szobájában. A lecke-készítés közben az esti rádió a társaságuk. Tíz iskolából — akárcsak 1975-ben — 1986-ban is hét tanult zeneszóra, de a rádióhallgatási szokások sokat változtak.

Míg 1975-ben a fiatalok többsége a nemzeti adókat, az RTL-t és az Europe 1-et figyelte, hogy meghallgassák a nekik szánt adásokat, 1986-ban elmerültek a helyi rádiók áradatában, és a rádiót inkább hangkulisszaként használták, mintsem a közös törekvések és érdekek által összeforrasztott életkori csoporthoz való csatlakozás eszközeként. A játékokat és a vetélkedőket kevesebbre becsülik, mint azelőtt. A kulturális adásokat gyakorlatilag nem ismerik. A helyi rádiók a dinamikus műsorvezetéssel és a *Music and News* képlet alkalmazásával hódítják meg a fiatalokat; vagyis egyrészt azzal, hogy nem mondanak kommentárokat a zeneszámok sugárzása közben (ez lehetővé teszi, hogy kazettára vegyék ezeket, ami ma már fontosabb, mint a lemezvásárlás); másrészt pedig azzal, hogy rövid híreket közölnek, és ezek egy része — például a slágerlisták, a koncertek és a találkozó bejelentése, a filmhírek — közelről érintik a serdülőket.

A helyi rádiók hallgatósága állandóan növekszik. Az RTBF műsorfigyelő szolgálatának közvélemény-kutatásai szerint 1985 januárjában az ország francia nyelvű részében a helyi rádiók hallgatósága összesen 18,6 százalék volt, 1986 januárjában 20,3 százalék, 1986 októberében pedig 21,4 százalék. Sőt, úgy tűnik, hogy ezek a számok a valóságosnál kisebbnek mutatják a szabad rádiók közönségét. A francia nyelvű belgák kulturális szokásairól végzett vizsgálat során a

megkérdezettek 55 százaléka nyilatkozott úgy, hogy legalább időről időre meghallgat egy helyi rádiót.

Az iskolások többsége nem igényel olyan műsorokat, amelyek kifejezetten nekik készüléneek. Ugyanakkor azt gondolják, hogy az életkorukhoz és a társadalmi helyzetükhöz kapcsolódó törekvéseknek és aggodalmaknak helyet kell kapniuk a műsorban. Ebből a szempontból a rádió jobban kielégíti igényeiket, mint a tévé.

És a televízió?

Az iskolások tévénézése a hét közben otthon töltött időnek kevesebb mint egyharmadát foglalja el⁴. Ezek az átlagok azonban — akárcsak a sajtóolvasás és a rádióhallgatás esetében — elrejtik a magatartások sokféleségét. Egyes fiatalok már az iskolából visszatérve bekapcsolják a készüléket, a tévét „nézve” készítik el leckéjüket, és a műsor végéig maradnak, bármi legyen az. Mások viszont csak egy filmnyi időt szentelnek a tévének hetenként néhányszor.

Az elmúlt húsz évben megkétszereződött a gyerekek és fiatal serdülők tévénézési ideje. Ez a növekedés 1967 és 1977 között ment végbe a tanrendben bekövetkezett változások (például a szombati tanítás megszűnése) és a kábel elterjedése nyomán.⁵

A választási lehetőségek valóban sokat bővültek a hetvenes évek vége óta. Ugyanakkor a felnőttek körében végzett közönségkutatások azt mutatják, hogy a választási lehetőségek növekedése ellenére a belga tévéző főleg azokra a csatornákra figyel, amelyek az anyanyelvén sugározzák műsorukat. Mivel a tévézés lényegében családi elfoglaltság maradt, nem meglepő, hogy nagy vonalakban ugyanezeket az elkülönülési folyamatokat találjuk meg a serdülők-nél. Mindamelllett azt látjuk, hogy a kora esti órákban a fiatalok — nyelvtanulási céllal — gyakrabban fordulnak a külföldi csatornákhöz — mindenekelőtt a BBC 1-hez és a RAI-hoz — mint a felnőttek.

Felvetődik a kérdés, hogy a bőséges kínálat hatására változatosabbá válik-e a tévézés. A rendelkezésre álló csatornák megsokszorozódása láthatólag fokozta a filmekre

való összpontosítást; ezeket többen nézik, mint korábban. 1986-ban éppúgy, mint 1975-ben a fikció és tévéhíradó alkotta mind a fiatalok, mind a felnőttek két vonzási pólusát, bármely társadalmi csoporthoz vagy nyelvi közösséghez tartoznak is.

Az érdeklődésben megnyilvánuló erőteljes bipolaritás nagyrészt megmagyarázza az egész népesség magatartásában tapasztalható szakadást: az emberek megnézik a híradót a nemzeti csatornákon, és azután — ha francia nyelvűek — átmennek a francia és a luxemburgi csatornákra, hogy megnézzenek egy filmet.

A 12–18 éveseknek közel a fele úgy nyilatkozik, hogy mindennap megnézi a tévéhíradót. Egy részüknek — a legfiatalabbaknak és még inkább azoknak, akiket a családjuk a legkevésbé ösztönöz erre — csak elvont és unott kapcsolatuk van a sugárzott üzenettel, és az aktualitás leglátványosabb aspektusaira összpontosítanak. A tévéhíradó nem nagyon marad meg a serdülők emlékezetében, hacsak nem katasztrófákat mutat be. Ez persze nem kizárólag a belga fiatalokra jellemző. Néhány évvel ezelőtt ugyanezt a jelenséget figyelték meg Franciaországban és Nagy-Britanniában⁷. Az viszont figyelemre méltó, hogy az érdekeltek is panaszkodnak miatta, és egy minihíradó megindítását kívánják, a TF 1 által sugárzott minihíradó mintájára. Az, hogy sok iskolának csak szegényes és töredékes ismeretei vannak az események lefolyásáról, megint nem feltétlenül visszahúzódtásra vagy érdektelenségre utal, hanem inkább azt tükrözi, hogy a szocializáló ágensek nem szoktatták hozzá őket az aktualitáshoz. A gyerekek sokszor olyan családi környezetben érzékelik az események hullámzását, amelyet jobban foglalkoztat a mindennapiság politikája, mint a politika mindennapisága. Az iskola pedig jelentős fejlődése ellenére sem száll igazán szembe a politika száműzésével. A félelem, hogy állást kelljen foglalniuk a legújabb eseményekkel kapcsolatban, arra ösztönzi az oktatókat, hogy — amennyire csak lehet — kizorítsák az aktualitást, és a lezárt történelmet részesítsék előnyben.

A filmeknek és a tévéhíradónak kedvező általános változáson túl jelentős eltérések is mutatkoznak. A lányok inkább a varieté-

műsorokat szemelik ki maguknak, míg a fiúk a sportadásokat teszik az első helyre. A társadalmi ranglétrán lefelé haladva növekszik a nemek közötti különbség; ugyanakkor a fiúk preferenciái (a sportműsorok és a dokumentumfilmek) kevésbé kötődnek a hovatarozási csoportokhoz, mint a lányokéi.⁸

Ha vannak is a család által kialakított és fenntartott hajlamok, nincsenek abszolút határvonalak. A fikcióműsorokért való rajongás, a kulturális adásokhoz való nagyon mérsékelt vonzódás a hovatarozási csoporttól és a nyelvi közösségtől független jellegzetességnek bizonyul. A fiatalok televíziós szokásai épp annyira függenek az egyéni tényezőktől, mint a társadalmiaktól.

A fogyasztási típusok és a környezettel kapcsolatos attitűdrendszerek közötti interakciók alapján három nagy tévénezői típust különböztethetünk meg egymástól: a „mindenevőket”, a „filmrajongókat” és a „válogatókat”.

1. A „mindenevők” (minden hetedik iskola) egyfajta háttérként használják a televíziót, s olyan módszeres és ellenőrizhetetlen tévénezésnek adják át magukat, amely felfalja iskolán kívüli idejük legnagyobb részét. A készülék bekapcsolását automatizmusnak tekintik: „ez hozzátartozik a szokásaimhoz, nem tudom megállni” — mondták nekünk sokszor. Másfelől az a tény, hogy a rendelkezésre álló csatornák megsokszorozódása megnöveli a kínálatot, azt az illúziót kelti a falánk serdülőben, hogy mindig jöhet egy műsor, amely lebilincseli. Az ilyen attitűd nagyon gyenge szelektivitással jár együtt. A „mindenevők” szórakozottan nyelik el egymás után a filmeket, a folytatásos tévéjátékokat, a dokumentumfilmeket, a varietéműsorokat, a rajzfilmeket. Ritkán emlékeznek arra, amit az előző napon láttak, és nehezen tudják megfogalmazni, hogy mi érdekli őket, mit szeretnek és mit utasítanak el.

A családi környezet a várakozással ellentétben nem befolyásolja jelentősen ennek a csoportnak a magatartását. A mérsékelt tévénezők csoportjában ugyanannyi nagyfogyasztó családból származó serdülővel találkoztunk, mint a telhetetlenek csoportjában. A televíziónak leginkább ellenszegülő isko-

lások egy része éppen a szülei mértéktelen tévénezésére való reagálásként fogalmazza meg a saját ellenséges érzületét.

A fiatal mindenevők 75 százaléka egy másik tevékenységnek is átadja magát, miközben tévét néz: ilyenek a játék, a kötés, a torna, a folyóiratok és képregények olvasása, nem számítva az étkezést és az iskolai munkát. Ezek a tevékenységek alternatívát jelentenek minden más kulturális tevékenységgel szemben, annál is inkább, mert a megtekintett tartalmak bősége és változatossága azt a benyomást kelti a serdülőben, hogy állandó kapcsolatban van azokkal a dolgokkal, amelyeket a hozzá hasonlók többsége nagyra értékel, mint például a sport, a rock, az egyéb könnyűzene vagy a film. Am attól az egyénenként változó pillanattól kezdve, hogy a társadalomba való beilleszkedés és a másik nemmel való kapcsolat elsőrendű fontosságra tesz szert, a televízió még a legkiszolgáltatottabbaknál is elveszti minden varázserejét. Sosem találkoztunk tizenhét évnél idősebb mindenevővel a tizenévesek között.

2. A „filmrajongók”, akik kétszer annyian vannak, mint a mindenevők, rendszerint nem tesznek mást, mint hogy alávetik magukat annak a családi rítusnak, amelynek értelmében a tévéhíradó után át kell kapcsolni a filmet kínáló csatornákra. Ez esti időnek ezt a rendszeres és kollektív elrendezését sohasem kérdőjelezzik meg a fiatalok. Egyrészt azért nem, mert a kedvenc szabadidő-tevékenységek — a sportolás és a baráti összejövetelek — főleg napközben zajlanak; másrészt pedig azért nem, mert a film megtekintése a napi munka és az alvás közötti jogos szünetnek számít.

Am az életkor növekedésével a filmrajongók esetében is gyengül a tévézés üteme.

3. Végül a „válogatósak”, akik a megkérdezett iskolásoknak több mint a felét alkotják, más csoportokkal ellentétben szinte

mindig meghatározott igényekkel lépnek kapcsolatba a televízióval.

A video használata egyrészt a filmrajongók körében terjedt el a legjobban, akiket sokszor frusztrál az, hogy a különböző csatornákon ugyanazok a filmek mennek, másrészt pedig a válogatósak körében, akik ügyelnek arra, hogy csak azt nézzék meg, amit ők választottak ki. Ugyanakkor a videózókat nem mindig ugyanazok a szempontok vezérlik. A 12—14 évesek inkább a televíziós kínálatot akarják kiegészíteni; az enél idősebbek inkább a mozifilmkínálatot.

Néhány évvel ezelőtt a *Le Monde*-ban J. Francois Lacan azt írta, hogy a video híveit főleg az a törekvés hajtja, hogy hatalmukba kerítsék az időt, és átalakítsák a műsorszerkezetet.⁹ A fiatalok nagy részét nem ez jellemzi. Csak egy kisebbségük veszi fel a televíziós adásokat, mindenekelőtt a sporthíreket és a varietéműsorokat. Többségük videoklubokba jár, kazettákat cserél vagy kölcsönöz. Másképpen szólva, a terjedő gyakorlat inkább a szocializációnak és az elfogadott normák áthágásának a folyamatába illeszkedik. A készülékek kis száma egyrészt azzal jár, hogy a fiatalok a készülékkel rendelkező barátaiknál videóznak, másrészt pedig azzal, hogy a videózás időpontja nem esik egybe a szülők tévénezésének az időpontjával.

Míg a vígjátékok és a horrorfilmek minden életkori és társadalmi csoportban megbecsülésnek örvendenek, az erőszak és az erotika úgy vonja magára a 15 évnél idősebbek jó részének az érdeklődését, mintha ebben a számukra legálisan elérhetetlen tartalomban találnák meg a beilleszkedés eszközt és a felnőttkorba való belépésük elismerését.¹⁰

Bizonyos szempontokból a közösségi videózás vette át annak a közös rocklemezhallgatásnak a funkcióját, amit mintegy tizenöt évvel ezelőtt rosszalottak a szülők.

Jegyzetek

1. Vö. *Les pratiques culturelles dans la communauté française. Quelques analyses approfondies de l'enquête quantitative* (Kulturális szokások a francia közösségben. A vizsgálat adatainak részleteiből elemzése). Université Libre de Bruxelles, 1986. június.
2. Vö. *Roselyne Bouillin-Darteville, La génération éclatée. Loisirs et communication des adolescents* (A széthullott nemzedék. Szabadidős tevékenységek és kommunikáció a serdülők körében), Université Libre de Bruxelles, 1984.

3. E folyóiratok többsége eredetileg francia volt. Így 1974-ben huszonnégy ilyen volt Franciaországban; 1977-re csak tizenöt maradt. Vö. Etudes de la Potterie, „20 ans de presse jeune — l'évolution de la presse pour enfants et adolescents depuis 1956” (20 év ifjúsági sajtó — a gyerek- és a serdülőlapok fejlődése 1956 óta), *Presse. Actualité*, Paris, № 130, 1978. szeptember—október.
4. Claude Geerts, *Une enquête budget-temps auprès des jeunes* (Időmérleg-vizsgálat a fiatalok körében), Bruxelles, RTB, rapport 81, 1975. augusztus.
5. *Une enquête de télévision auprès des jeunes de 6 à 15 ans* (Televíziós közönségkutatás és 6—15 éves fiatalok körében), Bruxelles, Bureau d'études de la RTBF, TVJ 19, Semaine du 3 au 9 mars 1986.
6. *Les 14—20 ans et la politique*, résultats d'un sondage effectué du 7 au 30 janvier 1982 auprès d'un échantillon représentatif des jeunes Français (A 14—20 évesek és a politika, egy 1982. január 7. és 30. között a fiatal franciákat reprezentáló mintán végzett közvélemény-kutatás eredményei), Loius Harris — France
7. Television and Teenagers' Political Awareness, London, Independant Broadcasting Authority, Audience Research Department. special-report, december 1980.
8. Christian Maroy és Danielle Ruquoy, *Les jeunes et la consommation; analyse qualitative et quantitative des jeunes scolarisés de 16 és 19 ans* (A fiatalok és a fogyasztás; a 16—19 éves fiatalok magatartásának minőségi és mennyiségi elemzése), Bruxelles, Centre de Recherche et d'Information des Organisations de Consommateurs (CRIOC), 1981, 257. és következő oldalak.
9. Jean Francois Lacan, „Les video-spectateurs: de la boulimie à la maîtrise” (A videonézők: a beteges éhségtől az uralomig), *Le Monde*, Paris, 27 mars 1983.
10. Keith Roe pontosan ezeket a tendenciákat figyeli meg Svédországban, in *Video and youth: new patterns of media use*, Lunds University, 1981. december report № 18.

Claude Geerts

6—12 éves gyerekek a képernyő előtt

Azt mondják, hogy a gyerekek nagy műsorfogyasztók. Valójában kevesebbet nézik a tévét, mint a felnőttek, és főleg más időpontokban.

Egy sor belgiumi megfigyelés sok országra érvényes lehet: így az, hogy a gyerekek — akárcsak a felnőttek — télen többet tévéznek, mint nyáron; a szünetekben és a hétvégeken többet, mint a tanítási napokon. A fiúk és a lányok ugyanannyit tévéznek, de nem mindig ugyanazokat az adásokat nézik: a kisfiúk a science-fiction rajzfilmeket szeretik jobban, a kislányok meg az érzelmeseket. A nagyfiúkat a sportok érdeklik jobban, a nagylányokat pedig a varietéműsorok. Az életkor emelkedésével megjelennek a felnőttekre jellemző különbségek.

Kis- és nagygyerekek

A gyerekeknél az életkor az egyik legfontosabb változó: televíziózásuk és ízlésük gyorsan változik.

A képernyő előtt töltött idő az életkorral együtt növekszik. Így például 1986 márciusában a 6—7 évesek naponta 101, a 8—9 évesek 117, a 10—11 évesek pedig 127 percen át nézték a tévét.

A kisebbek nagyobb számban tévéznek délben és délután; az idősebbek később mennek haza az iskolából, de később is fekszenek le. Így állandó mozgás van a képernyő előtt, mivel az előbb érkezetteket fokozatosan felváltják az idősebbek.

A legfiatalabbak keveset tévéznek 20 óra után, de ahogy nőnek, 21 óráig nézik a sorozatokat.

Mivel szombaton nincs tanítás, pénteken és főleg szombaton tovább nézhetik a tévét.

Egyre több csatorna, amelyek újabb lehetőségeket keresnek a hirdetések számának növelésére, szombat és vasárnap reggel is sugároz gyermekműsorokat, amelyeknek nagy sikerük van.

Kis és nagy fogyasztók

A különböző csatornákon olyan sok szórakoztató műsor van, hogy a gyerekek az egyik csatornáról a másikra ugorva az esték és a hétvége legnagyobb részét számukra vonzó műsorok megtekintésével tölthetik.

A tévénezők között, bármilyen korúak legyenek is, vannak kis, közepes és nagy tévéfogyasztók.

Ha a 6—12 éves gyerekek összességét a televíziónak szentelt idő szempontjából három csoportra osztjuk, nagy különbségeket találunk ezek között. A kis fogyasztók naponta mintegy fél órán át nézik a tévét, míg a nagy fogyasztók körülbelül négy órán át ülnek előtte; a közepes műsorfogyasztók természetesen a két csoport között helyezkednek el.

A közepes fogyasztók — legalábbis télen — négyszer annyit, a nagy fogyasztók pedig nyolcszor annyit nézik a tévét, mint a kis fogyasztók. A legnagyobb aránytalanságot vasárnap figyelhetjük meg: ekkor a kis és a nagy fogyasztók közötti arány 1:10.

A fogyasztással — úgy látszik — inkább az életkor van szoros kapcsolatban, mint a nem: 6—7 évesek alkotják a kis fogyasztók csoportjának felét és a 10—11 évesek a nagy fogyasztókét. Ebben biztosan az is szerepet játszik, hogy az ifjabbaknak többé-kevésbé korán le kell feküdniük; ám azt gondolhatnánk, hogy ők délután kárpótolják magukat. Valójában szó sincs róla: a nagy fogyasztók a nap bármely szakában nagyobb arányban ülnek a készülékek elé. Azt mondhatjuk, hogy több mindent néznek meg, mint a kis fogyasztók, és bármit megnéznek. Ugyanakkor nem érdeklődnek egyformán az összes csatorna iránt: főleg azokat nézik — és ez logikus —, amelyek a legtöbb szórakoztató műsort kínálják.

Többszörös választási lehetőség

Valóban, a csatornák közti versengésnek a gyerekek szintjén éppúgy megvan a maga hatása, mint a felnőttekén. Sőt, lehet, hogy nagyobb hatása van, mert koncentráliódik a szabad délutánokra és a kora estékre.

Majdnem minden családnak van televíziója, a készülékek több mint nyolctizede kábelhez csatlakozik, és a gyerekes családok nagyobb arányban fizetnek elő a kábelre. A gyerekek tehát vagy tizenöt csatorna közül választhatnak. Nem nézik az idegen nyelvű csatornákat, amelyek a tévének szentelt idejüknek még öt százalékát sem foglalják el, azokat az adásokat, amelyek este későn kezdődnek és azok a csatornák sem érdeklik őket, amelyek kevés gyerek- vagy szórakoztató műsort sugároznak. Végül is

az ország flamand nyelvű részében három csatorna marad versenyben, a francia nyelvű részében pedig négy. Ezek a gyerekek tévének szentelt idejének a kilenctizedét foglalják el.

A csatornák számának növekedése a kísértések megsokszorozódását eredményezte. A tévé előtt töltött idő meghosszabbodott: 1967 februárjában a 6—12 évesek naponta 71 percet töltöttek a képernyő előtt, a nyolcvanas évek elején 110 percet, 1986 márciusában pedig 115-öt.

Ám a tévének szentelt idő nem nyújtható a végtelenségig: minél jobban emelkedik a csatornák száma, annál nagyobb esély van arra, hogy csökkenjen a legrégebb csatornákra fordított idő. Amikor 1966-ban egy gyerek 100 percen át nézte a tévét, akkor 72 percen át nézte a RTB-t, 24 percen át a francia első csatornát, 1 percen át a másodikat és 3 percen át a többi adót.

1986-ra ezek az adatok változtak:

• az első francia nyelvű belga csatornára szánt idő	26 perc
— a második francia nyelvű belga csatornára	1 perc
— a luxemburgi tévé műsorára	37 perc
— a francia csatornák közül	
a TF 1-re	11 perc
az Antenne 2-re	20 perc
a France 3-ra	3 perc
— a többi adóra	2 perc

Összesen 100 percet töltöttek képernyő előtt. A legrégebb, a francia csatornák által elfoglalt hányad tehát fokozatosan erodálódik, míg beáll az egyensúly.

Állami és kereskedelmi csatornák

Az állami csatornáknak a teljes közösséggel szemben vannak kötelezettségeik, a kisebbeket is beleértve; és ennek megfelelően kell tájékoztatást, ismeretterjesztést és szórakoztatást kínálniuk. A kereskedelmi adóknak nincsenek ilyen kötelezettségeik, így azokat a műsorokat részesítik előnyben, amelyek a lehető legnagyobb számú közönséget vonzzák; ezek között a szórakoztató fikcióműsorok foglalják el az első helyet. Ott, ahol van kereskedelmi adó, ez nagyon érződik az egyes csatornákra fordított idő

megoszlásán. (Belgium flamand részében nincs flamand nyelvű kereskedelmi csatorna, csak a francia nyelvűben van.)

1985-ben a flamand gyerekek tévénézésében a flamand nyelvű belga televízió részese-dése 54 százalék volt, az ugyanilyen nyelvű külföldi tévéké pedig 36 százalék.

Ugyanakkor a vallon gyerekek tévénézésében a francia nyelvű belga televízió részese-dése 15 százalékot tett ki, az ugyanilyen nyelvű külföldi televízióké pedig 81 százalékot, és ennek mintegy felét kereskedelmi csatorna sugározta.

Televíziós kínálat és tévézés

Másképpen nézik-e a gyerekek a televíziót akkor, amikor megsokszorozódnak a csatornák?

Az 1966-os és a húsz évvel későbbi televíziós kínálat és tévézés összehasonlítása megmutatja a különbségeket.

Három nagy csoportba vontuk össze egy állami televízió kínálatát: A *tájékoztatás* a tévéhíradókat, az aktuális műsorokat és a többi tájékoztató műsort foglalja magában; az *ismeretterjesztés* az oktatóműsorokat (például az iskolatévét), a felekezeti műsorokat és a kulturális adásokat tartalmazza; végül a *szórakoztatás* a fikcióműsorokat, a vetélkedőket, a varietéműsorokat, a sportközvetítéseket és a gyermekműsorokat kínálja.

Az 1966-os adatok a két állami adó, a majdnem mindenütt fogható belga és az antennával vehető első francia csatorna közötti versengést mutatják. Ekkor a gyerekek a következőket nézték (százalékban):

	televíziós kínálat	tévézés
tájékoztatás	28	21
ismeretterjesztés	25	6
szórakoztatás:		
gyermekműsorok	10	16
egyéb műsorok	37	58
	100	100

A műsorok tehát nagyjából negyedrésznyi tájékoztatást, negyedrésznyi ismeretterjesztést és félrésznyi szórakoztatást tartalmaztak. A gyerekek a kínálathoz képest valamivel kevesebb tájékoztatást, sokkal kevesebb ismeretterjesztést és majdnem kétszer annyi szórakoztatást néztek.

1983-ban a különböző csatornák több tájékoztatást kínáltak, mint 1966-ban, körülbelül ugyanannyi szórakozást és kevesebb ismeretterjesztést.

	televíziós kínálat	tévézés
tájékoztatás	40	10
ismeretterjesztés	16	3
szórakoztatás:		
gyermekműsorok	8	21
egyéb műsorok	36	66
	100	100

A gyerekek sokkal kevesebb tájékoztatást és ismeretterjesztést néztek, és lényegesen több szórakoztatást. A csatornák megsokszorozódásának tehát a gyerekeknél inkább, mint a felnőtteknél a szórakoztatás a nagy nyertese.

A gyerekek ugyanis nagyon szeretik a gyermekműsorokat, valamint a rajzfilmeket, ami felettébb természetes, és a tévésorozatok formájában sugárzott fikcióműsorokat. A filmek is vonzzák őket, de ezeket sokszor késői órán vetítik. Így a gyerekek egy szűk műfaji skálából fogyasztanak sokat. Ízlésük az életkorukkal együtt változik: ahogy növekszenek, egyre inkább a sorozatok, a filmek és a tájékoztató műsorok érdeklik őket: a fiúkat inkább a sport, a lányokat a varietéműsorok vonzzák, amíg az évek során az ízlésük nem válik a felnőttekéhez hasonlóvá.

*Az összeállítást készítette
és fordította
Lázár Guy*

A közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozataláról szóló törvény

Baudouin, belga király, minden jelenlévőt és eljövendőt üdvözöl!

Az Országgyűlés házainak egyetértésével az alábbiak szerint rendelkezünk:

Tv. 1. 1. § — A Tv. alkalmazásában

1. a közvélemény-kutatás: bizonyos mennyiségű, előre meghatározott kérdés feltevése egy előre meghatározott lakossági csoport reprezentatív mintájának tekinthető bizonyos számú személynek, oly módon, hogy a véleménykutatással megszerzett válaszok szóródása az említett lakossági csoport egészének véleményeként érvényesen értékelhető legyen;
 2. a kiadás: a közvélemény-kutatás eredményeinek bármilyen közlési eszköz által való nyilvánosságra hozatala. Azokra a közvélemény-kutatásokra is vonatkozik, amelyek közvélemény-kutatáson alapuló szavazást modelleznek.
2. § — Azok a közvélemény-kutatások, amelyek az 1962. július 4-ei törvény alapján (e törvény felhatalmazza a Kormányt, hogy statisztikai és egyéb kutatásokat végeztessen) a Nemzeti Statisztikai Intézet szervezésében, vagy a nemzeti, a regionális, a nyelvközösségi, a tartományi vagy a községi hatóságok, illetve ezen hatóságok felügyelete alatt működő közérdekű szolgáltatók rendelkezésére készülnek, továbbá azok a közvélemény-kutatások, amelyek az Európai Közösség rendelkezésére, és költségterítésével ké-

szülnek, nem esnek e törvény hatálya alá.

Ugyancsak kivételnek a törvény hatálya alól a Belga Nemzeti Bank felmérései.

Tv. 2. — A közvélemény-kutatás nyilvánosságra hozatalakor fel kell tüntetni az alábbiakat:

- a) a közvélemény-kutatás célját, tárgyát és a megcélzott lakossági csoportot;
- b) a kérdezőbiztosok számát;
- c) a minta nagyságát az induláskor és a ténylegesen megkérdezettek létszámát;
- d) a mintakészítés módszerét;
- e) a ténylegesen megkérdezettek alapján kialakult minta összetételét, a nem, a kor, a jövedelem és a társadalmi-szakmai hovatartozás feltüntetésével, az esetleges kiűzőzés előtt és után, oly módon, ahogy ezeket a változásokat a felmérési napló tartalmazza;
- f) a kérdésekre adott válaszok arányának megoszlása, minden kérdésnél feltüntetve a nem válaszolók számát és a százalékszámítás alapját;
- g) általános értékelés arról, hogy mekkora hibaszázalékot kellett a mintakészítésnél figyelembe venni;
- h) a kérdésfeltevés módját: személyes interjú nyilvános helyen, személyes interjú a megkérdezett lakásán, telefonos vagy kérdőíves kérdés stb.;
- i) a minta értékelése a vizsgált kö-

zösség létszámának arányában, azon községek feltüntetésével, ahol a felmérés folyt;

- j) a kérdező személy (személyek) nevének és jogcímének a feltüntetésé-
se;
- k) a kérdőív feltett, illetve fel nem
tett, de lehetséges kérdéseinek
másolata és a szóban feltett kér-
dések bemutatása;
- l) a közvélemény-kutatást végző
szerv vagy személy neve.

A fenti adatokat a közvélemény-
kutatás nyilvánosságra hozatalakor
be kell küldeni a Nemzeti Statisztikai
Intézetbe.

Tv. 3. — A Király kiadja, a Miniszter-
tanács rendeletben rögzíti a Tv. 4.-
ben elrendelt Bizottság javaslatá-
ra azokat az előírásokat és magatartási szabályokat, amelyekhez a közvélemény-kutatást végző intézményeknek és személyeknek alkalmazkodniuk kell, továbbá ezeknek az előírásoknak és szabályoknak a betartását felügyelő ellenőrzési rendeletet is.

Tv. 4. 1. § — Közvélemény-kutató Bizottság alakul, a továbbiakban „Bizottság”.

2. § — A törvény hatályba lépésétől számított tizenkét hónapon belül a Bizottság elkészíti a Tv. 3.-ban meghatározott javaslatokat.

A javaslatokat a Gazdasági ügyek miniszterének adja át.

3. § — A Bizottság összetétele:

- a) Az Államtanács javaslatára az Államtanács két tagja, akiket a Minisztertanács által megerősített királyi rendeletben neveznek ki;
- b) a semmitőszék javaslatára a semmitőszék két tagja, akiket a Minisztertanács által megerősített királyi rendeletben neveznek ki;
- c) a Gazdasági ügyek miniszterének javaslatára kilenc szakértő, közülük legalább kettő statisztikai tu-

dományokat oktató egyetemi tanár és egy fő a Nemzeti Statisztikai Intézet vezető munkatársa, akiket a Minisztertanács által megerősített királyi rendeletben neveznek ki.

A Bizottság elnökét az a) és b) pont alatt felsoroltak közül, a Gazdasági ügyek minisztere javaslatára, a Minisztertanács által megerősített királyi rendeletben nevezik ki.

4. § — A Bizottság önállóan végzi munkáját és készíti el működési szabályzatát. A működési szabályzat a tagok kétharmadának elfogadásával lép életbe.

5. § — A Bizottság működéséhez szükséges hiteleket a Gazdasági ügyek minisztere folyósítja.

Tv. 5. — A választási törvényben meghatározott választások vagy az Európa Parlament választásai előtt harminc nappal tilos bármilyen módon készült, a választásokra vonatkozó közvélemény-kutatást nyilvánosságra hozni, terjeszteni vagy értelmezni.

T.v 6. — E törvényben foglaltak megsértése 50-től 2 000,— belga frankig terjedhető bírságot von maga után.

Kihirdetjük a jelen törvényt, és parancsoljuk, hogy állami pecséttel érvényesítsék, és jelenjék meg a Belga Közlönyben.

Kelt Brüsszelben, 1985. július 18-án

BAUDOUIN

király nevében:

Ch.—F. NOTHOMB

a bel- és közügyek minisztere

Látta és állami pecséttel érvényesítette:

A. BERTOUILLE

oktatási miniszter

a távollévő igazságügyi miniszter helyett

A közvélemény-kutatások jogi keretei

Belgiumban az 1985. július 18-ai törvény rendelkezik a közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozataláról.

A törvény első cikkelye meghatározza a közvélemény-kutatás fogalmát.

A második meghatározza azokat az adatokat, amelyeket a *kiadáskor* (a közvélemény-kutatás eredményeinek nyilvánosságra hozatalakor) fel kell tüntetni.

A harmadik és negyedik szakasza a közvélemény-kutatások szervezésével és publikálásával kapcsolatos előírások kidolgozására alakított bizottság összetételéről, alakulásának ütemezéséről rendelkezik.

Az ötödik a választásokkal kapcsolatos véleményvizsgálatok korlátait szabályozza.

Végül a hatodik büntetést helyez kilátásba a törvény megsértőivel szemben.

A törvény szövege általában kielégítő a feltüntetendő kísérő adatokat illetően. Ugyanakkor sajnálatos, hogy nem kívánja meg annak az időszaknak feltüntetését, amely alatt a felvétel készült. Továbbmenve, a választások előtti harminc napra terjedő tiltás egyesek szerint alkotmányellenes, mások úgy vélik, hogy az egy hónap túlmegy minden eddig ismert határon. Franciaországban csupán 8 nap. Emlékeztetni szeretnénk arra az adatra, amely szerint a belgák közel 25 százaléka a választások előtti egy hónapban alakítja ki véleményét és tíz százalékuk csak az utolsó héten dönti el, kire adja szavazatát. A kilátásba helyezett büntetések visszatartó ereje sem elegendő: kiszabásuk szabadon választható, összegük alacsony. Méltán vetődik fel a kérdés, vajon a közügyi miniszter valóban kíván-e eljárást indítani egy, valamelyik politikai pártot sértő közvélemény-kutatás ürügyén? Hiszen ő maga is valamelyik politikai párthoz tartozik és inkább nyilvános válaszadási lehetőséget kér a felmérést közlő laptól, azon a címen, hogy a publikált közvélemény-kutatást nem kísérték az előírt adatok vagy értelmezése célzatos.

A törvény alkalmazása további problémát vet fel. Sajnálattal kell megállapítani, hogy mind a mai napig a törvény által előírt Közvélemény-kutató Bizottság nem alakult meg. Hivatalos információink szerint máig nem találtak olyan semmitőszéki bírakat, akiket jelölni lehetett volna a bizottságba. Eszerint az a törvényes felhatalmazás, amely e bizottság megalakítását elrendelte, kétségtelenül hatályát veszítette, hiszen a bizottság egyetlen feladata az lett volna, hogy a törvény hatálybalépésétől számított 12 hónap múlva letegyen egy jelentést az asztalra. Ha most mégis megalakulna, működésének már semmilyen jogi alapja nem volna. Ez a bizottság mindezek ellenére betöltött egy különleges fontosságú küldetést. Nevezetesen: sikerült kimunkálnia azokat a beavatkozási formákat, amelyekkel a helyi hatóságok akadályozhatják a közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozatalát, amelyek pedig rendkívül gyorsan és minél nagyobb közönséghez kellene eljussanak.

A törvényt egyébként már nyíltan megsértette egy belga hetilap (KNACK) és egy napilap (DE MORGEN), amelyek az 1985. októberi törvényhatósági választások előtt alig néhány nappal közvélemény-kutatást közöltek, közismerten minden hatósági elmarasztalás nélkül.

Már most körvonalazhatjuk azokat a problémákat, amelyekkel francia mintára nekünk is szembe kell néznünk. Az 1985. július 18-ai törvény szövege hasonlít az azonos témájú, 1977. július 19-én elfogadott francia törvényéhez.

Ez a törvény is rendelkezett egy bizottság megalakításáról. A bizottságot kettős feladattal bízta meg: végezzen kutatásokat és javasoljon olyan szabályozókat, amelyek közvélemény-kutatások tárgyilagosságát és megbízhatóságát biztosítják; győződjék meg arról, hogy a törvény hatálya alá tartozó közvélemény-kutatásokat valóban a törvény szellemében és rendelkezései szerint készítették, hozták nyilvánosságra vagy terjesztették.

1978-tól 1984-ig ez a bizottság az 1977. július 19-ei törvény számos általános megállapítását értelmezte. A közvélemény-kutatások eredményének pontos nyilvánosságra hozatalának területén végzett kutatások segítették a bizottságot abban, hogy a tapasztalt leggyakoribb szabálytalanságokat összegyűjtse: a legtöbb esetben hiányzott a közvélemény-kutatást végző személyazonossága, a felmérés időpontja, a megkérdezettek száma. A bizottság

felfedte a közvélemény-kutatás előkészítése és végrehajtása feltételeinek hiányosságait. Ezek oka egyrészt a minta, pontosabban a minta nagysága, vagyis a villa nagyobb a különböző válaszok közötti eltérésnél. Másrészt, a feltett kérdések megfogalmazása sugalmazza a választ. Végül a terepen végzett felmérés befolyásolja az eredmények minőségét. Ezért a bizottság eljárta a közvélemény-kutató intézményeknél, hogy becsüljék meg jobban a kérdezőbiztosok munkáját és javítsák a szükséges instruktori tájékoztatást.

A bizottság eljárta az „eredmények” kerekítése miatt is, mert ez a manipulatív művelet nem szolgálja a felmérések hitelének javítását. Ugyanide tartoznak az eredményeken utólag, a minta félrecsúszásának helyrehozatala érdekében végrehajtott javítások.

Ellenőrző feladata ellátása céljából a bizottságnak szükségszerűen minden olyan dokumentummal rendelkeznie kellene, amelyek a közvélemény-kutatás során keletkeztek. Bizonyos esetekben a bizottságnak azért kellett minőségi fenntartásokat közölnie a közvélemény-kutatásokkal kapcsolatban, mert a felmérő szervezet nem rendelkezett az ellenőrzéshez feltétlenül szükséges írásos dokumentációval.

Végül a bizottság megállapította, hogy a közvélemény-kutatások nyilvánosságra hozatalában számtalan szabálytalanság fedezhető fel.

1978-tól 1984-ig a bizottság 59 alkalommal ülésezett.

A fenti megjegyzések bizonyítják, milyen nagy szükség van intézményes keretekre ahhoz, hogy a közvélemény-kutatások olvasói ne érezhessék megcsalva magukat. Még ennél is fontosabb, hogy biztosítani lehessen az egyre sokasodó politikai vagy gazdasági vélemény-kutatás érvényességét és hitelességét, hogy a bizonytalan egyének tudják mihez tartani magukat a változó körülmények közepette. Egyetlen tény a sok közül: növekszik a konformizmus vonzereje, amikor az egyén döntési helyzetbe kerül. Így a választások előtti időszakban a közvélemény-kutatások közlése az „ingatag tömeg” számára sokkal fontosabb, mint azoknak, akiknek kialakult elképzelése van a világról.

Részlet André-Paul Frogner egyetemi tanár és Michel Collinge kutató (Louvain-la-Neuve-i Katolikus Egyetem): „A közvélemény-kutatások és az 1985. július 18-ai törvény” című cikkéből. La Revue Politique. 1986/4.

Szabó János

A leventeintézmény tárgyi világáról

A két világháború közötti korszak ifjúságát körülvevő tér szervezésében jelentős szerepet vállalt magára a leventeintézmény azzal, hogy településenként leventeotthonokat, sporttereket, játéktereket, lövöldeket, lödombokat stb. hozott létre, hogy a leventéket bevonta a településük arculatának kialakításába, miközben az őket körülvevő tér berendezésével, illetve e téren belüli viselkedés szabályozásával hatást gyakorolt magatartásukra. E térbefolyásoló erőfeszítések és eredményeik sajátos módon tükrözik a leventeintézmény fejlődését, a vezetői által bekapcsolt termelőképesség alakulását, a vezetés célkitűzéseit és a lakosság ezekhez való viszonyát, a fiatalok csoportjára irányuló kulturális késztetéseket, mindazt, ami bennük a „leventeszellemből” tárgyiasult.

A leventeotthonok

A leventeotthonok igénylése az egyesületi élet, az együtt tartás, a szabadidős foglalkoztatás, a népművelés, tehát a közösségi erkölcsi befolyásolás szándékából táplálkozott. Az Országos Testnevelési Tanács (OTT) első társelnöke, Sirsich Béla vezértanácsnok már 1921. évi programjában — a játéktér, a tornaterem, a működő egyesületek, könyvtárak stb. biztosítása mellett — szerepelteti a leventeotthonok felállításának feladatát. A Klebelsberg által megálmodott magyar falu képében szintén kiugróan karakteres az iskola, a templom és a leventeotthon magyar feltámadásra szövetkezése.

A leventeotthonok kialakításának és működtetésének mintái legnagyobb részben a külföldi ifjúsági otthonok, illetve a hazai cserkészotthonok példáiból adódtak. A leventeegyesület fenntartójának bőkezűsége vagy a helyi közigazgatás, illetve leventeve-

zetés buzgalmának, befolyásának függvényében jött létre az önálló vagy bérelt, tágabb vagy szűkebb, szegényesebb vagy jobban felszerelt leventeotthon. Helyenként jelentős serkentő tényező volt a munkásotthonok konkurenciája is.

A korszak egészen végigvonuló anyagi hiány a leventeotthonok létesítésével kapcsolatban is fontossá tette egyrészt a helyi erőforrások, a leventék és hozzátartozóik ingyermunkája, a „levente-kaláka” szervezését és propagandáját, másrészt, az adminisztratív támogatás sokféle formáját, az adókedvezményeket, s a közigazgatási preferenciák más módjait. Jellemző, hogy az 1939-ig tartó időben — bár voltak kiugróan magas színvonalú leventeotthonok az országban és általában ahol leventeegyesület alakult, az rendelkezett is valamilyen helyiséggel — a leventeotthonokkal kapcsolatos elképzeléseket csak mérsékelt szinten sikerült megvalósítani.

A véderőtörvény életbe lépése (1939) után a leventeotthonok építését is meggyorsította a katonai vezetés, ám az előképzéshez fontosabb, gyorsabban és olcsóbban előállítható lőtér- és sportpályaépítési törekvések eredményesebbek voltak. Pénz és építőanyag híján a gombamódra szaporodó leventeegyesületek vagy béreltek helyiséget — néha még egy kocsmá mellékhelyisége is megette —, vagy iskolákban, nemzeti vidékeken kisajátított épületekben, később pedig elhurcolt zsidók hátrahagyott épületeiben kaptak helyet. Az újonnan, eleve ezzel a céllal épülő otthonok, főleg iparvidékeken, a nagyvállalkozók „előrelátásának” jóvoltából épültek.

A háborúba lépő ország hadvezetésének az erkölcsi nevelés hatékonysága iránti megnövekedett igénye, illetve az „országgyarapítások” által megnövekedett számú leventetömeg nevelésének gondja új lökést adtak a leventeotthonok ügyének is.

A visszacsatolt területek ún. szórvány magyarságával kapcsolatos feladatok között szerepelt: „Végül, hogy minden olyan közösségben, ahol 5—10 magyar levente van, kiépüljenek a leventeotthonok mint a magyarság fellegvárai!”¹

A korszak során némileg változó leventeotthon-konceptió legtartósabb elemei alapján azt mondhatjuk, hogy a leventeotthonoknak elsősorban a család és a nemzet közé eső közbenső, áthidaló, integráló (szocializáló) szerepet szántak. Gyakran hivatkoztak Jókai Mór megfogalmazására: „Amely nép nem tudja megbecsülni ezt a szót: 'otthon', az nem tudja megbecsülni ezt a szót: 'haza'.”² Ebből egyaránt vezetett út a nemzet és a család egymásbatol megjelenítése felé.

A leventeotthonok építése önmagában is közösségképző lett. Az áldozatra hívó egységötterekvések s a hangsúlyozottan székely eredetű „kaláka” a rendi szervezettséget és a székely nemesparaszt ideálját sugallva támogatják a korszak paraszttromantikáját, az ötletesség ugyanakkor némi teret enged az individuális értékeknek is.

A felső vezetés ajánlásokat ad a leventeotthonok felállítására alkalmas hely kiválasztására, szorgalmazza a helyi közigazgatási szervek közreműködését, sőt külön tanácsadói munkakörben építésmérnököket al-

kalmaz és ingyenes terveket készíttetett az azt igénylőknek.

Az elképzelések eleinte turistaszálló-, majd menedékhely-jellegű szerepet is szántak a leventeotthonoknak, később felerősödött a falu urbanizálódásában szerepet vállaló, meleg vizes fürdővel, színpaddal, színházteremmel ellátott leventeotthonok építésének szorgalmazása. Nagyobb realitáserzéssel rendelkezett az a tervjavaslat, amely több lépcsőben egymáshoz épített helyiségekből fokozatosan kiépített leventeotthont ajánlott.

A téli kiképzést, a népművészeti előadások megtartását, leventeegyesületi ünnepségek rendezését, az egyesületi szakosztályok próbáit, összejöveteleit, a könyvkölcsönzést, újságolvasást, rádióhallgatást lehetővé tevő leventeotthon kialakítására a legtöbb helyen megvolt a törekvés. A megvalósítás viszont inkább a település közművelődési, közigazgatási, gazdasági lehetőségei szerint történt. Faluhelyen nem volt ritka, hogy a levente-sporteszközöknek helyet szorítottak a tűzoltószertárban, az ének- és zenekar próbáit az iskolában tartották, a gazdakör lehetővé tette a könyvkölcsönzést, az ünnepélyeket a szabadban tartották, a téli kiképzésre szintén az iskolai tantermeket használhatták, vagyis megoldották a leventeegyesületi életet anélkül, hogy tulajdonképpen leventeotthonuk lett volna.

A népszerűsítés szempontjából természetesen csak azok a leventeotthonok jöhettek számításba (és nekünk is inkább ezekről van ismeretünk), amelyek eredményeket értek el önálló arculatuk kialakításában, valamilyen megvalósították a felső vezetés szándékait, vagy méginkább azok, amelyek új ötletekkel, „eredeti” módszerekkel túl is szárnyalták azokat.

A húszas években s a harmincas évek elején az otthonok „fajjegyeit” még elsősorban a tisztaság, az egyszerűség, főleg a székely építőművészet motívumait utánozó himzések, faragások szorgalmazása, berendezési tárgyaknak a használók önbizalmát s önnön folytonosságukba vetett hitét erősítő megválogatása — a sport- és nemzeti dicsőséget szimbolizáló képek, trófeák gyűjtése, kiállítása — erősítette. A harmincas évektől készült képeken látható leventeotthon-belső

berendezési tárgyain és díszítményein, dekorációján egyre dominánsabb lesz a szakki-képzési ágak funkcionális igényeit szolgáló jellegzetességek túlsúlya, illetve a „harcos” irredentizmus „magyaros” motívumainak uralma. A hímzések, faragások, barkácmunkák, serlegek, érmek, koszorúk, illetve a csodaszarvas-legenda, a vérszerződés, Szent István, Szent László képei folyamatosan helyet adnak maguk mellett a fegyverek szerkezeti rajzát ábrázoló, lökiképzést segítő vagy a trianoni igazságtalanságot oktató fali tablóknak, az irredenta allegorikus ábrázolásainak. A használati tárgyak irredenta szimbólummá válnak, a leventeotthonban a belső tevékenységre való figyelés helyett egyre fontosabbá válik a külső elvárásokat közvetlenül követő tevékenység, a fegyverismeret, a gépjárművezetői kiképzés, a légókiképzés, a műhelymunka, a gyűjtőakciók a fronton harcolók számára stb. A leventeegyesületi tevékenység egyre közvetlenebbül funkcionálizálódik, így egyre nagyobb hányada kerül kívül a leventeotthonok falain.

A korábban készült külső képeken a leventezenekar vagy a leventeszínjátszó-csoport — nem ritkán jelmez — karéjában látjuk a helyi leventeparancsnokot a leventeotthon előtt, a későbbiekben egyre gyakoribbá válik a katonásan felsorakozott egyenruhás ifjak alakzata, egyre több a fegyver, s míg a harmincas években készült fényképeken nem szűrt szemet senkinek néhány kíváncsiskodó mezítlábas gyerek a leventeotthon mellett, addig a későbbiekben kínosan ügyelnek az alakosság szabályainak tökéletes érvényesülésére.

Viszonylagos állandóság jellemezte a leventeotthonok belsejében a fő helyen uralgó Horthy-kép — rendszerint koszorúzott s valamilyen jelmonddal, címerrel, feszülettel is körített — házioltár-helyettesítő jelenlétét, kívül pedig a hivalkodó „Leventeotthon” feliratokat. Az intézmény fejlődésének lendületesebb időszakában a leventeépületek, a helyi jelenlétén túl, országos reprezentációt is szolgáltak: Ilyen volt az 1937-ben épített alagi leventetemplom (melynek oltárképén is szerepeltek leventék), a fővárosi Ifjúság Háza, amelyet az Alkotmány utcában 1942-ben avattak fel, illetve az 1943-ban Rónaszéken felavatott leventeüdülő.

Sportlétesítmények

A leventeotthon mellett viszonylag állandó jellegű térszervező elemek jelentek meg a *sportlétesítmények, játékterek, lövöldék, leventetáborok, diadalívek* formáiban is.

A leventeintézmény sportlétesítményeit, lövöldéit a kezdeti időben azoktól a helyi Turul, MOVE, iskolai, földműves, kereskedő és iparos ifjúsági testedző egyesületektől vette át, amelyeknek a leventeegyesületekbe való olvasztásáról az 1921. LIII. tc. intézkedett. A közönséges névváltoztatás módszerével történő szervezés csak ott volt lehetséges, ahol már volt valamilyen sportegyesületi bázis, ami azonban az I. világháború utáni években nem jellemezte még a vidéki települések túlnyomó többségét. A beolvasztott egyesületek bázisai sem a leventekiképzés szempontjából szándékolt sportágak üzésére voltak berendezkedve, szükséges volt tehát megfelelő átalakításuk, átprofilozásuk. A sportlétesítmények, játékterek, lövöldék felállítására törekvő igyekezet fő iránya mindazonáltal a falvakra helyeződött. A HM, a BM és a VKM megegyezése alapján az OTT koordinálta a munkát. Egymás után jelentek meg körrendeletei a leventefoglalkozások helyének kijelölése, a játékterek biztosítása és kisajátítása, a lövöldeépítés és a lőtérkataszter megállapítása, a helyi testnevelési alapok segítése tárgyában. A HM utasította a vegyesdandár parancsnokságokat, hogy területükön karolják fel a pályaépítés ügyét. Az OTT képzett szakembereket vezényelt a hét testnevelési kerülethez, több száz sportkészletet juttattak ingyenesen az azt igénylő egyesületeknek. A VKM utasította az iskolákat sportlétesítményeik leventehasználatra való átengedésére, és megindult a pályaépítés is. A leventesport országos beindulása a „nagy beruházások” időszaka volt az intézmény számára, ezért óriási összegeket emésztett fel. Ebben az egyébként is inséges időben került sor a TA (Testnevelési Alap) visszaállítására (1924), illetve átmenetileg a Kossuth-alap létesítésére (1923).

A húszas évek végére már jelentősen fejlődött leventesportversenyek adatai³ azt mutatják, hogy az ország nagy részén ekkorra már elfogadható szinten rendelkeztek a

beruházás tekintetében igénytelen sportok és a lökiképzés alapfeltételeivel. Ez falu-helyen rendszerint nem sokkal jelentett többet valamilyen szertárhelyiség biztosításánál, futó-, ugró- és dobószámok a labdajátékok gyakorlásához alkalmas terület kijelölésénél. Az OTT-nak még a húszas évek végén is gondot jelentett a leventeegyesületek sportkészlettel történő ellátása, ezért csökkentették a készletek tartalmát.⁴ Az igényesebb sportok leventebázisainak kialakításáról csak ott lehetett szó, ahol ennek jelentősebb hagyományai, feltételei már korábban is megvoltak, elsősorban a városokban.

A fiatalok korábbi életkeretein e létesítmények ott változtattak a legtöbbet, ahol a legmostohábbak voltak a feltételek: a falvakban. A legelőből kijelölt játék- és gyakorlóter, a szabad időben vagy a leventefoglalkozásra szánt idő egy részében emelt lödomb, az új pálya bekerítése és néhány ülöhellyel való ellátása, a tény, hogy valamelyik elhagyott fészerre felkerült a „Leventeszer-tár” felirat, vagy a „Tűzoltószertár” feliratot kijavították „Tűzoltó- és levente szer-tár”-ra, mindenesetre nagyot változtatott az addigi helyzeten, észrevehetőbben növelte a fiatalok részesedését saját életkeretükből. Így vagy úgy, de a leventeintézmény a falu tradicionális képét — legalábbis külsőleg — észrevehetően érintette.

A vidék lassan fejlődő létesítményhálóza-ta mellett látványos és az intézmény országos előretörésének bizonyításához sokkal jobban felhasználható levente-sportlétesítmények is épültek.⁵ A jelentős reprezentatív versenyek — sportági országos vagy megyei döntők — lebonyolításához az objektumokat az OTT mégis a nagy társadalmi sportegyesületektől, kluboktól kérte, kölcsönözte egészen a véderőtörvény megjelenéséig. Egyebek mellett az ennek kapcsán adódó nehézségek megoldására jött létre 1937-ben a LESOK (Leventesport Országos Központja), hogy az OTT mellett működve rendben tartsa az intézmény más egyesületekkel való kapcsolatait.

Az 1939-es II. tc. megjelenése után a sportlétesítmények teljes hálózati kiterjesztése volt a feladat, ami elsősorban a visszacsatolt területeken jelentett gondot.

Táborok

A leventeotthonok és a sportlétesítmények koncentrált funkcióit vállalták magukra a *leventetáborok*. Ezek legközvetlenebb min-táit a cserkész-táborok szolgáltatták. Emellett feldolgozták és közreadták a katonai táborozás és a külföldi ifjúság táborozásai-nak tapasztalatait is.

A *táborozás* több funkcióra szerveződött; hatékony formája volt néhány speciális képzési ág (például a vízi vagy a légi kiképzésnek), az ügynevezett összefüggő képzésnek (a kiképzésből sokat mulasztók számára), a vezetőképzésnek, a továbbképzésnek, valamint az üdültetéseknek is. Természetesen nem volt elhanyagolható szociális jelle-gének kidomboríthatósága, a leventeintézmény propagandalehetősége sem.

A *táborozás* fejlődése során kettévált: a *kiképzőtáborok* illetve a *munkatáborok* típusára. Mindkettő a társadalomtól elszigetelt, közös, központi irányelvek alapján történő nevelést szolgálta, pusztán abban tértek el, hogy egyik céljában a katonai képességek, a másikban a termelt értékek domináltak.

Az OTT leventetáborozási mozgalmat fejlesztő törekvéseinek jelentős energiát adott a „nemzeti szempontból nem megbízható egyesületek” táborozási kedvének növekedése, s a növekvő számú táborban folyó propagandamunka, amelyről az OTT III. szakbizottsága rendszeresen tájékoztatta alárendeltjeit. A leventetáborozás ellenőrizhetősége céljából „Táborozási Igazolvány”-t rendszeresítették.

A táborozás az eredeti manifeszt szándékok szerint a városi fiatalok egészséges nyaraltatását, a népszerű szakkiképzési ágak seregszemléit, valamint a vándortáborozással és a kirándulásokkal együtt a honismereti szempontokat szolgálta. A kiképzési elem az idők folyamán egyre erősödött, s a harmincas évek végére, a negyvenes évek elejére jóformán kizárólag képző- és munkatáborokról találunk híradásokat.

Számuk már a harmincas évek elején jelentős volt, kialakultak a keresett táborozóhelyek.⁶ A valóság azonban messze elmaradt a vérmes szándékoktól, s a táborozáson részt vevők számával kapcsolatban sohasem volt elégedett az intézmény felső ve-

zetése. A szükséges anyagiakat sem az állam, sem a helyi törvényhatóságok, sem pedig a résztvevők nem akarták, tudták előteremteni.⁷

A negyvenes években volt csak némi élénkülés tapasztalható, amikor a visszacsatolások után az új országrészek is bekapcsolódtak a táborozási mozgalomba és növelték a táborhelyek számát is.

A *táborozások* egészen a hadműveletek Magyarországra érkezéséig tartottak. A LOK 1944. 2. sz. körrendeletében tiltotta meg a hadművelleti területen való táborozást.

A táborok külső képe és a táborozó leventék élete sajátos módon alkották és közvetítették a levente-zellemiséget. Az elrendezés a katonai táborformát követte: a tábor közepén, a leglátottabb, legvédettebb helyen a tábori zászlóoszloppal, és tövében az irredata szimbólumokkal díszített kicsiny kavics mozaik- vagy virágágyással. A parancsnoki sátrornak, a tábor főterére néző, raktár- és konyhasátorokkal körülvett, a lakósátoroktól elkülönülő blokkja volt hivatva a parancsnoki tekintély erősítéséhez sugallni mind a gazdasági sátrak szimbolizálta javak feletti rendelkezést, mind a zászló képviselte szimbolikus értékekkel való vezetési azonosság mozzanatát. A zászló melletti parancstábla az egyik oldalon, és a postaláda a másik oldalon a tábori és az otthon hagyott világ nyitómozzanatának szoros egymásmellettségével a két élethelyzet egységét is érezte. A táborépítményeknek — a zászlófelvonóhely mellett — szimbólumokban leggazdagabb darabja a *táborkapu* volt. Ha végignézzük a korabeli táborbejáratokról készült képeket, átütő erejűvé válik a felismerés, hogy a felvidéki visszacsatolások idején a kassai bevonuláshoz emelt majd ötemeletnyi magas diadalkapu ezekben tisztelheti közvetlen előzményeit. A kapuk legtöbbször szembeeső a székely építészeti elemek — stíluson keresztül orientáló — szegényesebb vagy gazdagabb kivitelű jelenléte, a zászlóformák alkalmazása, a homlokzaton pedig a jelszószerű köszöntő felirat. Ez rendszerint a „Szébb Jövőt!”, „Adjon Isten!” leventeköszöntés, de előfordul harciasabb, felszólító jellegű is; például a fonyódligeti leventetábor székelykapuján a „Ne bántsd a magyart!” szöveg díszelgett.⁸

A kapu mellett állt a táborőrség fő őrhelye, nemritkán a katonaság által is használt őrbódéval, a fakabáttal. Ez sem maradhatott jelzetlenül, Fonyódligeten például hosszanti irányban nemzeti színű csikozást kapott.

Természetesen a fenti „művés” kiképzés elsősorban az állandóan igénybe vett táborokat jellemezte, az alkalmi vagy vándortáboroknál a jegyek jelzesszerűbbek, hevenyészettebbek voltak.

A tábori életrend, az ottani tevékenység és viselkedés rendje — erről győznek meg a korabeli híradások — a szakági jellegű foglalkozások tartalmától eltekintve még egységesebb lehetett, mint a táborok külső képe: a rendszeres korai ébresztő, a majd egyórás reggeli torna, a reggelit megelőző ünnepélyes zászlófelvonások, a délelőttönkénti kiképző foglalkozások, az ebéd előtti parancskihirdetés, a délutáni játékok s az esténkénti műsoros tábortűzek meglehetősen azonos módon zajlottak. Figyelmet érdemel a legfontosabb szándékos közösségképző aktusoknak a legfontosabb fiziológiai (évesalvás) szükségletek mellé való időztése. Nagy súlyt helyeztek arra, hogy a táborozó leventék kötelekben bejárják a táborhelyet környező településeket, impozánsan mutatkozzanak a lakosság előtt, megismerjék a környék történelmi dicsőségeihez fűződő emlékeit és demonstratív tisztelegjenek azok előtt.

Fasorok, emlékművek

A leventeotthonok, levente-sportlétesítmények és táborok térszervező jelenléte a legtöbb helyen még *egyéb kiegészítéseket is* kapott a településeken.

A már a húszas években induló és évenként ismétlődő *fásítási akciók* — főleg amikor a selyemhernyó-tenyésztési akciók idején eperfákkal (jelentős részük még ma is látható) ültették tele a falvak utcáit — észrevehető nyomot hagytak a falvak arculatán. A fáültetéssel kapcsolatban sem elégedtek meg a pusztá gazdaságossági, egészségi szempontokkal, felhasználták annak ideológiai, propagandisztikus lehetőségeit is. Sok helyen *Hősök ligetét* létesítettek, másutt *Hő-*

sők faszorát, így a faültetés is becsatlakozott a hőskultusz eszköztárába. Már a húszas években elkezdődött az *emlékfaültetés* divatja, s nem kevés volt az a település, ahol *Levente utcát* avattak. A leventeintézmény nyomát a települések arculatára ráírni akaró ilyen szándékok gyakran összefonódtak, s ahol ezt nem gátolta az anyagiak hiánya vagy a mértéktartás, látványos módon teremtték meg egy historizáló szemlélet múltat-jelent összemósó igyekezetének nagyon is kézzel-fogható, térbe fordított kereteit.

Még ezeknél is látványosabb — és a lakosság azonosulásával még mélyebben találkozó — levente-aktivizálás indult meg a települések *hősi emlékműveinek* felállítása, a hősök sírjainak gondozása körül. Az OTT-társelnök 1929-ben rendelte el a hősi szellem ápolásának eszközeként a hősi sírokat, az I. világháború halottainak emlékére állított szobrok, emlékművek gondozását, látogatását, beleértve a leventesírokat is.⁹ A leventék nemegyszer saját munkájuk bérét, gyűjtésük eredményét ajánlották fel a sírok rendbehozatalára, emlékművek felállítására. Külön propagandája volt ez irányú munkájuk eredményeinek. Így láthatjuk többek között a „katonás” rendbe szedett tiszaföldvári hősök temetőjét,¹⁰ ahol mindegyik sír kettős keresztet kapott, amit acél rohamsisakkal díszítettek fel. A temető egy rohamra induló katonai alakzat képét sugallja inkább, mintsem emberek nyughelyéét. Az „élő múlt” kézzelfoghatóságát hitette el, s sulykolta a leventékbe a *hősi emlékművekkel szembeni előírt tiszteletadási kötelezettség* is.¹¹

Berendezési tárgyak

A fenti módon kifeszített társadalmi téren belül a leventeszellemisséget a legcsendesebben, de a legmakacsabban rögzítő jelenségkör a jellemzően kialakított tárgyegyüttesben érhetjük tetten. E tárgyegyütteshez tartozónak tekintjük a demonstrációk alkalmából a leventefoglalkozásokon s az egyesületi életben használt eszközöket, a leventeotthonokban, a sportobjektumokban őrzött, felhalmozott, esetleg gyűjtött berendezési és dísz tárgyakat, a viselet tipikus eleme-

it, a jelzeshordozó, szimbólumjellegű tárgyakat s magát az eszközminőségben működtetett emberi testet. E tárgyegyüttes első látásra is legszembeütőbb jellegzetessége, hogy igen erősen tükröződik benne a szimbolikus elemekkel telítés szándéka, a minden más funkciót határozottan maga mögé utasítani törekvő szimbolika-orientáció.

A leventeotthonok berendezési tárgyainak megválogatását, a belső terek kitöltési elveit kezdettől fogva befolyásolni kívánta a központi tudatosság.

A bútortarték tekintetében a költségek csökkentését, az egyszerű, direkt funkcionális követelmény mellett a saját készítést és a népi jelleget, a népművészeti megoldásokat szorgalmazták. A fennmaradt képek tanúsága szerint az otthonbelsőket mégsem a tájegység népművészeti sajátosságait viselik magukon, hanem elsősorban a település anyagi adottságainak, a leventeügy felkaroltságának, az otthon külső támogatottságának, a leventék szakképzettségének s rajtuk keresztül a polgárosodottság fokának lenyomatait tükrözik. A városi leventeotthonok általában eleve több funkciót vállaltak fel, klub-szerű elvárások kielégítésére alkalmasabbak, több lehetőséggel szolgálnak a művelődéshez és a játékokra. Iparos leventék otthonaiban sűrűbben találkozunk saját készítésű darabokkal, körükben egyértelműbb a polgári értékorientáció követése a bútorok funkciójában s kiképzésében is.

A falusi leventeotthonok általában ritkábban és kisebb adományokat kaptak, nehezebben voltak berendezhetőek a falusi háztartások levett darabjaival, s a leventék körében nem is volt annyira kifejtett a szabad idő eltöltése iránti igény. Általában a leventeotthonok funkcionális berendezettsége, lakályossága, bútorainak modernsége széles skálán, különböző módon tükrözte az adott vidék kulturális és közösségi viszonyait, amiben viszont csekély eltérés mutatkozott, közöttük, az a helyiségek *dekorációja*. Az egységességet mutató reprezentációs jegyek alapvető sajátossága, hogy minél „felsőbb”, „fiatalabb”, „mobilabb” rétegről volt szó az adott civilizációs viszonyoknak, annál inkább engedtek az egységessítő törekvéseknek. Végző soron ez tükröződik abban is, hogy a helyiségek esetében a panelszerűen

illeszthető, felső kezdeményezésre alkalmazott, kevésbé szervesen illeszkedő, felületi funkciójú dekoráció volt az, amelyben az egységesség a leginkább megmutatkozott.

Versenydíjak

A lövöldék, sportobjektumok berendezései kevésbé voltak gyakorlati funkciókon kívül álló értékek hordozására, tükrözésére alkalmasak, ezek inkább a szokásos életkeretet új, speciális funkciójú tárgyakkal felszaporító, az életet egy bizonyos irányba orientáló jellegük alapján módosították a levették tárgyi környezetének hatását. Természetesen ennek újdonságértéke, főleg vidéken — igen jelentős lehetett.

Amit a lő- és sportobjektumok tárgyainál a direkt ideológiához, értékrepresentációs jegyekben hiányolhatunk, azt főlösen pótolják a versenydíjak, érmek, trófeák külsőségei.

Valóságos divatját látjuk a versenydíjak alapításának. Ha az intézmény javára szóló adományozások általában alkalmasak voltak a rendszerhez kapcsolódó intranzigencia kifejezésére, akkor a versenydíjak adományozására ez még inkább igaz. Tükröződik ez mindenekelőtt abban, hogy az intézmény javára tett adományozások között — legalábbis a harmincas évek közepéig — igen magas arányt képviselnek a versenydíjak, másrészt e szándékot a trófeák, díjak külsősége is megerősíteni látszik. A díjtárgyak első, mindvégig uralkodó, de leginkább a húszas évek második felében, illetve a harmincas évek elején kultivált típusát a „lovagi fegyverek, avagy a vad neobarokk” kategóriába sorolhatjuk. A magyar kürtök, királyi kardok, buzogányok, bárdok, fokosok, pajzsok, „egyedi”, „ösmagyar”, „nemzeti stílusú” dömpingje tartozik ide, melynek csúcsát minden valószínűség szerint Schima Bandi nemzeti iparművész győri levanteegyesületeknek készített nagy vándordíja, a tíz darabból álló lovagi felszerelés képezte.¹² A díjtárgyaknak volt egy, a harmincas évekre eltűnő másik kategóriája, a „népi virtus — versengések tétje” típusú díjcsoporthoz, amely például tenyészbikát, pejcsikót jelentett, ám nemzeti szimbólumlehetőségei elle-

nére kezelhetőségi nehézségei és árfekvése miatt nem számíthatott hosszú pályafutásra. Harmadiknak a „hivatalos konszenzusereső irredenta” díjtárgyak csoportját különböztethetjük meg, melynek alapvető törekvése volt az első kategória túlméretezett, hivatkozó, a versenyek valódi teljesítményeit messze túlértékelő jellegét visszafogni, ugyanakkor szerényebb, elsősorban éremformákon jelentkező irredenta szimbólumaival szívesen keverte annak szimbólumait. Ahogy az egyéni díjadományozók átadták helyüket a harmincas évekre a hivatalos szervezeteknek, úgy kerekedett fölül a harmadik díjtárgycsoport, sokat megőrizve a lovagi szimbolikából, irredenta, „nagy magyar” jelrendszerébe keverve azt.

A „hivatalos konszenzusereső irredenta” díjtárgycsoport „konszenzusereső” jelzője azt jelenti, hogy az OTT nemcsak azért igyekezett szerényebb, a polgári sportban megszokott díjformákat stabilizálni, mert aránytalanságoztól és ellenhatásoktól tartott, hanem azért is, hogy szalonképességét a polgári sport — szakmailag mindenképpen referens hatalommal bíró — világában ne veszélyeztesse a pajzsok-buzogányok gyermekes „donquijoteizmusával”. A nagyvállalkozók, cégtulajdonosok által felajánlott versenydíjak is orientálhatták ebben a felső vezetést, hiszen formáikban sokkal közelebb álltak a „polgári sportversenyek szokásos díjtárgyai”hoz, amelyek — felosztásunk szerint — a negyedik kategóriát képviselték.

Emlékgyűjtemények

A levanteotthonok tárgyainak becsebbjeit jelentő versenytrófeák mellett a gyűjtések, barkácsolás vagy adományozás által összeálló bútorok között jellemző tárgyegyüttéseket képeztek az emlékgűjtemények. A levante múzeumok ügye már a húszas években felvetődik, ám a M. kir. Hadimúzeum vezetése alatt álló levante-emlékgűjtemények rendszerre szervezésére csak 1939-ben került sor.¹³

1925-ben az OTT III. szakbizottsága rendeletben hívja fel a levanteegyesületeket egy „Arany-könyv” vezetésére, bennük az

egyesület jeles eseményeinek megörökítésére.¹⁴ Mind a leventegyűjtemények tárgyai, mind az „Arany-könyv” előírás szerint is az egyre újabb évfáratú leventék nevelését szolgálták. E tárggygyűttest foglalta sajátos esztétikájú s értéksugárzó keretbe a belső terek *faldekorációja*. A dekorációt a már említett uralkodó Horthy-kép, koszorú, kereszt és irredenta jelmondat, vagy a „nemzeti ima” szövegének társaságában oktatótablók, irredenta képek, plakátok, szentképek, sportverseny-dicsőségeket, demonstrációkat megörökítő csoportképek s fegyvertechnikai szerkezeteket vagy alaki mozgásokat oktató tablókat magában foglaló egyveleg alkotta. A legtöbb fennmaradt fotón sem a tetszetőség, sem a pompa törekvéseit nem lehet felfedezni, még kevésbé bármiféle játékosságot. Inkább a hatalmi s vele összefonódottan a vallási reprezentáció foglalta el a falakat a nemzeti célok és törekvések allegorizáló, könnyen dekódolható megjelenítéseiben, s vezényelték a konkrét mindennapi leventekötelességeket, ismereteket tartalmazó oktatótablók főhelytől távolodó soraközóját.

A leventetthonok berendezésének és dekorációjának is, de elsősorban a leventék nyilvános testületi megjelenésének, demonstrációinak voltak elengedhetetlen kellékei, sőt tárgyai a különféle *zászlók és címerek, jelvények és viseletek*.

A zászló

A zászló testületi emblémafunkciójának teljesítése közben a legnyilvánvalóbban volt képes a nemzethez tartozás utalásait, a militáns szimbolizációt, a testületi ideológia állandó jelenlétét, a testületi állandóság érzését biztosítani a leventék számára, ugyanakkor az ifjúság hatalmi érdekeket szolgáló készenlétét, tettrekészségét a társadalmi környezet számára.

A leventeegyesületek szervezésének idején elemi erővel tört ki a legkülönbözőbb elképzeléseket, szándékokat, anyagi lehetőségeket megtestesítő zászlókészítési-zászlóadóományozási mozgalom. Ennek eredményeként az országban 1935-re 1224 leventezászlót adományoztak. A hivatalos vezetés igyekezett rendet teremteni a zászlókérdésben, s

a zászlójelige-adományozásról, a leventezászló-kérdés átfogó rendezéséről, a zászlóméretekről kiadott körrendeleteivel alapvetően hivatalos alapra helyezte a *zászlókul-tuszt*.

Az Ereklýs Országzászló Nagybizottság felhívására az intézmény bekapcsolódásának jelzésekképpen 1927. szeptember 25-én Gödöllőn rendezték az első Levente Országzászló-avatást. A leventeintézmény bekapcsolódása az irredenta mítoszteremtésnek e mozgalmába, az egész korszak folyamán állandósuló s egyik leglátványosabb feladatát is jelenti. A törekvés az volt, hogy minden településnek legyen saját országzászlaja, hogy országszerte láthatóak legyenek a nemzeti fanatizmusnak, a „magyar véd- és dacsözvetésnek a Feltámadás hitében való törhetetlen bizodalommal emelt bátyái”.¹⁵ Az egységesítés és hitelesítés jeléül az EON zászlóérmekkel látta el a levente-országzászlókat, melyek megépítésénél — a tábori zászlók szisztémáját megfordítva itt az ország lett tábor a zászlótól — különös, misztikus ötlettel a trianoni határköveket használták fel.

A leventezászlók a harmincas évek végére szervesen betagozódtak a nemzeti, illetve honvédségi zászlók rendszerébe. Méretei is a szerint voltak szabályozottak, hogy milyen szintű vezetést reprezentáltak. Nem számíthattak teljes értékűnek, csak ha el voltak látva a kellő számú zászlószöggel, zászlóéremmel, szalagokkal, a zászló csúcán elhelyezkedő jelvényel és átestek a zászlószentelési szertartáson.

A leventezászlók típusai az egyházi zászlók, a nemzeti zászlók, illetve az 1848-as honvédzászlók mintájára készített honvédségi zászlók motívumaiból álltak össze. A húszas években, illetve a harmincas évek elején — a „szabad” zászlóadóományozások idején — inkább az egyházi motívumok, templomi zászlóképek, jelmondatok, valamint a nemzeti színű zászlók voltak jellemzőek, később fokozatosan felváltotta ezeket a honvédségi zászlók típusa. A negyvenes években látható leventezászlók csaknem kivétel nélkül az 1848-as honvédzászlók piroszöld háromszögsor szegélyéből, s fehér alapon magyar címert tartó angyalpár és valamilyen jelmondat együtteséből álltak.

A lovagi hagyományok felélesztésére utal, hogy feltámasztották a zászlóanya intézményét, a két nem együttes harcra készségének szimbólumát. A zászlóanya tisztét legtöbbször valamelyik helyi előkelőség felesége töltötte be, ám az egyéni vállalkozó kedv csökkenésével egyre gyakrabban találkoztunk valamely hazafias nőszervezettel — leggyakrabban a MANSZ-szal —, illetve a negyvenes évek intenzív leánylevente szervezései idején leánylevente-csapatokkal is e szerepkörben.

A leventenevelésben mindvégig nevelő jelentőségű tárgyi s oktatási tétel is volt a zászló. Folyamatosan jelentek meg a „nemzeti zászló” történetéről, jelentőségéről, jelentéséről, a vele kapcsolatos megfelelő viszony és helyes viselkedés kialakításáról szóló cikkek az intézmény folyóiratában. A zászló megbecsülése egyike volt a legfontosabb leventekötelezettségeknek.

A címer

A címer — sokszor a zászlón magán — hasonló funkciót töltött be, mint a zászló, csupán kevésbé demonstratív hatása miatt elsősorban allegorikus ábrázolásokon, statikus dekorációk részeként, illetve a viselet részévé tett embléma formájában volt használatos.

Az állami címer — immár a monarchiabeli címer boglárpajzsából önállóvá váltan¹⁶ — igen szapora szimbólumnak bizonyult a két világháború között. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a legkonvencionálisabb korabeli kereskedelmi hirdetésekben éppúgy megtalálhatjuk, mint az ünnepi vagy a hivatali élet mindennapjaiban, hanem azt is, hogy a különböző intézményekben — így a leventeintézményben is — „leszármazottak” áradata dicsérte termékenységét.

A leventecímer mindenekelőtt előkelő felmenőjére utaló jegyeit domborítja ki, tartalmazza a „hármashalom”, a „kettős kereszt”, a magyar korona-szimbólumokat, sőt azokat igyekezetében túl is hangsúlyozza. Erre utal, hogy a királyi korona sugárzó glóriában szerepel, a kettős kereszt arányaiiban felnagyítva a közepén helyezkedik el, s didaktikus „Isten — haza — király” felirat hangsúlyozza — ismételve a képi tartalmat — a legfőbb hierarchiát. Ami a leventeintézmény saját szimbólumait illeti, azok a nagy fehér „L” betűben, kék nefelejcs emlékeztet, illetve a zöld koszorú (máshol ciprus vagy fenyőág) reményt suggeráló képeiben vannak jelen. Ez a külsejében is jelvényjellegű szimbólum a gyakorlatban is jelvényfunkciót töltött be. A legelterjedtebb volt a sapkapajzskénti, illetve a — magyar címet felváltó — melljelvénykénti viselése. Fejlődése elválaszthatatlan a leventeviselet fejlődésétől.

Jelvények, egyenruha

Már 1921-ben felvetődött a *leventejelvény* gondolata, ám csak 1923-ban született meg első változata V. nagymegyeri Raics (Nagy) Károly elgondolása alapján.¹⁷ Funkciója szerint akkor az egyenruhát is helyettesítette. 1925-ben rendszeresítették a leventesapkát a tollrögzítő sapkacímerrel, 1930-ban

pedig a leventeegyenruha egységesítésére, illetve ruhajelvény rendszeresítésére került sor.

Feltűnő, hogy az intézmény embléma-funkciójú tárgyainak formai differenciálódásában már a fejlődés kezdeti időszakában nagy szerepet játszik azok rangjelképenti szerepeltetésének igénye; már korábban szó esett a zászlók méreteinek a viselő rangjához mért szabályozásáról, ám ugyanez a jelenség figyelhető meg a levették, segédoktatók, oktatók, főoktatók ruhajelzéseinek kialakításában is. A leventeszakosztályok közötti viselkedésmódosító törekvésekben is fellelhetők a rangjelkép iránti igény nyomai.

A katonai vezetés többször is indítványozta a levették kötelező egyenruha-viselését, de erről még 1939. II. tc. előkészítő tárgyalásain, illetve az azt követő végrehajtási utasításban is le kellett mondania. Ennek alapvető oka az volt, hogy sem az OTT, sem újra visszahódított monopolhelyzetében (1939 után) a HM nem volt képes előteremteni a költségeket, ugyanakkor azt sem a helyi közigazgatási szervekre, sem a kötelezetteknek nem lehetett ráterhelni. Az intézmény vezetése az egyenruha szabályozását célzó nagyszámú rendeletben így mindvégig kénytelen volt lemondani a teljes körű kötelezésről, csupán az adakozásokból, gyűjtésekből, közigazgatási támogatásból befolyt összegekből — 1939-től a testnevelési alapok terhére — készített egyenruhák egységesítését tűzhetette ki célul.¹⁸

Az egyenruha legnagyobb részét a hadseregpresztízs kisugárzásának eredményeképpen a — tudatos antimilitarizmus által jellemzett munkáskörzetek kivételével — általában képes volt vonzerőt gyakorolni a fiatalokra, a szülők pedig — főleg a szegénység hatására — azért sem tiltakoztak ellene, mert az legalább megkímélte a saját ruhát a fölösleges kopástól. Ezzel együtt a húsz-harmincas években jelentős eredménynek számított, ha a leventeegyesületekben mindenkinek volt legalább leventesapkája és -jelvénye.

A jobb helyzetben levő egyesületek ki tudtak állítani egy-egy díszszakaszt, esetleg díszszázadot, amelyben mindenkit el tudtak látni egyenruhával. Az egyenruhák a legtöbb egyesületben az egyesület tulajdonát

Leventeleány jelvény

megrendelhető a Leventeleány Központ útján. (Budapest, V., Alkotmány-u. 5.)

Ára darabonként
36 fillér.

képezték, és azokat a díszalegységek csak díszelgésre, ünnepi eseményekre vehették fel. Az 1939 utáni időben már a legtöbb leventeegyesület rendelkezett legalább egy díszszakasz felszereléséhez elegendő egyenruhával. Az egyenruhahelyzet ilyen nehézségei érthetővé teszik, hogy a felső vezetésnek a nemzeti jelleg szorgalmazásán túl is érdekében állott a népviseletek egységes viselésének szorgalmazása. A húszas évek leventedemonstrációin nemegyszer a népviselet jelentette az egyenruhát egy-egy helység leventecsapata számára. A népviselet intézményes kultivációja a leventeleányok szervezeteinek kiépítésével ismét felerősödik, számukra ugyanis a negyvenes években újra felvetődik az egyenruha igénye.

Az egyenruha — a sok közbeni szabályozási lépést szintetizálva — végső, de ki-sebb tökéletesítésekre folyamatosan rászoruló formáját 1938-ban nyeri el. Anyagá-

Levente díszöltöny
1. rend — 1 térd nadrág vagy pantalló és zubbony

317. sz. Mosható fehér vászonból 1. rend
P 13.60

318. sz. Khaki mosható molinóból 1. rend
P 14.50

219. sz. Khaki mosható satén vászonból 1. rend
P 20.50

219a. sz. Loden khaki szövetből 1. rend
P 38.50

Hibaháromszögű állvány
puhafából, pácoiva, fegyverbeérősítő csavarral P 14.—
lábak nélküli, asztalra lehető P 7.—

ban, szabásában, színében, egészében és részleteiben katonai jellegűnek tekinthető. Alapvetően alkalmas lehetett olyan benyomás keltésére és erősítésére, hogy a leventeintézmény a hadsereg szerves meghosszabbítása a társadalomban, hogy a leventék mindannyian potenciális katonák. Az 1939-es ruharendelet magában foglalja a sokszor változó sportruházat, illetve a civil ruházat és az egyenruhadarabok együtt viselésének szabályozását is.

A felső vezetés mindvégig örködött azon, hogy a leventék viseletszimbólumai lehetőleg csak félreérthetetlen politikai-ideológiai konstellációkban forduljanak elő. Már 1928-ban felmerült — a leventeoktatók OTT-hoz érkező leveleinek hatására — a leventék politikai gyűléseken, összejöveteleken való részvételének tilalma. Ez akkor még nem volt keresztülvihető, ám az OTT rendeletileg megtiltotta, hogy ilyen alkalmakkor leventesapkát, -ruhát, -jelvényt viseljenek, s kérte a BM-et, hogy a rendőrök a rendelkezés ellen vétőket a helyszínről távolítsák el. Az 1939. II. tc. végrehajtási utasításában mindez már kategorikusan megoldódott.¹⁹

Ugyanilyen érzékenység jellemezte az intézmény védelmét a konkurens viseleti szim-

bólumokkal szemben is, főleg ha kommunisztagyánus utalásokat tartalmaztak.

Mindazonáltal az egyenruha a hovatartozást befelé, a testületi erőt kifelé szimbolizáló feladatán túl, a másik legfontosabb szándékolt szerepét abban teljesítette, hogy hordozójául és háttéréül szolgált annak az emb lémasokaságnak, amelyet az intézményben viselésre javasolt kibocsátott jelvények képeztek.

A test és a vér

A felsorolt kellékekkel berendezett térben a tárgyi világ készen állt arra, hogy az *emberi testet* is saját természete szerint, mintegy önmagát vele továbbegészítve, befogadja. Nemcsak a tárgyvilágnak az emberi testet további eszközként befogadni kész rendszere, hanem lényegében az egész szocializációs rendszer működésének alaptörekvése is az emberi testek eszközzé képzésére irányult. Ennek eredményeképpen láthatjuk a testet mint a hatalom jeleinek talapzatát, mint demonstrációs kelléket, mint jelképek hitelesítőjét, mint ideológiai nyomatékot, a „magyar igazság” hirdetőjét, mint a dac, az elszántság, a lemondás, a hit és az engedelmesség kifejezésének eszközét.

A testi erő és ügyesség reprezentálása kezdetől fogva alapvető célkitűzései közé tartozott az intézmény vezetésének. E törekvés szembetűnően érzékelhető az ünnepélyes versenyek rendezését szabályozó rendeletből.²⁰

Ebben a társelnök a „jámbor gondolkodású hazafias oktatók” által összeállított, „siralmasan ható, imádkozó, esdő, arcraburuló mozdulatokat bemutató” gyakorlatok láttán, melyek „egy cseppet sem voltak alkalmasak a nézőközönség hangulatának és önbizalmának növelésére”, kijelenti: „Az imádság a lélek dolga, a test azonban nyilatkozzék meg bizalom keltő erőben, ügyességben, edzettségben, üdeségben” — és megtiltotta a szabadgyakorlatok egyéni összeállítását.

A későbbiekben törekedtek a sport testi demonstrációs hatásának — külföldi gigantomániás hatásától sem mentes — kifejlesztésére. A harmincas években erre a legjelentősebb példák voltak az 1930-as Levente-

avantgárdista sportünnepély, melyen háromezer, illetve az 1933-as „világ-tornász-bajnokságok szabadgyakorlata”, amelyen tizenkétezer levente szerepelt egyszerre.²¹

A sporton belül külön figyelmet érdemel a testet sajátos módon funkcionalizáló „test-épületek” — a *gúlak* — divatja. Ezek ugyanis rendszerint jelvényeket, zászlókat, képeket is kombinálva, más, a sporttól eltávolodó, elsősorban irredenta militáns szimbólumkultivációnak voltak az eszközei. A test harci eszközként való felhasználása is a sporton belül kezdődött. E tekintetben a leghatásosabban a test test elleni küzdősportok (ökölvívás, birkózás) voltak felhasználhatók.

A leventeintézményben a test (eszköz) használatának talán legsajátosabb, legattraktívabb formái voltak az *élőképek*. Az élőképek kultuszát a vezetés hivatalosan felkarolta, galánthai Glock Tivadar nyugalmazott tábornokot — „aki e téren európai szak tekintély” volt — kérték fel a módszertani felügyeletre. A neobarokk allegorizálás e tipikus műfaja először 1921 júniusában mutatkozott be a Ludovika Akadémián, ahol a „magyar múlt lobogói a jelen zászlói előtt hódoltak.”²² A húszas évek második felétől kezdve általánosan elterjedt volt a leventeintézmény zárt és szabadtéri demonstrációin, része volt a műkedvelő tevékenységnek. A test az élőképeken megfelelő kellékekkel történelmi alakokat, az elszakított országrészeket, a „magyar igazság”-ot kifejező allegória szerepét kapta. A legajánlottabb figurákat fényképen, sőt levelezőlapokon is terjesztették. A leírásokból és a fennmaradt képekről — bármennyire hemzsegték is a különböző ötletektől — meglehetősen egyszólamúsággal szólt a „magyar irredenta” propaganda.

A test gyarapodását jelentős mértékben felhasználták a leventeintézmény jótékony szerepének, nemzetegészségügyi, nemzetépítő jellegének kidomborításához. A táborozások leírásában is visszatérő mozzanat a leventék súlygyarapodása, előnyös színváltozása.

Rendkívüli jelentőségre tesz szert a korszakban a testtel — szimbolikusan — egyenértékűnek számító *vér* hol misztikus, hol teljesen evilági szerepeltetése. A faji gondolat szóhasználatán túl ez akkor kap közvetlen jelentőséget, amikor a háború során a leventék körében is szervezni kezdik a véradoációkat.

Az emberi test szemléletében és funkcionálásában rendkívül fontos szerepet szántak a hőskultusz — ősi halottkultuszból, illetve katolikus ereklyekultuszból táplálkozó — feltámasztásának. A hősi emlékművek talapzatán körben díszőrséget álló leventék mintha egyebet sem akarnának, csak adandó alkalommal fellépni a (teszem azt) sebesült katona lerogyó alakja helyébe. Ehhez akartak szerves szemléletet építeni a nagyhét alkalmával településenként felállított *szenszir-őrségek*, a „Szent Jobb” körmenetek, a hősi sírok ápolása, kultuszhelyekénti tisztelése, a „leventehősök” nevének megőrzése.

■ ■

A leventeintézmény tárgyi világának is szerepe volt annak a szellemiségnek a felépítésében, amely a korabeli ifjúságot körülvevő értékek, elvárások, késztetések hálózatát alkotta. Annak részletezése azonban, hogy e szerepe milyen jelentőséget kölcsönzött e jelenségeknek — már túlmutat e tanulmány keretén.

Jegyzetek

1. OL. K. 28. 1944. 287. c. 15531.
2. Az otthon jelentősége. *Szebb Jövő!* 1942. 14. sz. 110.
3. Tornay Károly: A leventeintézmény története. Stádium, Bp. 1935. 35—135. old.
4. Az 1921-ben a *Levente* című lap felhívása ingyenes sportszerigénylésre egy készletben 1 futballt, 1 füleslabdát, 1 diszkoszt, 2 gerelyt, 1 ugrómércét tartalmazott. Céllovó puskákat csak fizetés ellenében adtak. 1925-ben a sportfelszerelés már csupán 1 futball, 1 bőrlabda és 1 súlygolyó. (Tornay Károly: id. mű. 31—57. old.)
5. 1925. szeptember 5-én adták át a Ganz Vagonyár Leventeegyesület bázisát, amely felszerelt otthonból, tornateremből, uszodából állt. 1926-ban az OTT 2651 játszótér birtokbavételéről, 822

hiányáról tesz említést körrendeletében. 1931-ben volt a főváros VII. kerületében a „Vitéz nagybányai Horthy Miklós Levente Sporttelep” átadása a „10 éves államfői jubileum megörökítésére”. A közbenso időben számos egyéb kisebb létesítményről olvashatunk híreket a Levente című folyóiratban.

6. Az 1920-as, a 30-as évek fordulóján élő táborozási kedvet mutatják az alábbi adatok:

Tárgy	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Táborozás	66	125	236	108	81	94	93
Vándortáborozás	—	1	3	5	9	9	7
Kirándulás	410	436	1221	881	762	386	477
(Tornay Károly: id. mű. 127. old.)							

7. A leventetáborozás ügye a parlamentben is megjelent. Szabó Gyula képviselő a társadalmi összefogás szükségességének érzékeltetésére, említette, hogy a cserkészek létszámuk felét, 25 ezer fiút; az OTI 70 ezer tanoncából 7 ezret; az egymilliót meghaladó leventeintézmény pedig mindössze két és fél ezer ifjút tudott nyaraltatni 1940-ben.
8. Szebb jövőt! 1942. 38. sz. 2. old.
9. 6230/1929. OTT. III. 27. sz. körrendelet.
10. Levente. 1932. június, 192. old.
11. 1150/1930. OTT. III. Levente, 1930. 11. sz.
12. Tornay Károly: id. mű. 204. old.
13. Levente, 1939. 7. sz. 208. old.
14. Levente, 1925. 6. sz.
15. Levente, 1934. január, 23. old.
16. Bertényi Iván: Kis magyar cimertan. Gondolat, Bp. 1983. 21—22., 84—88. old.
17. Zománcozott nemzeti színű pajzson zöld fenyőágat, fehér nagy „L” betűt és kék nefelejcsset ábrázolt. Jelentések értelmezése: „Leventék ne felejtsetek és reméljete!” (Tornay Károly: id. mű. 1923. évi események értékelése).
18. Ezen nem lehet csodálkozni, ha a leventék korabeli siralmas anyagi, ruházati állapotáról szóló jelentéseket olvassuk. H. L. Lev. R/191. b. dlz. OTT. III. 130. D. 1927. sz. irat.
19. Belügyi Közlöny, 1941. október 1. 37.§. 3. bek.
20. 119. T. E. 1928. 84. sz. körend.
21. Tornay Károly: id. mű. 106; 122. old.
22. Levente, 1929. május 15. 18. old.

Beke György

Európában egyedülálló nemzetiségpolitikai folyóirat a hajdani Lugoson

A Magyar Kisebbség

Jakabffy Elemér nevét hiába keresem a budapesti Magyar Irodalmi Lexikonban. Nem szerepel az irodalomtörténeti kézikönyvben sem. A Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban azonban biztosan címszót kapott volna, ha a vállalkozás nem akad el — úgy tetszik, végérvényesen — az első kötettel, a F-betűvel. Balogh Edgár, az erdélyi magyar közírás nagy öregje, a félbeszakított lexikon főszerkesztője több ízben is tanújelét adta tiszteletének Jakabffy Elemér iránt. A baloldal kommunista szárnyáról tekintett a hajdani bánági magyar politikai és lapszerkesztő felé, akinek társadalmi nézeteivel nem egyszer vitázni kényszerült, de akinek nemzetiségi-nemzeti gondvállalását az erdélyi magyar megmaradás jegyében vette át.

Ez a Jakabffy Elemér — jellemezte Balogh Edgár 1969-ben a kolozsvári *Korunk*-ban: „a régi Tisza-féle Munkáspárt képviselőjeként számos konzervatív és liberális vonást őrzött meg felfogásában 1918 után is, de átnézve írásait s nyomon követve pályája alakulását, azt a nemzetiségi politikust lehet tisztelnünk benne, aki a romániai magyar közélet törvényszerűségeit fölismerve, legjobb munkatárjaival, Spectatorral, Balogh Artúrral, Szentimrei Jenővel, Bitay Árpáddal, Hegedűs Nándorral, Paál Árpáddal együtt az Országos Magyar Párt reformszárnyát képviselte és szűkös klikkeken túl egyetemes népszolgálatra törekedett. Fórummá emelte folyóiratát, értékes dialógusok és polémikiák keresztüzében keresve eszményképét: a béke és megértés emberségét. Amikor röviddel halála előtt felkerestük Szatmáron,

jól látta, hogy tevékenységének haladó ága szükségképpen a mi szocialista humánunkba torkolt.” (*Figyelemre méltó örök-rész.*)

Rendhagyó közéleti pálya volt a Jakabffy Eleméré. Épp ily rendhagyó folyóirata, a *Magyar Kisebbség* — nem valamely metropolisban, hanem egy bánági kisvárosban, Lugoson jelent meg, az 1918-as nagy földcsuszamlás után keresve az erdélyi — s nyilván a bánági — magyarság kisebbségivé vált sorsának kilátásait, ennek a majdnem kétmillió közönségnek a helyét, szerepét, jövőjét, Nagy-Romániában és az átalakult Európában. A második világháború elnémította a folyóiratot; a háború utáni forradalmi események elsodorták Jakabffy Elemért. A nemzeti megmaradás gondjai azonban manapság mind gyakrabban fordítja erdélyi magyar írók, történészek, filozófusok figyelmét Jakabffy Elemér folyóiratának méltatlanul kallódó öröksége felé. A hajdani lapkiadó emberi drámáját bizonyára megírja egyszer majd az unokája, Jakabffy Tamás; jelenleg magyar irodalmi szakos egyetemi hallgató Kolozsváron, az erdélyi magyar irodalmi sajtó sűrűn szereplő szerzője, az ifjú kritikuskárda nagy ígérete. A derékhad egyik jeles bölcselője pedig, Balázs Sándor esztendő munkájával feldolgozta a *Magyar Kisebbség* gazdag évfolyamait, és kutatásainak eredményeit megírta közlésre váró munkájában, a *Lugosi Üzenet* című monográfiában.

Balázs Sándorral beszélgetek Jakabffy Elemér örökségéről.

— *A Magyar Kisebbséggel az eltelt évtizedekben ketten foglalkoztak csak, Mikó Imre, az egykori munkatárs és Balogh Edgár, a korabeli MADOSZ, illetve Magyar Népi Szövetség egyik vezetője. Mi volt tulajdonképpen a folyóiratot körülvevő csend oka? „Harmadikutas” jellege? Elfogultságaink? És mi vezetett téged a Jakabffy-folyóirat feltáráshoz?*

— Valóban, az említett két, inkább csak emlékeztető íráson kívül semmi érdemleges utólagos elemzést nem ismerünk Jakabffy lapjáról. Ennek az amnéziás tartózkodásnak részben megvan a magyarázata, a fehér-fekete láttatás idején nem volt mit kezdeni a lugosi vállalkozással. Arra senki sem pazarolta energiáját, hogy a gyökerekig hatolva kimutassa: miért érdemelné meg ezt a sorsot. A szakszerű kiátkozás elmaradt; megmaradt a gyanús polgári-kispolgári címke, az a ködfátyol, amelyet a *Magyar Kisebbség* köré kerítettek. Személyi indítékokat nem látok az elhallgatás mögött, inkább az ismeretek hiányából fakadó elfogultságot gyanítom oknak. Ami engem illet, nem véletlenül jutottam el oda, hogy ki merjem nyitni ezt a lapgyűjteményt. A két világháború közötti romániai nemzeti kisebbségi lét rég foglalkoztat, harminc-egynéhány évvel ezelőtti államvizsga-dolgozatom címe: *A Román Kommunista Párt harca a nemzeti kérdés megoldásáért az V. kongresszustól a bécsi döntésig*; aztán a húszas-harmincas évek román—magyar eszmei interferenciájáról elég sokat közöltem, s rájöttem, hogy a romániai kisebbségtörténet érdemi tárgyalása egyszerűen lehetetlen a *Magyar Kisebbség* monográfiája nélkül.

— *Jakabffy folyóiratának tekintjük a Magyar Kisebbség-et, noha egy háromtagú munkaközösség jegyezte majdnem végig a szerkesztését. Miként ítéli meg a filozófia mai tanára e „triumvirátus” tagjainak egyéni életútját, és főként a mentor, Jakabffy közéleti tevékenységét?*

— Jakabffy Elemér mellett Sulyok István és Willer József vállalta a lapteremtés és fenntartás terhes feladatát. Tényleg „lugosi triumvirátusként” emlegették őket. Az idé-

zőjel használata többszörösen indokolt, ugyanis e három férfi szövetsége — ténylegesen — még két évig sem tartott. Sulyok István, Krassó-Szörény vármegye egykori szolgabírája hamar belátta, hogy a lap nem biztosíthatja számára az anyagi létfeltételeket, s inkább Gyárfás Elemér bankszindikátusát választotta; fokozatosan jobbra tolódott, s nyomavesztett a fasizmust kiszolgáló tucatújságírók között. Neve — szerencsére — csak formálisan szerepelt 1939-ig a folyóirat fedőlapján, ő maga nem befolyásolhatta a folyóirat arcélét. Egyebek között ez is közrejátszott abban, hogy amikor a fasizmus lábra kapott, a jobboldal felé húzódnak körök nem kényszeríthették ki a szemle pályakorrekcióját. Ellenkezőleg, a folyóiratot egy sajtós „kisebbségi antifasizmus” jellemezte.

Más megítélés illeti Willer Józsefet. Ő is hamar kivált a „triumvirátusból”, mivel hivatalos politikus lett Bukarestben. A román nyelvet kitűnően ismerő Willer nyelvtudását nemcsak a parlamenti vitákban hasznosította, hanem — ha nem is tényleges szerkesztőként — a közlönyben is: egyike volt azoknak, akik a *Románokról* rovatban s más keretek között megismertették az olvasókkal a korabeli román közéleti személyiségek nézeteit. Emellett mindig közölték kamarai felszólalásait.

A *Magyar Kisebbség* huszonegy évfolyama végső fokon egyetlen egyéniségnek, Jakabffy Elemérnek köszönhetően maradt ön-maga. Az ő ellentmondásokkal feltöltött és tragikus fordulatokat hozó nyolcvankét éve téve amolyan visszfénye volt az összecsapásokkal, politikai-gazdasági megrázkódtatásokkal teli társadalomalakulásnak. Nem volt ugyan társadalombölcselelő, de nemzeti-ség-központú felfogásának megvoltak a filozófiai mélységei. Valamiféle szellemi dualizmusnak vagy pluralizmusnak volt a harcosa, nála — ebből az elméleti meg gondolásokból — a társadalom szellemi élete akkor teljes, ha sokféle erkölcsi-nyelvi-eszmei egymást befolyásoló párhuzam jellemzi. Kedvenc hasonlata szerint a társadalom színes perzsaszőnyeg, amelyen élénkítő színfoltként helyet kell szorítani a kisebbségek gondolkodásának, kultúrájának, erkölcsének. Jakabffy egész tevékenysége, gondolkodásmódja egyetlen fókusz köré sűrűsödött: ki-

sebbség-gyűjtőpontú egyéniség volt. Nem valamiféle csólintás volt ez, egyszerűen fölismerete az összetett társadalmi jelenségekben azt, ami — ha nem is mindig lényeges, de — közös: a társadalmi kapcsolatoknak és világnézeteknek nemzeti-nemzetiségi színezetük is van. Történelmi szerepkörben ekképpen csakis *nemzetiségtörténész* lehetett. Mivel azonban a nemzeti kisebbségi lét akkor, a két világháború között még nem vált történelemmé, elsődlegesen a románság egykori kisebbségi sorsváltozásainak historikusa lett.

— *Miként sommáznád a kisebbségteoretikus, a nemzetiség-történész, a „kisebbség-külpolitikus” és a magyar—román hidverő szemléletét?*

— A nemzetiségi kérdésnek Jakabffy idejében volt egy sajátos jegye: a párizsi békeszerződések kikötéseket tartalmaztak az egyenjogúságra nézve, s az aláírt egyezmények tiszteletben tartásának ellenőrzésével egy nemzetközi szervezetet, a Népszövetséget bízták meg. Ekképpen a lugosi lap szerkesztője az érvényszerzés elfogadott törvényes útját járhatta, jelezhette a Népszövetségnek a kisebbségeket érintő vállalások be nem tartását. Így lett „Genfet járó kisebbség-külpolitikus”. Nála a panaszjog nem jelentette az állami szuverenitás megsértését. Nem volt megalapozott az, amit többször szemére vetettek: „Bukarest közelebb van, mint Genf”. Ő ugyanis csak akkor élt a kifelé tájékoztatás jogával, amikor a korabeli Bukarestben nem hallgatták meg a magyar panaszokat.

A liberális-demokrata Jakabffy az akkori uralkodó köröket sohasem azonosította a néppel. Ebből terebélyesedett ki az együttélő nemzetiségek egymásra találásának alapszeméje: az akkori román politikai vezetőket elítélő attitűd kitűnően megfért a román nép iránti megbecsüléssel, a népi-nemzeti egymást keresés gondolatával. Nehéz lenne felsorolni mindazon román politikusoknak, íróknak, újságíróknak, közéleti személyiségeknek a nevét, akikkel kiválóan megértette magát. Csak néhányat említek, még a budapesti parlamentben kötött barátság jegyében, őszinte szavakkal búcsúzott — elhunyt

tuk alkalmával — Teodor Mihali, Vasile Goldis és Stefan Cicio-Pop román közéleti férfiaktól, tisztelettel viszonyult Emanuel Gojduhoz, Eftimie Murguhoz; nagyra értékelte C. Costu-Foru, Constantin Mille, Pannait Istrati, Victor Eftimiu román politikusokat, írókat. A szűkebb bánági környezetében szoros barátságot kötött a helyi románság demokratikus vezéralakjaival, többek között Caius Brediceanuval, Valeriu Branisteval. Ioan Boros püspökkel együtt részt vett egy római település, Tibiscum ásatásain. Erről könyvecskét is írt, jelképezte, hogy egyetemes művelődési kincsek megmentése minden nemzetnek, nemzetiségnek egyaránt érdeke.

— *Miként illeszkedett a folyóirat a két háború közötti Románia szellemi mozgásába, különösen az akkori magyar sajtó színeképebe?*

— Minden megszorítás nélkül állíthatom, hogy a *Magyar Kisebbség* a két világégés közötti romániai szellemi élet szerves része volt. Mivel a lap román nyelvű melléklete eljutott a többségi olvasók kezébe is, talán az egyedüli olyan sajtótermék volt abban az időben, amelyre román részről — nyelvi nehézségek nélkül — azonnal reflektálni lehetett. S ez így is történt, igaz, esetenként támadás formájában. A szemlének jól meghatározott célja volt: beépülni az ország egész szellemi mozgásába, beleértve ebbe természetesen a romániai magyar sajtót is. Ezt a beszerveződést a lap monografikus felmérése igazolja.

A *Magyar Kisebbségben* közölt hatalmas anyagot sokféleképpen be lehet mutatni. Így az itt felhalmozott nyersanyag, illetve annak korabeli értékelése szűkebb körben Románia történetének szakkutatója számára a két világháború közötti realitás jobb megismerésének forrása. Ezen belül összpontosítani lehet a nemzeti kisebbségekre előnytelenül kiható tényezőkre, valamint azok fogadtatására, amiből a nemzetiség-történész profitálhat. Mivel a szemlében a romániai Országos Magyar Párt politikája — radikális-demokratikus megközelítésben — élesen megvilágosodik, a korabeli romániai politikai struktúrát kémlelő historikus nem kerülheti meg ezt a forrásanyagot. A *Magyar*

Kisebbség a bizonyító adatokat mindig ütőkártyának használta fel, így a statisztika szakemberei a korszak nemzetiségeinek nemcsak romániai, hanem összeurópai életvitelére nézve is valóságos kincsebányára lelhetnek a lapban. A tények felé vonzó szociográfus hasonlóképpen feldolgozható ércvonalat talál, és így tovább.

— *Az akkori Európában volt-e megfelelője valahol a lugosi folyóiratnak? Román, német és francia nyelvű mellékletei (Glasul Minoritatilor, Die Stimme der Minderheiten, La Voix des Minorités) megismertethették-e szélesebb körben a romániai magyarság helyzetét, törekvéseit? Hát az akkori, negyvenmilliót számláló európai nemzeti kisebbségről közvetített kép munkált-e a romániai magyarság önszemléletének alakulásában?*

— Az idő tájt Európában nem volt megfelelője a bánági lapnak. Ezt már csak azért is merem állítani, mert ha lett volna, akkor Jakabffy minden bizonnyal közölt volna benne, márpedig munkásságának ilyen nyomai nincsenek. A folyóirat munkatársai lelkiismeretesen recenzáltak minden olyan sajtóterméket, amely akár csak érintőlegesen is foglalkozott a kisebbségi problémákkal, de ezek között *Magyar Kisebbség* profilú szemle nem akadt. A más nyelveken megjelent mellékletek ismeretközlő szerepét nehéz felmérni, a román nyelvű reflektálásokat kivéve ugyanis a visszajelzések jórészt hiányoznak a folyóiratból. Érzésem szerint sokkal nagyobb súlya volt annak, hogy Jakabffy és társai rendszeresen részt vettek a nemzetkisebbségi kongresszusokon, ott ismertették a romániai kisebbségi állapotokat, s ezek a világnyelveken elhangzott beszámolók — amelyek egyébként a lap hasábjain is megjelentek — közvetlen információs forrást jelentettek az európai közvélemény számára.

A lugosi sajtóforum szakadatlanul a kétirányú információs csatorna szerepét töltötte be. Igyekezett a világ elé tárni a romániai kisebbségi viszonyokat, s ugyanakkor befogadta az itt lakó kisebbségekkel azonos életkörülmények között élő, más országbeli népcsoportok üzenetét. E két vállalati feladat között időközben kezdett megbomlani az egyensúly. Történt ugyanis, hogy Jakabffy

évről évre mind jobban megbizonyosodott afelől, hogy a nemzetközi intézmények — a Népszövetség s nem kevésbé a nemzetkisebbségek összeurópai kongresszusai — a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy érdemlegesen segítsenek a kisebbségi sérelmek orvoslásában. Jellemző például, hogy a Népszövetséghez eljuttatott panaszok közül a névelemzésről Venezuela megbízottjának, a kultúrznák kérdésében guatemalai politikusnak, vagy a székely birtokviszonyokról japán diplomatának kellett döntenie, mondanunk sem kell, anélkül, hogy az európai kisebbségi helyzetről akár csak halvány képünk lett volna. Nem véletlen tehát, hogy Jakabffyék előbb-utóbb kiábrándultak ezekből a nemzetközi fórumokból, és a kiáramló tájékoztatásnál nagyobb fontosságot tulajdonítottak a befogadásnak. Nem volt egyetlen olyan fontosabb, a más országok kisebbségeit foglalkoztató esemény, amelyről — rendszerint egy ott élő szakember tollából — ne közöltek volna értékelő tanulmányt.

— *Ihlető volt-e a folyóirat megszületésére, irányvonalára maga a bánági táj, amely századokon át nyelvek, kultúrák együttélésének földje volt? Arra is gondolok, hogy a Bánágban kezdettől fogva reális önszemlélet érvényesült a kisebbségi magyarság körében. Talán nem véletlen, hogy a költő Szombati-Szabó István 1925-ben a Vallási Jogok Amerikai Nagybizottsága megbízásából Lugoson fordítja le magyarra és adja ki Vallási kisebbségek Erdélyben című kötetét.*

— A Bánághoz kötöttség a *Magyar Kisebbség* esetében fontos, még ha nem is kizárólagos meghatározottság volt. Nem tekinthető esetlegesnek, hogy a nemzetiségek, kultúrák, nyelvek, hitek sokféleségének e kavalkárdjában született meg egy olyan folyóirat, amely arra tanított, hogy necsak azokat tiszteljük, akik különbek nálunk, hanem azokat is, akik egyszerűen csak mások, mint mi. Jakabffy, az egykori zsuppai földbirtokos, akit az első világháború utáni romániai földreform fájón érintett, felül tudott emelkedni az egyéni gondokon. A katolikus bánági földtulajdonos például erélyesen fellépett a református kisparasztkok, telepések földjé-

nek elvétele ellen, magyarpárti kapcsolódásai nem akadályozták meg abban, hogy a közismerten radikálisabb bánásági hangot szólaltassa meg sajtóorgánumban, s tette ezt anélkül, hogy „bánáságisága” provincializmusba sülyedt volna, hogy a *Magyar Kisebbséget* amolyan „helyi közlönnyé” egyszerűsítette volna. A közvetlen környezeti adottságokat inkább csak arra használta fel, hogy a cseppben felmutassa a tengert, az egyetemes kisebbségi jogorvoslás problémáit esetenként a jobban ismert bánásági példákkal illusztrálja. Kizárólagos Bánáshoz kapcsolódásának egyébként ellentmond az is, hogy munkatársai az akkori Románia minden részéből verbuválódtak, s a vizsgált témák többsége sem egyértelműen ehhez az országrészhez kötődött.

— *A folyóirat 480 számából kiolvasható-e a két világháború közötti romániai magyarság életérzése?*

— A szemle hivatás-vállalásának központi magva az volt, hogy mindent meg kell tenni a nemzetiség vitalitásáért, a magyarság méltóságának megőrzésével élje életét a román államban. Ezt — ha úgy tetszik, — a korabeli romániai magyarság életérzésének is nevezhetjük. A folyóirat hamar rájött, hogy három dimenziós feltételkomplexumra van szükség az önépítő gyarapodáshoz: a kisebbség gazdasági létkörülményeinek megszilárdítására, az erőtől duzzadó saját művelődésre s végül a nemzetközi, főleg európai társadalmi-politikai légkör előnyös alakulására.

E feltételzónák kapcsán megérették, melyiknek van prioritása a többihez viszonyítva: a gazdasági tényező — az állam gazdaságpolitikája — igen kis mértékben függ a kisebbségeiktől, az ország egész mozgástenenciájaként tételeződik, így csupán ezen belül merül fel, milyen módon lehetne méltányosabb gazdasági esélyeket teremteni a független gazdasági szervezethez szűkösen rendelkező romániai magyarságnak. A nemzetközi erőviszonyoktól s ezen belül az országhoz intézmenyekről hasonlóképpen nem remélhették, hogy az önkonzerválás elsődleges meghatározói legyenek, inkább csak arra számítottak, hogy kedvezően

hathatnak a javarészt önerőtől függő harmadik faktorra: az anyanyelvi művelődésre. A „javarészt” megszorítás, persze, nem elhanyagolható, ugyanis a korabeli iskolapolitika, a nemzetiségi művelődést gáncsoló hivatalos akciók igazolták: még a nemzetiség szellemi önmegnyilvánulása sem tisztán a saját erőtől függött; számolni kellett az objektív tényezőkkel. Az eredmény végső fokon két erő összecsapásából született, abból, hogy a nemzetiségen belüli energia-ráfordítás tudta ellensúlyozni a külső nyomást. Vagyis: a gazdasági erőfeszítések, annak szorgalmazása, hogy az államközi kapcsolatok intézményesített formái hatékonyan működjenek, s mindez annak érdekében, hogy az anyanyelvi művelődés öfenntartó funkciója kedvezőbb körülmények között érvényesüljön. Íme, ez volt az az életérzés, amelyet a lugosi sajtóforumból kiolvashatunk.

— *Milyen képet kaphatunk a lugosi lapból a más romániai nemzetiségekről, kisebbségekről, elsősorban a bánáságiak életéről, a németekről, szerbekről, bolgárokról, ukránokról, szlovákokról?*

— Jakabffyék az egyetemes kisebbségi gondolat hívei voltak. Ez „belpolitikai” elv is volt. Jellemző mozzanat az egységes kisebbségi koncepció következetes alkalmazására az, hogy Jakabffy egy alkalommal parlamenti képviselővé választották, ő viszont — az arányos kisebbségképviselet céljából — lemondott mandátumáról a Német Párt javára. Akkor viszont, amikor a fasizmus előretörésekor a német kisebbségi etnikumnak a Harmadik Birodalomhoz húzódó része különleges elbírálást követelt e népcsoportnak, a lugosi lap erélyesen fellépett ez ellen.

Az egyetemes kisebbségi gondolat érvényesítésére kiváló lehetőséget nyújtott Bánáság, ahol a kisebb népcsoportok kaleidoszkópjában, a sokszínűségben megnyilatkozó egy lényeg fel lehetett mutatni. Jól példázák ezt a szemlében közölt szociográfiai falurajzok. Ezek többsége Temesvár körüli településekről készült, s kiválóan érzékeltette a vegyes lakosságú helységek életét, közös gondjait.

— *A folyóiratról szóló monográfiának a Lugosi üzenet címet adtad. Úgy gondolom, hogy nyugodtan ki is lehetne szélesíteni „bánsági üzenetre”. Miként fogalmaznád meg ezt a „bánsági üzenetet” az utókor számára, addig is, amíg kéziratod eljut majd az olvasóhoz?*

— A *Lugosi üzenet* cím egyáltalán nem jelent szigorú helyhez kötést. Ki lehetne szélesíteni „bánsági”-ra, ez mit sem változtatna a lényegen. E folyóiratnak fő érdeme ugyanis az volt, hogy az ország egyik pontjáról, vidékről, üzenetet küldött az egész országnak, sőt egész Európának. A lap érdeme, hogy bánsági volt ugyan, de messze túlnőtt a Bánságon.

A nemzeti kérdés megoldását a marxisták folyamatnak fogják fel. Ennek a folyamatos megoldás-gondolatnak a fényében tisztán

láthatjuk, hogy a *Magyar Kisebbség* olyan időben küzdött a kisebbségeket sanyargató problémák eltüntetéséért, amikor Románia gazdasági és civilizációs szintje objektíve nem tette lehetővé az ésszerű rendezést. Így, még ha ők leginkább a tőkés társadalmi rendszer érintése nélkül gondolták is el a kisebbségi kérdés megoldását, gyakorlatilag az utódok számára — akaratuk ellenére — azt közvetítették, hogy az akkori társadalmi-gazdasági-politikai berendezkedés nem alkalmas a kisebbségi traumák megnyugtató megoldására. Ez pedig sugalmazta a szükségletet: ki kell formálni a nemzetiségi ellentétek következetes feloldásának feltételeit, tehát magasabb szinten kell kibontakoztatni a folyamatot. Mi tudjuk — ők nem tudták! —: ezeket a feltételeket a szocializmus megteremtheti: minnek következtében a kisebbségek valóban a *Magyar Kisebbség* megálmodta híd szerepét tölthetik be.

Borotvaélen

*Beszélgetés Ryszard Kapuscinski
lengyel haditudósítóval*

*Elhangzott a Kossuth rádióban 1987. november 9-én 23 óra 10
perckor. A riporter: Héder Barna*

— *Hogyan kezdte az újságírást?*
— *Költőként kezdtem még az iskolában, sok versem jelent meg különböző lapokban.*
— *Még mindig ír verseket?*
— *Éppen most jelenik meg egy új verseskötetem.*

Az eddigiek alapján nem is gondolná az ember, hogy aki a válaszokat adja, a világ egyik leghíresebb haditudósítója. A lengyel Ryszard Kapuscinski, 27 háború, forradalom és puccs szemtanúja mint író és fotóriporter is kivívta magának a világ elismerését. De élete az újságírás. Most élményeiről, tapasztalatairól, élete nagy küzdelmeiről és konfliktusairól mesél.

■ ■

Akkoriban indult egy ifjúsági lap, és én nekik kezdtem el dolgozni. Aztán a varsói egyetemre mentem, történelem szakra, utána rögtön külföldre kerültem, már 1956-ban. Azsiában kezdtem, Indiában, Pakisztánban, Afganisztánban és a Távol-Keleten. A lap tudósítójaként Pekingben debütáltam. Annak idején egy újságíró barátomat a Központi Bizottság eltávolította a laptól. Erre fogtam magam, és a barátom iránti szolidaritásból vonatra ültem, és Szibérián keresztül hazatértem Varsóba. Erre engem is kirúgtak. Mint újságíró nem tudtam állást szerezni, mert nem publikálhattam. Így kerültem tulajdonképpen a lengyel hírügynökséghez, mert ott név nélkül jelennek meg a tudósítások. Egy idő után Afrikába küldtek majdnem tíz évre. 1968-ban Latin-Amerikába kerültem mint állandó tudósító.

— *Mikor kezdte el a cikkei érdekében az életét kockáztatni?*

— Nem tudom pontosan. Ha ezt a munkát csinálod, vállalnod kell a kockázatot a rengeteg háború, puccs és forradalom miatt. Mint újságírónak ott kell lenned. Nem is jut eszedbe, hogy megölhetnek.

— *Úgy hallottam, négyszer állt életében kivégzőosztag előtt.*

— Ez nem egészen így van, de valóban négyszer fordult elő életemben, hogy biztosra vettem, azokat a perceket nem élem túl.

— *Mesélne erről?*

— Hát... az egyik esetet leírtam egy könyvemben, amelyet valószínűleg még az idén kiadnak Magyarországon, Futballháború a címe. A közép-amerikai Honduras és Salvador közti háborúról szól, amelynek egy labdarúgó-mérkőzés jelentette a kezdetét. A többi esetet egy későbbi könyvemben szeretném megírni. Talán abban, amit most írok.

— *Tehát addig titokban tartja a történeteket?*

— Igen, ha lehet.

— *Hogyan lett pont ön ilyen híres, miért ön lett a kiválasztott?*

— Szerencsém volt, hogy állandóan utazhattam. A Reuter, az UPI vagy a France Press, tehát a nagy hírügynökségek minden-hova kiküldenek egy-egy tudósítót, akinek „szerencséje” van, ha pont abban az országban tört ki a forradalom, ahol éppen dolgozik. De én az egész kontinensről tudósítottam. Afrika mintegy ötven országa közül valamelyikben biztos, hogy történt valami izgalmas.

— *Az, hogy ön lengyel, előny vagy hátrányos a munkája során?*

— Két dolog volt hátrányos: az egyik, hogy újságíró vagyok. Ez már önmagában véve sem előnyös, mert az újságíróknak nagyon nehéz bejutniuk egy országba. Az egész világon utálnak bennünket, de leginkább a fejlődő országokban, ott is különösen a külföldi tudósítokat. Ennek az az oka, hogy a harmadik világ országainak nincsenek tudósítói az én hazámban, így engem sem kell, hogy fogadjanak, ez legfeljebb gesztus a részükről. A baj az, hogy feltételezik, úgymint rosszat írok róluk. Tele vannak előítéletekkel. A másik hátrány a kelet-európai utlevél.

Andrzej Wajda, a világhírű rendező, aki filmet is készített önről, azt mondta, hogy ön a szabad ember megtestesítője mindenütt ott-hon érzi magát. Igaza van?

— Igen. De ez egyszerűen szükségszerű. Sokan megpróbálkoznak ezzel a szakmával, aztán egy idő után feladják. Nem csoda. Itt alapkövetelmény a jó egészség, a pszichológiai ellenállóképesség, hiszen állandó nyomás alatt állsz. És itt nem csak arra gondolok, hogy az életed veszélyben forog, hanem mivel állandóan utazol, mindig változik a konyha, a klíma, a nyelv, változnak a környezet szokásai. És mindehhez abban a pillanatban kell alkalmazkodnod, ahogy megérkezel. Nincs idő az átállásra, mert dolgoznod kell. De borzasztóan nagy gondot jelent a kommunikáció is. Ha valahol pucsvan például, ott a külvilággal minden kapcsolatot elvágnak. Akkor aztán küzdened kell, hogy a híreidet valahogy kijuttasd az országból. A nagy hírügynökségek megpróbálnak repülőt bérelni erre a célra, de nekünk nincs rá pénzünk, tehát más megoldást kell találnunk, hogy kicsépezzük az anyagunkat. Valami ellen mindig harcolnod kell. A trópusi klímát nagyon nehéz elviselni, különösen olyan körülmények közt, ahogyan én dolgoztam. Ott különböző járványok is könnyebben ledöntik az embert a lábáról.

— *Ne haragudjon a kérdésért, de nem kell ehhez a munkához valakinek örülnie lennie?*

— Dehogynem. Ezt mindenki önként csinálja, szenvedélyből. Sokszor mondják a főnökeim: Ryszard, lehet, hogy soha nem tudsz visszajönni onnan, ahova most ké-

szülsz. Ha elkapnak, nem tudunk segíteni. Én akkor is megyek. Egyfajta verseny van az egy helyen dolgozó tudósítók között. Önkéntes verseny ez, hiszen én gyakorlatilag nem vetélkedhetem egy Reuterrel, vagy a France Press-szel, akiknek kiépített csatornáik vannak mindenütt. Én, mint egy kis ügynökség alkalmazottja próbálom elhalászni előlük a „fülest”, megszerezni elsőként az információt, és így legyőzni őket, ami sokszor sikerül is. Egyszer a zanzibári forradalom idején 1964-ben én voltam a legelső, aki a harcokról tudósított. A másik eset a Honduras és Salvador közti háború volt, amikor minden kollégám úgy döntött, hogy veszi a kalapját, én pedig még kéthárom napig maradni akartam. És három nap múlva kitört a háború. Rajtam kívül egyetlen tudósító sem volt a környéken, ahogy az angolai polgárháború idején sem egy hónapon át. És még sorolhatnám. Szerencsém volt. Amikor tőled röppen föl először egy hír, az szakmai sikert jelent. Már annyira ismertek a szakmában, hogy egyszer, amikor találkoztam egy olyan kollégámmal Angolában, elmesélte, hogy mikor a lapjában olvasott egy cikkemet, összecsomagolt, és utánam jött, mert azt gondolta: „Húha, Ryszard ott van, akkor nekem is mennem kell, mert ott valami történni fog.”

— *Igaz az, hogy különleges adottságai révén előre megérzi az eseményeket?*

— Valami lehet benne. Persze gyakran tévedhet az ember, de néha. . . igen, valamilyen intuitív képességgel rendelkeznie kell ebben a szakmában. De itt azért nemcsak megérzésről van szó, hanem tapasztalatról is és a földrajz alapos ismeretéről is. És neked is ismerned kell lenned. Néha, ha már ismernek, megmondják előre, hogy valami történni fog. Példaként elmesélek egy történetet. Katonai hatalomátvételt volt Algériában, Ben Bellát leváltották, és Bumedien vette át a hatalmat 1965-ben. Ez idő tájt Kelet-Afrikában, Dar es Salaamban, Tanzániában tartózkodtam, és jó barátom volt az ottani algériai nagykövet. Mikor találkoztam vele, még az algériai puccs előtt, azt mondta: „Ryszard, menj Algériába.” „Minek mennék én oda, Mahmud, semmi érdek nincs ott, és az út is nagyon hosszú” — válaszoltam. „Na, menj, majd meglátod”

— erősködött. Abban az időben már nem kellett engedélyt kérnem otthonról, biztak bennem, tudták, hogy alapos okom van rá, ha elutazom valahova. Szóval végül is „átugrottam” Algériába, és mit tesz isten; két nappal később bekövetkezett a puccs. Ez nagyon fontos, világra szóló esemény volt annak idején. Kiderült, hogy Mahmud azért tudott róla előre, mert ő maga is benne volt, csak ezt nem árulhatta el. Amikor visszatértem Tanzániába, és találkoztam vele, csak annyit mondtam neki: Mahmud, nagyon köszönöm.

— *Hihetetlen.*

— Szóval három dologra van szüksége az embernek ezen a pályán: megérzésre, tapasztalatra és tudásra, na és természetesen szerencsére. Ez utóbbit igazán nem lehet megmagyarázni, még akkor sem, ha tudjuk, hogy létezik. Vannak újságírók, akik valahogy mindig ott vannak, ahol kell, mások nem. Erre nincs magyarázat. Hát ez a szerencse.

— *Mit kellett feláldoznia ezért az életért? Van például családja?*

— Van feleségem, de mindenhova egyedül utazom. A családi életet fel kell áldozni ehhez a munkához. Ez kétségtelen. De a szenvedély mindennél erősebb bennem. Soha nem haboztam, ha arról volt szó, hogy esetleg lemaradok egy-egy fontos eseményről. De ezért áldozni kell. Vannak szomorú történeteim is ezzel kapcsolatban. Már idős ember volt az apám, amikor az Etiópia és Szomália közti háborúba készültem 1976-ban. Valaki megmondta neki, hogy mennyire veszélyes vállalkozásra készülök, ami végül is igaz volt. Azt hitte az apám, hogy soha nem térek vissza. Annyira féltett engem, az egyetlen fiát, hogy az indulásom előtti éjjel szívrohamot kapott, és röviddel azután meghalt. De mit tegyek? Ha nem mehetnék, abba belehalnék. Annyira boldogtalanná tesz, ha valamiről lemaradok, hogy a betegek vagyok, úgy érzem belehalok.

— *Azután, hogy kockára teszi az életét, farkasszemet néz egy géppuskával, megváltozik önben valami, vagy újra elébe megy egy hasonló helyzetnek?*

— Nem akarok hősnek tűnni, de nagyon sokat szenvedtem. A félelem, az igazi félelem az borzasztó érzés. Olyan erős lehet néha, hogy teljesen lebénít, és akkor képtelen vagy

beszélni, vagy akár csak megszólalni is. Sokáig tart, míg helyreáll az ember lelki egyensúlya. De egy idő után újra keresem a bajt. A kockázatban van valami csodálatos. Borotvaélen táncolni élet és halál közt — fantasztikus érzés.

— *Sok időt töltött Lengyelországtól távol, körbeutazta az egész világot. Kelet-Európát kívülről, vagy belülről látja?*

— Mindkét módon. Hiszen utazom, de mindig hazatérek, és ha megyek valahova, a visszatérésemre gondolok. Amikor írok, azt az otthoni olvasóimnak teszem. A kritikusok a szememre is vetik, hogy túlságosan „lengyelül” írok. De ugyanakkor igaz, hogy megvan a lehetőségem arra, hogy kívülről tekintsek a hazámra, hogy az érem mindkét oldalát lássam. Az a baj, hogy — nem is csak a kelet-európai ember, hanem általában mindenki nagyon „provinciálisan” látja a dolgokat, és különösen a saját hazáját. Nincs lehetőség arra, hogy kitekintsen, és a szülőföldjét szélesebb perspektívában, a világban betöltött szerepe szerint vizsgálja. Pedig az sokkal realisabb képet ad egy országról, annak problémáiról. A lengyel irodalomnak, ugyanúgy, mint a többi nemzetének szüksége van valakire, aki ezt a fajta — sajnos egyedi tapasztalatot átadja. Néha megkérdezik, írok-e Lengyelországról. Van száz kollégám, aki Lengyelországról ír, még hozzá jól, de ugyanakkor nincs senki, aki elmondaná nekünk, lengyeleknek, vagy kelet-európaiaknak, hogy milyen a világ. A külvilágot a propaganda szűrőin keresztül ismerjük meg, amelyek viszont mindig torzítják a képet. Legyen tehát valaki, aki nem érdekelt a propagandagépezeten belüli ökölharcban, aki mélyebben, humánusabban, nyugodtabban és jóindulattal, megalapozott tudással tárja ki a nagyvilág kapuit. Ami ezeket a szempontokat illeti, mindig védem az írásaimat. Nem a minőségre gondolok, hiszen lehet, hogy a könyveim rosszak. De az alapgondolat, ami mögöttük van, nem változik.

— *Hogyan itéli meg Kelet-Európának a világban betöltött szerepét?*

— Fontosnak tartom. Meg kell tartanunk, és meg is kell ismertetnünk a történelmi és kulturális identitásunkat, és jelentős szerepet kell vállalnunk a kelet—nyugati

kapcsolatok ápolásában. De nem csak Európára leszűkítve. Identitásunk fenntartása az egyetlen biztosíték arra, hogy jelen legyünk a mai világban. De ezen aktív jelenlétet értek. Az aktivitás, a dinamikus, látható jelenlét jelentheti csak a túlélés lehetőségét.

— *Munkája során nem került néha szembe a hivatalos lengyel állásponttal?*

— Dehogynem, sokszor. De hát ez természetes, hiszen az országnak megvannak a maga külpolitikai érdekei. Eljutsz egy országba, ahol rájössz, hogy egészen más ott a helyzet, mint amilyenek Varsóban hiszik. Tehát megírod, hogy az, amit otthon föltételeznek, egyáltalán nem igaz. Akkor persze a minisztériumi bürokraták védekeznek és kritizálják, amit írsz. Állandó harcban állsz a külkereskedelmi minisztériummal, mert az — a kereskedelmi nehézségek miatt — minden kormánnyal jó kapcsolatok fenntartására törekszik. Neked viszont az igazat kell megírnod, azt elmondani, hogy az adott ország kormánya korrupt. Ez az otthoniak tiltakozását váltja ki, azzal vádolnak, hogy tönkreteszed a kereskedelmi kapcsolatokat, nemzetellenes a hozzáállásod, meg ilyesmi. Tehát állandóan konfliktusban állsz valakivel, de ez a munkához tartozik. Ha megtudod az igazat, meg kell írnod, ami viszont nemcsak a saját feletteseid ellenérzését váltja ki, hanem a kritizált kormányokét is. Engem ilyesmiért kétszer dobtak ki valahonnan. Egyszer Kenyából, egyszer pedig Chiléből. De ezt is meg kell kockáztatnod. Ez ellen úgy lehet védekezni, ahogy én tettem Ugandában Amin idején, amikor is nagyon feszült és veszélyes volt a helyzet. Amíg ott voltam, nem írtam egy sort sem, s amikor Nairobiba, a szomszédos Kenya fővárosába érkeztem, csak akkor kezdtem el tudósításokat küldeni. Tulajdonképpen nem is az egész otthoni kormánnyal áll szemben az ember, hanem csak egyes csoportokkal, olyanokkal, akik féltékenyek, és úgy védik magukat, hogy megpróbálnak okosabbnak tűnni. Amikor az említett algériai puccs történt, Ben Bellát szerették nálunk, a fejlődés hőseinek, Afrika forradalmi vezéregyéniségének tartották. Amikor 1965-ben Bumedien került hatalomra, őt gyűlölték, reakciós fasiztának tartották, hiszen eltávolította a forradalmi vezetőt. Mivel Bumedien nevét koráb-

ban soha nem hallották, nem tudták, hogy ő is forradalmi és haladó, a Ben Belláéhoz hasonló politikai orientációval, csak egy másik csoporthoz tartozik. Mivel én ismerem Bumedient, megírtam, hogy csupán a két vezető viszáljáról van szó, és bár az egyik eltávolította a másikat, a politikai irányvonal nem változik. Otthon azt mondták, hogy megőrültem, félreértem a helyzetet. Azt válaszoltam, akkor váltsanak le, hívjanak vissza, mert én nem írok olyat, ami nem igaz, csak azért, mert ők másként értékelik a szituációt. Egy idő után kiderült, hogy nekem volt igazam. Vissza is küldtek tudósítónak.

— *Ha Lengyelországról beszélünk, meg kell említenünk a nyolcvanas éveket. Játszott valamilyen szerepet az utóbbi öt-hat évben otthon?*

— 1980 elején tértem haza Iránból, ahol a forradalomról tudósítottam, utána a Szolidaritás idején újságíróként dolgoztam otthon, a sztrájkokról írtam a Kultúra című hetilapnak. Bár általában — még akkor is, ha nem helyeznek ki sehova tudósítónak — járom a világot, ez egy rendhagyó év volt: nem tettem ki a lábam az országból egészen addig, amíg a szükségállapotot fel nem oldották.

— *Azóta mivel foglalkozott?*

— Könyveket írtam.

— *Tehát nincs lapnál?*

— Nem, csak a könyvekre koncentrálok.

— *Most miről ír?*

— Uganda volt diktátoráról, Aminről. Ez lesz a hatalomról szóló trilógiám harmadik része. Többször is megfordultam Ugandában, Kelet-Afrikában, az ottani terrorállamról, a kegyetlen diktatúráról szól a könyvem. A hatalom és a kultúra közti feszültséget szeretném ábrázolni ebben a művemben. A trilógia első két része A császár és A sahinsah már Magyarországon is megjelent. A császárt huszonegy nyelven adták már ki, és továbbiak is várhatók. A sahinsah 1986-ig tizenkét nyelven jelent meg. Az előbbinek egy londoni és egy párizsi színház is előkészíti a színpadi változatát, ahogy azt több feldolgozásban megtették már Lengyelországban is. Eddig tizenegy könyvet írtam, többségük a fejlődő országokban szerzett élményeimről szól.

— *Ha Lengyelországról ír, kompromisszumot kell kötnie?*

— Nem. Ha kompromisszumot kell kötnöm, akkor nem írok. A cenzúrának egyébként két fajtája van. Az egyik az, amelyik bennünk van, a másik az intézményi. És azt hiszem, néha az előbbi több problémát okoz, mint az utóbbi. Az írás nagy küzdelem, amit önmagunkkal is meg kell vívunk.

A lényeg, hogy írjon az ember. Sokszor, mikor egy könyvemen dolgozom, megkérdezték tőlem: gondolod, hogy ez meg fog jelenni? Én nem vagyok hajlandó így gondolkozni. Írnom kell, aztán majd meglátom, mi lesz a kézirattal. Ha előre azon meditálok, hogy ezt most így írjam-e, vagy úgy, az az irodalom és mindenféle kreatív gondolat végét jelenti.

Adóreform-országgyűlés

Két közvélemény-kutatás a parlament őszi üléséről

A budapestiek feszült várakozással néztek a tanácskozás elébe, és nagy érdeklődéssel kísérték az adóreform vitáját. Többségük úgy látta, hogy az utóbbi időben nőtt a képviselőház szerepe, de az igazi döntéseket továbbra sem itt hozzák. ●

A kormány munkaprogramjának megvitatása után a budapestiek 81 százaléka tekintette az országgyűlést az elmúlt néhány nap legfontosabb eseményének. Az adóreform megvitatása után ezeknek az aránya 92 százalékra emelkedett. Ez már csak azért is figyelemreméltó, mert a tájékoztatási eszközök a második felmérés napján adtak hírt a nagy jelentőségű szovjet—amerikai leszerelési megállapodásról. (Ezt a megkérdezettek 7 százaléka említette.)

A felmérések eredményei szerint az emberek 99—100 százaléka tudott az országgyűlésről, és 71—72 százalékuk már az ülészak megnyitása előtt is beszélgetett másokkal arról, hogy mi lesz a parlamentben. A felfokozott érdeklődés elsősorban a tanácskozás második napirendi pontjának szolt: míg a kormányprogram tárgyalásáról a megkérdezettek 55 százaléka osztotta meg másokkal a gondolatait, az adóreform vitájáról 76 százalékuk.

Ezek az adatok azt mutatják, hogy az emberek már az első napirendi pont megtárgyalása után is elsősorban „adóreform-országgyűlésnek” tekintették a parlamenti tanácskozást, és ez még inkább így volt a második napirendi pont megvitatása után. Arra a kérdésre válaszolva, hogy mivel foglalkozik, illetve foglalkozott az országgyűlés, az első felmérés során 71 százalékuk említette az adórendszer megváltoztatását, a

második felmérés során pedig 89 százalékuk. Ugyanakkor a két felmérés között 43-ról 22 százalékra csökkent azoknak a megkérdezetteknek az aránya, akik az ország (gazdasági) helyzetére utaltak, és 25-ről 20 százalékra mérséklődött azoké, akik a munkaprogram megvitatását említették.

Ez annál is feltűnőbb, mert a budapestiek 85 százaléka hallott arról, hogy az országgyűlés megvitatta a kormányprogramot. A program kidolgozását elsősorban az ország (gazdasági) helyzetével magyarázták a megkérdezettek (67 százalék), és csak 4—4 százalékuk hozta összefüggésbe a párt kibontakozási programjával, illetve az új miniszterelnök hivatalba lépésével.

Grósz Károly expozéját — a válaszok tanúsága szerint — a budapestiek 49 százaléka ismerte; 33 százalékuk csak a fontosabb részeivel ismerkedett meg, 12 százalékuk pedig az egészszel. A miniszterelnök által érintett kérdések közül a megkérdezettek egyet sem emeltek ki nagyobb arányban. A legtöbbben a gazdasági helyzetről, a gazdasági nehézségek okairól (22 százalék), a határozottságról, a következetességről (18 százalék), a gazdasági helyzetért való felelősségről és az adóreformról (14—14 százalék) mondtak említették.

A beszédet ismerők 44 százaléka úgy látta, hogy Grósz Károly minden fontos kérdést érintett. 30 százalékuk viszont úgy véle-

● A felmérések 1987. szeptember 18-án és 20-án készültek a budapesti telefonelőfizetők körében, 300 fős mintákon. A megkérdezettek a nem és az iskolai végzettség szempontjából megközelítően reprezentálták a főváros lakosságát. (A nyolc osztálynál kevesebbet végzett személyeket, akik a budapestiek 10 százalékát teszik ki, általános iskolát végeztek helyettesítették.)

kedett, hogy nem tért ki minden fontos dologra; ezek az emberek főleg szociális problémák tárgyalását hiányolták.

Mindamellett a budapestiek túlnyomó többsége, 74 százaléka úgy ítélte meg, hogy a miniszterelnök a valóságnak megfelelően mutatta be az ország helyzetét; csak 10 százaléuk vélekedett úgy, hogy a kormányfő megszépítette a valóságot, és 6 százaléuk úgy, hogy az indokoltnál kedvezőtlenebb színben tüntette fel. Ezzel összhangban a megkérdezettek 76 százaléka mondta azt, hogy meggyőzőnek találta Grósz Károly beszédét.

A miniszterelnök beszédének kedvező fogadtatása még nem jelenti azt, hogy a budapestiek elégedettek lennének a kormányprogrammal. Az emberek véleménye teljesen megoszlott abban a kérdésben, hogy a tervezett intézkedések elegendőek-e az ország helyzetének lényeges javulásához: az ebben bízók és az ebben kételkedők aránya egyaránt 40 százalékot tett ki.

A budapestiek nem hisznek igazán abban, hogy az ország vezetése a gyakorlatba is át tudja ültetni elképzeléseit. A miniszterelnöki expozé is ismerőknek csak az 51 százaléka számított arra, hogy a kormányprogram megvalósul; 38 százaléuk bizonytalan volt, 8 százaléuk pedig nem hitt ebben. Ez a beállítottság azoknak a körében is gyakori volt, akik elegetedőnek tartották a programban vázolt elképzeléseket.

Kádár János felszólalását a budapestiek 58 százaléka ismerte; 42 százaléuk a fontosabb részeit, 16 százaléuk pedig az egészet. A főtárgyi beszédből a felelősség kérdésének a taglalására és a gazdasági helyzet elemzésére figyeltek fel nagyobb arányban az emberek (18, illetve 14 százalék).

Míg a miniszterelnök expozéjával a budapestieknek csak a 49 százaléka ismerkedett meg, a sajtótájékoztatóval már 69 százaléuk. Az újságírókkal folytatott eszmecsereből főleg ennek hangneme, stílusa, a kormányfő szereplése ragadta meg az emberek figyelmét (44 százalék); az eszmecsere témái közül a megkérdezettek egyet sem emeltek ki számottevő (4 százalékot meghaladó) arányban.

A sajtótájékoztató hangulata minden bizonynyal hozzájárult ahhoz, hogy a budapes-

ziek egészében véve kedvezően ítélték meg az új miniszterelnököt. Arra a kérdésre, hogy mennyire elégedettek a kormányfő tevékenységével, 69 százaléuk adott érdemi választ (N = 205), és a válaszadók 61 százaléka nagyon elégedetnek mondta magát; 31 százaléuk közepesnek nevezte elégedettségét, 5 százaléuk kicsinek, és 3 százaléuk mondta azt, hogy egyáltalán nincs megelégedve a miniszterelnökkel. Ezeknek a válaszoknak az alapján azt mondhatjuk, hogy a kormányfő tevékenységéről nyilatkozók körében Grósz Károly népszerűségi indexe 83 pont volt. (A maximális pontszám 100 lehetett volna.)

Az emberek úgy látták, hogy a parlamenti ülésen szereplő napirendi pontok megtárgyalását inkább a vita jellemezte, mint az egyetértés, de ezen belül az adóreform ügye korbácsolta fel jobban a szenvedélyeket: míg a kormányprogramról folyó tanácskozásról a megkérdezetteknek csak az 50 százaléka mondta azt, hogy inkább a vita jellemezte, az adóreformról szóló tanácskozásról 70 százaléuk nyilatkozott így.

Az adóreformról folyó vitából elsősorban azokra az összecsapásokra figyeltek fel az emberek, amelyek a személyi versus családi jövedelemadó kérdése körül zajlottak, vagyis azokra az észrevételekre, javaslatokra, amelyek a (sok)-gyermekesek, a nyugdíjasok és általában az alacsony jövedelműek adózásával, helyzetével kapcsolatban hangzottak el.

Az emberek legnagyobb része tudta, hogy a képviselők mind a munkaprogramot, mind az adóformot megszavazták (91—91 százalék), és döntő többségük azzal is tisztában volt, hogy az adórendszer megváltoztatását ellenszavazatokkal, tartózkodással fogadták el (85 százalék). Ugyanakkor a megkérdezettek többsége, 60 százaléka a kormányprogramról is azt mondta, hogy a képviselőház ellenszavazatokkal, tartózkodással fogadta el. Emögött elsősorban nem az húzóhatott meg, hogy hallottak volna a szavazás körüli bonyodalomról, hanem a már említett tény, hogy tudtak az előtte lezajlott vitákról.

A budapestiek fele szintén elfogadta volna az adóreformot: a szavazás előtt 51 százaléuk mondta ezt, a szavazás után pedig

53 százalékuk. Ezek az emberek főleg azért tettek volna így, mert úgy látták, hogy (a jelenlegi gazdasági helyzetben) nincs más lehetőség. A megkérdezettek egynegyede (24—26 százalék) elutasította volna az adórendszer megváltoztatását. Ők elsősorban arra hivatkoztak, hogy a személyi jövedelemadó a fix fizetésből élőköt fogja sújtani. A válaszadók további egynegyede nem foglalt egyértelműen állást.

A fővárosiak a „szavazási” szándékaiktól függetlenül is azt gondolják, hogy az országgyűlésen elhatározott változások a hátrányos helyzetű rétegeket érintik majd a legkedvezőtlenebbül. Ezek közül a nyugdíjasokat emelték ki a legtöbben, azután a nagycsaládosokat és általában az alacsony jövedelműeket. Emellett a fix fizetésből élők helyzetének romlására is sokan számítanak.

Ugyanakkor a megkérdezettek nagy része úgy látta, hogy a parlament által hozott döntések az „előnyös helyzetű rétegeknek” kedveznek majd a legjobban, mindenekelött a magas jövedelműeknek, a jómódúaknak és a láthatatlan jövedelemmel rendelkezőknek.

Az országgyűlési viták hatására az emberek jóval nagyobbak ítélték a parlament szerepét, mint korábban. 1987 júliusában a budapestieknek még csak a 26 százaléka mondta, hogy az, ami a képviselőházban történik, nagymértékben meghatározza, hogy miként alakulnak a dolgok az országban; a parlamenti ülés után már 56 százalékuk válaszolt így. Ezzel egyidőben 47-ről 70 százalékra emelkedett azoknak a kérdezetteknek az aránya, akik úgy látják, hogy az utóbbi időben nőtt az országgyűlés szerepe. Ugyanakkor az embereknek továbbra is csak a kisebbik része gondolja azt, hogy az igazi döntések a parlamentben születnek (29, illetve 32 százalék).

Az országgyűlés munkájáról főleg a televízióból tájékozódtak a budapestiek. Négyötödük elegendőnek találta ugyan a képviselőház üléséről adott tájékoztatást, de szükségesnek tartotta, hogy a jövőben a parlamenti vitákat is egyenes adásban közvetítsék.

*Dobossy Imre—Lázár Guy—
Vásárhelyi Mária*

ABSTRACT: The inhabitants of Budapest are looking forward to the autumn session of Parliament and have followed with great attention the debate on the tax reform. The majority thought that the role of Congress had increased in recent times, however, the real decisions are still not made here.

Most már az ország is bajban van

A gazdasági közhangulat alakulásáról

Az 1987. áprilisi áremelések hatására már a júliusi árintézkedések előtt is sokat romlott a lakosság gazdasági közérzete. ●

Az előző felmérés eredményeihez képest — a korábbiakkal ellentétben — elsősorban az ország gazdasági helyzetének megítélésében következett be látványos rosszabbodás. Az ország gazdasági helyzetének értékelését

összesítő mutató értéke — 16,5-ről — 23-ra csökkent (1986 tavaszán még + 17 volt).

A közvélemény elsősorban a perspektívák megítélésében vált borúlátóbbá: 17-ről 25 százalékra emelkedett azoknak az emberek-

● A felmérés 1987 májusában és júniusában készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

nek az aránya, akik arra számítottak, hogy a következő egy-két évben lassul a gazdasági fejlődés. Ugyanilyen kedvezőtlenül ítélték meg a válaszadók az életszínvonal várható alakulását: 40-ről 47 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik úgy gondolták, hogy az elkövetkezendő időkben csökken a lakosság életszínvonala. Ugyanakkor a lakosság jelentős része még mindig nem volt tisztában a gazdasági nehézségek súlyával és tartosságával. Mindössze 3 százalékkal emelkedett, vagyis 43-ról 46 százalékra nőtt azoknak az embereknek az aránya, akik tudták, hogy az országnak nagy gazdasági nehézségekkel kell szembenéznie, és továbbra is csak 46 százalékuk számított arra, hogy ezek a nehézségek tartósak lesznek.

A személyes anyagi helyzet értékelése is tovább romlott a két felmérés között, de ezen a téren a rosszabbodás üteme elmaradt az országos helyzetenél tapasztaltaktól. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a saját helyzetüket hosszú idő óta sokkal negatívabban ítélik meg az emberek, mint az or-

szágét. Az, hogy az elmúlt időszakban az országos helyzet megítélése ilyen sokat romlott, azt jelenti, hogy az országos és a személyes helyzet értékelése közelebb került egymáshoz, vagyis az emberek jobban érzékelik, hogy nem csupán a saját helyzetük romlik évről évre, hanem ennél általánosabb jelenségről van szó.

A személyes helyzet értékelését összesítő mutató értéke —67-ről—69-re süllyedt. Ez a változás elsősorban abból adódott, hogy 75-ről 82 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik reáljövedelmük csökkenéséről számoltak be.

Évről évre növekszik azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy az árak emelkedése kizárja az életszínvonalét. 1986 telén a lakosság kétharmada képviselte ezt az álláspontot, 1987 júniusában pedig a háromnegyede. E vélemény egyre széles körűbbé válását elsősorban az inflációs tapasztalatok halmozódása magyarázza.

Vásárhelyi Mária

 ABSTRACT: As a result of the price rises in April 1987, public opinion economic issues worsened to a great extent already before the price measures taken in July.

A hústól a lakbérig

Az áremelkedések hatásáról

*Az elmúlt évek árintézkedései mindenkinek hoztak valami rosszat.**

Az 1986-os és '87-es áremelkedések közül a húsfélék drágulása sújtotta a legjobban a lakosságot: ezt a megkérdozettek 63 százaléka sorolta fel a között a három áremelés között, amely a legkedvezőtlenebbul érintette őt és családját. A ruházati cikkek és a lábbelik drágulásáról 37 százalékuk nyilatkozott így, míg a tüzelőanyagok és a fűtés drágulásáról az egyharmaduk.

Ezenkívül a következő termékek árának emelkedése érintette jobban az embereket: a

zöldség- és gyümölcsféléké (18 százalék), a benziné és a villanyáramé (16—16 százalék), az építőanyagoké (15 százalék), a cukoré, a cigarettáé és a kávéé (13—13 százalék), a kenyéré és a pékáruké, a bútoroké és a személyautóké (11—11 százalék), valamint a lakbéréké (10 százalék).

Az élelmiszerek közül a korszerű táplálkozás termékeinek áremelése a magasabb társadalmi státusú rétegeket érintette kedvezőtlenebbul, a hagyományos termékeké pe-

* A felmérés 1987. tavaszán készült a felnőtt lakosságot reprezentáló ezerfős mintán.

dig az alacsonyabb státusúakat. Így a zöldségek és a gyümölcsök drágulását az iskolázottabb, a kvalifikáltabb munkát végző és a nagyobb jövedelemmel rendelkező rétegek említették gyakrabban, míg a cukor és a kenyérfélék árának emelkedését a kevésbé iskolázottak, a kisebb jövedelműek és a falusiak érezték meg jobban.

A zöldségek és a gyümölcsök drágulása a társadalmi hovatartozásuktól függetlenül is sokkal kedvezőtlenebbül érintette a fővárosiakat (41 százalék), mint a vidéki városok-

ban élőket és a falusiakat (20, illetve 7 százalék).

A háztartási kiadások (fűtés, lakbér) növekedése főleg a nőket és az idősebbeket aggasztotta. Emellett a tüzelőanyagok drágulása elsősorban az alacsonyabb végzettségűeknek, a kisebb jövedelműeknek és a vidékieknek okozott gondot, míg a lakberek emelkedése és az áram drágulása főleg a magasabb végzettségűeket és a jobb anyagi helyzetben lévőket sújtotta.

Virágh Eszter

ABSTRACT: According to a recent public opinion poll, the price rises of the past years have brought something bad for everyone.

Minimum nyolcezer-háromszáz forint

A jövedelemszükségletek alakulásáról

*1987 tavaszán 32—35 százalékkal magasabb jövedelmet tartott szükségesnek a lakosság, mint három évvel korábban.**

1984-ben az emberek átlagosan 6040 forint-ra becsülték azt a havi jövedelmet, amiből éppen hogy csak megélhet egy család, 1987-ben 8300 forintra. Akkor 8230 forint volt az az összeg, amennyiből a vélemények szerint beosztással jól ki lehetett jönni, most 11 300 forint. Ugyanakkor a három évvel ezelőtti 12 250 forint helyett 16 900 forintot tartottak szükségesnek az emberek a gond nélküli megélhetéshez.

A szükségesnek tartott összegek arányait az elmúlt nyolc évben végzett felmérések eredményei szerint nagyon stabilak. Az „éppen hogy csak elégséges” pénz átlagos értékét körülbelül egyharmadával haladja meg

a „beosztással megfelelő életet” biztosító összeg, a „gondtalan élethez” szükséges jövedelem pedig rendre a minimálisnak a kétszerese.

1982 és 1984 között a „minimálisnak”, a „megfelelőnek”, és a „gondtalan élethez szükségesnek” mondott jövedelmek csak 12-13 százalékkal nőttek. 1984 és 1987 között ez a növekedés már 32-35 százalékot tett ki.

Az elmúlt három évben 20-ról 27 százalékra emelkedett azoknak az embereknek az aránya, akik a létminimumon lévőnek vagy ennél is alacsonyabbnak minősítik a jövedelmüket.

* A felmérés az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán készült.

1984-ben a megkérdezettek háromnegyede jelezte azt, hogy a családi jövedelmük elég ahhoz, hogy beosztással jól megéljenek; most csak kétharmaduk nyilatkozott így.

Azoknak az aránya is csökkent, akik úgy látták, hogy a jövedelmük gondtalan életet biztosít nekik (43, illetve 36 százalék).

Csató Gábor

➔ **ABSTRACT:** In the spring of 1987, the Hungarian population thought that about 32–35 per cent higher incomes were necessary to maintain living standard than three years ago.

Miről tudunk még lemondani?

Az anyagi megszorításokról

*Hogyan reagálnak majd az emberek a jövedelmük csökkenésére? Tovább korlátozzák a fogyasztásukat? Vagy felélik megtakarításaikat? A családok anyagi helyzetéről végzett közvélemény-kutatások e kérdések megválaszolását is elősegítik.**

Ismeretes, hogy az egyes rétegek fogyasztási szintjén belül van egy, a leghalaszthatatlannabb szükségleteket magában foglaló „kemény mag”, e körül pedig egy, a rugalmasabb, a jövedelmi helyzet változását, az anyagi nyomás hullámait valamelyest felfogó „puffer-sáv”. Ennek a sávnak a szélessége — mely voltaképpen a fogyasztás mozgásterét, választási, átcsoportosítási lehetőségét fejezi ki — jelentősen meghatározza az egyes reagálását.

A nyolcvanas éveket átfogó vizsgálati eredmények e sáv számottevő szűkülését jelzik. 1980 és 1987 tavaszán is feltettük azt a kérdést, hogy egy komolyabb beszerzés igénye esetén min tudna takarékoskodni a megkérdezettek családja. Hét éve, a restriktív kezdeti időszakában még csak a szükségletek kemény magjához tartozó élelmiszerkiadásokról mondta azt a megkérdezettek többsége, hogy nem tudna belőlük lefaragni; az élvezeti cikkek, a ruházkodás és a szóra-

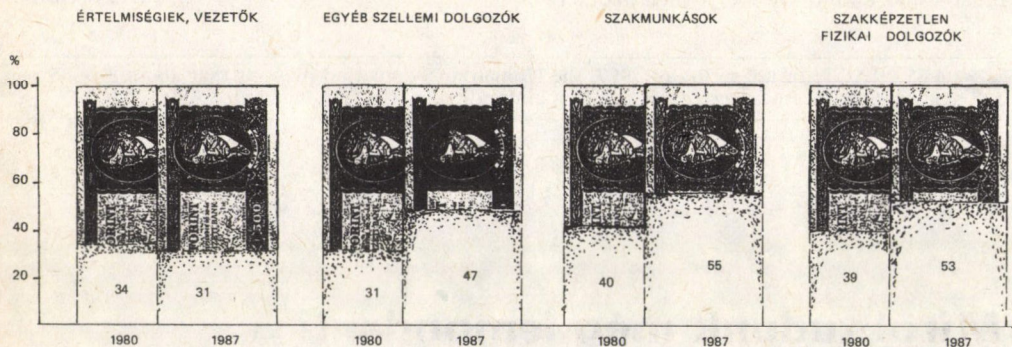
kozás esetében nagyobb részük még látott bizonyos átcsoportosítási lehetőséget. Mostanra már ebből a szempontból is erősen megoszlanak a családok.

1980-ban az élelmiszereken a munkaképes korban lévő megkérdezettek 46 százaléka tudott volna takarékoskodni, az élvezeti cikkeken 61 százalékuk, míg a ruházkodáson és a szórakozáson 64–64 százalékuk 1987-ben ugyanennyien említették az élelmiszereket, valamivel kevesebben az élvezeti cikkeket (57 százalék), és jóval kevesebben a ruházkodást meg a szórakozást (54, illetve 49 százalék). Arra, hogy e változás mögött a fogyasztási mozgáster szűkülése rejlik, a részletesebb, rétegek szerinti adatok is utalnak: a megtakarítási lehetőségek csökkenése elsősorban az alacsonyabb jövedelmű — tehát korábban is szűkebb „ütköző-sávval” rendelkező — csoportokban figyelhető meg.

Azt, hogy a fogyasztás keretei a családok számottevő részében közel kerültek a szük-

* A felmérés 1987 tavaszán készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló ezerfős mintán.

ELŐFORDUL, HOGY HÓNAP VÉGÉN PÉNZZAVARBA KERÜLNEK:

ségletek kemény magjához, néhány további adat is jelzi, amelyek az áprilisi és a júliusi áremelés között készült felmérésből valók. Arra a kérdésre, hogy mostanában le kellett-e mondaniuk olyan kiadásokról, amelyek korábban hozzátartoztak mindennapos szokásaikhoz, a megkérdezettek 44 százaléka válaszolt igennel. A legtöbben olyan kiadásokat említettek, amelyekben az előző kérdésben a legnagyobb változásokat tapasztaltuk (ruházkodás, nyaralás — utazás — szórakozás).

Annak, hogy az elmúlt időben az emberek kis többsége nemigen változtatott fogyasztási szokásain, igen eltérő okai lehetnek. Azok, akik megőrizték a jövedelmi pozíciójukat, illetve többletmunkával megakadályozták annak romlását, csak egy részét alkotják ennek a csoportnak, és ők is inkább a magasabb jövedelműek közül kerülnek ki. Az alacsonyabb jövedelműek nagy része — miután lefaragta a „mindennapi luxusnak” számító kisebb-nagyobb kiadásait — most már az alapfogyasztás kereteit próbálja fenntartani. Akár úgy, hogy — ha erre módja van — a megtakarításához nyúl, akár pedig kiadásainak szigorú racionalizálásával.

A beosztott életvitel térhódítására más eredmények is utalnak. Arra a kérdésre válaszolva, hogy szoktak-e „be nem tervezett” módon ruhát stb. vásárolni, 1980-ban még

messze azt mondták a leggyakrabban az emberek, hogy „ritkán, de szoktak”. Most jóval kevesebben választottak így. Az aktív korúak közt 43 százalékot ért el azoknak az aránya, akik ezt nem engedhetik meg maguknak, a nyugdíjasok közt pedig 60 százalékot.

Egybecsengenek a fentiekkel azok az adatok, amelyeket közvetlenül a fogyasztáskorlátozásról szereztünk 1986-ban és '87-ben. Tizenöt kiadási tételről kérdeztük meg az emberektől, hogy vannak-e köztük olyanok, amelyekre kevesebb jut a jövedelmükből, mint amennyire szükségük lenne. Tavaly óta a tizenöt kiadásfajta közül tizenkettőnek az esetében emelkedett azoknak a válaszadónak az aránya, akik hiányról, kényszerű fogyasztáskorlátozásról számoltak be. (És ugyanannyi tételnek az esetében emelkedett azoknak a hányada is, akik azt mondták, hogy erre egyáltalán nem adnak ki pénzt.)

1987 nyarán 45 százalékot tett ki azoknak az embereknek az aránya, akik a hónap végére időnként pénzzavarba kerülnek. (Az aktív korúak körében 50 százalékot ért el ez az arány, míg 1980-ban csak 38 százalékot tett ki.) A részletesebb elemzések arra utalnak, hogy ezek a zavarok nem annyira a „nagyvonalú” pénzkezeléssel, mint inkább a családok szűkös anyagi körülményeivel függenek össze.

Ezt támasztja alá az, hogy az elmúlt félévben néhány százalékkal tovább nőtt azoknak a hányada, akik a családjuk anyagi helyzetét minősítve az öt válaszalternatíva közül a két alsó szint valamelyikét választották. Legutóbb a megkérdezetteknek már az

51 százaléka mondta azt, hogy az utolsó fillérig be kell osztaniuk a pénzt, és 7 százalékuk azt, hogy még beosztással sem tudnak kijönni.

Tardos Róbert

➔ **ABSTRACT:** How people will react to the fall in their incomes? Will they go on restricting their consumption? Or will they use up their savings? The polls taken on the financial situation of families contribute to the answering of these questions.

Növekvő nincsek

Az áruhiányról

Az emberek egyre jobban érzélik a hiányt — és egyre jobban beletörődnek.

1981-ben a megkérdezetteknek még csak az egynegyede mondta azt, hogy vannak olyan áruk, amelyek évek óta tartósan hiányoznak az üzletekből. 1987-ben már 45 százalékuk válaszolt így. Még jobban szaporodott azoknak a száma, akik átmeneti hiánycikkek létezéséről számoltak be (57, illetve 87 százalék).

Ennek ellenére az emberek hamarabb lemondanak a hiánycikkek megszerzéséről, mint azt évekkal ezelőtt tették. 1981-ben a 40 százalékuk törődött bele, ha nem találta meg azt, amire szüksége lett volna; 1987-ben

már több mint 50 százalékuk viselkedett így. A passzivitás növekedése nyilvánvalóan nem abból fakad, hogy mérséklődtek volna a lakosság igényei. Sokkal inkább azzal magyarázható, hogy csökkentek az emberek vásárlási lehetőségei (az, hogy mit engedhetnek meg maguknak, mire telik nekik), és ezzel egyidejűleg a pluszmunkavállalások növekedésével hiánycikkek keresésére, felkutatására fordítható idejük is megfogyatkozott.

Pataki Judit

➔ **ABSTRACT:** The findings of a recent poll show that people are more and more aware of shortages, — and more and more inclined to put up with them.

• A felmérés 1987 tavaszán készült az ország felnőtt lakosságát reprezentáló, ezerfős mintán.

Biztató visszatérés?

A könyv — A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének folyóirata

Örömmel nyugtázhatjuk, hogy újra van fóruma a magyar könyvéletnek. Ugyanakkor szorongással és zavarral kérdezzük: miért nem élt több mint egy évtizeden keresztül ez a folyóirat? Miért szorultak a magyar könyv ügyében írottak más tudományok fórumainak a kegyelemkenyerére? Hogyan telhetett el egy évtized a könyvkiadás hivatalos fóruma nélkül abban az országban, amely a büszke „olvasó nemzet vagyunk” megállapítással szokta nyugtatni magát.

Micsoda évtized volt ez a könyvkultúra életében! Milyen nagy szükség lett volna egy jól felkészült folyóiratra, amelyik érzékeli a könyv megváltozott szerepét, amelyik segíti megtartani az elkért pozíciókat, és főként amelyik a változó szellemi, gazdasági, művészeti körülményekre időben és érdemben figyelmeztet.

A könyvet és rajta keresztül az írott kultúrát már sokszor temették az elmúlt félezer évben. Így történt ez a jelenkorban a film, majd a televízió megjelenésekor. Ma, amikor az audiovizuális kultúra szédületes kínálattal lép fel (hordozható rádió- és televíziókészülékek, kazetták, képmagnók, már a közeljövőben műholdon és kábelen áradó műsorözön), amikor a diszkó, a klub- és az amatőrmozgalom a könnyű szórakozás felé csábít, az egyre szaporodó adatbankok pedig az egyszerűbb szakmai kutatás felé, nos, ma milyen perspektívája van a könyvnek? Megtalálja-e helyét a tömegkommunikációs eszközök versenyében, képes lesz-e megtartani korábbi értékeit vagy újakat keres az egyre szigorúbb versenyben? Mindez a jövőben dől el, de hogy ezekre a kérdésekre a könyv választ adhasson, ma kell tartalmi, formai, szervezeti, gazdasági küzdelmeit napról napra megvívnia.

A könyv első két száma láthatóan törekszik arra, hogy problemalettárt adjon. A könyv- és nyomdatörténettől a tipográfián keresztül a könyvkiadás és -terjesztés gondján és hasznán át eljut a felhasználóig, az olvasáskutatásig. A logikai sor így lesz teljes, hiszen az olvasó kezében lesz a könyv új művek érlelője, a könyv így termi magát újra az időben. E sornak a végéről (vagy

kezdetéről, mert lehet vége egy könyvnek!) némileg hiányolom, hogy nem említi a könyvtár és a könyv kapcsolatát, továbbá nem tekint ki a bevezetőben említett jövőbe, amely némely szerencsésebb országban már napi valóság. Vagy talán nem kívánt A könyv határsértést elkövetni a Könyvtáros irányába?

A folyóirat szerkezete világos: felvázolja a könyvélet valamennyi területét, sőt a tudatos könyvhasználók várakozását és igényeit is összegyűjti. A lényegét a „Könyv — kultúra — olvasás — üzlet” rovatban fejt ki mindkét számban. Itt idézi Lukács György elgondolkoztató szavait, valamint, többek között Király István és Ancsel Éva tanulmányát. Ezen belül is igen jó kezdeményezés „A marketing nyomában” sorozat (Mándi Péter), amely éppen az „áru vagy kultúra” kérdéskört feszegeti, s ugyanakkor a magyar könyvterjesztés szerkezetébe és működésébe is bepillantást nyújt.

Természetesen érzem azoknak a sajtó- és könyvtörténeti írásoknak a közlését (Fülöp Géza, Varga Sándor), amelyek a múlt kódének oszlatásán túl maig szóló tanulsággal szolgálhatnak. Célszerű az egyes műhelyek (Móra Kiadó), illetve a testvérlapok (például Börsenblatt) munkájának bemutatása. A lap szerkesztői — de hiszen éppen a könyvélet terén ne volna így! — értő munkát végeztek a folyóirat létrehozásával.

Mindamellett mégsem olyan hangulat árad a folyóirat egészéből, mint egy új lap első számából, mint egy új kezdeményezésből. A könyvkultúra egészének a gondjai, kiváltképp a magyar könyvkiadás problémái, feladatai és nehézségei sokkal nagyobbak, mint az A könyv beköszöntő számából látszik. Úgy tűnik, a megindulással természetesen együttjáró optimizmus oka, hogy figyelmen kívül hagynak jó néhány társadalmi, gazdasági, tudati problémát. A lapban sok az átvett cikk, a „máshol és máskor már eldurrant patron”, sok a nem esemény értékű közlés (látogatás — ma éppen itt vagy ott), a portré, az évfordulós megemlékezés. Pedig a könyvkultúrában, mint cseppben a tenger, bennerejtőzik (dehogy rejtőzik, nagyon is kikiváncoszik!) a magyar társadalom számtalan olyan gondja, amelynek megoldását más fórumokon már érdemben taglalják. Benne rejlenek a makacsul továbbelő összefonódások és félelmek, amelyek megoldása és feloldása nélkül a magyar könyv nem szeresheti vissza azt a helyet, amelyre a folyóirat szerkesztői, a közreműködők

és az olvasók — jogosan — büszkéek. Az összegezések, tanulságlevonások, új útkeresések és életmentően kötelező előrelépések korábban ilyen elszántságot és tudatosságot keres az olvasó a magyar kultúra minden új fórumán, így A könyvben is. Hisszük, hogy nem hiába!

Tankönyv és összefoglaló

Tájékoztató — meggyőzés — cselekvés.
Az MSZMP tájékoztatópolitikája Kádár János beszédeinek és cikkeinek tükrében.
Szerk.: Pálos Tamás.
MUOSZ Oktatási Igazgatóság, 1987.

Kádár János beszédeiből, cikkeiből az évek során több összeállítás is megjelent, de Pálos Tamás válogatása az első, amely a tájékoztató alakulását vizsgálja csaknem három évtized dokumentumaiban. Az ideológiai munkáról, a tájékoztató helyéről és szerepéről, valamint az eszmei harcról szóló válogatás olyan időszakban kerül a kiadó tekintve feltételezhetően főként szakmai olvasókör közönség birtokába, amikor az ország fejlődéséről, céljairól, a változtatások szocialista megoldásairól zajlik a feszültséggel, válságjelenségek miatti aggodalommal, indulatokkal, konfliktusokkal is telített vita. Az újságírók pedig, legyenek akár még csak gyakornokok, akár már az Aranytoll várományosai, ezeknek a vitáknak részesei, közvetítői, alkotói. Már csak annak okán is, hogy a hívős távolságtartás nem éppen tartozik a szakmai erények közé. A sokoldalú felkészültség viszont igen, tehát az erre is számító recenzensnek könnyű dolga van, amikor nem csak olvasásra, de tanulmányozásra is ajánlja Kádár János beszédeinek és cikkeinek összegyűjtött részleteit. A válogatás mindhárom fejezetének első része 1957-ben kelt, a szerkesztés zárópontja pedig a nyolcvanas évek dereka, amelyet a szocializmus fejlődésében korszakhatárként értékelünk. A kiadót egy apróságért külön méltatás illeti, tudniillik a minél alaposabb tájékoztató szellemében, viszonylag ritka kivételként azt is közli, hogy háromszáz példányban jelentette meg a kötetet.

Az első, az ideológiai munkáról szóló fejezet értelmezéséhez a szerkesztő szándéka szerint ismerni kell a történelmi hátteret. Talán nem ártott volna néhány lábjegyzettel, intellektuális sorvezetőként, támogatni az olvasót még akkor is, ha joggal elvárható tőle a felkészült fogadókészség, a háttérismeret. Példának okáért az a beszéd, amelyet Kádár János a budapesti dolgozók 1957.

május elsejei nagygyűlésén a Hősök terén mondott, csak akkor értékelhető teljességében, ha nem feledjük, hogy a szónoknak akkor és ott félmillió családott, kétkedő emberrel kellett saját értenie. Arról, hogy a párt miként szakított saját hibás nézeteivel, már a fejezet következő részei tanuskodnak. A szövetségi politika lényegéről, a Népfrent szerepéről is szólnak. A mozgalom 1960-ban tartott kongresszusán mondta Kádár János a kommunisták nevében: „... harcunkban nem hiába volt minden reményünk alapja a dolgozó tömegekbe vetett bizalom. A dolgozó tömegek pártunk céljait az elmúlt nehéz években mindig nagyobb mértékben támogatták, mint ahogy arra mi magunk számítottunk.” Csaknem húsz évvel később, Marx, Engels és Lenin azért idéztetett meg, hogy kitűnjék: az MSZMP akkor ért el sikereket, amikor valóban az ő tanításukra támaszkodott, s szuverén módon, a konkrét helyzetnek, a nemzeti feltételeknek megfelelően alkalmazta téziseiket. Az ideológiai munkával foglalkozó fejezet utolsó beszédészlete 1985-ben, a XIII. pártkongresszuson, a Központi Bizottság beszámolójában hangzott el. Azóta két és fél esztendő telt el, és az események, a válogatás céljával egyezően, az ideológia elemzésére ösztönöznek. Kiváltképpen ezekben a hónapokban, amikor az MSZMP, számolva azzal, hogy a párt ideológiai egysége megrepesztett, vitákban akarja föloldani az ideológiai görcsöket, és olyan tézisek megfogalmazását kezdeményezi, amelyek felelnek a nyolcvanas évek kihívásaira, és megszüntetik az újabb, tényleges reformok gátjait.

Az összeállítás legnagyobb terjedelmű és legfaj súlyosabbnak szánt része a második fejezet, amely „A tájékoztató helye, szerepe az MSZMP politikájában” címet viseli. Tárnyilag elemzések, méltatások és kemény bírálatok egyaránt születtek a sajtóról, rádióról, televízióról a válogatásban taglalt évtizedek alatt. Kádár János 1971-ben, az újságírók aktíváértekezletén a sajtó, a rádió és a televízió elementáris erejével indokolta a fokozott figyelmet. A szerkesztő bőven idéz a felszólalásból, amely a kötetben talán legátfogóbban, legárnyaltabban, legsokoldalúbban érzékelteti a párt főtítkáranak nézeteit ebben a tárgykörben. Hosszabb távra szóló útmutatás volt például a tömegkommunikáció sokszor konfliktusokkal, szerepvárral is járó kettős feladatának megfogalmazása: „... ha a tömegek nem eleget foglalkoznak azzal, amivel a vezetés, akkor ezen segíteni kell: propagálni kell a vezetés által napirendre tűzött témákat. Ha viszont a vezetés nem törődik azzal, ami a tömegeket foglalkoztatja, akkor a vezetéset kell segíteni és arra szorítani, hogy megbirkózzék ezekkel a kérdésekkel.”

Tanulságos végiggondolni ezt a passzust, hiszen az igény világos. mégis a sajtóról és a sajtó-

ban zajló szakmai viták tanúsága szerint sem könnyű megfelelni az elvárásoknak. Tudniillik a társadalompolitikában már a hatvanas években megfogalmazódott és vállalt érdekluralizmus természetes megnyilvánulásai gyakran okoznak zavart a sajtóban és az irányításban is. A hiteles tájékoztatás tartalmáról eltérnek a nézetek. Mindazonáltal alighanem természetes, hogy amikor átalakulóban van a politikai intézményrendszer, és új módon fogalmazódik majd meg a párt vezető szerepe, akkor átértékelődik a tájékoztatás, a nyilvánosság értelmezése is. Az átértékeléshez, a lehetséges megoldások legjobbjának megtalálásához viszont nem nélkülözhetők a többféle felfogásmódot nyíltan ütköztető érdemi viták. Ezek egyik sarkalatos pontjaként is felfogható Kádár Jánosnak 1983-ban, a Központi Bizottság egyik ülésén elhangzott véleménye: „Tudomásul kell venni, hogy a sajtó, a rádió, a televízió nem az ott dolgozók tulajdona, hanem a szocialista társadalomé.” Elvi támogatást nyújtott Kádár János a már idézett 1971-es beszédében mindazoknak, akik a sokszínű sajtó hívei: „A lapok nálunk különböző szervezeteket, mozgalmakat képviselnek... A fenntartó intézménynek jogai vannak, nem utolsósorban az a joga, hogy a lap arculatát a tömegmozgalomnak, tömegszervezetnek megfelelően és azzal összhangban alakítsa ki.”

A sajtó fontos eszköze, olykor küzdőtere az eszmék harcának, amelyről az összeállítás harmadik fejezete szól. Kádár János beszédeit idézve tanúsítja a kötet, hogy a párt a három évtized alatt, a sajátja mellett, olykor azzal szemben, újabb és újabb eszmeáramlatokkal is találkozott, miközben önkorrekcióra, reformra képesen és készen maga is változott, igyekezett megőrizni azt, ami értéknek bizonyult és meghaladni az avítottá vált nézeteket. Az ellenséges ideológiákkal ugyanakkor mindig határozott harcot folytatott, de állandóan törekedett a békés egymás mellett élés, a történelmi status quo megőrzésére és a politikai szövetségre mindazokkal, akikkel lehetett. A belpolitika sajátossága, hogy az idők múlásával sem évült el a kétfrontos harc szükségessége, bár — miként napjainkban is tapasztaljuk — a tartalma korszakonként módosul.

A szerkesztő a külpolitikai kérdések szakértője ugyan, de a nemzetközi megközelítésekről ebben az összefüggésben viszonylag kevés szó esik. Mindazonáltal pontosan érzékelhető, hogy az 1957-es elszigeteltségtől a hatvanas évekre elért méltányoló nemzetközi elismertség a világban máshol — és Magyarországon is — lényeges változásoknak kellett történniük.

Végezetül Pálos Tamás válogatásának korántsem mellékes jellemzőjére hívom föl a figyelmet. Tudniillik az összeállítás tudatosan igényli az ol-

vasó szellemi partnerségét, szintetizáló képességét az olvasottak továbbgondolásához, különösen manapság, amikor a politizáló emberek egyre inkább a múlt elemzésével is kutatják a HELYZETből kivezető utat és amikor eközben törvényszerűen fokozott elvárások fogalmazódnak meg a nyilvánosság, a tájékoztatáspolitikára.

Martin-Kovács Miklós

Mindennapi környezetünk a tudományos „szentsarokban”

S. Nagy Katalin: *Lakberendezési szokások*.
Magvető Kiadó, Gyorsuló idő, Budapest, 1987.

A „Gyorsuló idő” sorozat példás gyorsasággal és példás tematikai gazdagsággal ad átfogó képet változó korunkról. Hogy csak az utóbbi idők társadalmi valóságunk neuralgikus pontjaira rávilágító kötetekre utaljunk: a romló (mondhatni tragikus) egészségügyi helyzetünkről (Losonczy

Ágnes), a növekvő (idén a társadalom egyharmadát, jövőre talán a felét érintő) elszegényesedésünkről (Ferge Zsuzsa), vagy a zilált idegállapotunkról (Pethő András) szóló izgalmas tanulmányokra. Ebben a sorozatban megjelenni már önmagában is rangot jelentene, de S. Nagy Katalin kötete nem ettől a tényről válik jelentőssé, hanem mert nagyon időserű problémára irányítja a figyelmet.

A témaválasztás gyökerei az 1960-as évekig nyúlnak vissza, amikor világszerte — így nálunk is — forradalom zajlott a társadalomtudományokban. Addig az absztrakt régiókban mozgó társadalomtudomány inkább a vallás, a politika vagy az ideológia felé kacsingatott, illetve ezek „nyomása” alatt tárgyalta kérdéseit. A hatvanas évektől kezdve azonban egyre több profán dolog került a tudományos „szent sarokba”. Úgy tűnt, hogy a tudomány fellázadt a vallás, az ideológia, a politika ellen. A dogmák, a leegyszerűsítések, az elszürkítések helyett a valóság „zöld réjtjét” kezdte el tanulmányozni. Vagyis a valóság struktúrái, jelei, a mögöttük meghúzódó jelentés- és üzenetegységek és rendszerek egyre izgalmasabb megvilágításban szóltak rólunk, az értünk és az ellenünk levő társadalomról, művészetéről stb.

S. Nagy Katalin jelen munkájában éppúgy, mint összes eddigi kutatásában, mindennapi környezetünk, valóságunk látszólagos és valóságos titkainak a megfejtését tűzte ki célul. A huszadik század végi technikai civilizáció, kultúra magyarországi — tíz-, húsz- vagy horribile dictu harminc-éves? — lépéshátrányaira irányítja a figyelmet. A legszemélyesebb tereinket, a lakásainkat nagyjátó alá tévő jelen kötete három szempontból vizsgálja meg azokat a lakberendezési módokat, melyeket városainkban, falvainkban talált az ország legkülönbözőbb területegyesein. Ezen belül elemzi a térkihasználást, a tárgyelhelyezést, majd a lakásbelsőket egy-egy elemét kiemelve, a képek (festmények, fotók, reprodukciók stb.), a falvédők és a tévékészülékek helyének szimbolikus jelentését veszi sorra. Mondhatni, könyvét úgy építi fel, hogy a teoretikus keret kijelölése alapján jut el a valóság — a lakás — legkonkrétabb összefüggéseikhez.

A kötet bevezetőjében leírt közhely értelmében a „Mutasd meg a lakásod — megmondom, ki vagy!” attitűddel belépve a lakásainkba, a szerző történelmi, társadalmi, osztályhovatartozás szerinti típusokba sorol bennünket. Nincs igazi vitám S. Nagy Katalinnal, de a hangsúlyokat én máshova helyezném, mint ő. Abból szeretnék kiindulni — a magam közel sem olyan impozáns és megalapozott elméleti keretét kijelölve, — amit a címlapon megjelent fotó üzenetsorai kifejeznek.

Ezen a képen egy ház látható. A ház alsó részei (a gyökerek) málladoznak, pusztulnak. Vagy

azért, mert nem fordítanak rá figyelmet, vagy azért, mert nincs rá pénz. A ház felső része már modernebb, díszített, újabban épült. De a falak minősége olyan gyenge, hogy nehéz újként elfogadni. Az új, fogalmaink szerint, valami minőségileg jobbat jelent. Lehet, hogy a ház újabb toldaléka azért olyan, amilyen, mert nem tudunk építeni, nincs pénzünk jó anyagra, vagy talán nem is lehet jó anyagot kapni nálunk. Mintha a fotó azt is megfogalmazná, hogy alul élünk, felül reprezentálunk, a „mintha” fejlődésünket mint igazi fejlődést mutogatjuk. Vagyis ha szociológiailag, szociálpszichológiailag vizsgálom személyes tereink egyikét, a lakberendezést, akkor nemcsak a személyes ízlésről, egyéni felelősségről, értékpreferenciákról tudok meg valamit, hanem a társadalom ipari-civilizációs szintjéről is. A gazdasági-politikai lehetőségek a szellemi-mentális állapot olyan falai, melyekről senki sem tud nem tudomást venni. Még az sem, aki gazdag, hisz a pénzének megfelelő színvonalat nem egy esetben nem a boltból, sőt még a kisparostól sem, hanem csak külföldről biztosíthatja.

Lakberendezési szokásaink annak a függvényében alakultak, hogy nem voltak anyagi eszközök, nem alakult ki társadalmi közgondolkodás arról, hogy milyen a magas színvonalú lakáskultúra (a budapesti lakások több mint egyharmadában ma sincs fürdőszoba.) A bútorválaszték az üzletekben csak a hatvanas évektől vált színesebbé (de minőségileg és mennyiségileg még az 1980-as évtized végén sem kielégítő). Ha történetileg nézzük a kérdést, és a második világháború utáni fejlődést tekintjük át, akkor legalább két nemzedék számára a lakás és annak a berendezése volt az egyetlen és meghatározó életcél. Ma már a fiatalok csak a teljes család segítségével tudják a létminimumukat, a lakásukat megszerezni (vagyis még ez a tényező is infantilizálja őket, hisz önállóan szinte semminek a megszerzésére nem képesek.)

Annak a tényezőnek a hangsúlyozása is fontos, hogy a tér — lakástérre gondolok most — ebben az esetben a szabadság és a lehetőség fokmérője is lehetne. De ez csak az utóbbi évtizedben van jelen a lakásépítők igényeiben, és itt is csak a magánéros építkezésekben, mert az örökklások kicsik, és tereik csak mint főbiatermelők jöhetnek számításba. Érzésem szerint ebben része van egy politikai közgondolkodás továbbélésének. A személyi kultusz ideológiai merevsége, dogmatikus, deklarált puritanizmusa még a szabadságot sugalló egyéni léttérről is lebeszélte, eltöltötte a polgárait. Az ötvenes években a másság vállalása veszélyes volt, ma meg anyagi fedezetünk olyan mértékben csökken, hogy a lakásterekben, a lakásdíszekben a behatároltság, a korlátozott lehetőség jelennek meg. Így sem az egyéniség, sem a

szubjektívizmus vállalása, hangsúlyozása nemigen jelenhetett meg, s egyhamar nem is igen fog megjelenni. Az 1945 után otthont teremtők intim szférájában, szubjektív élettereiben tehát a kollektív puritanizmus mint elv, akár akarták, akár nem, ott munkált. Az általam kissé leegyszerűsítve számba vett történelmi-társadalmi korlátok masszívan megnehezítették, sőt durván eltorzították azokat a lakberendezési szokásokat, amelyeket a szerző „A mai magyarországi lakásbelső tipológiája” című fejezetben jellemez.

Néha berzenkedtem az 1950-es évek ideológiai-politikai korlátait tükröző fogalomhasználat ellen is. Igaz, ezek a néprajzból, a történelemből kerültek a szerző fogalomkészletébe (például feudális-paraszti, falusi kispolgári, városi kispolgári stb.), de ma már le kellene rólok hántani az akkori idők előítéletes jelentéstartalmait. Így válik például teljesen pejoratívá a feudális jelző, jóllehet ma már a feudalizmus értékelése egészen más, mint az 1950-es években volt. Vitám van azzal is, hogy a szerző túlságosan társadalmi osztályhoz, társadalmi réteghez kötöten elemzi a lakberendezési szokásokat, ami merevvé teszi kategóriáit, és nem egyszer elszakítja a valóság sokszínűségétől. Számomra jobban átélhetőnek, a valóságot gazdagabban leírónak tűnik a lakásélmény alapján létrehozott silbermani tipológia, vagy a beyeri értékorientációs típusok.

Az osztályhoz, a réteghez kötöttség elfedi azt, ami pedig a személyes létezésnél meghatározó: a személyiség kreativitását, szabadságfokát. Itt egy kicsit ellentmondok saját magamnak is, hisz a korábbiakban a társadalmi lehetőségek korlátait tartottam a legfontosabb meghatározónak. Azonban ez a kettő nem mond egymásnak ellent. A társadalmi korlátok mozgáster-behatárolók, de ezen mozgásteren belül az egyének eltérő módon mozognak. Ugyanis a kreativitás és a szabadság olyan tényezők, melyek még az olyan erősen korlátozó időszakban is, mint az ötvenes évek voltak, sajátos egyéni léttér kialakítására sarkallták a társadalom egyedeit. Bár azt is le kell szögezni, hogy a lakásbelsőben tükröződő szuverenitást nemcsak a politikai-ideológiai korlátok, az anyagi lehetőségek korlátozzák, hanem például a divatok is.

S. Nagy Katalin fogalomhasználata csak a lakberendezési szokásokat tárgyaló fejezetben tartalmaz dogmatikus elemeket, egyébként elemzési szempontjaiban és módszerében mindig jelen van az 1960-as évek nyitottsága. Bár bizonyos értékek megítélésében a hatvanas évek korlátai is fellelhetők. Például a XVIII. századi holland polgárok tárgyhalmazának meglátja a pozitívumait, hisz a mai, magas szintű holland lakáskultúra alapjait vetették meg. Ugyanakkor egy mai magyar tárgyhalmazónál az ilyen irányú tevékenység nem mi-

nősül pozitívumnak. Itt nagyon ingoványos területhez érkezünk. Ki tudja megmondani, hogy a faluról felkerült városiak gyökérőrzése mikor pozitív és mikor negatív? Miért pozitívabb, ha valaki a polgári gyökereit, tárgyait, emlékeit teszi maga köré, annál, aki egy szegény, „feudális” (?) paraszti kultúra tárgyaival veszi körül magát? A norvégok büszkéek arra, ha faluról kerültek a városba, ha valamelyik ősiük paraszt volt. Talán csak itt, a közép-európai térségben nem számít ez az értékek közé. Ugyanez a változó szemlélet érhető tetten a vagyongyűjtéssel kapcsolatban. Húsz évvel ezelőtt még elítélendő volt, ha valaki nyíltan bevalotta, hogy vagyont kíván gyűjteni (puritanizmus). Ma ez egyáltalán nem bűn, sőt egyre inkább olyan pozitív értéké válik, hogy azt közösitik ki, aki nem ezt teszi.

Mindezek azt mutatják, hogy S. Nagy Katalin még abban is példamutató, hogy közel két évtized tudományos és közgondolkodásáról és ezek változásairól éppúgy képet ad, mint változó világunk egy adott időperiódusának jellegzetességeiről. Nem véletlen, hogy a tanulmányában felhalmozott új kutatási eredmények, a szakirodalom magabiztos ismerete alapján nyerte el a kandidátusi címet. (Gyakorlatilag egy kandidátusi disszertációt tart a kezében az olvasó.) Arra szeretném a szerzőt biztatni, hogy ásson minél mélyebbre mindennapjainkban. Vizuális kultúránk, szemléletünk elmaradottságáról, jellegzetességeiről minél több adatot, tényhelyezzen el abban a bizonyos „széles sarokba”. Önmagunk minél pontosabb megismerését szolgálják ezek az adatok és tények. Hozzásegíthetnek kreativitásunk és szabadságvágyunk nyílt vállalásához.

Szilágyi Erzsébet

(Majdnem) ingyenes jogtanácsadás

Dr. Kiss Zoltán: Video Magyarországon — A felhasználás jogi lehetőségei és gyakorlata. BMK, Budapest, 1987.

Olykor érdemes felfigyelnünk olyan kiadványokra is, amelyek nem a legfejlettebb országok, a jövő propagálói, hanem például abban segítenek, hogy ne csúpján el a vámos, és szép légváraink ne semmisüljenek meg az első íróasztalnál. Kiss Zoltán könyvecskéje ilyen praktikus tanácsadó (nem tudom, hány példányban jelent meg, de lévén olcsó, közhasznú információtár, én százezres példányszámban árusítanám az újságárusoknál), amely

mind a laikus állampolgárok, mind a törvénysértő profik számára ugyanúgy szükséges, mint az autószerelőknél a KRESZ.

Hazánkban általában elmaradt a video társadalmi használatbavétel jogi, kulturális, politikai, szervezeti szabályozása és segítése, s a video sok szempontból (és függetlenül attól, hogy mit is hordoz!) a kultúra fekete bárányának számít. Az embereket viszont ez nem sokat zavarja, s köztudott, hogy hazánkban, ahol sok családnak nincs rendes lakása, még többnek nincs telefonja, a képmagnók aránya a szocialista országok között messze a legmagasabb. A sajtóban igen gyakran találkozunk a videóval kapcsolatos jogokkal, a törvénysértő esetek leírásával; ezek a cikkek azonban legjobb esetben nem teljesekek, olykor felszínesek, vagy egyenesen téves információt közölnek. Ezért is fontos e könyvecske. Gondoljunk csak a „jöhísemű törvénysértőkre” — könyvtárakra, művelődési házakra és iskolákra —, akik a közérdeket szolgálva, de a törvény nem ismeretében esetleg szembekerülnek a hivatallal.

Az első oldalak a technika és a készülék, illetve kazettaellátást vázolják. Ez amolyan rövid ismeretterjesztés, főleg a laikusoknak. A továbbiak már a laikusokhoz és a profihoz egyaránt szólnak, s a referenci részek minden törvényt, szabályt és a referenci részek minden törvényt, szabályt és a fontosabb címet tartalmaznak. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a sajtótörvény alapján inkább a hagyományos sajtótermékekre koncentrált. A video mind technológiailag, mind társadalmi felhasználási gyakorlatában eltér ezektől, s ez különösen érvényes egy alapvetően centralizált tömegkommunikációs rendszerű országban. Megítélesem szerint, s ez sok szakember véleménye, a videónál sokkal jobban kellett volna érvényesíteni annak „mozgóképi” és decentralizált lényegét a törvényalkotásban is.

A vámszabályoknak és magának a „videózásnak” az áttekintését követően a felvételek engedélyezésének, a köteles példánynak és a szerzői jogoknak a tárgyalása következik. E témakörben akár fogyasztóként, akár alkotóként igen sokan tapasztalhatjuk a törvény, a jogszabályok olyan megsértését, amelyre szinte lehetetlen lenne a „büntetést” kiszabnunk, mert a tényleges társadalmi gyakorlat, s ennek részeként az ország gazdasági helyzete, a technikai ellátottság szintje nem is engednék meg, hogy ma valamennyi jogszabályt teljes mértékben érvényesítsünk. Elég a kötelespéldányra utalnunk. Jelenleg az ország legnagyobb információs központjaiban (így a nagy könyvtárakban vagy a Magyar Filmintézetben, a televízióban és másutt) szó sincs a kötelespéldány „kötelezettség” betartásáról és érvényesítéséről. A nemzeti kultúra dokumentumai vagy fennmaradnak, vagy nem. A filmművészet klasszikus értékeiről már tudjuk, hogy azok jelentős része nem

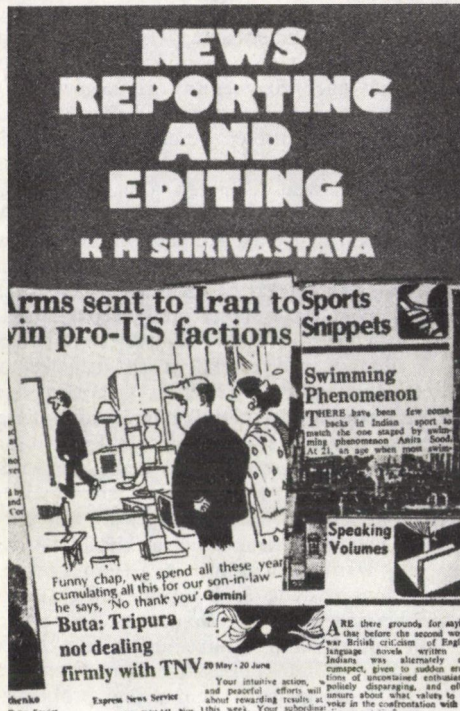
marad fenn. A jövő kutatói számára nem lesz olyan „levéltár”, amely az egyre jobban előtérbe kerülő elektronikai mozgóképi kultúra, vagy bármilyen más videós rögzítés anyagát megőrizzé. De említhetnénk a jogdíj kérdését is: a magyar filmalkotók esetleg együttesen pereljék be alkotásaik videón való terjesztőit, amikor azok egyenesen „szívességet tesznek”, hiszen a magyar filmek nagy többségét sajnos a közönség nem igényli. Ehhez képest már csak örülhetünk annak, hogy a másolásra és terjesztésre vonatkozó tiltásokat sem tartja be a magyar nép. Hiszen ez nemcsak a pornóra vonatkozik (amelynek káros hatásait idáig még egyetlen tudós sem jelezte), hanem olyan filmművészeti értékekre is, amelyeket az állami intézmények „elfelejtettek” megőrizni vagy megvásárolni. Így örülhetünk annak, hogy az esztétikai tanszékeken és másutt akadnak olyan törvénysértők, akik nem áttalották ezeket illegálisan lemásolni és a jövő filmesztétikai tanárainak titokban vetíteni.

Kiss Zoltán feladata, amelyet kiválóan, röviden és közérthetően oldott meg, természetesen nem a jogszabályok és a társadalmi gyakorlat összefüggésének elemzése, hanem ezek ismertetése volt. Így legalább tudjuk, hogy törvénysértők vagyunk. A kazetta terjesztéséről is részletesen szól. Itt azonban ismét nem a jogi problémák akadályozzák meg a fejlődést, hanem a tőkehiány. Így például hiába adtak ki újabbban vagy két tucat engedélyt, továbbra is csak egy-két tőkeerős intézmény ruhgat labdába. Mindenesetre a közművelődési-oktatási intézmények számára nagyon hasznos törvényadta lehetőségeik ismerete.

A kábeltelevízió jogszabályainak ismertetésekor egy aggályom támadt. Az még érthető, hogy a műszaki szabványok betartására kötelezik a helyi rádiókat, a kábeltelevíziós rendszereket, a helyi kis csapatokat. Az azonban már kevésbé, hogy monopolhelyzetben lévő rádiókat és televíziókat „szakmai” zsűrizésére jogosítják. Ha műszakilag a „szabvány” fontos, viszont kulturális szempontból talán éppen hogy „a szabványtól való eltérés” lenne hasznos. Mindenesetre döntsek el a helybeliek, akik csinálják és akik fizetik, hogy nekik mi a jó!

A műholdas televíziózás jövője biztató. Kár, hogy nálunk oly kevesen tudnak németül és angolul. Örülhetünk annak, hogy e téren nem lesz szükség tetőtérbe süllyesztett titkos vételre, ugyanis „magánszemélyek a DBS műsorokat mindenféle korlátozás nélkül vagy külön engedély nélkül vehetik . . .”

Szekeres Péter

Újságíró-iskola indiaiaknak — angolul

K. M. Shrivastava: *News reporting and editing* Sterling Publishers LTD. New Delhi, 1987.

A maga nemében igen érdekes könyvet tart kezében az olvasó. A cím önmagában — *Újságírás, hírszerkesztés* — nem sok újdonságot ígér, a könyvbe belelapozva azonban kiderül, mily jelentős hiányt pótló mű megírására vállalkozott a szerző. Az indiai újságírásnak ugyanis, bár már több mint kétszáz éves múltra tekint vissza, eddig még nem készült el speciális kézikönyve. Annak ellenére sem, hogy az egyetemeken 1941 óta működnek újságírói tanszékek. Itt a diákok továbbra is angol és amerikai tankönyvekből tanulnak, s a gyakorlati életbe kikerülve ez bizony sok gondot okoz számukra. Ezen próbál segíteni K.M. Shrivastava, a punjabi egyetem (Patiala) újságírói és tömegkommunikációs tanszékének vezetője, aki egyben nagy újságírói és politikai gyakorlattal rendelkező neves szakember, több fontos indiai és nemzetközi bizottság tagja.

Könyve egy speciális, de jelentős számú réteg-

nek — a soknyelvű Indiában angolul író újságíróknak készült. Számukra nyújt segítséget, hogy meg tudjanak birkózni a sajátos helyzetükből adódó számtalan feladattal.

A mű kimondottan tankönyv jellegű, és egészen az alapoknál kezd — a *hír fogalmánál*. Érdekességként értesülünk róla, hogy a „hír”-t jelentő angol szó (news) az égtájak (north, east, west, south) kezdőbetűiből képzett betűszóként is értelmezhető, jelezvén, hogy a hír a világ bármely tájáról érkezik. Itt adja meg a szerző a definíciót is: „A hír egy közelmúltban lejártszódott fontos vagy érdekes eseményről vagy kinyilvánított véleményről szóló beszámoló”. Röviden, a hír a jelen történelme. A továbbiakban a hír születését és „életének” különböző állomásait követhetjük nyomon.

Először a szerző a „bölcsővel” ismertet meg minket — részletesen ír a *riporterek, szerkesztők munkájáról*, és azokról a tulajdonságokról, amelyek munkájuk ellátásához szükségesek.

Utána rátér a *hír megszervezésének* „arany szabályára”, amely érdekes módon szintén a „news” szó betűiből vezethető le:

n = newsworthiness (van-e hírértéke az adott eseménynek);

e = emphasis (legfontosabb és legérdekesebb tények kiemelése);

w = what, when, where, who, why + how) mi történt, mikor, hol, ki tette, miért és hogyan);

s = sources of information (információforrás).

Ennek a szabálynak az alkalmazását azután, kimerítő részletességgel, több példán követhetjük nyomon.

A következő nagy témakör a *hírgyűjtés*. A szerző külön-külön fejezetet szentel a különböző hírforrásoknak (hírügynökségek, sajtóközlemények, beszédek, tájékoztatók, sajtókonferenciák), ismertette a riporter hírgyűjtő munkájának technikai részleteit, bizonyos magartatási, etikai szabályokat, mindezt bőségesen kőrtve példák-kal.

Külön fejezetben, mintegy kiemelten részletezve foglalkozik a *parlamentari tudósításokkal*. Itt taglalja az indiai parlamenti rendszert, annak működését, a törvényhozási folyamatot, a költségvetés tárgyalását, a különböző parlamenti bizottságokat, a titkárságot. Gyakorlati tanácsokkal látja el az újságírókat — mit, mikor, hogyan kell (és lehet) lejegyezni a parlamenti üléseken.

A továbbiakban példákat találunk különböző témájú (bűnügyi, egészségügyi, sport-, kulturális, politikai) riportokra, rávilágítva különböző technikai-szerkesztési problémákra.

A szerző ugyancsak külön fejezetben ír az *interjúról* mint speciális előkészítést, felkészülést kívánó újságírói feladatról (megfelelő körülmények,

léggör teremtése; helyes magatartás; lejegyzési módok).

A műfajok ismertetését mintegy lezárandó, érdekes és fontos típussal ismerkedünk meg: a fő helyen közölt tudósítással (feature). A feature-t azt különbözteti meg általában a hírektől (amelyek fontos és időszerű tényeket közölnek), hogy elsősorban érdekes dolgokról számol be. A szerző több példán mutatja be a különböző feature-típusokat (hír-, évforduló-, szórakoztató, komoly, elemző, felderítő, oknyomozó feature stb.).

A következő fejezet, címe szerint, még mindig a tudósítások egyik fajtáját tárgyalja, a mögöttes tartalom azonban érzékeny és problematikus területet jelent, ez: *a fejlődő országokról szóló híradások*. Shrivastava nyomatékosan felhívja az újságírók figyelmét: szakítani kell a rossz szokással, hogy a fejlődő országokkal kapcsolatban csak hivatalos, hízelgő hangú féligazságokat lehet közölni — ez nagyon rontja az újságírás hitelét. Törekedni kell a valóság teljes feltárására és bemutatására, nem szabad egyoldalú, propaganda-izű, szintelen tudósításokat közölni. Ehhez számos riportszerkesztési tanácsot ad, több példával.

A következő fejezetben a szerző a hírszerkesztés aprólékos, nagy odafigyelést igénylő munkáját részletezi. Ismerteti a különböző szerkesztői feladatokat, a szerkesztőstábon belüli munkamegosztást, a telexen érkező hírek értelmezését, feldolgozását. A hírszerkesztésnél kitér egészen apró technikai részletekre: nyelvtani sajátosságokra, a

szavak jelentéskülönbségeire, fogalmazási módokra, nyelvhelyességre; bevezet az újságírói zsargonba — például hogy az egyes kifejezések mögött milyen jellegű hírforrás, milyen sajátos tartalmú információ rejlik.

Végül kitér nyomdatechnikai kérdésekre is: megfelelő betűtípus kiválasztása; címek, alcímek, szöveg elrendezése; betűhelyek kiszámolása; az oldalak formai és tartalmi szerkesztése; fényképek szerepe, megfelelő kiválasztása.

Shrivastava az utolsó érdemi fejezetben összehasonlítja az újsághíreket a *rádió és a televízió híreivel*. Nyilvánvaló, hogy a rádió és a televízió gyorsabban közli az eseményeket, az emberek mégis olvasnak újságot, mert részletesebben akarnak tudni bizonyos dolgokról. Az újsághírek szerkesztésénél ezt a szempontot alaposan figyelembe kell venni. A televízióban és a rádióban pedig, éppen az egyszeri elhangzás miatt, világosan, egyszerűen kell megfogalmazni a híreket.

A könyv lezárásaként a szerző jó néhány feljegyzésre érdemes, hasznos megjegyzést gyűjtött össze híres emberektől, neves újságíróktól, melyek közül egyet talán e lényeglátó s olykor finom humorral átszőtt könyv mottójaként is idézhetünk: „Írni bármilyen futóbolond képes. A szerkesztéshez azonban isteni adottság kell” — H. W. Nevinson.

Völgyi Zsuzsa

Media Perspektiven

Akik a kábelt összekötik

A kábeltelevízió előfizetési díjai az USA-ban közel tíz évig változatlanok voltak. 1987. januárjában azonban ez a helyzet megváltozott: a Miami és Seattle közötti mintegy 6500 kábeltársaság közel harminc százalékkal emelte árait. (1986-ban egy amerikai háztartás még átlagosan havi huszonöt dollárt fizetett a kábelbérletért). Az emelés fejében a társaságok az ismétlések és az „olcsó programok” ritkulását, az igényes műsorok nagyobb részarányát, a „made-for-cable-programing”-korszak eljövételét ígérik.

A nagy kábeltársaságok rekordnyereségeket könyvelhetnek el. Ezek az úgynevezett MSO-szervezetek (multi system operators) nemcsak a helyi kábelmonopóliumokat tartják kézben, hanem a műsorkészítőket és a műsorok összeállítóit is.

Az USA-ban a kábeltörvény megszüntette az előfizetési díjak „piacgátló” korlátozását, s a nagyvárosi hálózatok létrejöttével nagyjából befejeződött a kábelberuházás: a háztartások mintegy háromnegyede tartozik valamelyik hálózathoz, a többi bevonása már nem gazdaságos. Új, sikeres szolgáltatások sorát vezetik be, mint például a televíziós-telefonos bevásárlás (homeshopping). Ezek a tényezők a kábelüzlet számára olyan előnyös gazdasági helyzetet teremtettek, hogy sikerrel verheték vissza a közvetlen sugárzású műholdak és az előfizetési televízió támadását.

A koncentráció mértéke, az MSO-k megerősödése olyan mértékű, hogy 1987 elején a tíz legnagyobb kábeltársulás ellenőrizte a piac felét, de ez a szám egy év alatt akár a nyolcvan százalékot is elérheti. A kábelvezést az ötvenes években több

száz kis cég indította el, ezeket azonban a tökeerős óriáscégek lassanként beolvasztották vagy kiszorították. Részesedési arányuk az elmúlt évtizedben negyvenről huszonöt százalékra csökkent. A kábelhálózatok ugyanis elsősorban a nagyvárosokban alakultak ki, itt pedig a „multik” erősebbnek bizonyultak. Ők birtokolták vagy ellenőrizték ugyanis korábban az összes többi tömegkommunikációs intézményt: a rádiótársaságokat, a kiadókat, a műsorkészítő vállalkozásokat, a filmstudiókat. Felvásárlás, fúzió, konzorciumképzés útján sorra beolvasztották a kisvállalkozásokat a tökeerős anyatársaságba. Az 1984-es kábeltörvény (Cable Act) ugyan tiltja a különböző jellegű közlési eszközök egy kézben való felhalmozását (a „cross-media-ownership” kialakulását), s ezt helyi szinten lehet is valamelyest tartani és ellenőrizni, az USA egész területén azonban a folyamat feltartóztathatatlan.

1986 végén az USA-ban már 42,2 millió háztartás tartozott valamilyen kábelhálózathoz. Ez az összes televíziós háztartások 48 százaléka. A kábeltársaságok közül tízhez tartozik egymilliónál több előfizető (itt a Tele-Communications Inc. — TCI — vezet 5,1 millió előfizetővel), további tíznél pedig fél és egymillió közötti előfizetőt tartanak nyilván.

A „listavezető” nemcsak 646 millió dolláros tőkéjével tartja vezető helyét a tömegkommunikációs eszközök piacán, hanem agresszív terjeszkedő stratégiájával, 330 helyi kábelrendszer működtetésével, és egyre növekvő részesedésével más konsernek tevékenységéből (filmgyárak, moziláncok, de főként a többi kábelszervezet). Öve a Time és a Life újságkiadó a Scott, Foresman and Co. könyvkiadó, valamint a legnagyobb fizető televíziós csatorna, a Home Box Office (újabb tízenöt millió előfizetővel). Nagymértékben vesz részt a Warner Communications szórakoztató konzern révén a hollywoodi filmgyártásban, zenei művek kiadásában, a videoüzletben, sőt a játékgyártásban is.

Előfordul olyan eset is, hogy az eredeti kábeltevékenység háttérbe szorul, sőt el is tűnhet, a cég

mégis helyén marad a tömegkommunikációs eszközök piacán. A Newhouse Broadcasting kábelhálózata például családi vállalkozással fokozódott le, viszont a Random House könyvkiadó és 26 napilap kiadóhivatala birtoklása révén tartja kilencedik helyét a multik sorában.

Az effajta „vertikális koncentráció”, amely a tömegkommunikációs termékek piacának különböző fokait tartja ellenőrzése alatt, nemcsak az USA-ban érezhető jelenség, hanem Nyugat-Európában is. Világszerte megfigyelhető, hogy merev szabályozás oldására irányuló politika nem korlátozza (ami a célja lett volna), hanem éppen erősíti a „cross-media-ownership” kialakulását. (1987. 8. szám)

INTERMedia
INTERNATIONAL INSTITUTE OF COMMUNICATIONS JULY/SEPTEMBER 1985/VOLUME 13/NO. 4/3

Távoktatás Ázsiában

Európában, ahol az iskolarendszer évszázadokkal ezelőtt alakult ki, a távoktatást szegényes dolognak tartják, hiszen az emberek döntő többsége mindössze néhány percnyi távolságra lakik valamelyik iskolától. Más országokban azonban, ahol nincsenek ilyen beiskolázási lehetőségek, a távoktatás fellendülőben van.

Ázsiában például máris bebizonyította létjogosultságát, s növekvő népszerűségnek örvend mind a pedagógusok és a tanulók, mind a pénzügyi és földrajzi nehézségekkel küszködő intézmények számára.

Az ázsiai népesség a legutóbbi tizenöt év során mintegy 700 millióval gyarapodott, s az 5–24 éves korúak közül mintegy 400 millióan nem jutnak semmiféle iskolába. Rendkívüli gondokat jelent ez, hiszen együtt jár az analfabetizmus terjedésével is.

A távoktatás szervezett keretek között való megoldása azonban nem kis feladat sem az adminisztráció, sem az érintett tanítók és diákok számára. A műszaki-technikai kérdések a nehézségek újabb dimenzióját alkotják, s ráadásul ott vannak még az olyan motívumok, mint például az, hogy a tanuló önmagában (a tanító és a tanuló társak jelenléte nélkül) nehezen tudja ellenőrizni előrehaladását.

Egy érdekes programot valósítottak meg Indonéziában, ahol műhold segítségével interaktív kapcsolattartás lehetőségét építették ki az oktatók és a tőlük esetenként akár több száz kilométerre tartózkodó tanulók között.

A pedagógusok arról számoltak be, hogy ez a rendszer alkalmas a folyamatos, hatékony oktatásra, s hogy ennek révén a legkülönbözőbb oktatási fokozatok feladatai sikerrel megoldhatók.

Az ilyen szemléletes próbálkozások és más ázsiai országok kitartó erőfeszítései arra utalnak, hogy a távoktatás ezen a földrészén eszményi módon alkalmazható lesz a jövőben. (1987. július —september)

le nouvel Observateur

A sajtó hatalma Franciaországban

„A sajtó a negyedik nagyhatalom Franciaországban; mindenkit megtámad, de őt nem támadhatja meg senki. Mindenkit megszól, leccsepül, meggyaláz. Azt hiszi, csakis őtöle függenek a politikusok, és őtöle függenek az irodalmárok is. Arról viszont hallani sem akar, hogy ő is függene valakitől. Neki ugyanis szentek és sérthetetlenek az emberei . . .” Ezek a sorok látszólag mit sem veszítettek időszerűségükből, pedig Balzac 1840-ben írta őket. Franciaországban ma is gyakran hallani: a sajtó túl sokat enged meg magának, a sajtónak túl nagy a hatalma. De vajon igaz-e a vád? És kicsodák valójában az újságírók? Gátlástalan törtétek, notórius hazudozók? Vagy, épp ellenkezőleg, megfélemlíthetetlen bajnokai az igazságnak? *A Le Nouvel Observateur* című párizsi hetilap nemrég egész blokkot szentelt a probléma elemzésének.

Az idézett vádban az a különös, hogy a politikai vezetők éppen olyan sűrűn hangoztatják, mint az egyszerű újságolvasók. Chalandon „a sajtó hatalmi monopóliumáról”, a hírhedt Le Pen a médiумok és egyes baloldali politikusok „összejátszásáról”, Michel Poniatowski „az újságírók ártalmas tevékenységéről” beszél (miközben azt fájlatja, hogy a gyémántügy idején a sajtó politikailag kivégezte Giscard d'Estaing-t, holott azok a gyémántok, melyeket a volt elnök meg se tartott magának, sokkal kisebbek és sokkal csúnyábbak voltak, mint amelyeket de Gaulle meg Pompidou kapott ajándékba), Charles Pasqua, a jelenlegi belügyminiszter pedig legszívesebben hazaárulásban marasztalná el azokat az újságírókat, akik hétpecsétes titkokat szivárogtatnak ki, leleplezik a francia titkosszolgálat üzelmeit, sőt az ügynökök nevét és arcképét is közzéteszik.

A gyanakvás és a bizalmatlanság az újságolvasók körében is eleven. Ha ők ritkábban nyilatkoznak is, tény, hogy míg 1946-ban ezer lakos-

ra 370 újságolvasó jutott, ez a szám 1983-ban 170-re csappant. A közvélemény-kutatások szerint a megkérdezett franciák 52 százaléka úgy véli, hogy a politikai-gazdasági hatalom rendelkezik a médiumokkal, és csak 48 százalékuk állítja, hogy a médiumoknak is lehet némi befolyásuk a politikai élet alakulására. Ebben az általános bizalmatlanságban talán az is szerepet játszik, hogy mindössze hat tökéscsoport (az Hachette, az Hersant, a Compagnie Européenne de Publications, a Filipacchi, a Bayard-Presse és az Expension) osztozik a francia sajtó monopóliumán, és hogy az ember egy kezén is meg tudja számlálni a még létező független orgánumokat.

A francia újságírást persze — fejt ki cikkében André Burguière — már megszületése pillanatában szoros szálak fűzték a hatalomhoz: Théophraste Renaudot alighanem Richelieu áldásával és anyagi támogatásával alapította meg 1631 májusában a *La Gazette* című első francia újságot. Am a sajtó kezében sohasem összpontosult akkora hatalom, mint a Restauráció és a Júliusi Monarchia alatt. Ebben a hosszú, 1814-től 1830-ig tartó időszakban, amelyben a pártta szerveződés útja el volt vágva, a politikai irányzatok egy-egy lapban testesültek meg. Az újság ekkor még luxuscikk, a társadalmi elit kiváltsága. Többnyire azok írják a lapokat, akik olvassák őket. A kor szellemi kiválóságai, Chateaubriand, Benjamin Constant, Guizot vagy Thiers maguk is gyakori munkatársai egyik-másik orgánumnak, mivel szentül meg vannak róla győződve, hogy a világot az eszmék lendítik előbbre, az újság pedig a leghatékonyabb módja az eszmék terjesztésének. Azokban az években a legnagyobb lapok alakítják és döntenek meg a kormányokat, sőt ők nevelik a forradalmárokat nemzedékét is. Nem véletlen, hogy akkor tör ki az 1830-as felkelés, amikor közzéteszik annak a negyvennégy újságírónak a nyilatkozatát, akiket Thiers gyűjtött maga köré a *Le National* szerkesztőségében.

1836-ban megjelenik az első nagy példányszámú, olcsó lap, a *Siècle* Emile de Girardin szerkesztésében. A sajtó, igaz, új közönséget hódít meg magának, de elveszíti a politikai életre gyakorolt befolyását, és részben elveszíti legitimitását is. Már nem meggyőzni akar, hanem szórakoztatni, már nem meghatározott irányvonalat követ, hanem a minél népesebb olvasótábor igényeihez próbál alkalmazkodni. A tömegsajtó hajója a politikamentesség nyugalmas öbleit kedveli.

Ha a sajtó lemond a politikai élet közvetlen alakításáról, a hatalomról korántsem hajlandó lemondani, jöllehet ezt a hatalmat közvetett módon, rejtve, az olvasók tudta nélkül gyakorolja. Szenzációs felfedezéseket tesz, rágalomhadjáratokat indít, embereket feketíti meg. Mindezt nyugodt lelkiismerettel, hiszen csak küldetését teljesíti: tá-

jékoztat, védi a szólásszabadságot. Csakhogy, főként a Harmadik Köztársaságtól kezdve, egyre-másra szaporodnak azok a lapok, amelyek azokat támogatják, akik megfizetik a szolgálataikat. Ezek a lapok a botrányokból élnek, vagy úgy, hogy leleplezik, vagy úgy, hogy agyonhallgatják őket.

A Panama-botrány idején például a sajtó kétféleképpen reagált az eseményre. Egyes lapok (így a *Le Figaro* vagy Clemenceau *La Justice* című lapja) egy követ fűjtak a pénzemberekkel, hatalmas reklámot csaptak a kétes vállalkozásnak, majd amikor 1889-ben bekövetkezett a bukás, eltussolták a sikkasztásokat és a képviselők megvesztegetését. A csönd három évig tartott, amíg az antiszemita Edouard Drumont, akinek kapóra jött az eset, ki nem teregette a szennyest. Erre a jobboldali és a szélsőbalos sajtó is felzárkózott. Az eredmény: négy miniszter és több radikális képviselő kénytelen lemondani, közöttük Clemenceau is. Clemenceau-t melleleg, nem sokkal később, egy másik sajtókampány juttatja vissza a politikai életbe. Az, amelyet az igazságtalanul meghurcolt Dreyfus kapitány rehabilitálásért indítottak.

Általános vélemény szerint ilyen sajtóhadjáratok ma már nem lehetségesek Franciaországban. Az újságírók pesszimisták. Edwy Plenel például (ő derítette ki, milyen szerepet játszott Hernu a Greenpeace-botrányban) azt állítja, hogy korántsem a leleplező cikksorozat buktatta meg a minisztert. Egyszerűen arról van szó, hogy a hatalmi csoportok olykor fegyverként használják fel egymás ellen az újságokat. Ha a hatalmon belül nem gyengül meg amúgy is valakinek a pozíciója, bármilyen leleplező cikket közölhetnek róla, akkor is helyén marad. Pierre-Luc Séguiilon véleménye is ezt az álláspontot árnyalja. Őszerinte a médiumok csak felnagyítják, „felfűjják” és hitelesítik az általuk bemutatott eseményt. De igazi hatalmuk nincsen, sőt egyre több a kötöttségük. Domonique Jamais (ő sokáig a *L'Aurore* című napilapnak volt a belső munkatársa) elhatározta még Giscard d'Estaing idején, hogy vezércikket ír a gyémánt-ügyről. Amíg összegyűjtötte a dokumentációt, tervének híre eljutott a laptulajdonoshoz, majd onnan a köztársasági elnök kabinetfőnökén keresztül magához Giscard d'Estaing-hez. A cikk letiltása azután ugyanezen az úton jutott el, ellenkező irányban, a szerzőhöz.

Az újságírók csüggesztő nyilatkozatait olvastán Camus szavai jutnak eszébe az embernek, azé a Camus-é, aki, kell-e mondani, maga is újságíró volt: „Amikor a sajtó szabad, akkor vagy jó, vagy rossz; de amikor nem szabad, akkor egészen biztos, hogy rossz. A sajtónak is ugyanarra való a szabadság, mint az embernek, lehetőség, hogy jobbá legyen általa. A szolgátságban csak az biz-

tos, hogy még rosszabb lesz.” (1987. augusztus 28. — szeptember 3.)

Reggel akármit el lehet adni

A televízió lassan napi huszonnégy óras szolgáltatás lesz, s ezen az úton fontos mérföldkő a reggeli televízió bevezetése. 1987 nyarán már az első konferenciáját is megtartották Londonban. A vendéglátó a „Tv-am” volt, a világ egyetlen olyan televíziós intézménye, amely csak reggeli időben sugároz műsort. Európában az első reggeli műsort a BBC szolgáltatta — két héttel a Tv-am startja előtt.

A reggeli televíziózás célja: a késő este és az éjszaka eseményeiről tájékoztatni a nézőt és főként — igazán felbreszteni. (Az angolok állítólag nehezen ébrednek, és reggel módfelett ingerültek.) A reggeli műsor hangvétele mindig vidám és derűs, képei napfényesek és barátságosak. Pszichológusok szerint a hang és a látvány erősíti egymást, ezért a reggeli rádiózás önmagában kevés a jókedvre hangoláshoz.

Amikor negyvenöt éve az USA-ban az első reggeli televízióadás megindult, nem az emberek felbresztése volt a fő cél. „Reggel akármit el lehet adni” — ezért is a reklám teszi ki a reggeli adás legnagyobb részét. A kezdeményezés először „Radio with Pictures”, később „Today” néven futott, majd hírelemző műsorrá alakult, sok lendülettel és jókedvvel. (A reggeli televíziózás kezdete a háború idejére esett, amikor az információs igény reggel mindig igen magas volt.) Az egyes amerikai televíziós társaságoknak megvolt a saját reggeli műsoruk („Good Morning America” — ABC és „Make up America” — CBS), de az adásidő közel felét a helyi adók műsora tette ki.

Európában a BBC volt az első kísérletező 1980-ban, a kísérlet három hónapig tartott, és lesújtó eredménnyel zárult. A közvélemény a reggeli televíziózást erkölcstelennek érezte, csak a gyerekek és a munkanélküliek lelkesedtek érte. Ekkor még többnyire egyetlen készülék állt a lakásban, az sem volt hordozható, így az adás nehezen érte el célját.

Mivel az ITV 1982-ben meghirdette a maga reggeli műsorát, a BBC is belement a versenybe, s megkezdte 7 órakor a „reggeli hangulatkeltést”. Két és fél órában öt adásnapon (a héthez hiányzott a pénz!) lezser öltözétű, pulóveres bemondók-

kal indult a műsor. Jelszava pedig: csak vonzó legyen! 1983 januárjától pedig „Breakfast Time” lett a címe, „komolyság és tréfa könnyű keveréke”, minden formalitás nélkül. A gondot a hírek okozták, sohasem ismételték az estieket azonos módon. Az Eurovízió hírszolgálatára csak délelőtt 11 órától működött, a híreket többnyire az újságok éjszaka gyűjtött anyagából válogatták. Később a tizenhárom körzeti stúdió bekapcsolása enyhítette a London-centrikusságot.

Minden harminc percben volt hírszolgáltatás, közben sport, időjárás, lapszemle, interjúk — többnyire a reggeli lapok témáiból. A hatmillió fonttal gazdálkodó, százfős stáb akkor nyert csatát, amikor a sajtó így írt: „a reggeli televízió ugyanúgy része az angol reggeli rituálénak, mint a ham and eggs”.

A Tv-am, a kereskedelmi műsor, igen rosszul rajtolt. Kiváló erőket és első osztályú szakembereket gyűjtött össze, s vasárnap reggel a heti események elemzésébe fogott. A túl komoly hangvétel is hozzájárult, hogy a nézőszám félmillió alatt maradt (a BBC 1,4 milliós átlagával szemben). Új műsorvezetőkkel aztán sikerült a helyzetet javítani, ezek a gyermeknezők kedvét keresték és korábban kezdték hírműsoraikat. A parlamenti választások idején utol is érték némelykor a BBC nézettségét. A reklám a Tv-am adását évről évre növekvő bevételhez juttatta, ez 1987-ben elérte a 6,4 millió fontot.

A Tv-am műsora három részre oszlik: hat és hét óra között a koránkelőket egészen rövid hírekkel tájékoztatják. Hét órától az iskolásokhoz szólnak rövid rajzfilmekkel, majd sporthírekkel, popzenével folytatják, félóránként ötperces hírműsorról. Kilenckor az utolsó hírosszefoglalás, immár a háziasszonyoknak, majd egészségügyi, gyermeknevelési tájékoztatás, horoszkóp, divat és háztartási tanácsadás következik.

A mérések szerint a brit lakosság hatvan százaléka időnként, negyvenkét százaléka pedig hetenként legalább egyszer nézi a reggeli televíziót. A bekapcsolási csúcstól kilenckor van, ilyenkor a háztartások tizenöt százaléka figyeli a műsort. Egy-egy néző átlagosan húsz-harminc percig nézi — nagyjából ennyi a klasszikus angol reggelizés ideje. A gyermekes családok viszonylag többet nézik a reggeli adást, de itt a televízió afféle „baby-sitter”-szerepet is betölt. A lakosság hatvan százaléka véli úgy, hogy a televízió zavarja reggeli ritmusát, ők inkább a rádiózást választják. (Sokan tiltakoznak az ellen, hogy a bemondó nézze őket, amint hálóingben vagy anélkül mászkálnak a lakásban!)

Az angolok véleménye szerint a hosszantartó reggelizéssel függ össze, hogy Angliában úgyahogy elterjedt a reggeli televízió, hiszen Franciaországban vagy Olaszországban a reggelire átlag-

ban hét percet fordítanak. A franciák csak 1985-ben, tízévi vita után vezették be (az Antenne 2-n „Telematin” néven). Hét órától itt is az iskolások számára sugároznak változatos, rövid műsorokat, nyolc után pedig a parasztoknak, akik „már maguk mögött tudják a hajnali istállóbeli munkát”. 8.15-kor már indul az első sorozatműsor. Az átlagos francia nézőszám hárommillió körül mozog.

Olaszországban a magánadók könnyű szórakoztatásra korlátozzák reggeli műsoraikat, és ezek nagyrészt ismétlődésből állnak. A RAI előzetes mérése negatív véleményeket rögzített: 7.15-kor az olaszok negyven százaléka alszik, 7.30-kor huszonegy százalékuk, s az olaszok nem fordítanak sok időt a reggelire. Az „Una Mattina” végül

is 7.20-tól 9.40-ig tart. Félóránként időjárásjelentés, majd hazai híresszefoglaló következik, esetleg névnapjukat ünneplő nevezetességeket hívnak meg egy kávéra a stúdióba. Népszerűek a korai munkahelyeket bemutató riportok (gyár, kórház, farm). Itt is horoszkóp, népszokások és tudományos népszerűsítés következik, majd a film és a színházműsor.

A reggeli műsorok sikerét többnyire a műsorvezető személye biztosítja, aki nem biztos, hogy a legfelkészültebb, de a legvonzóbb, és eltalálja a kellemes reggeli hangvételt. „Más az esti közönség, és más a reggeli!” — figyelmeztet több bemondó is, akik maguk sem tudják, hogy házigazdának, műsorvezetőnek vagy riporternek nevezék-e magukat. (1987. 12. és 13. szám)

Hordozható, képernyővel ellátott készüléket dobott piacra az USA-ban a Sony cég, illetve amerikai képviselője, a Masaoki Marita. A készülék képernyője 4 hüvelyk átmérőjű, amelyhez 8 milliméteres integrált képmagnó járul. Az új terméktől ugyanúgy a videopiac megváltozását várják, mint annak idején a walkmantól. A készülék piaci megjelenése 1988-ra várható.

Popular Science

A francia videotex-rendszer a képernyős telefon tekintetében már régen túljutott a kísérleti stádiumon, és egyre inkább a mindennapi élet részévé válik. 1987 júniusától 2,9 milliós minitévé parkal, 4,7 millió órás havi forgalommal és 900 ezer órás elektronikus adatszolgáltatással működő Teletel-program gazdaságilag is jövedelmezővé vált.

France Telecom

A világ legkisebb irodai fénymásológépét gyártja a japán CANON Indiában, a TETRAS SA kis francia cég technológiája alapján. Ez a készülék — az Attaché 1, melyet nemsokára követni fog az Attaché 2 — forradalmi elvek szerint működik, s lehetővé teszi a hidegképrögzítést közönséges papírra. Így a meleg bevonása nélküli rögzítéssel már nincs szükség hűtőventilátorra, nincs alapzaj, és az energiaszükséglet is csökken. A TETRAS cég vezetői szerint ily módon az irodai gépek árát sikerül a tized vagy akár a huszad részére csökkenteni.

Le Nouvel Observateur

Ami eddig Európának vagy az USA-nak nem sikerült: Dél-Korea könnyűszerrel betört a japán elektronikai piacra. 1986-ban még csak 9 (!) televíziókészüléket és 400 képmagnót adtak el Japánban, 1987-ben már 40 ezer televíziót és 6600 videót. Az előretörés a mikroelektronika más termékeinél is tart. A dél-koreai termékek jó 25 százalékkal olcsóbbak, a hibaszázalékuk viszont 0,4 körül mozog. A gazdasági siker oka a japán ipar erős szakosodási folyamata.

The Japan Economic Journal

A Super Channel 15 európai országban 8,6 millió háztartást ér el kábelen keresztül. 1987 telétől más-más európai nyelven napi három órában tervez műsort, amelyhez angol felirat járulna. Az első két adássorozat német és holland nyelvű lesz. A műsort az egyes országok televíziós műsorszerkesztőivel együtt állítják össze. Az adások gerincét tájékoztató, magazin- és kvízműsorok alkotják.

Frankfurter Rundschau

Az 1988-as olimpiai játékok idején (Szöul) akarja Japán az első országos méretű tesztet végezni a nagy képességű (HDTV) televízióval. A BS2-b műholdról a 12 GHz-es tartományban sugárzott adás vételére alkalmas 200 darab HDTV rendszerű készüléket osztanak szét. A japán kormány azzal számol, hogy az évezred végére a japán háztartások 30 százalékát ezzel a készülékekkel fogják felszerelni. Ez a televíziókészülékek piacán 80 milliárd dollár forgalmat jelentene.

Electronics

Nyugat-Európa, az USA és Japán fejlődési trendjét figyelembe véve 1990-ig az elektronikus kommunikációs ipar évi termelése mintegy 50 százalékkal fog emelkedni, és eléri az 56 milliárd dollárt — jelenti a Financial Times Business Information. Ez átlagosan évi 8 százalékos növekedésnek felel meg, de az adat-, a televíziós- és üvegszál kommunikációban a 12 százalékot is elérheti. A leglátványosabb fejlődést az autóstelefon és az adatátviteli ipar területén várják, a legkevésbé a telefonfejlesztés területén számítanak rá.

Fintech 1/Telecom Markets

Második televíziós csatorna indítását tervezik Izraelben. Az új kommunikációs miniszter, Gad Ya'acobi kijelentette, hogy meggyorsítják az erre irányuló erőfeszítéseket.

World Broadcast News

A kenyai kormány azzal vádolja a BBC-t és az Amerika Hangját, hogy rontja az ország hírnevét külföldön. Az okot a BBC esetében az szolgáltatotta erre, hogy a brit televíziós társaság kenyai diszsidenseket szólaltatott meg egyik sorozatában. Az Amerika Hangját azzal vádolják, hogy a kenyai általános választások elhalasztásáról adott hírt, holott ezt Kenyában nem jelentették be.

World Broadcast News

Az amerikai ABC tévéhálózat bejelentette, hogy videokazettán rendszeresen közlésezi hír-, riport- és szórakoztató műsorait.

Telecommunications Update

Norvégia az ötödik ország, amelybe műholdon és kábelhálózaton át rendszeresen eljutnak a BBC televíziós adásai. (Belgium volt az első 1984-ben, majd Franciaország, Hollandia és Dánia következett.) A múlt év szeptemberében mintegy ötven ezer norvég háztartásba jutott el kábelen át a BBC-televízió.

World Broadcast News

Pekingben felavatták a numerikus telefonhálózat első szakaszát, amelyet hét Alcatel E-10 típusú központhoz csatlakoztattak 170 kilométeres körzeten belüli képernyős kapcsolattal. A jövőben 300 ezer előfizetőre számítanak.

France Telecom

A Kortex International francia vállalat nemrégiben mutatott be egy új minitel válaszadó-üzenetrögzítő készüléket. Mikor felhívjuk a telefonpartnert, a monitoron rubrikák jelennek meg, ahová be kell írni a hívó nevét, telefonszámát és a hívás okát. Ezután bizonyos távolságból közölni kell az üzenetet, betáplálva ezzel egy kódot. A készüléket kb. 3000 frankért hozzák majd forgalomba, és a Posta fogja felszerelni.

Le Nouvel Observateur

Finnország harmadik televízióműsora eddig csak Helsinkiben és környékén volt fogható, most adáskörzetét jelentősen megnövelik, a lakosság 40 százalékát kívánják elérni vele. A TV3 kereskedelmi program, 50 százalékban részesedik belőle az Yleisradio, 35 százalékban az MTV reklámadó és 15 százalékban a Nokia Oy, Finnország legnagyobb elektronikai cége, Skandinávia legnagyobb televíziókészülék gyártója. A helsinki kábeltelevízió is átveszi a TV3 műsorának jelentős részét.

Fernseh-Informationen

A digitális magnetofonok (DAT) piaci küzdelmében most Japán lépett egyet: a JVC cég a nagy felvételi sebességét a felére csökkentette. Ez

dupla lejátszási időt tesz lehetővé, így a kétórás kazettára négyórányi anyag fér.

New Scientist

Még tart a kompaktlemez diadalútja — 1990-ig újabb 26 lemeznyomó üzem létesítését tervezik —, de a túlkínálat első jelei már mutatkoznak. Az árak folyamatosan esnek, a nagy lemezgyártók sorra szerveződnek át, a kis gyártók félnek a konkurenciától. Csak a Philips és a Sony optimista; az ipari országok háztartásainak 5—10 százaléka rendelkezik ma kompaktlemez-lejátszóval, az ezredfordulóra ezt 60—80 százalékra kívánják feljuttatni.

New Media Markets

A Btx szinte semmibe sem kerül! — hirdeti az Osztrák Posta reklámja. Ezért most a havi előfizetési díjat 200-ról 250 schillingre emelik, ami a postának alig jelent évi 3,6 milliónyi többletbevételt. 1987 végére el akarják érni a 12 ezer jelentkezőt, mert csak így lesz a vállalkozás kifizetődő. A Btx-műsorajánlók szövetsége azonban bírálja a posta eljárását, és az eredeti ár visszaállítását követeli. A helyzetet nehezíti, hogy a másik osztrák képűségrendszer, a Mupid is drágította kölcsönzési díjait.

Die Presse

Genf lesz az első európai város, melyet teljes egészében üvegszállal fognak bekábelezni. A munka 1987 októberétől 1991-ig tart. A rendszer teljes kiépítésekor körülbelül 377 kilométer üvegszállkabel fogja összekötni a 92 ezer magánházat és a 7 ezer középületet.

Fernseh-Informationen

Kézírásolvasó automatát szerkesztett személyi számítógépekhez a párizsi Anatex szoftveriroda. A berendezés nemcsak elolvassa a kézírást, hanem a számítógép képernyőjén gépirással is képes megjeleníteni. Az első „találkozás” előtt a használonak kézíráspróbát kell adnia a gép számára, amely ezt elemzi és tárolja, de regisztrálja a kézírás változásait is. A berendezés IMB-kompatibilis, tárolókapacitása 200 ezer szó.

Newsweek

A ma működő Yleisradio és az MTV mellett Finnországban 1987 második felében 17 magán helyi rádióstúdió működésére adtak engedélyt. Az engedély két kísérleti évre szól, ez idő alatt a távközlési minisztérium szakértői csoportja figyeli a stúdiók munkáját.

Fernseh-Informationen

Az informatikában minden kétségen kívül az év nagy eseménye a hordozható mikroszámítógépek

egy hihetetlen konstrukciója, amely elektromos vezeték nélkül, igen olcsó áron, ugyanazt a munkát végzi, mint túlterhelte nagyobb testvérei. Az IBM, a Toshiba, a Goupilés, a Zenith 4,8 kg közötti súllyal, 9000—35000 francia frankért ajánlja e kis csodákat. E szerkezetek kristálylikvid képernyővel felszereltek, s így sokkal kevésbé rongálják a szemet, mint a klasszikus monitorok. Nemrégiben Flyer, egy angol outsider bemutatott egy hordozható IBM számítógépet, amely 20 milliárdos elektronokett memóriával rendelkezik. Egyaránt befogadja a 3,5 és az 5,25 hüvelykes lemezket, és még minitelbe is átírható.

Le Nouvel Observateur

Aukcióra bocsátja az ausztrál kormány az új kereskedelmi rádióadók engedélyeit, hogy ezzel is elősegítse az állami költségvetés egyensúlyának megteremtését. Az engedélyekért mintegy 80 millió dollár bevételre számítanak.

World Broadcast News

Digitális grafikára állt rá a hollywoodi Post Group, s elsősorban tudományos-fantasztikus filmek háttérül szolgáló „díszleteket” készít, de teljes animációs filmek előállításával is foglalkoznak. A stúdió a videotechnika minden előnyét kihasználja a számítógépek és a külön erre a célra kifejlesztett szoftverek segítségével. Egy öt másodpercig tartó űrhajós jelenet előkészítése és kidolgozása körülbelül egy hónapot vesz igénybe.

Telecommunications Update

RNIS — e négy betűs rövidítés a telefon több mint egy évszázaddal ezelőtt történt felfedezése óta a legnagyobb jelentőségű a távközlés történetében. A négy betű jelentése: Szolgáltatások Integrációjának Numerikus Hálózata (Réseau Numerique Integration de Services). A telekommunikációs információk nemzeti központjainak koncepciója alapozhatja majd meg a „zéles sávú” RNIS rendszer kifejlesztését.

France Telecom

A szenátus üléseiről egyelőre még nem közvetítenek egyesben az amerikai tévéhálózatok (eddig még csak a képviselőház tette szabaddá az utat a tévé előtt), ám egyes szenátorok számára már lehetőség nyílik, hogy a kábelhálózatok révén közvetlen kapcsolatba kerüljenek akár legtávolabbi választóikkal is. Egy fél óras ilyen kapcsolat mintegy 450 dollárjukba kerül.

Telecommunications Update

Rádióadások — senkinek. Tanzániában egy nemrégiben elkészült tanulmány arról számol be, hogy az iskolarádió adásait tulajdonképpen senki nem hallgatja. Az ország általános és középisko-

laiban ugyanis egyetlenegy működő rádiókészülék sem találtak. Ilyenképpen mintegy heti 40 órányi adás mindenféle valós eredmény nélkül szóródik szét — az űrben.

World Broadcast News

A Modulo-Phone vállalat MP 9003 típusa egy olyan egybillentyűs telefonszámlap, amelyet rátéve a készülék mikrofonjára a billentyűzet használata nélkül lehet tárcsázni. Előnye, hogy 29 telefonszámot képes elraktározni a memóriájában. Így bárholn is a zsebünkben telefonálhatunk leggyakoribb beszélgető partnereinknek, csupán két szám tárcsázásával.

Le Nouvel Observateur

A norvég műsorszóró társaság, az NRK 1,4 millió dollárért vásárolt igen korszerű videorendezéseket műszaki színvonalának fejlesztése érdekében. Története során ez volt az NRK legnagyobb ilyen jellegű beruházása.

World Broadcast News

Az olasz távközlési ipart egyetlen csoport kezébe akarják adni, ezért új nemzeti társaság alapítását tervezik, amely az állami IRI-konzern és a torinói FIAI SpA tevékenységét Telit SpA néven venné át. Mindkét partner 48 százalékkal részesedne az üzletből, 4 százalékkal pedig a milánói Mediobanca vesz részt benne.

Fernseh-Informationen

Akár több négyzetméteres képernyő is kialakítható azon a televíziókészüléken, amelyet a Science Factor Org. (New York) tervező iroda fejlesztett ki. A nagy felbontó képességű lézeres készülék 8000 sorból áll, komoly konkurencia lehet a filmtechnikában. A készülék házi használatra ma még igen bonyolult, az ára is magas (50 ezer dollár).

Popular Science

A videotékák bevétele (850 millió marka) első ízben 1986-ban haladta meg az NSZK-ban a mozik bevételeit (785 millió marka). Ma mintegy 7500 fajta kazetta áll a kölcsönzők rendelkezésére. A bevétel 17,5 százaléka származik a pornófilmek kölcsönzéséből. Ugyanakkor az intenzív videonézők száma észrevehetően szűnyed. Most a jogtalan kazettamásolás megakadályozására speciális zavaróhangot kívánnak felvinni a kazettára.

Fernseh-Informationen

Ausztria szórakoztató elektronikai ipara évek óta rohamosan fejlődik, amint ezt az export növekvő bevételei is mutatják. A színes és a fekete-fehér televíziókészülékek stagnálása után hamar át tudott állni a digitális videokazetták (Digital Audio Tape DAT-rekorder), illetve a kompakt

videolemez gyártására. Az előbbi a felvételt a hangminőség romlása nélkül továbbítja, a probléma csak a másolás jogi következményeivel van; az utóbbi 7 perces videolemezeit (videoklipeket is) Philips és Sony licenc alapján 12 ezer schillinges áron hozza forgalomba.

Die Presse

A hannoveri fizetőtelevíziós kísérlet (Teleclub) változatlanul fennmarad 1987 után is, bár a Springer-Bertelsmann kiadói konszern kiválik belőle. Leo Kirch Beta-Taurus csoportja derülőt a kísérlettel kapcsolatban annak ellenére, hogy az elérhető 20 ezer bekábelezett háztartásból csak kevesen csatlakoztak a kísérlethez, amely havi 29 márkáért bizonyos számú játékkiméletet kínál.

Fernseh-Informationen

A Disney Channel, a műholdon át közvetítő, fizető kábeltelvíziós társaság a leggyorsabban növekvő tömegkommunikációs vállalkozás volt az elmúlt évben az Egyesült Államokban. A tavalyi év során 750 ezer új előfizető csatlakozott hozzájuk, s ez azt jelenti, hogy több mint 2,5 millió háztartásba jutnak el a Disney Channel adásai.

Telecommunications Update

A jövő városának az építészeti terveiben egyre nagyobb szerepet kap az üvegszálkabel, illetve a „totális kommunikáció”. Orlandóban (USA, Florida) a Heathrow Development 6. makettvásárán minden lakó- és hivatali helyiséget széles szalagos üvegszálkabellel láttak el. Ezen keresztül lehet telefonálni, televíziózni és bármilyen fajta adatot cserélni. Az 1500 hektárnyi makettváros 1988-ban nyílik meg. A piactutatók szerint az USA-ban az üvegszállal ellátott lakások aránya 1995-re akár a 75 százalékot is elérheti.

Business Week

Az osztrák tájékoztatási piacon folyik az elektronikus tömegkommunikációs eszközök és a sajtó harca. Annak ellenére, hogy az elektronika piacán nagy a túltelítettség, az ORF most mégis harmadik televízióműsört és negyedik rádióműsört akar indítani, mégpedig a sajtó bevonása nélkül. Az írott sajtó ehelyett a „valódi rádiós liberalizálást” sürgeti, a sajtó megbecsülését és nagyobb belezési lehetőségét a tájékoztatásba.

Die Presse

Szigorodnak a magántelvízió alapításának feltételei Spanyolországban. Külföldi cégek legfeljebb a vállalkozás 25 százalékát tehetik ki egy-egy spanyolországi magántelvízióknak; napi- és heti lapnak, hírügynökségnek pedig legfeljebb 15 százalékát. Robert Maxwell, aki egy sor spanyol

újság tulajdonosa, a kormánnyal kedvezőbb döntés érdekében folytat tárgyalásokat.

Fernseh-Informationen

Az ókori Egyiptom írásos emlékeinek feldolgozásában egy információs rendszer segített. A „szavak kémijának” megértése azzal járulhat hozzá a nyelvészet tudományához, hogy létrehozza a LOGI-CIEL-t, ami a nyelvtanítás legújabb módszereinek lesz az alapja.

Journal de la Paix

Kol Israel (Izrael Hangja) 39 éve működik 3 rövidhullámú és 8 középhullámú műsorral. Hírműsorait tizenkét nyelven teszi közzé, többek között arabul, magyarul, lengyelül, románul és szuahéliül. A rádió ápolja a jiddis nyelvi hagyományokat is. Többnyire Izrael kulturális, tudományos és gazdasági életét ismertető műsorában sok a szórakoztató elem is. Egy másik állomás (Kol Israel la Gola) a világban szerte élő zsidósághoz kíván szólni.

Die Presse

Grimm-mesék videofilmvetítésére irt ki pályázatot a ZDF, a Goethe Intézet és a japán állami televízió. 30 éven aluli fiatal filmesek vagy csoportok vehetnek részt maximum tízperces videofilm-mel. A zsűri 30 ezer márka értékben díjazza a beérkező műveket, tagjai között gyermekpszichológusok és gyermekkönyvírók is részt vesznek.

Fernseh-Informationen

Kölnben film, televízió és video főiskola alapításáról döntött az északrajna-vesztfáliai tartományi kormány. Dortmundban rádiós akadémiát kívánnak felállítani, amelyben a helyi és körzeti rádiózás számára képeznek újságírókat.

Fernseh-Informationen

„A képek háborúja” folyik tovább, Dél-Afrika felszólította a nyugati televíziószervezetek riportereit és forgatócsoportjait, hogy ne továbbítsanak sem képet, sem írásos beszámólót Dél-Afrikából. Az egyetlen eszköz a videokamera, amellyel a riporter hiteles képet adhat az ország politikai eseményeiről.

Kirche und Rundfunk

Megszűnik a várakozási idő az osztrák telefonnál, ígéri J. Sindelka postaminiszter. 1988 tavaszán új, komputeres digitális technikára épülő személyi tájékoztató rendszer lép életbe. A távhívás is könnyebb lesz, a komputer az NSZK és Svájc telefonszámaikat is azonnal megadja.

Die Presse

A fénykép a címlapon

A Franciaországban élő Almásy Pál fenti című kézikönyve, amelyet a szerző a fotós újságíróknak szán, rövidesen megjelenik magyarul is a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadásában. Az alábbiakban néhány részletet közlünk a műből.

A fotóriporter

A fotóriporter olyan újságíró, aki fényképezőgépet használ ott, ahol a többiek tollal vagy írógéppel dolgoznak. A fotóriporter, a szerkesztőség és lapelőállítók közötti igazi csapatszellem az eredményes munka egyik feltétele. Az információhordozó fénykép érvényesítését segíti, a stílus és a minőség harmóniáját hozza létre a két médium, az írás és a kép között.

Sajnálatos, hogy — mint mondtuk — egyes szerkesztőségekben a fotó másodrendű szerepet játszik és a fotóriportereket többnyire lekezelik. Ez főként a napilapszerkesztőségekben fordul elő. Itt a fotóriportereket segédmunkásszámba veszik, akik nem is remélhetik, hogy „igazi” újságírókká válhatnak. Ki nem látott még riporter-fotóriporter kettőst anyagfelvétel közben? Az újságíró bemutatja kollégáját: „a fotósom”, mint ahogy valaha a földesúr vagy a gazdag polgár beszélt a „kocsisom”-ról vagy az „inasom”-ról.

Ezeknek a sajnálatos tényeknek a létezéséért a felelősség megoszlik. Gyakran a szerkesztő, aki magas iskolákat végzett, érezteti felsőbbrendűségét. De előfordul hogy a fotóriporter sem érzi otthon magát a sajtó nagy családjában. Ha a műszaki fotóshoz, a grafikushoz vagy a reklámszakemberhez hasonlítja magát, megállapíthatja, hogy neki gyűlik meg legtöbbször a baja a szerkesztővel és az újságíró kollégákkal. Ezért ragaszkodunk a „fotóriporter” elnevezéshez és nem sajtófotóshoz, mert az előbbiben a hangsúly a „riporter” szóra helyeződik.

A művészi fotósok egyetlen vágya, hogy

szép képeket csináljanak, a fotóriportereknek jó fényképet kell csinálniuk. Az esztétikai szempont természetesen nem feltétlenül hiányzik a sajtóban megjelenő kép készítésénél sem. Ha a tárgy és környezete szinte kínálják, hogy a hírtéket esztétikusan közzöljük, nem szabad tétovázni. A nézőnek első pillantásra fel kell fognia a kép tárgyát és az információ tartalmát. A kép esztétikai értékeinek felismerése másodlagos. Sosem szabad elfelejteni, hogy a sajtó tájékoztat. Az újságírónak igyekeznie kell gondozott stílusban, jól olvashatóan megírnia cikkeit, de sosem fogalmazhat úgy, mintha regényt vagy verset írna.

A fotóriporter büszke lehetne és kellene is hogy az legyen, társadalmi helyzetére, szakmai küldetésére és a fényképezés világában elfoglalt helyére. Aldous Huxley írta: „A fényképezés a váratlan felfedezés és az elillanó apokalipszis megragadásának egyedülálló művészete”. Valóban ez a fotóriporter elhivatottsága.

A Popular Photography főszerkesztője, Bruce Downes, ezt így fejezi ki: „Mivel ismerjük a fényképezés alaptermészetét, nem meglepő, hogy tíz fotós közül kilenc — korunk legjelesebbjei — a sajtóban dolgozik, mert itt találja meg tehetsége kiéléséhez a legmegfelelőbb környezetet.” Henri Cartier-Bresson kitűnően meghatározza, hogy „a fénykép az egyidejű felismerése a másodperc töredéke alatt; egyrészt egy tény jelentésének, másrészt e tény képileg legmegfelelőbb formája ábrázolásának szabatos megszerzése”. Teljesen egyetértünk vele a gondolat-sor folytatásakor: „A fényképnek csak egyetlen jellegzetessége érdek. Vannak

egyéb tulajdonságai is, de az egyetlen, amely elkápráztat, amely felgyújt, ez az élet képének megragadása, az örök kérdéssorozatra adott azonnali válaszok. Amit André Breton írt a »Beszélgetések«-ben a tárgyilagos véletlenről, szerintem teljesen ráillik arra, amit az emberek fotós újságírásnak, fotóriportnak neveznek. Isten tudja mi mindennek nem nevezik! A fénykép egyfajta ráérzés, amely a valósághoz tapad, és amely annak legmélyét emeli felszínre; szó sincs pusztán ábrázolásról. René Char írta valahol a költészetéről, hogy két fajtája van: feltaláló és felfedező, s ez két külön világ. A fényképezésben fellelhető ugyanez a megoszlás. Engem csak felfedező érdekel, és csak azzal vállalkozom közösséget, aki felfedezésre csábít, ebben én sokkal több kockázatot találok, mint a képek kitalálásának kísérletében; hisz végül is a valóság olyan nagyon gazdag!”

Szergej Morozov, szovjet történész és kiváló fotókutató, 1975-ben, Moszkvában, a fotós újságírók klubjában kijelentette: „A fénykép önálló információs eszközzé vált, tudatos, mozgósító és érzelmekeltő. A fotós újságírók megszabadultak minden mesterkéltől, minden hatásvadászattól. Azt az érzést keltik a nézőben, hogy a pillanat igazságát ragadják meg egy véletlen adta mozzanatban, alkalmatlan megvilágításban, amely csak arra hivatott, hogy az eseményen való jelenlétet bizonyítsa. Elkapják képük főszereplőinek lelkiállapotát és egymáshoz való kötődését. Egy másik fontos dolog, hogy a nézők fantáziáját megindítják, s így azok mintegy kiegészítik a képet”.

A fotós újságíró küldetése többretű. Tájékoztató, de a mód, ahogyan megszerkeszti az információt, alkalmas arra, hogy érzelmeket keltsen, dokumentáljon, elmeséljen, oktasson, szórakoztasson. De minden körülmények között a szakma első parancsa az, hogy tisztelje az igazságot! De melyik igazságot? A tárgyilagosság nem fedi a fogalmat, mivel a fotós újságíró nem mondhat le arról, hogy személyiségét bele ne vigye a munkájába, azért sem, mert munkája természetesen megakadályozza gyakorlatilag abban, hogy semlegesen maradjon, ellentétben az író újságíróval. A szerkesztő uralja saját szókészletének, válogathat a kifejezések között, kike-

resheti azokat, amelyek bizonyos távtartást sugallnak a témától. Ez nem lehetséges akkor, amikor a fotós újságíró az esemény összetevőit válogatva megpróbálja megszerkeszteni képét. Válogat az alkotórészek között, és ez mindig önkényes. Nem tud távolságot tartani tárgyától, valamilyen módon és mértékben elkötelezett. Hogy meddig lehet el ebben a képi elkötelezettségben anélkül, hogy az igazság határait megsértené, olyan kérdés, amelyre igen nehéz válaszolni.

Képzelnünk el egy kemény összetűzést a rendőrség és a tüntetők között. A tüntetők felszedik a kockakövet és a rendőrök gumibottal üldözik őket. A fotós újságírónak akkor kell exponálnia, amikor egy tüntető követ dob el, vagy egy rendőr éppen botoz egy tüntetőt. Mindkét helyzet valóság, mégis képileg más-más jelentését adják ugyanannak az eseménynek.

A sajtófotónak mindig kell információt tartalmaznia, de az olvasónak szóló üzenet változhat és a fotós újságírónak ezzel számolnia kell. Cél lehet például olyan ismeret közlése, amely addig ismeretlen volt: egy új repülőgéptípus, egy olyan személy arcképe, ami eladdig megőrizte ismeretlenségét vagy egy aktuális esemény. Sok esetben a fénykép nem tudat semmi újat, csak erős érzelmi töltésével hat. Egy éhezés elleni kampány indításakor a célsország kiéhezettett gyermekeit bemutató fényképek elősegítik a kampány sikerét. Az az olvasó, aki lapjában már sokszor találkozott az adott országot táplálkozási gondjaival, ezekről a képekről nem kap új ismeretet, de érzékenyen hatnak rá. Az információ képi értékének ez esetben az érzelmi hatást tekintjük, és nem magának a témának a bemutatását.

Azon a napon, amikor Etiópia elfoglalása után az olasz parlamentben Mussolini bejelentette, hogy „Olaszország már nem csak egy királyság. Császárság lett!”, egy nagy német hetilap elküldte fotóriporterét Rómába, hogy megőrkítse az esetet, amelynek képi értéke nulla volt. A fotós újságíró, hogy valami haszna is legyen az útból, elkezdte fényképezni a kirakatokat. Egy cukrászda dugig volt csokoládé Négusokkal, egy könyvesbolt csak Etiópiával foglalkozó könyveket kínált, egy ruhaüzlet polcáról trópusi öltözékek néztek vissza. Ez szükségmegol-

dás volt, hiszen a képi információk csak igen lazán kötődtek a fő témához.

Néhány éve a Floirac csillagvizsgáló mérnökei meglelték a módját a 35 gigahertzes interferométer használatának. A tudományos világ nagy érdeklődéssel fogadta a hírt. Egy párizsi újság azon nyomban elküldte fotós újságíróját, hogy örökítse meg ezt a „világon egyedülálló” szerkezetet. Valójában ez a szerkezet egy ismert modell volt, amelynek eddigittől eltérő felhasználásában rejlett az újdonság. Olyannyira, hogy az információ képi értéke nulla volt, és a fénykép információs eszközként való felhasználása ez esetben súlyos hiba volt.

Nincs mindenhez egyformán értő újságíró. Sosem kérik fel az újságírót egyik nap egy politikai téma megírására, másik nap egy gazdasági kérdés kifejtésére, majd sporttudósításra vagy színikritikára. A fotós újságíróknak ezzel szemben a legkülönbözőbb témákkal kell szembenéznie, a legkülönbözőbb munkakörülmények között kell dolgoznia. Nem szabad tehát meglepődni azon, ha nem minden esetben szolgáltat azonos minőségű munkát. Ő maga sem mindentudó. Vérmérséklete, technikai ismerete, szemlélete és kulturális felkészültsége szerint tud tündökölni az egyik feladat megoldásával és elbukni a másikkal.

Négy nagy munkakörben tevékenykedhet: lehet *tudósító*, *tanú*, *megfigyelő* és *nyomozó*.

A *tudósító* gépével képi jelentést készít egy esetről vagy egy helyzetről. Megörökít egy versenyt nyerő lovat, egy légikisasszony új egyenruháját egy történelmi pillanatot, egy új repülőgépmodell stb. Ez a munka nem igényel élénk vérmérsékletet, gyors reagálást és magas műveltséget. A tudósítónak általában elég ideje van arra, hogy megkeresse a megfelelő szöveget, a legjobb világítást, zársebességet és rekeszbeállítást, nem szólva az automata gépek kínálta nagy könnyítésekéről. De gondosan kell tanulmányoznia a fényképezendő tárgyat, meg kell hallgatnia a szakértők tanácsait. Ha egy díjnyertes bikát fényképez, tudnia kell, milyen szögben, milyen beállításban mutatja meg az állat a legjobb tulajdonságait. Ha egy épületről kíván jó felvételeket készíteni, ismernie kell annak építészeti sajátosságait és fő jellemző-

it. A szakértő képolvasók által azonnal felfedezett hibák jobbára onnan származnak, hogy a fotós újságíró gondatlanul figyelmen kívül hagyta a hírértékű részletek bemutatását. Nem volna szabad lebecsülni ezt a munkát, és azt képzelni, hogy „egy amatőr is meg tudja csinálni”. A tudósító munkájának sikere, témája gondos és sokoldalú tanulmányozásában rejlik. Amikor a fotós újságíró szaklapnak dolgozik, mindig tudósítóként tevékenykedik és gyakran az adott terület szakértőjeként mutatkozik be. A tudósító, a téma és a körülmények hatására, igyekszik képének esztétikai értékötletet is adni, és ezt az olvasók nagyrabecsülik.

Egészen másféle munkája van a fotós újságírónak a *tanú* szerepében. A tudósító felvételének dokumentumértéke van, narratív értéke ritkán. Ha van is leíró értéke, az sosem egy esemény megörökítéséből adódik. A tanú azonban mindig elmesél valamit; olyan eseményeket, amelyek a szeme előtt zajlottak le, és amelyeket nagy sebesen kellett megörökítenie, hogy az olvasót is tanúvá avathassa, egy nagygyűlés, vagy jelentős személyiség repülőteri megérkezése, tüntetés, katasztrófa, fegyveres összetűzés, szertartások, ünnepek vagy bármi más tanújává.

A siker első feltétele a gépkezelés mesteri ismerete. Mialatt egy esemény lezajlik, minden megváltozhat — a munkafeltétel, a fény, a mozgási tér — és a fotós tanúnak azon nyomban alkalmazkodnia kell az új helyzethez. Élénknek, ügyesnek, a váratlan eseményekre tétovázás nélkül reagálnak kell lennie, hogy azon melegeben elkapja a legérdekesebb pillanatokot, az információban leggazdagabb részleteket, a legtekintélyesebben olvasható formában. A fotónak a lehető legtöbb bizonyítékot kell szolgáltatnia.

A fotós tanú nem választhatja meg sem a helyet, sem a látószöveget, sem a fényt munka közben. A legtöbb esetben a történés jellege maga is korlátozza a láthatóvá tehető részletek kiválasztását. Ha például egy konferencia megnyitásán vagyunk, a fotósnak nyilván meg kell örökítenie a legjelesebb résztvevőket, tehát ki kell néznie őket már előre. Néha a rendező szervek kijelölik a helyet, ahonnan készítheti a képeket, így nem választhatja meg szabadon a látószöveget, és

nem csoportosíthatja kedve szerint a kép alkotórészeit.

Szerencsére ez ritkán fordul elő, és egy leleményes fotós újságíró mindig tud valamilyen egyéni megoldást találni. Erre a legjobb példa az a híres felvétel, amely 1938-ban a müncheni konferencián készült. Hitler, Mussolini, Daladier és Chamberlain volt a fotósok céltáblája, akik — lévén időben és térben egyaránt korlátozva — mind egyforma képet készítettek. Egyetlen egynek támadt az az ötlete, hogy megörökíti a négy államférfi egymás mellé akasztott fejfedőjét a ruhatárban. Hitler tányérsapkája, Mussolini fasiszta barette, Daladier puhakalapja és Chamberlain cilindere néma tüntetéssel jelezték a konferencia résztvevőit elválasztó ideológiai szakadékot. A fényképnek hatalmas sikere volt a benne rejlő információ különlegesen nagy, jelképes értéke miatt.

Ha nem is választhatja meg az esemény helyét és idejét a fotós tanú, s nem is befolyásolhatja annak menetét, valamennyi szabadsága azért mégis marad. Sikere a gyorsaságától és reflexei működésétől függ, attól, mennyire fogja fel a körülötte zajló esemény fontosságát, és ügyességétől, ahogyan a fő információkat hordozó részleteket összekomponálja. Fel kell ismernie az esemény csúcspontját és a legfeszültebb pillanatban sütnie el a gépet. Ez az egyetlen terület, ahol a fotós újságíró főként fényképező, a másik három minőségében a lencsét inkább az újságírószellem irányítja.

Tanúszerében a fotós újságírónak nem kell nagy műveltséggel megpakolva dolgoznia. Elég, ha felismeri a különböző helyzetek fontosságát és megörökíti azokat. Megkönnyíti a munkáját, ha felírja egy jegyzetfüzetbe egyéni jelzésekkel a főszereplők nevét, hogy később azonosíthassa őket a képeken. Általában a ruha a legjobb megkülönböztető jel.

A fotós újságírókat többnyire a tanúszerében végzett munka tette híressé.

A *megfigyelő* fotós újságíró nem engedheti magát a látványtól vezérelni: a téma kiválasztásában újságírói szemlélete is szerepet játszik. Ha felkérjük, hogy örökítsen meg egy nemzetközi kiállítást, egy színházi előadást vagy egy működő atomerőművet, először megfigyeli a kiállított tárgyakat, megnézi az

előadást és az erőművet. Kiválasztja azokat a témákat, amelyek újságírószemmel a legérdekesebbek, és amelyeknek képi értéke megfelelően magas. A képi értéken egyrészt a láthatóvá tevés lehetőségét, másrészt az információk fénykép általi közlésének szükségességét értjük, mivel az olvasók másként nem tudnak pontos képet kialakítani maguknak az adott dologról.

A megfigyelő általában szabad kezet kap az időpont, a világítás és a látószög megválasztásában. Nem szükséges gyorsnak, élénknek, technikailag tökéletesen képzettnek lennie. Nyugodt, sőt lassú lehet, aprólékos gondtal, teljes nyugalomban végezheti munkáját, és a téma gyakran segíti is abban, hogy az ismereti tartalmat esztétikai érezyekkel felruhazza képein. Nem engedheti át magát túlságosan csábító képi megoldásoknak, amelyeknek nincs informatív értéke. Sohasem szabad elfelejtenie, hogy az olvasók a híreket veszik meg az újságot. A művészi és a fotómagazinok azért vannak, hogy a festői fényképezés iránti igényt kielégítsék. Minden szokatlan képnek, még ha elkápráztató is, hírértékkel kell bírnia.

A tudósok és a kutatók, akik nem kedvelik a tudományos ismeretterjesztést, nem nagyon szeretik a fotós újságírókat sem. Gyaknavásukat azzal indokolják, hogy a fotós újságírók mindig a legjobban fényképezhető részeket keresik, míg a tudósok inkább a kis képi értékkel rendelkező, de fontos részleteket értékelik. A fotós újságíró vonzó és jól olvasható képeket akar csinálni, a tudósoknak gyakran nehézséget okoz a hozzá nem értőknek elmagyarázni a képi megfogalmazás pontos jelentését. A helyzet természetesen egészen más, ha tudományos szakorgánumból van szó.

Egy ország politikai, gazdasági, társadalmi helyzetének vagy egy közérdeklődést kiváltó problémának a képi bemutatása *nyomozó* munkát kíván. A megbízott fotós újságírónak minden oldalról meg kell ismerkednie a témájával, össze kell gyűjtenie a szóbeli és az írásos információkat, a kiváltó okokat és következményeket egyaránt. Kétféleképpen járhat el: vagy készít egy nagy halom felvételt mindenről, ami csak elébe kerül és valamilyen kapcsolatban van riportja témájával, ezeket rendezzi, megkeresi közöttük az

érintkezési pontokat, esetleg kiegészíti új képekkel, ha úgy érzi, imitt-amott hiányos a csomagja; vagy a téma gondos tanulmányozása után felállít magának egy listát a megörökítendő dolgokról és elindul az ezeknek megfelelő helyzetek felkutatására.

Az első módszer szerint dolgozók témákat főleg vizuális benyomásaik alapján választják ki, és a fotós újságíró inkább fényképészi erényeit kamatoztatja. A második módszer jobban megfelel azoknak, akiknek témájuk megértésére, elemzésére van szükségük, ez a fotós újságírók kedvenc módszere, azoké, akik mindenekelőtt újságírók is.

■ ■

A megfigyelő újságírónak, ha nem is kell olyan élénknek és gyorsreflexűnek lennie, mint a tanú fotósoknak, nagy műveltséggel bíró és elmélyült gondolkodónak kell lennie. Le kell győznie a belső gátlásokat, a gyanakvást, a sajtótól való félelmet, a társadalmi eredetű érzékenységet, a vallási szokásokat, de a politikai vagy ideológiai eredetű indulatokat is. Egyes esetekben ez lehetetlen. De gyakran a tapintat, a türelem, az erőszak nélküli közeledés meghozza gyümölcsét. Külföldön a nyelv ismerete rendkívüli módon könnyíti a munkát.

Tapintatos és finom megközelítés kívánatik abban az esetben, ha a fotós újságíró közlelő vagy távolabbról a nyomor kérdéseivel foglalkozik. Bántó szokás az emberlaktá okukat vagy a nyomornegyedeket „festői” témának tekinteni. A szegényeket joggal sérti, ha nyomorúságos életfeltételeik a pénzesek kíváncsiságainak martalékává válnak. Az a fotós újságíró, akinek az a feladata, hogy érzelmileg mozgósítsa a közvéleményt, meg kell magyarázza fényképalanyainak a célját, és meg kell velük értetnie, hogy ezeknek a képeknek a közlése az ő érdekeiket szolgálja. Ha a fotós újságíró nem beszél az ország nyelvét, alkalmazzon tolmácsot.

Az egzotikus témák némileg módosítják a fotós újságírók magatartását. Saját hazájában a fotós újságíró bizonyos fenntartással fényképezi az embereket, és természetesen érzi, hogy tapintatos és diplomatikus legyen. Ez a fenntartás eltűnik, ha külföldön dolgozik, s főleg akkor, ha a harmadik világ országaiban van. Míg otthon a fotós újság-

író többé-kevésbé tiszteli az emberek személyiségi jogait, Kenyában, Indiában vagy Guatemalában barátságatlan, ostoba és bosszantó magatartásnak értékeli azt, ha valaki elrejtőzik a gépe elől.

Tény, hogy a hiúság és a kíváncsiság komolyan zavarhatja a munkát. Amikor úgy érzik, hogy a fényképezőgép feléjük fordul, bizonyos népek fiai odafordulnak, beállnak, többnyire mosolyogva. De megtörténhet ennek ellenkezője is, elfedik arcukat, elfordulnak vagy elfutnak. Még bosszantóbb az a magatartás, amelyet a gyerekek tanúsítanak a fotós újságíró láttán. Körbeveszik, akadályozzák munkáját. Két módszerrel lehet ezt a nehézséget legyőzni: türelemmel vagy elterelő műveletekkel. Ha a fotós újságírónak van türelme, lassan jár-ke, ügyet sem vet a gyerekekre, és főleg nem vág bosszús arcokat, mert ezt látva, azok örömrivalgásban törnek ki. Így tíz percen belül érdektelenné válik és egyedül hagyják. Ha szerencséjére egy másik fotóssal van, akkor megkérheti, hogy vonja magára a gyerekek figyelmét, és ő nyugodtan dolgozhat.

Szükségtelen felhívni a figyelmet a helyi szokások és vallási hagyományok tiszteletben tartására. Nagyon nagy óvatossággal kell dolgozni az iszlám országokban. A munkát segítheti a teleobjektív, de az óvatosság továbbra is indokolt. A szerző, aki a világ valamennyi országát bejárta (kivéve Mongóliát), soha semmilyen konfliktusba nem keveredett azokkal, akiket fényképezett, és soha nem akadályozták meg abban, hogy küldetését elvégezze. Igaz, néha hosszú beszélgetések előzték meg magát a fényképezést.

Lehetetlen tanácsot adni azoknak a fotós újságíróknak, akik rendhagyó körülmények között dolgoznak, katasztrófa, lázadás vagy háború helyszínén. Sikerük valójában tapasztaltságuktól és vakmerőségüktől függ, de a szerencse is közrejátszik. Egy élénk elme leleményhez folyamodhat, egy nyugodtabb vérmérsékletű a diplomáciához. Külföldön a fotós újságíró állampolgársága és a küldő sajtóorgánium gyakran befolyásolja azokat a munkakörülményeket, amelyeket a helybeli hatóságok felajánlanak. A kellemtelen közjátékok elkerülése végett tanácsos megmaradni a szigorúan megszabott

szakmai keretek között. Vissza kell utasítani az üzenetközvetítést vagy a kapcsolatközvetítést bármilyen esemény résztvevői között.

A fotós újságírás története

A fotós újságírás nagy kalandja 1843. október 24-én kezdődött, azon a napon, amikor megszületett az első fénykép, amelyet már sajtófotónak lehetett nevezni a szó mai értelmében. Az a bizonyos fénykép megérdemli ezt a minősítést, bár sohasem jelent meg újságban, mégis az első igazi, eseménymegörökítő kísérlet volt. Szerzője, Julius Itier, francia vámos, Kinában, Wampoában szolgált, itt kötött a francia nagykövet, M. Lyrene, ezer (!) évre szóló békeszerződést Ky-ing hadseregpáncsnokkal, a császár megbízottjával. Itier vámos, az angol származású tudós, Herschell által 1839-ben „fényképezésnek” keresztelt forradalmi új technika szenvedélyes híve, több daguerrotypiót készített a szertartásról. Már akkoriban is voltak riporterlelkületű megszállottak, de az újságok még csak rajzokat közöltek, így Itier képei csak a fotótörténeti könyvekben szerepelnek.

Stenzler, német fényképész megörökítette a Hamburg városában 1842-ben pusztító rettenetes tűzvészt; és kitűnő képet készített a Chartisták 1848-as Kennington-i nagygyűléséről az angol Kilburn. A hosszú exponálási idő megakadályozta a fényképezéket abban, hogy olyan helyzeteket keressenek, amelyekben az emberek mozognak. 1840-ben a filmek fényérzékenysége és az objektívok minősége olyan gyenge volt, hogy egy felvétel tíz percig is eltartott! A következő években meglepően felgyorsult a műszaki fejlődés: 1841-ben négy perc, 1842-ben 90 másodperc, 1843-ban 30 másodperc, 1850-ben tíz másodperc, 1855-ben egynegyed másodperc és 1859-ben hatvanad másodperc volt szükséges a felvételhez. Ezután már mozgó témáról is jó képet lehetett csinálni.

A fénykép igazi belépőjére a sajtó világába 1856-ban került sor, ekkor az angol Fenton, magyar asszisztense, Szathmáry-Papp Károly kíséretében elutazott a Krímbe, hogy megörökítse a háborút, és annak orosz, török, angol és francia katonáit. Vik-

tória királynő, aki engedélyt adott Fentonnak, hogy egy frontra induló angol alakulathoz csatlakozzék, megszabta, hogy a képek sem halott, sem vérfoltos egyenruhát viselő angol katonákat nem ábrázolhatnak.

Mivel a fotó nyomdai sokszorosítása még gyermekcipőben járt, a rajzolók előbb lemásolták Fenton képeit, hogy kinyomtathassák a „London Illustrated News”-ban. Az angol példát követte az olasz „Il Fotografo” című folyóirat, az aktuális események bemutatásával, de ezekből a képekből még hiányzott a mozgás. A francia Aubert 1860-ban tekintélyes fotódokumentációt készített a mexikói háborúról, és még Miksa császár kivégzését is lemezre vette. Brady, amerikai fényképész, 8000 felvételt készített az 1862-es függetlenségi háborúról, és remek sorozatban örökítette meg a Lincoln Ábrahám elnök meggyilkolására szőtt összeesküvés szervezőinek akasztását.

Ma egy ilyen sorozat a fotósok hírnevét és kisebb vagyont hozna, de akkoriban a fotós újságírók névtelen hősök maradtak. „Hősöknek” nevezzük őket, mert egyre veszélyesebb kalandba sodródtak, még a háborúkon kívül is, így például az angol Herbert Ponting, aki 1880-ban, Indiában, krokodilok szárai között próbálta megörökíteni a hüllők életét. Ezeket a fotósokat a közönség a „pillanatképek katonáinak” nevezte.

Munkafeltételeik sem voltak megfelelőek. Fenton és Brady 50-szer 50 cm-es és 40 kilogrammos géppel dolgoztak. Egy jelentős személyiség fogadására vagy egy hivatalos rendezvény alkalmából az előírásoknak megfelelően kellett felöltözniük: a keménykalap, a keménygallér, a kaucsukmandzsetta kötelező volt.

Soká tartott a fényképezés és a rajzolóképvésnökök háborúja. A nyomdai eljárás kezdetlegessége miatt az újságolvasók inkább a rajzokat kedvelték. A felelős szerkesztők is gyakran részesítették előnyben a rajzolókat és a protokolláris eseményeken a legrosszabb helyet a fotós újságíróknak juttatták. A nagy francia képes újság, az „Illustration”, 1908-ig a rajzot messzemenően jobban támogatta, mint a fotót.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a fénykép egyre sajtószerűbb jellegzetességeket kezdett mutatni az Egyesült Államokban.

A dán származású amerikai újságíró, Jacob Riis fedezte fel elsőként, a sajtófotó társadalmi szerepét.

New York különböző szegénynegyedeiben készített és az „Evening Sun” című lapban közzétett képei ébresztették rá az embereket, hogy a munkások milyen elképesztő nyomortanyákon élnek, egy fedél alatt a csavargókkal. Riis riportjaiból tudták meg azt is, hogy a város szívében öt-hat emeletes, világítás és véskijárat nélküli házak is vannak alig működő szellőzőberendezésekkel. Az egyik ilyen jellegzetes házcsoportban, ahol 2781 személy lakott, egyetlen fürdőhelyiség sem volt. Félmillió városlakó élt így, kilenc vagy még többedmagával egy szobában.

A fénykép érzelmi hatalma, amely az írásnál összehasonlíthatatlanul erősebb, hatékonyan mozgósította a közvéleményt, amely az „Evening Sun”-ban közzét képektől indítva kifejezte felháborodását és rákényszerítette a város vezetőit, hogy emberibb feltételeket teremtsen a munkásoknak. Theodor Roosevel, aki ez időben New York rendőrkapitánya volt, kedvezően fogadta Riis képeit és elrendelte ezeknek a helyeknek a rendbehozatalát. Az elborzasztó éjjeli menedékhelyeket kitakarították és átépítették.

Riis munkája nem volt könnyű. A negyedben élő szerencsétlenek gyanús behatólót, nem kívánatos szándékú idegent láttak benne, a csavargók rendőrszpiclinek tekintették. Ez a gyanú egyáltalán nem volt megalapozatlan, mert az újságnál Riis vezette a napi hírek rovatot, s ennek révén szoros napi kapcsolatban állt a rendőrséggel.

Híres képe, a „Malbury Street” olyan technikai hőstett volt, amely a fotótörténet nevezetes eseménye lett. Ebbe a hírhedt utcába sosem süttött be a nap, és Riis tudta, nagyon gyorsan kell dolgoznia, hogy a földühödött csavargók elől elmenekülhessen, akiknek itt volt a főhadiszállásuk. Az igen gyenge fényérzékenységű lemezen nem készíthetett pillanatfelvételt, és ekkor zseniális ötlete támadt: egy serpenyőfélét teleöntött magnéziumpor és káliumklorát keverékével, a helyszínen kirántotta a zsebéből és meggyújtotta. Egy villámlás, egy robbanás és kész volt a kép is, a fotós pedig a vastag

füstfelhő leple alatt elmenekülhetett. Ez volt az első, a villanófény ősével, a magnéziummal készített fénykép.

Lewis Hine, amerikai szociofotós 1890 és 1910 között feltérképezte a vendégmunkások életét. Könnyörtelen lencséje követte a szerencsétleneket a nyüzsgő utcákon, a nyomortanyákon és rabszolgamunkájuk végzésekor. A „Charities and the Commons” folyóirat 1908-ban közölte Hine riportjait. Még ebben az évben a lap igazgatói megbízták őt a bányászok életmódjának tanulmányozásával és fotografikus bemutatásával: lakóhelyük, testápolási szokásaik, oktatóik, gyermeknevelésük, temetési szokásaik stb. szerepelt a programban. Ezeket a riportképeket több folyóirat közölte „Vizsgálat Pittsbourgh-ban” címmel. Három évvel később kinevezték Hine-t a „National Child Labour Committee” fotósának, és megbízták azzal, hogy az amerikai területen végzett gyermekmunkát tanulmányozza és a gyermekmunka körülményeiről készítsen sorozatokat. Ezek az egész országot felháborító riportok azt eredményezték, hogy a gyermekvédelmi törvényt azonnal elfogadták.

1890 és 1910 között a francia származású angol fényképész, Paul Martin, nagy megbecsülést szerzett magának azzal, hogy mindent, ami Londonban és Dél-Angliában történt, lefényképezett. Edward Sheriff Curtis 40 000 képet készített az észak-amerikai indiánok között, és ezeket nagy sikerrel publikálta 1907 és 1930 között.

Az Egyesült Államok gazdálkodóit a második világháború előtti években pusztító gazdasági válság sújtotta, ekkor alakult meg a Mezőgazdasági Biztosító (Farmers Security Administration), amely a korszak legnagyobb fotósaként számon tartott újságírókat is foglalkoztatta. A farmerek életét és problémáit nagyhatású riportok tették maradandóvá és ezek készítői között olyan egyéniségek voltak, mint Roy Stryker, Walter Evens, Dorothea Lang, Arthur Rothstein, Russel Lee és Jack Delano.

Európában a fotós újságírás csodálatos fellendülést ért meg az első világháború után. Az amerikai sajtó hatására a brit napilapok — Daily Mail, Daily Mirror, Sunday Graphic stb. — egyre nagyobb teret adtak a fényképnek, és a lapoknál dolgozó fotós

újságírók nevét is végre megismerhették az olvasók. A közönség gyorsan megjegyezte a nagy fotósok nevét.

Eric Salomon minősítette magát elsőként „fotós újságírónak” a fotóriporter helyett, és nagy hírnévre tett szert, mert merészen szembeszállt minden tilalommal, amelyet vagy erkölcsi vagy állampolgári alapon jogtalannak ítélt. A fasizmus áldozata lett.

A hétköznapi élet, a társadalmi problémák, a fegyveres összetűzések stb. fantasztikus freskóira lelhetünk Eugène Smith riportjaiban. A korszak legnagyobbjai között egy csodálatos asszonyt is találunk, Margaret Bourke White már a harmincas években megismertette a nyugatiakkal a moszkvai életet, és ő volt az első teljes foglalkoztatású fotográfus: főállásban dolgozott a „Life”-nál, a képes világsajtó igen hosszú ideig vezető helyen álló folyóiratánál.

A képes újságok egyre szaporodtak, és a fotóügynökségek száma velük egy ütemben nőtt. A konkurencia nagyon szoros lett, és a fontos napi eseményt fényképező fotós újságírók nem riadtak vissza semmilyen eszköztől, az erkölcsileg elítélhetőktől sem (postások lefizetése, gépkocsik megrongálása stb.), hogy megakadályozzák a vetélytárs képeinek az övékét megelőző beérkezését az ügynökséghez vagy a szerkesztőségekbe.

A fotóügynökségek hatalmas csatájából a szakma legnagyobb zsenijeként került ki győztesen a magyar származású Bert Garai, aki 1913-ban emigrált az Egyesült Államokba, és a New York-i Keystone ügynökség és annak londoni leányvállalata tulajdonosa lett. 1937. május 6-án a New York melletti Lakehurstben, érkezése pillanatában felrobant a „Hindenburg” nevű irányítható léghajó, és a gépeiket katógtató fotóriporterek hadában ott volt a Keystone ügynökség fotósa is. Hogy az európai sajtóhoz elsőnek jusson el, Garai órákon belül rátalált Dick Merrillre, azon kevés pilóták egyikére, akik akkoriban képesek voltak az Atlanti-óceánt átrepülni, így elsőként tudta eladni fantasztikus áron a katasztrófáról készült képeket, míg a többi ügynökség képei jóval később, hajóval érkeztek meg Európába.

„A fotós riport története” című könyvében Jacques Borgé elmesél egy alig ismert anekdotát Garairól. „Garainak volt Mün-

chenben egy jó tudósítója, egy bizonyos Heinrich Hoffmann, aki egy beszélgetés során elárulta neki, hogy érdeklődik az új német politikai mozgalom iránt, hiszen az hamarosan hatalomra kerül. Látogasson meg egyszer a lakásomra — mondta Garainak — szeretném bemutatni a barátaimnak. Pár nappal később Garai valóban elment Hoffmannhoz, akinél tucatnyi borotvált fejű ifjút talált, akik korszszámra vedelték a sört és falták a virslit. Az egyik sarokban volt egy kis ember, akinek kis Chaplin-bajusza volt, ő nem ivott, nem vitakozott a többiekkel, hanem elszánt arckifejezéssel nézelődött. Hoffmann a következő szöveggel mutatta be neki Garait: »Vezérem, Bert az angolszász sajtó befolyásos embere. Ha felvesszük a pártba, hasznunkra lehetne!« Hitler egy pillantást vetett Garaira, és kijelentette, hogy ez kitűnő ötlet. Így lett Garai, egyhangú szavazattal, a Német Nemzetiszocialista Párt első külföldi tagja.” Hoffmann pedig a III. Birodalom hivatalos fotósaként szolgált.

A második világháborút megelőző években és a háború alatt a francia Seeberger, Cartier-Bresson, Lartique, Marc Riboud, a magyar Robert Capa, a német Hans Hubmann, az amerikai David Seymour, Douglas Duncan és a szovjet Baltermann beírták nevüket a fotós újságírás történelmének aranykönyvébe.

1950-től kezdve a sajtó hírigénye oly magasra szökött, hogy a világ minden országában özönlöttek a fiatalok a pályára. A sikeresek és sikertelenek névsora olyan hosszú, hogy nem tudjuk őket felsorolni, s ha csak néhányukat nevezük meg, a lista sajnos önkényes volna és igazságtalan.

Fel tudjuk azonban idézni röviden azokat a folyamatokat, amelyek néhány éve a sajtófotó stílusának fejlődésében tapasztalhatók. Megfigyelhetjük, hogy terjed az általános érdeklődést keltő téma egyéni szemszögű megfogalmazása. Például olyan téma bemutatásáért, amely a vidéken élő mezőgazdászok életét érinti, a fotós újságíró nem futja végig az országot, hanem kiválaszt egyetlen érdekelt gazdát, felvételeket készít mezőin, farmján, házában és a faluban. Egyetlen példát általánosít, mivel az olvasó lelkiileg könnyebben azonosul egy olyan ember

gondjaival, akinek neve, háza, és családja van, mint egy ismeretlen nagy tömeggel.

Az eseményfotók döntő többsége — sajnos! — drámai, sőt inkább tragikus eseteket tükröz, talán ezért is olyan keresettek azok a „kis színes”, szórakoztató felvételek, amelyek a figyelmes fotós újságíró munkájának melléktermékei. Néhány éve tanúi vagyunk a rettenet hétköznapivá válásának, az olvasók növekvő lelki közömbösséggel nézik ezeket a képeket, amelyeket elviselhetetlennek minősítettek volna harminc évvel ezelőtt.

A tabuk megszűnése ugyancsak fontos jelenség. A fotós újságíró nemcsak érintheti, de részletesen fel is dolgozhatja azokat a témákat, amelyeket a társadalmi közmegegyezés néhány évvel ezelőtt még elképzelni sem engedett, de amelyek az emberi lét legbensőbb területeit érintik. Ez a forradalmi változás párhuzamosan fejlődik a közéleti személyiségekkel szemben tanúsított fotós újságírói tiszteletlenséggel, amelynek az az eredménye, hogy a protokollárisnak nem nevezhető helyzetben készült kép közlése már nem jár együtt a szakmai kötelmek erőltetett érvényesítésével.

Etikai kérdések

Minden szakmának, így a fotós újságírásnak is megvannak a maga kötelmei. A szakma nyújtotta értelmi és erkölcsi hatalom és az óriási felelősség súlya alatt a fotós újságírónak nagyon szigorúan tiszteletben kell tartania ezeket a kötelmeket, amelyek, épp úgy mint az újságíróké általában, legelőször is az igazság tiszteletét írják elő. Már említettük a fogalom magyarázata körüli gondjainkat, de megismételjük: az ész érveivel kell magunkat tartanunk. Megjegyezzük, hogy japánul a „fénykép” neve „sha-shin” és jelentése: az „igazság írása”.

Mikor engedheti meg magának egy fotós újságíró, hogy „megrendezze” azt, ami a képére kerül? Erre a kérdésre csak akkor válaszolhatunk, ha aprólékosan megvizsgáljuk a szakmai köteleességeket. A „rendezés” az egyszerű retustól az elfogadhatatlan, hazug helyzetig terjedhet.

Nem csak érzelmi okok téríthetik el a fotós újságírókat az igazságtól. Vannak techni-

kai megfontolások, befolyásoló körülmények és léteznek szolgálalkúság is. Ha valakit tevékenység közben olyan helyen kell lefényképezni, amely igen kedvezőtlen adottságokkal rendelkezik, el lehet térni a valóságtól, de nem az igazságtól, áthelyezve őt egy jobb helyszínre.

Egy aranykoszorús mestert műhelyében kellene lefényképezni. Asztala rosszul világított helyen van, valószínűtlen, hogy jó kép készülhessen róla, ezért a fotós kérheti, hogy tegyék át más helyre. Ez retus. Nincs a képen hazugság, a hely, az idő, a hangulat, a szerszámok mind valódiak.

Dél-Amerikában rátaláltak egy csodálatos, a világon egyedülálló temetővárosra, amelyben a halottakat ülve temették el. Az ásatások zugai között igen nehéz lett volna a csontvázakról felvételeket készíteni, ezért a fotós kérte, hogy hozzák a felszínre a maradványokat. Ez is retus, de a követelményeink szerint elfogadható. A lényeg, a csontváz tartása, a képen tökéletesen megfelel az eredeti állapotnak.

Megteheti-e jó lelkiismerettel a fotós újságíró, hogy egy akció, egy helyzet és különleges esemény megörökítése érdekében rekonstruáltatja a helyszínt és képét úgy készíti el, mintha ez még az eredeti helyen készült volna? Itt már a követelmények szigorúak: csak ha a legtökéletesebben lehet visszaállítani mindent, ami a téma lényeges elemeivel kapcsolatos.

Egy falusi lakos nemzeti bajnokságot nyert. A polgármester beszédet mondott tiszteletére a község háza előtt, azután fehérasztalhoz ült a bajnokkal és néhány barátjával. A fotós defekt miatt egy órát késett. Rekonstruálhatja a község háza előtti jelenetet, minden valódi lesz a képén: a hely, a helyzet, a jelenlévők, semmi nem kitalált.

Ha a környezet képe is hozzátartozik az információhoz, ha másodlagosan is, meg kell feleljen az eredetinek. Nem fogadható el egy szabadtéri jelenet rekonstruálása az évnek olyan időszakában, amikor sohasem történt még meg, akkor sem, ha az elemek egyébként azonosak. Ilyesmi esett meg egy júliusban felvett galambvadászatról készült pireneusi riporttal, ilyen eseményt csak őszszel szabad szervezni. A növényzet leleplezte a hazugságot.

Itt vannak azután a szolgálai megnyilvánulások, a fotós újságíró félelmei, aki lapja alattvalójának véli magát. Megtörténhet, hogy nem tudja küldetését teljesíteni, mert a körülmények meggátolják és nem akar üres kézzel hazatérni. Vagy a képszerűségi fokot rosszul ítélték meg a szerkesztőségben, és az nullának bizonyult. Mit tegyen? Ekkor a fotós újságíró kitalál egy nem létező eseményt, és gyárt hozzá egy történetet. Ez esetben súlyosan megsérti a szakmai szabályokat, mert ahelyett, hogy nyíltan bevallaná, hogy vészhelyzetben cselekedett, megbocsáthatatlan hazugságba keveredik. Ez történt egy fotós újságíróval, aki büszkén kérkedett azzal, hogy mit tett hasonló, szakmailag teljesen elítélendő esetben: „Egy svájci falut oly mértékben fenyegetett hegycsuszamlás, hogy kiüritették. A korábbi hegycsuszamlás helyét már hó fedte, így a hegyet nem volt érdemes lefényképezni, mert semmi sem látszott. Ekkor összeszedtem néhány srácot a szomszéd faluból és megkértem őket, hogy homokból csinálják meg a falu elnagyolt, kicsinyített mását és a környező homokbuckákról dobálják a homokfalu házait. Így már kész is volt a képaláírás: »Elso-dort faluban játszanak a hegyi gyerekek«. Jól élment a dolog, pompás hecc volt.» Valójában ez egy megbocsáthatatlan hazugság volt, mivel az olvasók a jelenet láttán úgy vélték, hogy a hegyomlás valóban megtörtént, és a fotós valóban tanúja is volt annak, és a körülményeket még súlyosította az is, hogy látszólag a lakosságot nem evakuálták (a gyerekek jelenléte miatt!). Ez a fotó csupa igazsággal ellentétes tényt közöl, és mit sem segít, ha bevalljuk, hogy csak jelkép, mivel informatív értéke nulla egy riport keretei között.

Még súlyosabb a képzelt riport esete, amelynek még jelképes értelme sincs. Egy fotós egyszer Nairobiban dolgozott, és „X király egy napja” címmel nagy képes sorozatot készített. A képeken egy fantasztikus öltözetű néger látszott, aki pompás nyitott kocsiban utazott megtekinteni alattvalóit a különböző tevékenységeik közepette: munka, táncmulatság, gyűlések stb. Valójában „X király” egy koldus volt, aki a járókelők figyelmének felkeltése miatt elképesztő öltö-

zékét öltött ki magának, és kocsit pedig a fotós újságíró bérelte.

Egy álfilmforgatást bemutató riport, amely a jelenetek valóságát bizonyítja, elfogadhatatlan hazugság, főként ha valódi képek közé keverik.

Meghamisítható a kép a felvétel időpontjának megváltoztatásával is, bár e hazugság lehet akaratlan vagy nyilvánvaló. Egy húsz évvel korábbi felvétel belekeverése egy aktuális sorozatba akaratlan tévedés lehet, ha a szerkesztő és a fényképész nem ismerik azokat a változásokat, amelyek az adott helyen lezajlottak a felvétel ideje óta. A hazugság nem érdemel említést, ha a változás ismert ugyan, de a képen nincs aktualizáló kiegészítés; de rögvest nyilvánvalóvá válik, ha a szövegben — cikk, képaláírás, egyéb képek — azt jelzik, hogy a fényképen a jelenlegi helyzet látható. Azok az olvasók, akik jól tudnak képet értelmezni vagy közelebről ismerik a bemutatott témát, gyakran leleplezik ezt a ferdtést. Kocsik, ruhák, építészeti stílusok és anyagok, technikai berendezések, használati eszközök: mind-mind olyan csapda, amelybe a képét előre avagy hátra dátumozó fotós újságíró belelép. A férfiruhák viszonylag lassan változnak, de vigyázat, a bajusz, a pipa, a tisztí rangjelzés veszélyesek! Az egyik lapnak nagyon kínos ügye támadt ebből: felvételt közöltek egy jelentős értekezleten résztvevő tudósról. A szöveg szerint a felvétel négy évvel korábban készült. De a tudós gyönyörű bajusszal ékeskedett, és azt csupán két éve növesztette. — Egy másik lap azt akarta elhíttetni olvasóival, hogy Z tábornok képe egy nem túl régi katonai parádén készült. De a képen Z még ezredes volt és több olvasó rájött a cselre. Egy másik típusú hazugságnak, az antedatálásnak egyszer egy híres színész esett áldozatul, akit a kép pipázva mutatott be, holott a szöveg által jelzett időpontban már nem dohányzott.

A propaganda célú információkat tartalmazó képek meghamisítása a leggyakoribb. A második világháború alatt a brit kormány több olyan felvételt készíttetett német egyenruhás egyénekről, akik mezítelen hölgyek társaságában obszcén dolgokat műveltek. Ezeket a sokmillió példányban készült

képeket a japán csapatok által megszállt területek felett dobták le repülőről, hogy a japánokat „tájékoztassák” szövetségeseik gyűlöletes magatartásáról és beteges hajlamairól. Ha ilyen hazugság megszületésére a háborús helyzet valamelyest felmentést adhat, de az már megbocsáthatatlan, ha a „cél szentesíti az eszközt” elv cégére alatt pusztán a közönség szenzációéhségének kielégítésére vagy politikailag-társadalmilag kihasználható helyzetek előállítására készülnek, hiszen így társadalmi mozgalmakat és politikai pártokat tehetnek teljeseen tönkre.

A hírfotó erőteljes hatását ismerjük, készítését szigorúan ellenőrzik, ha a közönség számára olyan helyzeteket, eseteket fedez fel, amelyekről a felelősök leginkább hallgatni szeretnének. A fotós újságíró szakmája gyakorlása közben egyre több tilalommal találkozik, ennek több magyarázata van. Neki viszont sem lehetősége, sem joga vitatni, vagy a tilalom jogos-e vagy sem. Gyakorlatilag választási lehetősége nincs, és az sem számít, hogy meg tudja különböztetni egymástól a különböző minőségű tiltásokat.

A nemzetvédelmi vagy állambiztonsági tilalom kiterjed bizonyos helyek, objektumok fotózására, és ez nem is vitatható. Ha a tilalom egyéneket is érint és azt célozza, hogy magánéletük nyugalma védelmezze, a szakmai etika ezt is elfogadja. De semmi sem törvényesíti a „paparazzi” módszert, mert a titkos kamerával felvett leleplező fotók sosem tartalmaznak olyan információt, amelyekhez a közönségnek joga volna.

A „paparazzi” virágzása etikai probléma elé állítja a fotós újságírókon kívül a szerkesztőket és a kiadókat is. Ha valamennyien visszautasítanak a magánélet minősíthetetlen megsértése árán készített felvételeket, a „paparazzi” módszer nyomán elveszítene létjogosultságát. De a kiemelten magas árfolyamú képek bátorítják a minden erkölcsi gátlás nélküli fényképezéseket a szakmát megszégyenítő tevékenység folytatására. Bár a „paparazzi”-k többsége nem hivatásos fotós újságíró, csak olyan „másra sem jó fényképész”, aki ezzel az illegális módszerrel akarja megkeresni a kenyerét. Bizonyos olvasók érdeklődése e képek iránt és a példányszámemelésből fakadó magasabb jövedelem sem indokolhatja a képek felhasználá-

lását. Pénzt csempészéssel és kábítószer-kereskedelemmel is lehet keresni, ezek a tevékenységek mégis a bűnözőkre maradnak. A kiadók és szerkesztők nem bűnözők, és nem a csibészeknek készülnek az újságok.

Ha egy információ közlését tiltják, bár megismerése az állampolgárok érdeke volna, mivel politikailag, pénzügyileg vagy erkölcsileg zavarja a vezetők üzelmeit, a fotós újságírónak erkölcsi joga átlépni a tiltást, természetesen vállalva az esetleges következményeket. Csak abban az esetben tétovázhat, ha az állampolgári érzület és a szenvedélymentes ítélet visszatartja, ha a nyilvánosságra hozandó információ esetleg beláthatatlan kimenetelű heves tömegmegmozdulásba torkolna. Ezek a különleges helyzetek nem esnek távol a nemzetvédelemmel rokon területektől, és a tilalmat inkább a fotós újságíró világnézete diktálja, mint a törvény vagy az erkölcs.

A fotós újságírók tisztában kell lenniük a szakmájából adódó felelősségével, erkölcsi kötelezettségével és presztízsével. Vannak helyzetek, amelyekben a jelenlétük befolyásolhatja az esemény kibontakozását. Ezért a rendező szervek durván félbeszakíthatják a fotós munkáját, de előfordult már, hogy a fotós újságírók jelenléte ingerelte kegyetlenkedésre, sőt gyilkosságra is a jelenlévőket, mert bandák vagy egyének be akarták mutatni a nagyközönségnek hatalmukat és ellenfeleik térdre kényszerítését. Természetesen ezek rendhagyó esetek, háborús helyzetek, mint például a kommunista diákok bangkoki kivégzése volt 1976 októberében.

Ismerünk manipulált eseteket is. Vannak olyan fotók, amelyeket úgy módosítottak, hogy az olvasónak halvány fogalma sincs arról, hogy nem valóság-hű felvételt lát. Ennek legdurvább eszköze a retusálás. Egy korunk jelentős eseményét megörökítő fényképről például eltüntették az egyik azóta elvesztetté vált politikust. Itt a történelemhamisítás esetével állunk szemben. Meghamisítható a fénykép a kivágással, szövegközi elhelyezéssel vagy a legegyszerűbben a felirattal. A fotómontázs is ki van téve a hamisítás veszélyének. Több kép elemeit egybeszerkesztik s az így született kép sugalmazhat olyan információkat, amelyek nem is léteznek. Külföldi államfő kikötői beren-

dezésekkal ismerkedik. Nagyon rosszak a látási viszonyok, de egy napilap mindenképpen címlapfotót szeretne közölni erről az eseményről. Elővesznek tehát egy korábban készült gyönyörű képet a kikötőről és az államfő valamelyik vásáron készült fotóját. Az összedolgozás egyszerű: az államfő kivágott képét ráhelyezik a festői kikötőképre és kész. Mindkét fénykép remek minőségű és együtt pompásan díszítik a borítót. A fotómontázs elemei valódiak — államfő, kikötő stb. —, az esemény valóban megtörtént, de az egész szemenszedett valótlan: az időjárás, az államfő öltözeke, kíséretének tagjai stb. Egy ilyen összeállítás komoly etikai kárt okoz.

Van elfogadható, igen érdekes, gazdag jelentésű montázs is, de ez úgy készül, hogy montázsjellege nyilvánvaló. Ha ez nem tűnne fel azonnal, becsületesebb az aláírásban a felíratban megemlíteni.

Pontosan meg kell határoznunk a „montázs” fogalmát. A különböző, egymás mellé helyezett érintetlen képek együttese nem montázs. Léteznek olyan albumok, amelyekben tárgyfotókat és emberek—állatok képeit egymás mellé helyezik, s ettől az összkép mulatságos lesz. A montázs az eredeti fénykép módosítása vagy retusálása vagy mindkettő keveréke.

Az azonnal észre nem vehető montázs — vétség, a nyilvánvaló nem az. Az úrkompból a Holdon kiszálló közismert személyiség képe magától értetődően montázs. A törvény a montázs tényét egyértelműen jelző fénykép közlését nem tekinti vétségnek.

A kép felíratának pontos és félreérthetetlen megszerkesztése azt követeli a fotós újságírótól, hogy képe valamennyi adatát alaposan ismerje: a felvétel helyét, a képen látható személyek nevének a hibátlan

helyesírását, a felvétel idejét, a látható számokat, amelyek képszerúségi foka nulla ugyan, de éppen ezért szerepelniük kell szövegben.

E könyv szerzője élete legbalszerencsebb esetét köszönheti e szabályok könnyed elhanyagolásának. Egy amerikai kiadó megbízásából Szicíliában járt, a lehető leggazdagabb képanyagot kellett szállítania egy tematikus folyóiratszám összeállításához. A kért témák sorában szerepelt a folklór. Háromheti barangolás után még mindig nem volt egyetlen ilyesmit ábrázoló képe. Elindult hát Palermóba, hogy az idegenforgalmi hivataltól segítséget kérjen. Útközben egyszer csak csodálatos falusi lakodalmi menet közepén találta magát. A helybeliek gyönyörű népviseletben voltak, a menyasszony gazdagon himzett pompás vörös ruhát viselt. Ennek az eseménynek a színes képe elkápráztatta a kiadót, így a címlapon jelentette meg. Két nappal később ömlöttek a helyreigazitást követelő levelek. Kiderült, hogy a nevezetes falucska, Piana degli Albanesi, 1488 óta az albán népcsoport fellegrárára, amelynek lakosai gondosan megőrizték nyelvüket és viseletüket.

Emberi vagy szakmai szempontok vezéreljék-e a fotós újságírót? A prioritás kérdés gyakran felvetődik. A közvélemény azt tudakolja, hogy a tanúként dolgozó fotós újságíró egy baleset láttán az áldozat segítségére siet vagy a gépét kattogtatja. A válasz rendszerint ez: ha a fotós újságíró egyedül van a helyszínen, vagy szükség van az ő segítségére is, emberi kötelezettségei megelőzik a szakmait. De ha nincs egyedül vagy nincs szükség arra, hogy foglalkozzék az áldozatokkal, nyugodt lelkiismerettel gyakorolhatja mesterségét.

(Fordította: Gerelyes Endréné)

CONTENTS

Tamás Szecskó: Space barons	3
IN FOCUS	
György Csepeli and Pál Péter Tóth: The role of symbols in the functioning of national consciousness	
Sándor Heleszta: The judgement of society on culture and education	14
József Barát: Professor Lotman asks...	28
Daniel Dayan and Elihu Katz: Media rites on television	39
CLOSE-UP	
Mihály Gálik: Concepts and qualifications	50
László Kulcsár and Eszter Virágh: Young intellectuals' habits in obtaining information	57
Tamás Terestyéni: Our linguistic culture in the mirror of opinions	65
Erzsébet Szilágyi and Emőke Valkó: Local paper and community television	74
FORUM	
Éva Szécsi: Let's consider it a profession	81
WORKSHOP	
Szabolcs Szilágyi: I was the press chief at the Video Exhibition	85
Rózsa Salgó: Still waters ran deep...	89
SEMIOLOGY	
B. A. Uspensky: The Tartu-Moscow school of semiology	97
NEW TECHNOLOGY	
Béla Huppán: Desktop publishing (DTP)	105
János Tölgyesi: Electronic town-hall	106
THE WORLD OUTSIDE	
In focus: Belgium	119
DOCUMENT	
The act on the publication of opinion polls	136
MEDIA HISTORY	
János Szabó: The world of objects in a para-military youth organization in Hungary between 1928—1944	140
György Beke: A journal representing a unique policy towards national minorities in the former Lugos	153
ONCE MORE	
On a razor edge — Conversation with Ryszard Kapuscinsky Polish war correspondent	159
PUBLIC OPINION	
Tax reform — Parliament	164
Now the country is in trouble too	166
From meat to house rents	167
At least eight thousand three hundred forints	168
What else can we renounce?	169
Increasing lacks	171
PERISCOPE	
About books	172
From periodicals	180
News in brief	185
BROWSING	
The photo in the newspaper	189

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкё: Господа космоса	3
В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ	
Дёрдь Чепели—Петер Тот Пал: Роль символов в сознании нации	5
Шандор Хелеста: Общественное рассуждение образования и образованности	14
Йожеф Барат: Профессор Лотман спрашивает	28
Даниел Даиан—Элиху Кац: Церемонии массовой коммуникации по телевидению	39
КРУПНЫМ ПЛАНОМ	
Михай Галик: Понятия и квалификации	50
Ласло Кулчар—Эстер Вираг: Привычки информирования молодой интеллигенции	57
Тамаш Терештени: Языковая культура в отражении мнений	65
Эржебет Силади—Эмёке Валко: Местная печать, городское телевидение	74
ФОРУМ	
Эва Сечи: Можно рассматривать как профессию	81
МАСТЕРСКАЯ	
Саболч Силади: На Видеообзоре	85
Рожа Шалго: Тихая вода подмывала берега	89
СЕМИОТИЧЕСКИЙ УГОЛ	
В. А. Успенский: Тартуско-московская семиотическая школа	97
НОВАЯ ТЕХНИКА	
Бела Хуппан: Десктоп паблишинг (ДТП)	105
Янош Тёлдеши: Электроника в здании совета	106
ПАНОРАМА	
Под лупой: Бельгия	119
ДОКУМЕНТ	
Закон об опубликовании результатов исследований общественного мнения	136
ПРОШЛОЕ	
Янош Сабо: О вещественном мире допризывного учреждения	140
Дёрдь Беке: Единственная в Европе национально-политический журнал	153
ЕЩЁ РАЗ	
На волоске — Беседа с польским военкором Ришардом Капуцинском	159
ЗОНД	
Государственное собрание налоговой реформы	164
Уж и страна в беде	166
От мяса до квартирной платы	167
Восемь тысяч триста форинтов по крайней мере	168
От чего можно ещё отказаться?	169
Возрастающие недостатки	171
СМЕСЬ	
О книгах	172
Из журналов	180
Коротко	185
ДЛЯ ЧТЕНИЯ	
Фото на обложке	189

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII., Lehel u. 10/a. 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj 1 évre: 100,— Ft, egyes szám ára: 25,— Ft. Megjelenik: évente négyszer.
HU ISSN 0209—584X

A Tömegkommunikációs Kutatóközpont új kiadványaiból kapható még:

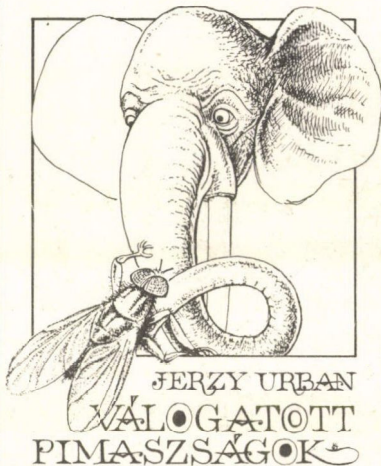
ÉRTÉKEK ÉS
VÁLTOZÁSOK II.

Műhely 4., ára: 120,— Ft

MEMBRÁN

könyvek

Membrán, ára: 30,— Ft

A Membrán sorozatból: Mi micsoda a számítástechnikában?
A Műhely sorozatból: Erdélyi Ildikó: A televízió a családban

Előkézsületben: A hírügynök (Összeáll.: Pelle János)
Hajduska István: Tollforgató forgószélben
Milan Kubr: Menedzserek kézikönyve

OLVASÓINK figyelmébe ajánljuk, hogy a Jel—Kép bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál megrendelhető, az alább felsorolt hírlapboltokban pedig példányonként is megvásárolható:

Budapesten:
V., Bajcsy-Zsilinszky út 76.
Telefon: 316-173
V., Váci u. Tel.: 185-604
V., Szabadsajtó u. 6. Tel.: 184-840
V., Felszabadulás tér 4.
(Párizsi udvar) Tel.: 181-404
V., József nádor tér 1. Tel.: 185-850
XI., Budapest, Skála Nagyáruház
Tel.: 852-222

Vidéken:
Debrecen, Kossuth L. tér
Szeged, Kárász utca és Dugonics
tér sarok
Miskolc, Szemere utca és Széche-
nyi u.
sarok; Széchenyi utcai hírlapbolt
Győr, Rába Szálló előtt
Pécs, Széchenyi tér
Kecskemét, Szabadság tér

Kiadványaink megvásárolhatók a Tömegkommunikációs Kutatóközpont kiadói osztályán is.